Ljudska prava za nepravnike

Urednici:

prof. dr. Nebojša B. Vučinić
prof. dr. Vedrana Spajić-Vrkaš
Siniša Bjeković

Centar za ljudska prava
Univerziteta Crne Gore
Podgorica

Istraživačko-obrazovni centar
za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SADRŽAJ

Human Rights for Non-Lawyers Training Manual _____ 5

Wolfgang Benedek
Globalni i europski okvir za zaštitu i promicanje ljudskih prava _____ 13

Vedrana Spajić-Vrkaš
Međunarodni standardi i strategije učenja za ljudska prava _____ 53

Đorđe Gardašević
Odnos prava i politike u realizaciji ljudskih prava _____ 87

Nebojša Vučinić
Ljudska prava, bezbjednost zajednice i sigurnost pojedinca _____ 99

Siniša Bjeković
Razvoj, ekonomska i socijalna prava, životna sredina _____ 139

Ana Pešikan
Obrazovanje i ljudska prava _____ 173

Biserka Belicza
Zaštita zdravlja i ljudska prava _____ 195

Ljiljana Mijović
Ženska prava: Problemi i perspektive _____ 221

Ilo Trajkovski
Naučno istraživanje i ljudska prava _____ 231

Radovan Radonjić
Socijalna kohezija i ljudska prava _____ 243

Enver Hasani
Pravo i ljudska prava 259

Kolë Camaj
Diverzitet, jednakost i ljudska prava 267

Minna Nikolova
Glavni instrumenti i značaj ljudskih prava: Promocija i zaštita ljudskih prava za nepravnike 277

Saša Madacki
Nove informacijsko-komunikacione tehnologije i ljudska prava: Internet 313

Contents

Human Rights for Non-Lawyers Training Manual _____ 5

Wolfgang Benedek
Global and European Framework for the Protection and Promotion of Human Rights _____ 33

Vedrana Spajić-Vrkaš
International Standards and Strategies for Learning Human Rights _____ 53

Đorđe Gardašević
Relationship of Law and Politics in the Realization of Human Rights _____ 87

Nebojša Vučinić
Human Rights, Safety of Community and Security of Individual _____ 99

Siniša Bjeković
Development, Economic and Social Rights, Environment _____ 139

Ana Pešikan
Human Rights Education _____ 173

Biserka Belicza
Health Protection and Human Rights _____ 195

Ljiljana Mijović
Rights of Women: Problems and Perspectives _____ 221

Ilo Trajkovski
Scientific Research and Human Rights _____ 231

Radovan Radonjić
Social Cohesion and Human Rights _____ 243

Enver Hasani
Law and Human Rights 259

Kolë Camaj
Diversity, Equality and Human Rights 267

Minna Nikolova
Main Tools and Means of Human Rights Promotion and Protection among Non-Lawyers 297

Saša Madacki
New Information and Communication Technologies and Human Rights: The Internet 313

Prof. dr. Wofgang Benedek
Sveučilište u Grazu, Graz, Austrija
Europski centar za izobrazbu
za ljudska prava i demokraciju

GLOBALNI I EUROPSKI OKVIR ZA ZAŠTITU I PROMICANJE LJUDSKIH PRAVA

UVOD

Važnost ljudskih prava u Jugoistočnoj Europi leži u njihovu potencijalu da osiguraju polazište za društvo koje se temelji na pravima, a ne na sili. Ljudska prava oslobađaju ljudsku osobu od ograničenja prošlosti i osiguravaju temelj za reformu i blagostanje u budućnosti. U svakodnevnom životu i dalje ostaju mnoge suprotnosti, jer se nova pravila - postavljena ustavima i zakonima u nastojanju da se ispune međunarodne obveze - nerijetko nedovoljno primjenjuju u praksi, budući da promjene zakona još nisu pokrenule promjene mentaliteta. Sukladno tome, potrebno je izgraditi **kulturu ljudskih prava** kako bi se ono što država obećava svojim zakonodavstvom provelo u stvarni život.

Ne može se očekivati da se **novi mentalitet** razvije sam po sebi - njega trebaju promicati i zahtijevati civilno društvo i građani zainteresirani za svoja ljudska prava. U praksi pravnici u tome imaju vrlo ograničenu ulogu. Oni mogu biti pomagači, ali civilno društvo je daleko šire te naposlijetku svaki pojedinac, pravnik kao i stručnjak izvan pravnog područja, treba biti kadar zahtijevati i uživati ista ljudska prava. Slogan Svjetske konferencije o ljudskim pravima održane 1993. godine u Beču "Sva ljudska prava za svakoga", i danas je aktualan.

U tu svrhu za svakog je pojedinca izuzetno važno da poznaje i razumije svoja ljudska prava. Međutim, **učenje ljudskih prava** ne pripada samo formalnom obrazovanju za ljudska prava, nego daleko češće informalnom i neformalnom obrazovanju - učenju iz najboljih praksi i primjera drugih. Pa ipak, ispravno razumijevanje glavnih načela i postupaka ljudskih prava može pomoći da se izbjegnu nesporazumi o ljudskim pravima i razvije uspješan pristup. U tom kontekstu, osnovno razumijevanje globalnog i europskog okvira za zaštitu i promicanje ljudskih prava treba biti važno svima onima koji se zanimaju za ljudska prava.

I. POJAM LJUDSKIH PRAVA

Danas pojam ljudskih prava uživa **univerzalno** priznanje, što se može vidjeti iz Deklaracije prihvaćene na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima održanoj u Beču 1993. i iz rezolucija Ujedinjenih naroda donesenih 1998. povodom pedesete obljetnice Opće deklaracije o ljudskim pravima. Neke skeptike koji dovode u pitanje univerzalnost ljudskih prava treba podsjetiti da su države poput Kine, Libanona ili Čilea sudjelovale u izradi nacrta pojma ljudskih prava u drugoj polovici četrdesetih godina.[1] U svakom slučaju, otada je još mnogo država iskazalo podršku Općoj deklaraciji o ljudskim pravima i ratificiralo Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (*International Covenant on Civil and Political Rights, CCPR*) i Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, *CESCR*), koji polaze od Opće deklaracije. Konvenciju o pravima djeteta iz 1989., koja se i sama temelji na tim dvama paktovima, ratificirala je praktički svaka od 191 zemlje članice Ujedinjenih naroda, izuzev Somalije i Sjedinjenih Američkih Država. *Ratifikacija* znači da države prihvaćaju biti pravno obvezane ovim međunarodnim zakonom i da ga imaju obvezu provesti u svoje nacionalno zakonodavstvo.

Polazište pojma ljudskih prava jest pojam *urođenog dostojanstva svih članova ljudske obitelji* koji je potvrđen Općom deklaracijom i međunarodnim paktovima iz 1966. Ti dokumenti također potvrđuju ideal slobodnih ljudskih bića koja uživaju slobodu od straha i neimaštine te koja imaju jednaka i neotuđiva prava. Sukladno tome, ljudska prava su univerzalna i neotuđiva, što znači da se primjenjuju svugdje i ne mogu biti oduzeta ljudskoj osobi čak ni uz njezin pristanak.

Ljudska prava su također nedjeljiva i međuovisna. Treba razlikovati različite **dimenzije ili kategorije ljudskih prava**: građanska i politička prava, kao što je sloboda izražavanja, te gospodarska, socijalna i kulturna prava, kao

1 *Alfredsson, G. i dr. (1999.), The Universal Declaration of Human Rights, Oslo.*

što je pravo na socijalnu sigurnost. U prošlosti su određene države ili skupine država, primjerice socijalističke, davale prednost gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima *vis-à-vis* građanskih i političkih prava, dok su Sjedinjene Američke Države i države članice Vijeća Europe izvjesnu prednost davale građanskim i političkim pravima. Međutim, barem na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču 1993., ako ne već i na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Teheranu 1968., ta neproduktivna rasprava zaključena je potvrđivanjem da obje kategorije odnosno dimenzije ljudskih prava imaju jednaku važnost. Već su u Teheranu 1968. godine one proglašene nedjeljivima i međuovisnima jer je puno uživanje gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava gotovo nemoguće bez građanskih i političkih prava, i obrnuto.

U osamdesetim godinama 20. stoljeća priznanje je stekla još jedna kategorija ljudskih prava: pravo na mir, pravo na razvoj i pravo na zdravi okoliš. Ta prava pružaju okvir koji je nužan za puno uživanje svih ostalih prava. Pa ipak, ne postoji uvjetovanost u smislu da je jedna kategorija ljudskih prava preduvjet za drugu. Tu novu kategoriju, koju je najbolje odrediti kao **prava solidarnosti**, jer ona više od drugih traži međunarodnu suradnju, uglavnom čine kolektivna prava, odnosno prava grupe, za razliku od ljudskih prava koja su prije svega prava pojedinca, iako se određena ljudska prava, kao što je pravo na kulturu, uživaju na kolektivan način.

Dok ljudska prava pripadaju svim pojedincima, bez obzira jesu li ili nisu državljani neke države, prava građana su ona prava koja su zajamčena isključivo državljanima određene države, na primjer pravo glasa, pravo da bude biran ili pravo pristupa javnim službama dotične zemlje.

Ljudska prava također treba razlikovati od **prava manjina**, tj. prava određene grupe koja ima posebne etničke, vjerske ili jezičke osobine. Osobe koje pripadaju manjini, pojedinačno ili u zajednici s ostalim pripadnicima te manjine, imaju pravo njegovati vlastitu kulturu, propovijedati ili prakticirati vlastitu religiju te koristiti svoj materinski jezik (čl. 27. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima). Detaljnija pravila postoje u europskim regionalnim instrumentima za ljudska prava.

Danas je pojam ljudskih prava prihvaćen globalno i kao takav predstavlja temelj međunarodne zajednice država, međunarodnih organizacija i društvenih pokreta, koji se svi osjećaju pripadnicima međunarodne zajednice. Ljudska prava također mogu biti **sredstvo društvene transformacije** na nacionalnoj ili regionalnoj razini, što se može vidjeti iz nastojanja Europske Unije i Vijeća Europe, osobito prilikom primanja novih članica. Međutim, transformacijski učinak ljudskih prava ovisi o znanju i razumijevanju ljudskih prava od strane samih ljudi.

Neke države također koriste argument **povijesne, vjerske i kulturne posebnosti** kako bi objasnili da se ljudska prava na njih ne mogu primjenjivati na isti način. Deklaracija o ljudskim pravima sa Svjetske konferencije u Beču potvrdila je postojanje različitih pristupa primjeni ljudskih prava koji se temelje na čimbenicima povijesti, religije i kulture, ali je istodobno ponovila obvezu svih država da primjenjuju ljudska prava. Zapravo je i moto Svjetske konferencije u Beču bio "Sva ljudska prava za svakoga". Stoga se postojanje kulturnih ili vjerskih razlika ne smije koristiti kao izgovor za nepotpunu primjenu međunarodnih obveza u području ljudskih prava. To znači da treba uzeti u obzir kulturni kontekst. **Dijalog civilizacija** koji se danas odvija u Ujedinjenim narodima upravo ima za svrhu potvrditi pozitivne vrijednosti različitih civilizacija, ali im time nije pružen izgovor za neispunjenje njihovih obveza.

II. POSTAVLJANJE OPĆIH STANDARDA ZA ZAŠTITU I PROMICANJE LJUDSKIH PRAVA

Novija povijest utvrđivanja standarda na globalnoj razini započela je Općom deklaracijom o ljudskim pravima (*Universal Declaration of Human Rights*, *UDHR*) koju je Opća skupština UN-a usvojila 10. prosinca 1948. po svršetku Drugog svjetskog rata koji je doveo do najvećih kršenja ljudskih prava u povijesti. Sprječavanje i kažnjavanje genocida koji je počinjen nad Židovima u holokaustu bio je predmet Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, usvojene dan prije Opće deklaracije o ljudskim pravima.

Da bi načela sadržana u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima učinilo pravno obvezujućima, Povjerenstvo za ljudska prava UN-a razradilo je dva pakta, jedan o građanskim i političkim (*Covenant on Civil and Political Rights, CCPR*) te jedan o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (*Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, CESCR*). Zbog utjecaja hladnog rata, oni su usvojeni tek 1966., a na snagu su stupili 1976. godine, nakon što ih je ratificiralo 35 država. Do danas (2002.) te je paktove potpisalo 148, odnosno 145 država stranaka. Najprije je usvojen Pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, što je bio pokazatelj stava zemalja u razvoju i socijalističkih zemlja, koje su tada činile novu većinu u UN-u, da gospodarska i socijalna prava imaju prvenstvo.

U šezdesetima je u prvom planu bila borba protiv rasne diskriminacije i apartheida, što je rezultiralo dvjema konvencijama: protiv rasne diskriminacije i o sprječavanju zločina apartheida. Potom su usvojene Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena; Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne te Konvencija o pravima djeteta. Te konvencije pojašnjavaju i specificiraju odredbe dvaju Paktova ili

posvećuju osobitu pozornost ljudskim potrebama posebnih ciljnih grupa. U slučaju konvencije o ženama iz 1979., **"problem rezervacija"**, koji predstavlja opći problem međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, osobito je dobio na važnosti s obzirom da su brojne muslimanske zemlje rezervacijama pokušale ograničiti temeljna ljudska prava žena.

Najvažniji dokumenti Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima

- Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.)
- Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.)
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.)
- Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948.)
- Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (1984.)
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965.)
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979.)
- Konvencija o pravima djeteta (1989.)

Prema **načelu nediskriminacije** države moraju poštivati i osigurati svakom pojedincu unutar svog teritorija sva ljudska prava bez ikakve diskriminacije glede rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog podrijetla, imovine, rođenja ili drugog statusa (čl. 2. Pakta o građanskim i političkim pravima te Pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima). Štoviše, Protokol br. 12. Europske konvencije o ljudskim osigurava opću zabranu diskriminacije od strane bilo koje javne vlasti.

Također postoji i mogućnost odustajanja od provođenja ugovorne obveze pod određenim uvjetima (*claw-back* klauzula). U slučaju **izvanrednog stanja** koje prijeti životu nacije, država može derogirati svoje obveze ako je izvanredno stanje službeno objavljeno, u opsegu koji je strogo određen tim izvanrednim okolnostima. Mjere ne smiju povlačiti za sobom diskriminaciju (čl. 4. st. 1 Pakta o građanskim i političkim pravima). Pritom treba slijediti propisani postupak, naime posredstvom glavnog tajnika UN-a o tome treba obavijestiti ostale države stranke Pakta. Međutim, neki članci se ne mogu derogirati, primjerice pravo na život, zabrana mučenja i ropstva, neretroaktivnost kaznenih djela ili pravo na slobodu misli, savjesti i vjere (čl. 4. st. 2 Pakta o građanskim i političkim pravima). Ta se prava stoga naziva nederogativnim pravima. Odredbe o izvanrednom stanju dobile su veću važnost zbog borbe protiv terorizma. Slične odredbe postoje i u Europskoj konvenciji za ljudska prava (čl. 15.).

Određena prava mogu sadržavati odredbu o odustajanju čime se dopušta njihovo ograničavanje ako je to nužno za nacionalnu sigurnost, javni red, javno zdravlje ili ćudoređe ili prava i slobode drugih itd. Takva mogućnost

postoji osobito u odnosu na slobodu kretanja; slobodu napuštanja svake zemlje, uključujući vlastitu; slobodu misli, savjesti i vjere, uključujući izražavanje vjere ili uvjerenja; slobodu izražavanja i informiranja, slobodu okupljanja i udruživanja. Ograničenja moraju biti određena zakonom, što znači da ih mora izglasati parlament. Tijela koja tumače pravne instrumente dužna su nadzirati svaku zloporabu tih odredbi. U svezi s tim, Europski sud za ljudska prava razmatrao je nekoliko sporova u svezi s primjenom ovlasti u slučaju izvanrednog stanja, odnosno odredbe o odustajanju.

III. PRIMJENA OPĆIH INSTRUMENATA LJUDSKIH PRAVA

Države imaju **dužnost poštivati, štititi i ispunjavati** ljudska prava. U mnogim slučajevima primjena znači da država i njezina tijela moraju poštivati prihvaćena prava, na primjer pravo na privatnost ili slobodu izražavanja. To osobito važi za građanska i politička prava, dok za gospodarska, socijalna i kulturna prava važi pozitivno djelovanje države kako bi ta prava bila ispunjena, primjerice jamčiti ili osigurati određene usluge, kao što su obrazovanje i zdravstvena zaštita, te osigurati određene minimalne standarde. U tom se kontekstu uzimaju u obzir mogućnosti pojedine države. Na primjer, čl. 13. Pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima potvrđuje pravo svakoga na obrazovanje. Međutim, dalje se specificira da samo osnovnoškolsko obrazovanje mora biti dostupno bez plaćanja. Što se tiče srednjeg i visokog obrazovanja, ono se mora učiniti raspoloživim i dostupnim svima, a uvođenje besplatnog obrazovanja se očekuje samo progresivno. Pojam postupnog ispunjenja u skladu s mogućnostima primjenjuje se na više gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava.

Dužnost zaštite zahtijeva od države da spriječi nasilje i druge oblike kršenja ljudskih prava među ljudima na svom teritoriju. Sukladno tome, ljudska prava imaju i *žhorizontalnu dimenziju'*, koja u vrijeme globalizacije sve više dobija na važnosti, primjerice postavljanjem pitanja o društvenoj odgovornosti transnacionalnih korporacija.

Još jedan pravac razvoja tiče se sve većeg naglašavanja **prevencije kršenja ljudskih prava** korištenjem strukturalnih mjera, primjerice nacionalnih ustanova ili uključivanjem dimenzije ljudskih prava u **operacije očuvanja mira**. Prevencija je također prioritet u **pristupu ljudskim pravima s polazišta ljudske sigurnosti**. Prema tom pristupu ljudsku sigurnost nije moguće postići bez jamčenja ljudskih prava. Obrazovanje za ljudska prava osobito jača ljudsku sigurnost, koju se može široko odrediti kao slobodu od straha i slobodu od neimaštine. Ono također ističe gospodarska i socijalna prava, primjerice promicanjem gospodarske sigurnosti, sigurnosti prehrane ili socijalne

sigurnosti. Nedostatak ljudske sigurnosti sam po sebi, kao rezultat povreda ljudskih prava, može dovesti do iseljavanja i odljeva mozgova.

Ljudska prava najprije treba provoditi na nacionalnoj razini. Tu postoje mnoge **prepreke,** kao što su nedostaci *"dobrog upravljanja"*, naime korumpirana i nedjelotvorna uprava ili sudstvo. Kako bi se osiguralo da država ispunjava svoje obveze, za većinu međunarodnih konvencija o ljudskim pravima uspostavljen je **međunarodni nadzor** nad djelovanjem države. Nadzor može imati različite oblike. Mnoge međunarodne konvencije imaju svoj **sustav izvješćivanja**. Države moraju izvješćivati o svom radu u području zaštite ljudskih prava u pravilnim razmacima. Izvješća obično pregledava odbor stručnjaka koji daje preporuke o tome kako osnažiti provedbu. Uz nekim slučajevima, kao što je to s Paktom o građanskim i političkim pravima, postoji dodatni protokol koji ovlašćuje, u ovom slučaju, Povjerenstvo za građanska i politička prava da prima **tužbe pojedinaca** po pitanju navodnih povreda njihovih ljudskih prava. Međutim, to je moguće jedino za osobe koje žive u državama koje su ratificirale dodatni protokol.[2] Neke konvencije sadrže također i odredbe o **tužbama među državama,** ali se te mogućnosti rijetko koriste. **Sudski postupak** postoji samo u slučaju Europske konvencije o ljudskim pravima koja Europskom sudu za ljudska prava omogućuje donošenje za države obvezujućih odluka.

Pored postupaka sadržanih u instrumentima za ljudska prava, kao što su konvencije o ljudskim pravima, postoje i takozvani *"postupci temeljeni na Povelji"*, koji su razvijeni prema Povelji Ujedinjenih naroda radi zaustavljanja kršenja ljudskih prava diljem svijeta. Jedan od njih polazi od Rezolucije br. 1235, koju je Gospodarsko i socijalno vijeće UN-a (*ECOSOC*) donijelo 1967. godine i koja dopušta Povjerenstvu za ljudska prava da se ono u javnom postupku bavi teškim i sustavnim kršenjima ljudskih prava diljem svijeta. Drugi je povjerljivi postupak 1503, koji se temelji na Rezoluciji br. 1503 Gospodarskog i socijalnog vijeća UN-a iz 1970., a omogućuje slanje tužbi uredu Visokog povjerenika za ljudska prava UN-a u Ženevi. Tužbe pregledava grupa stručnjaka Potpovjerenstva UN-a za promicanje i zaštitu ljudskih prava. Taj se postupak uglavnom primjenjuje kod grubih kršenja ljudskih prava. Time je i omogućeno da o situaciji u nekoj zemlji raspravlja i Povjerenstvo za ljudska prava. U izuzetnim slučajevima Povjerenstvo za ljudska prava može se okupiti na posebnom sastanku, kao što je to bilo u slučaju dramatične situacije u Bosni i Hercegovini 1993. godine.

Na temelju Povelje Ujedinjenih naroda, **posebni postupci** u radu **Povjerenstva za ljudska prava** i njegova Potpovjerenstva, a to su djelatnosti posebnih izvjestitelja i predstavnika Povjerenstva za ljudska prava ili glavnog

2 *Cf. Paolo de Stefani, Introduction to the Universal System of Human Rights Protection, u: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo 2001., 73ff.*

tajnika UN-a u području ljudskih prava, postaju sve važniji. Postoje *"izvjestitelji po zemljama"* te *"tematski izvjestitelji"*, poput posebnog izvjestitelja o bivšoj Jugloslaviji kojeg je 2002. zamijenio posebni predstavnik za Bosnu i Hercegovinu te Federativnu Republiku Jugoslaviju, gospodin Jose Cutileiro; potom posebni izvjestitelji o mučenju ili o nasilju nad ženama. Ukupno postoji skoro 40 posebnih institucija koje prikupljaju informacije prema području svoje djelatnosti, koje može pokrivati određenu zemlju ili cijeli svijet. One govore o povećanom aktivizmu Ujedinjenih naroda i osiguravaju mehanizam praćenja i nadzora u onim slučajevima u kojima mjere provedbe nisu predviđene ili nisu djelotvorne, kao što je slučaj s Deklaracijom branitelja ljudskih prava ili mnogim gospodarskim i socijalnim pravima, primjerice ljudskim pravom na obrazovanje, prehranu, stanovanje, zdravlje, itd. Nadalje, postoje *"neovisni stručnjaci"*, primjerice za pravo na razvoj, i *"radne grupe"*, poput onih koje se bave pitanjem prisilnih i nedobrovoljnih nestanaka.

Nadalje, Visoki povjerenik za ljudska prava UN-a sve češće uspostavlja **misije** ureda Visokog povjerenika u zemljama s problematičnom situacijom ljudskih prava. Takve su misije uspostavljene u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj (do kraja 2002.), Crnoj Gori, Srbiji, Kosovu, Makedoniji itd. One prikupljaju podatke i promiču standarde ljudskih prava, primjerice pružanjem savjeta u procesu promjena zakonodavstva ili sudjelovanjem u radu međunarodne zajednice.

Djelatnosti tih posebnih ustanova imaju i zaštitnu i promicateljsku ulogu. One razvijaju svijest o ljudskim pravima i promiču njihovo uključivanje u sve djelatnosti kako bi usvojena rješenja bila čvrsto temeljena i na ljudskim pravima. Međutim, **promicanje ljudskih prava** predstavlja puno veći zadatak, kojeg ne mogu izvršiti same međunarodne ustanove i tijela. Promicanje ljudskih prava prije svega znači osvještavanje i informiranje ljudi o njihovim pravima, te poučavanje ljudi kako mogu najbolje koristiti svoja ljudska prava. U tu svrhu moguće je uključiti različite sudionike kao što su fakulteti, obrazovni sektor općenito, ali i nevladine udruge.

Uloga **nevladinih udruga,** kao ključnih aktera građanskog društva, u zaštiti i promicanju ljudskih prava je presudna. Nevladine udruge se često bave određenim specifičnim područjima zaštite prava, kao što su sloboda izražavanja i sloboda medija (organizacija **Članak 19.**, *Article 19*), ili sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja (**Udruga za sprječavanje mučenja** / *Association for the Prevention of Torture, APT*). Nevladine udruge poput **Amnesty Internationala** koriste posebne postupke, kao što su *"pozivi na hitnu akciju"*, kako bi vršile pritisak na vlade. Strategija *"mobilizacije srama"*, koja se uglavnom ostvaruje uz pomoć nezavisnih medija, može biti vrlo djelotvorna. Nevladine udruge poput **Međunarodne helsinške federacije** (*International Helsinki Federation, IHF*), **Grupe za**

međunarodne krize (*International Crises Group, ICG*), ili **Europske inicijative za stabilnost** (*European Stability Initiative, ESI*) vrše utjecaj na vlade i međunarodnu zajednicu putem **izvješća visoke kvalitete** koja se temelje na utvrđivanju činjenica i nadzoru. Još jedan djelotvoran pristup nevladinih udruga jest izrada *"izvješća u sjeni"* međunarodnim nadzornim tijelima paralelno sa službenim izvješćima država. Prema rezoluciji Opće skupštine iz 1998., pod nazivom **Deklaracija branitelja ljudskih prava**, pojedincima i nevladinim udrugama koje rade za ljudska prava treba osigurati nužnu slobodu za takav rad te ih zaštititi od progona bilo koje vrste. U nekim državama organizacije poput Amnesty Internationala ili Helsinškog odbora zbog svog su rada izložene kritici, a u nekim slučajevima čak i progonu. Brojni su slučajevi diljem svijeta da su aktivisti za ljudska prava zatvarani zbog svog legitimnog rada. Država ima dužnost zaštititi te aktiviste ne samo od svojih službi, kao što je policija, već i od nasilnih grupa, kao što su odredi smrti koji pokušavaju uzeti zakon u svoje ruke. Kako bi podržao primjenu spomenute UN-ove deklaracije, glavni tajnik UN-a odredio je Posebnog predstavnika za branitelje ljudskih prava.

Na **nacionalnoj razini** Ujedinjeni narodi preporučuju uspostavu *"nacionalnih ustanova"* za promicanje i zaštitu ljudskih prava kao što su pučki pravobranitelj ili nacionalna povjerenstva za ljudska prava. Na primjer, u Bosni i Hercegovini postoji pučki pravobranitelji na razini države i na razini entiteta, a u Hrvatskoj postoji Povjerenstvo za ljudska prava.

IV. EUROPSKI OKVIR LJUDSKIH PRAVA: STANDARDI I POSTUPCI

Europski sustav ljudskih prava također predstavlja odgovor na masovna kršenja ljudskih prava tijekom Drugog svjetskog rata. Stoga je za Vijeće Europe, osnovano 1949. godine, izrada nacrta obvezujuće Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (*European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ECHR*) predstavljala jedan od prvih prioriteta. Ta konvencija, koja je postala kamenom temeljcem europskog sustava ljudskih prava, potpisana je 4. studenog 1950. i stupila je na snagu 1953. godine. Ona je, međutim, uglavnom usmjerena na građanska i politička prava, a prvotno je pokrivala samo ograničeni broj prava. Stoga su joj dodana daljnja prava te su uvedeni novi postupci, pomoću dodatnih protokola kojih je do danas usvojeno čak trinaest.[3]

3 *See Iyer, V. (2001), Human Rights Protection in Europe, u: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo, 119ff.*

Ljudska prava, vladavina zakona i pluralistička demokracija temelji su europskog pravnog poretka, kao što se vidi iz Statuta Vijeća Europe, ali i Završnog akta Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji održane u Helsinkiju 1975. te Sporazuma o Europskoj uniji iz 1992. godine. U europskom sustavu ljudska prava su usko povezana s načelom demokracije, što se može vidjeti i po odredbama o mogućnosti odustajanja (*claw-back* klauzule) u člancima 8. - 11. Europske konvencije. One govore da prava na privatni i obiteljski život, slobodu misli, savjesti i vjere, slobodu izražavanja, okupljanja te udruživanja mogu biti podvrgnuta jedino onim ograničenjima koja, *inter alias*, "propisuje zakon" i koja su "nužna u demokratskom društvu". Nakon 1989., kad su se nove zemlje Istočne i Jugoistočne Europe pridružile Vijeću Europe, članstvo u Vijeću Europe se uvjetovalo prihvaćanjem Europske konvencije o ljudskim pravima, uključujući dodatne protokole, kao i drugih najvažnijih europskih ugovora o ljudskim pravima. Trenutno Vijeće Europe ima 44 članice (siječanj 2003.), a očekuje se priključenje Srbije i Crne Gore.

Europski sustav ljudskih prava ima tri sloja: sustav Vijeća Europe, sustav Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (55 zemalja članica) i sustav Europske unije (trenutačno obuhvaća 15 zemalja članica, a u svibnju 2004. bit će proširen na 25). U procesu proširenja Unije ljudska prava i demokracija također igraju važnu ulogu u projektima pravne reforme, s ciljem dovođenja zakonodavstava država kandidata u sklad sa zakonodavstvima zemalja članica Europske unije.

Europski instrumenti ljudskih prava

- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.) i 13 dodatnih protokola
- Europska socijalna povelja (1961.), nadopunjena 1991. i 1996., te dodatni protokoli iz 1988. i 1995.
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (1987.)
- Helsinški završni akt (1975.) i naknadni proces Konferencije za sigurnost i suradnju u Europi / Organizacije za europsku sigurnost i suradnju, koji uključuje Parišku povelju za Novu Europu (1990.)
- Europska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina (1992.)
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994.)
- Povelja temeljnih prava Europske unije (2001.)

1. Sustav ljudskih prava Vijeća Europe

a. Pregled

Glavni instrument je **Europska konvencija za ljudska prava** iz 1950. i njezini dodatni protokoli. Od posebne važnosti su Protokol br. 6, Protokol br. 13 (još nije na snazi) o ukidanju smrtne kazne, po čemu se europski pristup ljudskim pravima razlikuje od pristupa Sjedinjenih Američkih Država i Protokol br. 11 kojim se zamjenjuje Europska komisiju za ljudska prava i Europski sud za ljudska prava jedinstvenim Europskim sudom za ljudska prava.

Europska socijalna povelja iz 1961. nikad nije stekla jednaku važnost kao Europska konvencija. Od početka pati od slabog i nedjelotvornog sustava provedbe. Pa ipak, zbog sve veće pozornosti koja se daje gospodarskim i socijalnim pravima na globalnoj razini od kasnih osamdesetih, veću pozornost se također usmjerava i na Europsku socijalnu povelju, koja je dva puta izmijenjena, 1988. i 1995., pa sada uključuje sustav kolektivnih tužbi prema dodatnom protokolu.

Glavna inovacija jest **Europska konvencija za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne** iz 1987., kojom je uspostavljen Europski odbor za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne. Odbor šalje delegacije u sve države stranke Konvencije radi redovitih ili posebnih posjeta svim mjestima lišavanja slobode.[4] Sukladno tome, logika sustava je u njegovu preventivnom djelovanju, nasuprot *ex post* zaštite koju i dalje osigurava Europska konvencija o ljudskim pravima i njezin sud. U prosincu 2002. Opća skupština UN-a usvojila je dodatni protokol uz UN-ovu Konvenciju protiv mučenja, koji predviđa sličan mehanizam na globalnoj razini.

Europska okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994.) izrađena je nakon sastanka na vrhu Vijeća Europe u Beču 1993. kao odgovor na sve veće probleme u području prava manjina u Europi. Ti su problemi rezultat raspada Sovjetskog Saveza i Socijalističke Republike Jugoslavije te općenito procesa samoodređenja u Europi tijekom devedesetih godina 20. stoljeća. Prema Konvenciji države moraju štititi individualna prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama, ali i osigurati uvjete koji će manjinama omogućiti održanje i razvoj njihove kulture i identiteta. Međutim, mehanizam izvršavanja ograničen je na sustav izvješćivanja i Savjetodavni odbor stručnjaka zaduženih za pregled tih izvješća.

4 *See Kicker, R. (2001), The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (CPT), u: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo, 201ff.*

Godine 1999. Vijeće Europe je uspostavilo *"Povjerenika za ljudska prava"* koji izvješće o svojim djelatnostima podnosi jednom godišnje. Nadalje, postoji i **povjerljiv sustav nadzora** nad djelovanjem zemalja članica u različitim područjima ljudskih prava, o kojemu odluku donosi Vijeće ministara temeljem izvješća koja priprema Tajništvo.

b. Europski sud za ljudska prava

Glavni instrument zaštite ljudskih prava u Europi je Europski sud za ljudska prava u Strasbourgu, obvezujuću jurisdikciju kojega danas priznaju sve države članice Vijeća Europe. Broj sudaca jednak je broju država članica Vijeća Europe. U svakom sporu uključen je takozvani "nacionalni sudac" kako bi se olakšalo razumijevanje nacionalnog zakonodavstva. No imenovani suci obnašaju svoju dužnost samo u svoje osobno ime.

Da bi neka tužba bila primljena, moraju biti ispunjena četiri glavna uvjeta:

a. prekršeno pravo zaštićeno je Europskom konvencijom za ljudska prava ili njezinim dodatnim protokolima;

b. tužitelj/i je žrtva kršenja prava;

c. iscrpljeni su svi djelotvorni domaći pravni lijekovi;

d. tužba je podnesena prije isteka roka od šest mjeseci nakon ispunjenja uvjeta pod točkom c.

Ako se predmet primi na razmatranje, komora sastavljena od sedam sudaca odlučuje o sadržaju spora. Njihova je presuda konačna, osim ako se spor smatra izuzetno važnim, ili ako predstavlja novu vrst spora koji nema presedana, u kojem slučaju predmet rješava velika komora sastavljena od 17 sudaca.

Presude su obvezujuće i mogu uključivati naknadu za štetu. Odbora ministara vrši nadzor nad provedbom presuda Suda. Glavni problem sustava trenutno je velik broj podnesenih tužbi, koji je od 1998., kad je bilo oko 1 000 sporova, narastao na preko 14 000 u 2001. godini. To dovodi do velikih zastoja u rješavanju sporova, a moguće je da će se taj problem dodatno pogoršati što će se sustavom koristiti sve više osoba iz država koje su Konvenciji pristupile tek nedavno i u kojima postoje veliki problemi u području ljudskih prava, kao što su, osobito, države Istočne i Jugoistočne Europe. Stoga je važno obrazovati nacionalne suce o primjeni Europske konvencije na nacionalnoj razini u skladu s tumačenjima Europskog suda za ljudska prava. U tu svrhu bi u novim državama članicama Vijeća Europe trebalo organizirati programe izobrazbe za suce, odvjetnike i tužitelje.

2. Sustav ljudskih prava Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (OESS) (Organisation of Security and Cooperation in Europe, OSCE)

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, koja je do 1994. godine bila poznata pod nazivom Konferencija za sigurnost i suradnju u Europi, vrlo je specifična organizacija. Ona nema ni pravnu povelju ni međunarodnu pravnu osobnost, a njezine deklaracije i preporuke samo su političke naravi i nisu pravno obvezujuće za države. Unatoč tome, često vrlo detaljni popisi obveza usvojeni na različitim konferencijama ili sastancima stručnjaka, koje nadzire Vijeće predstavnika država članica, te redovito organizirane *follow-up* konferencije, predstavljaju prilično uspješan mehanizam nadzora. *"Helsinški proces"* je igrao važnu ulogu u uspostavi suradnje između Istoka i Zapada tijekom hladnog rata i osigurao temelje za suradnju u proširenoj Europi 55 država.[5]

Pod nazivom *"ljudska dimenzija"* OESS provodi brojne aktivnosti u području ljudskih prava, osobito prava manjina. One imaju presudnu ulogu u različitim misijama na terenu kao što su one u Bosni i Hercegovini ili Srbiji i Crnoj Gori te na Kosovu. U tu svrhu misije OESS-a uključuju i odjel za ljudska prava, a dužnosnici za ljudska prava se raspoređuju širom zemlje kako bi nadgledavali i izvješćivali o stanju ljudskih prava, ali i promicali ljudska prava te pomagali u određenim slučajevima zaštite. U zemljama u kojima ima svoju misiju, OESS podržava i nacionalne ustanove za ljudska prava, kao što je pučki pravobranitelj u Bosni i Hercegovini ili na Kosovu.

Razvijeni su i posebni mehanizmi poput **Visokog povjerenika za manjine** i **Predstavnika za slobodu medija**. Ured prvoga je u Haagu, a drugoga u Beču. OESS je imao važnu ulogu u nadziranju demokratskih izbora u brojnim europskim državama koje su prolazile proces preobrazbe u pluralističku demokraciju. Proces demokratizacije i promicanje ljudskih prava podupire **Ured za demokratske ustanove i ljudska prava** (*Office of Democratic Institutions and Human Rights, ODIHR*) sa sjedištem u Varšavi. OESS također ima važnu ulogu u rješavanju sukoba i post-konfliktnoj rekonstrukciji u Europi.[6]

3. Politika ljudskih prava Europske unije

Europska ekonomska zajednica koja je uspostavljena 1957. godine nije se bavila političkim pitanjima kao što su ljudska prava. No od osamdesetih godina 20. stoljeća s političkom integracijom Europe u pravcu Europske

5 *Binder, J. (2001), The Human Dimension of the OSCE: From Recommendation to Implementation, Vienna.*

6 *OSCE (2000), OSCE Handbook, Vienna.*

unije, ljudska prava i demokracija postaju ključni pojmovi jedinstvenog europskog pravnog poretka. Glavnu ulogu u toj promjeni ima **Europski sud pravde** jačanjem svoje nadležnosti nad problemima ljudskih prava, koje izvodi iz "zajedničkih ustavnih tradicija država članica" i međunarodnih ugovora kojih su države članice stranke, primjerice Europske konvencije o ljudskim pravima. Neka ljudska prava utvrđena su kao opća načela europskog prava, primjerice pravo vlasništva, sloboda udruživanja, sloboda vjere, ili načelo jednakosti, koje ima osobitu važnost u europskom pravu.

Od osamdesetih godina Europska zajednica također razvija politiku ljudskih prava i u svojim odnosima prema trećim zemljama, što se odražava i u tzv. **Kriterijima iz Kopenhagena** za otvaranje prema državama iz Jugoistočne Europe.[7] Sporazum o Europskoj uniji iz 1995. u člancima 6. i 7. izričito spominje Europsku konvenciju iz 1950., iako Europska unija zasad nije ratificirala Europsku konvenciju.

Godine 2000. sazvan je *"skup"* za izradu **Povelje temeljnih prava Europske unije**, usvojene na sastanku na vrhu u Nici 2001. Ta Povelja je trenutno najsuvremeniji dokument o ljudskim pravima u Europi. Poput Opće deklaracije o ljudskim pravima, ona uključuje građanska i politička, kao i gospodarska, socijalna i kulturna prava, no kao ni Opća deklaracija, ona nema status pravno obvezujućeg dokumenta. Ipak, s obzirom da obuhvaća brojne obveze u području ljudskih prava koje su ionako dio međunarodnih ugovora kojih su države članice Europske unije stranke, Povelju je moguće razumjeti kao dokument kojim se tumače i pojašnjavaju ti obvezujući sporazumi. Odredbe o ljudskim pravima zaista postoje u bilateralnim ugovorima, kao što su sporazumi o stabilnosti i pridruživanju. Očekuje se da bi novi skup koji trenutno razrađuje Europski ustav mogao na kraju donijeti odluku da se **Povelji temeljnih prava Europske unije** dade obvezujući status.

Europska unija s Europskim parlamentom kao svojom pokretačkom snagom, razvila je politiku ljudskih prava kako za svoje unutarnje odnose, tako i za svoje odnose s drugim zemljama u kojima je ta politika dio zajedničke vanjske i sigurnosne politike Unije. **Godišnje izvješće o ljudskim pravima** koje objavljuje Vijeće Europske unije odražava važnost politike ljudskih prava za Europsku uniju općenito. Vijeće daje javne izjave, ali aktivno je i iza pozornice, u *"diplomaciji ljudskih prava"* usmjerenoj na pojedinačne slučajeve, te zajedno s Europskom komisijom vodi *"dijalog o ljudskim pravima"* s nekoliko zemalja poput Kine i Irana. Zahvaljujući inicijativi Europskog parlamenta nevladine udruge mogu dobiti financijsku potporu za projekte u području ljudskih prava i demokracije od **Europske**

7 *Nowak, M. (1999), Human Rights „Conditionality" in Relation to Entry to, and Full Participation in, the EU, in: Alston, Ph. (ed.), The EU and Human Rights, Oxford: Oxford University Press, 687ff.*

inicijative za demokraciju i ljudska prava, kojom rukovodi *Europe Aid* u ime Europske komisije koja određuje političku strategiju. Posebna pozornost posvećuje se borbi protiv smrtne kazne i mučenja te kampanji za Međunarodni kazneni sud.

Europski centar za nadzor rasizma i ksenofobije (*European Union Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, EUMC*), kojega je Unija otvorila u Beču 1997. godine u cilju rješavanja rastućeg problema rasizma i ksenofobije u Europi, nadzire situaciju u Europi i promiče djelatnost protiv rasizma i ksenofobije. Iste je godine u Sporazum o Europskoj zajednici uveden čl. 13. koji Zajednici daje ovlasti u suzbijanju diskriminacije na temelju rasnog ili etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, dobi, sposobnosti ili spolne orijentacije. Godine 2000. Europsko vijeće je usvojilo Direktivu 2000/43/EC o primjeni načela jednakosti postupka bez obzira na rasno ili etničko podrijetlo, osobito u području zapošljavanja, pristupa obrazovanju i izobrazbi, socijalnim povlasticama itd., što važi za javni i privatni sektor unutar EU-a.

U skladu s tim, Europska unija je osobito usmjerena na pitanje **jednakosti**. Prema čl. 141. Sporazuma o Europskoj zajednici države članice moraju primjenjivati načelo "jednake naknade za rad muškaraca i žena" te usvojiti mjere koje će osigurati primjenu načela jednakih mogućnosti. To je također sadržano u propisima koje je usvojilo Europsko vijeće, a koji su posebno važni u području radnih odnosa.

EUROPSKA TIJELA NADLEŽNA ZA LJUDSKA PRAVA

Vijeće Europe

- Europski sud za ljudska prava (*European Court of Human Rights*, jedinstveni sud od 1998.)
- Europski odbor za socijalna prava (*European Committee on Social Rights*, prema izmjenama iz 1999.)
- Europski odbor za sprječavanje mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupka (*European Committee for the Prevention of Torture or Other Inhuman or Degrading Treatment*, *CPT*, 1989.)
- Savjetodavni odbor Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama (*Advisory Committee of the Framework Convention on National Minorities*, 1998.)
- Europsko povjerenstvo za rasizam i nesnošljivost (*European Commission on Racism and Intolerance, ECRI*, 1993.)
- Europski povjerenik za ljudska prava (*European Commissioner for Human Rights*, 1999.)
- Odbor ministara Vijeća Europe (*Committee of Ministers of the Council of Europe*)

OESS

- Ured za demokratske ustanove i ljudska prava (*Office for Democratic Institutions and Human Rights*, *ODIHR*, 1990.)

- Visoki povjerenik za manjine (*High Commissioner for Minorities*, OESS, 1992.)
- Predstavnik za slobodu medija (*Representative for the Freedom of the Media*, OESS, 1997.)

Europska unija
- Europski sud pravde (*European Court of Justice*)
- Europski centar za nadzor rasizma i ksenofobije (*European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, EUMC*, 1998.)

V. OSTALE VAŽNE INSTITUCIJE

1. Međunarodni kazneni sudovi

Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (*International Criminal Tribunal on Former Yugoslavia, ICTY*) osnovalo je Vijeće sigurnosti 1993. godine kao *ad hoc* sud koji se bavi masovnim kršenjima ljudskih prava i humanitarnog prava koja su počinjena nakon 1. siječnja 1991. na teritoriju bivše Jugoslavije. Sukladno tome, u njegovu nadležnost spadaju teške povrede Ženevske konvencije iz 1949. o zaštiti žrtava oružanog sukoba, zločini protiv čovječnosti, kao što su ubojstva, mučenja, silovanja ili drugi nečovječni postupci počinjeni u oružanom sukobu, i genocid.

Prema Statutu **Međunarodnog kaznenog suda** (*International Criminal Court, ICC*) usvojenog u Rimu 1998. godine, koji je stupio na snagu 2002., Međunarodni kazneni sud bit će uspostavljen u Haagu kao stalni sud. Njegova jurisdikcija obuhvaća zločin genocida, zločine protiv čovječnosti "počinjene kao dio širokog sustavnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva", što pored spomenutih kršenja u slučaju silovanja uključuje i seksualno ropstvo, nasilnu trudnoću ili bilo koji oblik teškog spolnog nasilja, zatim nasilni nestanak osoba i slične nečovječne postupke koji uzrokuju veliku patnju kao što su ozbiljne povrede tijela odnosno psihičkog ili fizičkog zdravlja.

Jednako kao i kod Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, jurisdikcija Međunarodnog kaznenog suda komplementarna je **nacionalnoj jurisdikciji**. Samo ako država nije voljna ili nije sposobna sudski procesuirati počinitelje zločina, slučaj preuzima Međunarodni kazneni sud. Oba suda temelje se na načelu individualne odgovornosti, bez obzira na službenu funkciju optuženika. Iako je za manje prekršaje prihvatljiva amnestija, u slučaju velikih povreda ljudskih prava i humanitarnog prava nekažnjavanje se ne prihvaća.

2. Pakt o stabilnosti

Pakt o stabilnosti za Jugoistočnu Europu, službeno potpisan u Sarajevu 1999. godine, također posvećuje posebnu pozornost ljudskim pravima i pravima manjina. U tu svrhu njegov ***Task Force* za ljudska prava i manjine** sa sjedištem u Ljubljani razvija opću strategiju i povezuje brojne djelatnosti usmjerene na poboljšanje etničkih odnosa te zaštitu manjina i ljudskih prava.

Među projektima koji surađuju s *Task Force*-om za ljudska prava je i **Mreža Centara za ljudska prava u Jugoistočnoj Europi** (*Human Rights Centres in SEE, SEE HRC-Net*). Ta mreža od devet centara smještenih većinom na sveučilištima organizira izobrazbu za ljudska prava na nacionalnoj i regionalnoj razini, ljetne škole i istraživačke projekte, kao što je ova publikacija o ljudskim pravima za stručnjake izvan pravnog područja. Mreža nastoji pridonijeti razvoju kulture ljudskih prava u Jugoistočnoj Europi potičući kod građana razvoj svijesti o pravima i osnažujući ih da tim znanjem pridonesu preobrazbi svojih društava u pravcu vladavine prava, ljudskih prava i demokracije, što su tri glavna elementa europskog identiteta.

3. Ljudska prava u gradu

Inicijative za jačanje ljudskih prava na gradskoj razini prilično su nov pristup. Na primjer, slijedeći inicijativu **Desetljeća naroda za odgoj i obrazovanje za ljudska prava** (*People's Decade on Human Rights Education, PDHRE*) i primjer drugih južnih gradova, grad Graz se u 2000. godini proglasio *"gradom ljudskih prava"*, obvezujući se da će sve svoje gradske aktivnosti ostvarivati u okvirima ljudskih prava. Drugu inicijativu poduzela je Barcelona koja je u suradnji sa Saint Denisom 1998. godine sastavila *"Povelju ljudskih prava u gradu"*. Povelju je do 2002. potpisalo više od 200 gradova, uglavnom iz sredozemnog dijela Europe, ali i Sarajevo. Povelja u osnovi sadrži političke obveze, primjerice o pravu migranata, i preporuke za uspostavu lokalnih ustanova i postupaka za ljudska prava, kao što su pučki pravobranitelj, vijeća za ljudska prava ili izvješća o primjeni i poštivanju prava. Gradovi i zajednice koji su potpisali Povelju izmjenjuju iskustva dobre prakse na redovitim sastancima.

4. ZAKLJUČAK

Možemo zaključiti da postoji mnogo načina postizanja poštivanja ljudskih prava u svakodnevnom životu. Pravna sredstva su samo jedan od tih načina. U borbi za ljudska prava postoji niz čimbenika koji više nisu predmet bavljenja pravnika, ako su to ikad i bili. Ipak, pravnici mogu pomoći u objašnjavanju složenosti sustava ljudskih prava koji je rezultat više desetljeća sustavnih nastojanja mnogih čimbenika, međunarodnih organizacija, nevladinih udruga, pojedinaca, pa čak i država ili grupa država, kao što je Europska unija, koje su ljudska prava učinile jednim od načela kojega se njihove članice moraju pridržavati u svojim vanjskim poslovima.

Funkcija zakona je osigurati pravnu sigurnost kako bi se ljudi na zakone mogli osloniti i rješavati svoje nesuglasice na temelju zakona. Osim toga, zakon o ljudskim pravima osigurava i sustav vrijednosti koji se temelji na ljudskom dostojanstvu svake osobe, bila ona ili ne bila državljanin neke zemlje. Poznavati svoja prava i biti u mogućnosti ostvariti svoja prava preduvjet je kulture ljudskih prava kojoj su potrebni i pravnici i stručnjaci izvan prava da bi ona postala stvarnost.

Odabrana literatura

Alston, Ph. ur. (1999.), The EU and Human Rights, Oxford: Oxford University Press.

Benedek, W. ur., (1999.), Human Rights in Bosnia and Hercegovina, Theory and Practice, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

Benedek/König/Promitzer ur., (1999.), Ljudska prava u Bosni i Hercegovini: Znanost i praksa, Sarajevo.

Benedek/Kisaakye/Oberleitner, ur., (2002.), Human Rights of Women, London: Zed Books

Buergenthal, Th. (1988.), International Human Rights in a Nutshell, St. Paul, Minn.

Donelly, J. (2. izdanje, 1998.), International Human Rights, Boulder.

Cassese, A. (2001.), International Criminal Law. A Commentary on the Rome Statute for an International Criminal Court, Oxford: Oxford University Press.

Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu (2001.), Čitanka ljudskih prava, Sarajevo.

Council of the European Union (2002.), Annual Report on Human Rights, Brussels: European Communities.

ETC (2003), Understanding Human Rights, Vienna-Graz.

Gomien, D. (2. izdanje, 1998.), Short Guide to the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Council of Europe.

Hanski, R. i Suksi, M. ur., (2. izdanje 1999.), An Introduction to the International Protection of Human Rights, A Textbook, Turko/Abo: Institute for Human Rights, Abo Akademi University.

Jones, J., (2000.), The Practice of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda, New York.

Maddex, R. L. (2000.), International Encyclopaedia of Human Rights, Washington: Congressional Quarterly Press.

Nowak, M. (1993.), U. N. Covenant on Civil and Political Rights - CCPR Commentary, Kiel/Strasbourg: Engel Publishers.

Nowak, M. (2002.), Einführung in das internationale Menschenrechtssystem, Wien-Graz: Neuer Wissenschaftlicher Verlag.

Office of the High Commissioner for Human Rights (3. izdanje 1998.), Basic Human Rights Instruments, Geneva.

Ramcharan, B. (2002.), Human Rights and Human Security, The Hague etc.: Martinus Nijhoff Publishers.

Steiner, H. J. i Alston, Ph. (2. izdanje 2000.), International Human Rights in Context, Law, Politics, Morals, Text and Materials, New York: Oxford University Press.

Symonides, J. i Volodin, V., ur. (2001.), A Guide to Human Rights, Institutions, Standards, Procedures, Paris: UNESCO.

Todorović, M. ur. (2003.), Culture of Human Rights. Beograd: Centar za ljudska prava, 2003.

Živanović, M. (2001.), Selektivna bibliografija o ljudskim pravima i Internet linkovi, u: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo.

Prof. dr. Wolfgang Benedek
University of Graz, Graz, Austria
European Training Centre for
Human Rights and Democracy (ETC)

GLOBAL AND EUROPEAN FRAMEWORK FOR THE PROTECTION AND PROMOTION OF HUMAN RIGHTS

INTRODUCTION

The relevance of Human Rights in South-Eastern Europe (SEE) lies in their potential to provide the ground for a society based on rights rather than force. Human rights are liberating the human person from the constraints of the past and provide a basis for reform and future well-being. In daily life, many contradictions remain, because the new rules enshrined in constitutions and legislations in an effort to implement international obligations are often not sufficiently experienced in practice, as the changes of the law did not yet generate a change of mentality as well. Consequently, a **culture of human rights** needs to be built to bring to real life what the state promises in its legislation.

This **new mentality** can not be expected to develop on its own, it needs to be promoted and requested by civil society, by the citizens concerned with their human rights. In practice, lawyers do play a very limited role for this purpose. They can be facilitators, but civil society is much larger and finally every individual, lawyers and non-lawyers alike should be able to request and enjoy the same human rights. "All human rights for all", the slogan of the Vienna World Conference on Human Rights in 1993 is still relevant today.

For this purpose it is of utmost importance for every individual to know and to understand his or her human rights. **Human rights learning**, how-

ever, is not only a matter of formal human rights education, but more often than not of informal and non-formal education, learning from best practices and from the example given by others. Still, a proper basic understanding of the main principles and procedures of human rights can help to avoid misunderstandings about human rights and to develop a successful approach. In this context, a basic understanding of the global and the European framework for the protection and promotion of human rights, should be of importance to all those interested in human rights.

I. THE CONCEPT OF HUMAN RIGHTS

Today, the concept of human rights is recognized as a **universal** one, as can be seen from the declaration adopted by the Vienna World Conference on Human Rights in 1993 and the United Nations resolutions passed at the occasion of the 50th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights in 1998. Some sceptics, who question the universality of human rights should be reminded that states like China, Lebanon or Chile have been among those who helped drafting the concept in the 2nd half of the 40s.[1] Anyway, since then many more states have expressed their support for the Universal Declaration of Human Rights and ratified the international Covenants on Civil and Political Rights (CCPR) as well as on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) based on the Universal Declaration. In the case of the Convention on the Rights of the Child of 1989, which is itself based on the two covenants, practically all 191 UN members with the exception only of Somalia and United States have ratified this document. *Ratification* means that the states accept to be legally bound by this international rule and have the obligation to implement it in their national legislation.

The starting point of the concept of human rights is the concept of the *inherent dignity of all members of the human family* as recognized in the Universal Declaration and the International Covenants of 1966, which also recognized the ideal of free human beings enjoying freedom from fear and want and being endowed with equal and inalienable rights. Accordingly, human rights are universal and inalienable, which means that they apply everywhere and can not be taken away from the human person even with his or her agreement.

Human Rights are also indivisible and interdependent. There are different **dimensions or categories of human rights** to be distinguished: civil and political rights, like the freedom of expression and economic, social and cultural rights like the right to social security. In the past, certain states or groups of states like the socialist group in particular have expressed a preference for

1 *Alfredsson, G. et al. (1999), The Universal Declaration of Human Rights, Oslo.*

economic, social and cultural rights vis-à-vis civil and political rights, whereas the United States and the member states of the Council of Europe showed a certain preference for civil and political rights. However, at the latest since the World Conference on Human Rights in Vienna in 1993, if not the World Conference on Human Rights in Tehran in 1968 this unproductive debate has been concluded by the recognition of both categories or dimensions of human rights as being of equal importance. Already in Tehran in 1968 they have been declared as indivisible and interdependent, because the full enjoyment of economic, social and cultural rights is hardly possible without civil and political rights and vice versa.

In the 80s, an additional category of human rights obtained recognition, i.e. the right to peace, the right to development, and the right to the environment. These rights provide a framework necessary for the full enjoyment of all the other rights. However, there is no conditionality in the sense that one category of human rights is a precondition for the other. The new category, which is best described as **solidarity rights**, because they require international cooperation more than others, are mainly collective rights, i.e. rights of a group as supposed to human rights, which are first of all individual rights, although certain rights like the right to culture will often be enjoyed in a collective way.

Whereas human rights are rights of all individuals, whether they have the citizenship of a particular country or not, **rights of citizens** are rights which are exclusively guaranteed to nationals of a particular country as, for example, the right to vote and to be elected or to have access to the public service of a given country.

Human Rights need also to be distinguished from **minority rights**, which are the rights of a particular group with particular ethnic, religious or linguistic characteristics. On their own or in community with other members of the group they have the right to enjoy their own culture, to profess or practice their own religion or to use their own language (Art. 27 CCPR). More particular rules exist in European regional human rights instruments.

The concept of human rights today is shared globally and as such a basis for the international community of states, international organisations and social movements, all of which feel as members of international society. Human rights can also be a **means of social transformation** on the national or regional level as can be seen from the efforts of the European Union and the Council of Europe in particular when admitting new members. However, it will depend on the knowledge and understanding of human rights by the people themselves whether human rights can have this transformation effect.

Some states also use the argument of their **historical, religious and cultural particularities** in order to say that human rights can not apply to them in the same way. The declaration on human rights of the Vienna World Conference has recognized the existence of different approaches to the implementation of human rights based on factors of history, religion and culture, but at the same time reiterated the obligation of all states to implement all human rights. Actually, the motto of the Vienna World Conference was: "All human rights for all". Therefore, the existence of cultural or religious differences must not be used as an excuse for not fully implementing international human rights obligations. This means that the cultural context should be taken into account. The present **dialogue of civilizations** taking place in the United Nations has the very purpose of recognition of the positive value of different civilizations without providing an excuse for not meeting their obligations.

II. UNIVERSAL STANDARD-SETTING FOR THE PROTECTION AND PROMOTION OF HUMAN RIGHTS

The recent history of standard-setting on the global level started with the Universal Declaration of Human Rights (UDHR), adopted by the UN General Assembly on 10 December 1948 in the aftermath of World War II, which had led to the largest human rights violations ever seen in history. Prevention and punishment of genocide as it has been committed against the Jews in the holocaust, was the subject of the "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", adopted a day before the UDHR.

In order to translate the commitments contained in the UDHR into legally binding obligations the UN Human Rights Commission elaborated two covenants, one on civil and political (CCPR) and one on economic, social and cultural rights (CESCR). Because of the "Cold War", they were only adopted in 1966 and entered into force in 1976, after having been ratified by 35 states. Today (2002) they have 148 and 145 members. The CESCR war adopted first, as an indication of the preference of the then new majority of the developing and socialist countries in the UN for economic and social rights.

In the 60s the struggle against racial discrimination and apartheid came to the foreground, which resulted in two conventions, against racial discrimination and on the suppression of the crime of apartheid. Further conventions were adopted on the elimination of all forms of discrimination against women, against torture and other cruel, inhuman and degrading treatment or punishment and on the rights of the child. Those conventions clarify and specify the provisions of the covenants further or give particular attention to the human needs of specific target groups. In the case of the woman's convention of 1979 the **"problem of reservations"**, which is a general problem of hu-

man rights treaties gained particular prominence as a number of Islamic countries tried to restrict basic human rights of women in this way.

Overview of the most important UN human rights conventions

- Universal Declaration of Human Rights (1948)
  International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)
- International Covenant on Civil and Political Rights (1966)
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948)
- Convention against Torture and other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (1984)
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1965)
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (1979)
- Convention on the Rights of the Child (1989)

According to the **principle of non-discrimination**, states have to respect and ensure to all individuals within their territory all human rights without any discrimination with regard to race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status (Art. 2 CCPR and CESCR). Furthermore, Additional Protocol No. 12 to the European Convention on Human Rights provides for a general right of non-discrimination by any public authority.

There is, however, also the possibility of exceptions and the use of claw back clauses. In the case of **public emergency** threatening the life of a nation, a state may derogate from its obligations, if the state of emergency has been officially proclaimed and the measures remain within the limits strictly required by the situation. The measures must be taken on a non-discriminatory basis (Art. 4 para. 1 CCPR). There is a procedure to follow, i.e. other state parties need to be informed through the Secretary General of the United Nations. However, no derogations are allowed from certain articles like the right to life, prohibition of torture and slavery, the non-retroactivity of criminal offences or the right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 4, para. 2 CCPR). These rights are therefore called non-derogable rights. The emergency provisions have gained larger relevance in the fight against terrorism. Similar provisions exist in the European Convention on Human Rights (Art. 15).

Certain rights may contain so called *"claw back clauses"* which permit restrictions of certain rights if this is necessary for national security, public order, public health or morals or the rights and freedoms of others etc. Such possibility exists in particular with regard to the freedom of movement, the freedom to leave any country, including one's own, freedom of thought, conscience and religion including the manifestation of a religion or belief, freedom of expres-

sion and information, freedom of assembly and of association. These restrictions have to be contained in a law, which means that they have to pass through parliament. The bodies interpreting the respective legal instruments have the obligation to control any misuse of these provisions. Consequently, there have been several cases before the European Court on Human Rights regarding the application of emergency powers or the claw back clauses.

III. IMPLEMENTATION OF UNIVERSAL HUMAN RIGHTS INSTRUMENTS

States have **a duty to respect, protect and to fulfil** human rights. In many cases, implementation means that the state and its organs have to respect the rights accepted, i.e. to respect the right to privacy or to expression. This is particularly true for civil and political rights, whereas for economic, social and cultural rights implementations means a positive activity of fulfilment by the state, i.e. to grant or to provide certain services like education and health and to ensure certain minimum standards. In this context, the capacity of a given state is taken into account. For example Art. 13 of the CESCR recognises the right of everyone to education. However, it specifies that only primary education has to be made available free of charge. With regard to secondary education and higher education it has to be made generally available and accessible to all, but free education is only expected to be introduced progressively. The concept of gradual accomplishment according to capacity is applied to several economic, social and cultural rights.

The **duty to protect** requires the state to prevent violence and other human rights violations among the people on its territory. Accordingly, human rights do also have a *"horizontal dimension",* which is gaining importance in the era of globalization, i. e. by raising the issue of social responsibility of transnational corporations.

Another development is the increasing emphasis on **prevention of human rights violations** by structural measures, i. e. national institutions or by including a human rights dimension into **peace-keeping** operations. The objective of prevention is also a priority of the **human security approach** to human rights. Accordingly, human security cannot be achieved without guaranteeing human rights. Human rights education in particular strengthens human security, which can be largely defined as freedom from fear and freedom from want. It thus emphasizes also economic and social rights, i. e. by promoting economic security, food security or social security. The absence of human security by itself as a result of violations of human rights may lead to emigration and brain drain.

Human rights first need to be implemented at the national level. There are many **obstacles** like deficiencies in *"good governance"*, i. e. a corrupt and inefficient administration or judiciary. In order to ensure that the state is meeting its obligations, **international monitoring** of the performance of the state has been instituted for most of the international conventions on human rights. This monitoring can take different forms: **Reporting systems** do exist under many international conventions. Accordingly, states have to report in regular intervals about their performance in human rights protection. Usually, a committee of experts will review the reports and make recommendations how to strengthen implementation. In few instances, like in the case of the Covenant on Civil and Political Rights (CCPR), there is an additional protocol, which authorizes the Committee on Civil and Political Rights to receive **individual complaints** from persons on alleged violations of their human rights. However, this is only possible for persons living in states, which have ratified the additional protocol.[2] Some conventions also have provisions for **inter-state complaints**, but this possibility is rarely used. A **judicial procedure** does only exist in the case of the European Convention on Human Rights with the European Court of Human Rights being able to make decisions, which are binding on states.

Besides the procedures contained in human rights instruments like human rights conventions, there are also the so-called *"Charter-based procedures"*, which were developed on the basis of the Charter of the United Nations to address human rights violations worldwide. One of them is based on Res. 1235, adopted by ECOSOC in 1967, which allows the Human Rights Commission to deal with gross and systematic human rights violations worldwide in a public procedure. The other is the confidential 1503-procedure, based on resolution 1503 of the ECOSOC in 1970 allowing for petitions to be sent to the office of the UN High Commissioner of Human Rights in Geneva, which then are reviewed by an expert group of the UN Sub-Commission for the Promotion and Protection of Human Rights. This procedure is mainly meant for gross violations of human rights. As a result, the situation in a particular country may be discussed also by the Human Rights Commission. In exceptional cases the Human Rights Commission may also resort to a special session as it happened in the case of the dramatic situation in Bosnia and Hercegovina in 1993.

Based on the Charter of the United Nations, in the work of the **Human Rights Commission** and its Sub-Commission **special procedures**, i.e. the activities of special rapporteurs and representatives of the Human Rights Commission or of the UN-Secretary General for human rights matters have

2 *Cf. Paolo de Stefani, Introduction to the Universal System of Human Rights Protection, in: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo 2001, 73ff.*

increasingly gained importance. There are *"country rapporteurs"* as well as *"thematic rapporteurs",* like the special rapporteur on the Former Yugoslavia, who has been replaced in 2002 by the special representative on Bosnia and Hercegovina and the Federal Republic of Yugoslavia, Mr. Jose Cutileiro and the special rapporteurs on torture or on violence against women. All together, there are nearly 40 such special institutions, which collect information according to their field of activity, which might be country-based or worldwide. They reflect the increased activism of the United Nations and provide a follow-up and monitoring mechanism also in cases were no enforcement procedures have been foreseen or are lacking efficiency like the Human Rights Defenders Declaration or in the case of several economic and social rights, i.e. the human rights to education, to food, to housing, to health, etc. Furthermore, there are also *"independent experts"* like on the right to development and *"working groups"* like on enforced and involuntary disappearances.

In addition, the United Nations High Commissioner for Human Rights increasingly resorts to the setting up of **missions** of the office of the High Commissioner in countries with a problematic human rights situations. Such missions have been established in Bosnia-Hercegovina, Croatia (until end of 2002), Montenegro, Serbia, Kosovo, Macedonia etc. They are collecting information and promoting human rights standards, i. e. through advising in the legislative reform process or participating in the work of the International Community.

The activities of these special institutions do have both a protective and a promotional purpose. They promote a better awareness of human rights and their inclusion in all activities in order to base solutions adopted also firmly on the grounds of human rights. However, **promotion of human rights** means a much larger task, which can not be accomplished by international institutions and bodies alone. Promotion of human rights means first of all to make people aware of their rights, to inform them about their rights and to teach them how to make best use of their human rights. For this purpose, different actors can be involved like the universities, the educational sector in general, but also non-governmental organisations (NGOs).

The role of **NGOs** as key players of civil society for the protection and promotion of human rights is crucial. NGOs often pursue certain specific protection interests like freedom of expression and freedom of the media (**Article 19**) or prevention of torture and inhuman or degrading treatment (**Association for the Prevention of Torture, APT**). NGOs like **Amnesty International** use special procedures like *"urgent action appeals"* to put pressure on governments. The strategy of *"mobilization of shame",* mainly achieved with the help of independent media can be very effective. NGOs like the **International Helsinki Federation (IHF)**, the **International Crises Group (ICG)** or **European Stability Initiative (ESI)** do influence governments and the International Community through

high quality reports, based on fact-finding and monitoring. Another effective NGO-approach is to elaborate *"shadow reports"* in parallel to official state reports to international monitoring bodies. According to a resolution of the General Assembly of 1998, the **Human Rights Defender's Declaration**, persons and NGOs working for human rights have to be given the necessary freedom to do so and be protected against persecution of any kind. In some states, organisations like Amnesty International or Helsinki Committees have been subjected to critique and even persecution in some cases for their work. There have been numerous cases worldwide where human rights activists have been imprisoned for their legitimate work. The state has not only the obligation to protect those activists against its own representatives like the police but also against violent groups like death squadrons who try to take the law in their hands. Again, the UN Secretary General has appointed a Special Representative on Human Rights Defenders to support the implementation of the respective UN declaration.

On the **national level** the United Nations recommend to establish *"national institutions"* to promote and protect human rights, like ombudsmen or national commissions on human rights. For example, in Bosnia-Hercegovina, there are ombudsmen both at the level of the state and of the entities and in Croatia, there is a Human Rights Commission.

IV. THE EUROPEAN HUMAN RIGHTS FRAMEWORK: STANDARDS AND PROCEDURES

The European System of Human Rights has also been a reaction to the massive human rights violations during World War II. Therefore, for the Council of Europe, founded in 1949, the drafting of a binding European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) was one of its first priorities. This convention, which became the cornerstone of the European Human Rights System was signed on 4 November 1950 and came into force in 1953. It is, however, focused mainly on civil and political rights and originally covered only a limited number of rights. Therefore, further rights were added and new procedures introduced in the form of additional protocols of which not less than 13 have been adopted until today.[3]

Human rights, the rule of law and pluralistic democracy are the cornerstones of the European legal order as can be seen from the statute of the Council of Europe, but also the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe in Helsinki of 1975 and the European Union Treaty of 1992. In the European system, human rights are closely linked to the principle of democracy as can be seen also from the claw back clauses in Art. 8-11 of

3 *See Iyer, V. (2001), Human Rights Protection in Europe, in: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo, 119ff.*

the European Convention. Accordingly, the rights to private and family life, to freedom of thought, conscience and religion, to freedom of expression and of assembly and association can only be subjected to limitations, which, inter alia, have been "prescribed by law" and are "necessary in a democratic society". After 1989, when new countries from Eastern and South-Eastern Europe joined the Council of Europe, membership in the Council of Europe was made conditional on membership in the European Convention on Human Rights including its additional protocols as well as other major European human rights treaties. Presently, the Council of Europe has 44 members (January 2003), while the accession of Serbia and Montenegro is expected.

The European Human Rights System has 3 layers, i.e. the system of the Council of Europe, of the Organisation for Security and Cooperation in Europe (55 members) and of the European Union (presently 15 members, to be enlarged from May 2004 to 25). Also in this enlargement process human rights and democracy play a major role in legal reform projects, aimed at bringing the legislation of the accession countries in line with EU-member states.

European Human Rights Instruments

– Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) and 13 additional protocols
– European Social Charter (1961), rev. 1991 and 1996 and add. prot. 1988 and 1995.
- European Convention for the Prevention of Torture and other Inhuman and Degrading Treatment (1987)
- Final Act of Helsinki (1975) and follow-up process of CSCE/OSCE incl. Charter of Paris for new Europe (1990)
- European Charter for Regional or Minority Languages (1992)
- Framework Convention for the Protection of National Minorities (1994)
- Charter of Fundamental Rights of the European Union (2001)

1.The Human Rights System of the Council of Europe

a. An overview

The main instrument is the **European Convention on Human Rights** of 1950 and its additional protocols. Of particular importance are protocols No. 6 and 13 (not yet in force) on the abolition of the death penalty, which distinguishes the European human rights approach from the United States approach and protocol No. 11, which replaced the European Commission on Human Rights and the European Court on Human Rights by one Single European Court of Human Rights.

The **European Social Charter** of 1961 never gained the same importance as the European Convention. From the beginning it suffered from a weak and inefficient system of implementation. However, parallel to the growing attention to economic and social rights on the universal level since the late 80s, new attention has been given also to the European Social Charter which was amended twice in 1988 and 1995 and now also has a system of collective complaints based on an additional protocol.

A major innovation has been the **European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment** of 1987, which establishes a European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, which is sending delegations to all member states of the convention to undertake regular or special visits to all places of detention.[4] Accordingly, the logic of the system is its preventive effect as opposed to ex post protection, which is still taken care of by the European Convention on Human Rights and its court. In December 2002, the UN General Assembly adopted an additional protocol to the UN Convention against Torture which foresees a similar mechanism to operate worldwide.

The **European Framework Convention for the Protection of National Minorities** (1995) has been elaborated after the summit meeting of the Council of Europe in Vienna 1993 as a reaction to the increasing problems with minority rights in Europe. These problems are the result of the dissolution of the Soviet Union and the Socialist Republic of Yugoslavia and more generally of the process of self-determination in Europe in the 90s. According to the convention, states have to protect the individual rights of members of national minorities, but also to provide conditions which allow minorities to maintain and develop their culture and identity. The enforcement mechanism however, is limited to a reporting system and an Advisory Committee of Experts in charge of reviewing the reports.

The Council of Europe in 1999 also established a *"Commissioner on Human Rights",* who informs about his activities in an annual report. Furthermore, there is a **confidential monitoring system** of the performance of members in different areas of human rights, which is the responsibility of the Council of Ministers on the basis of reports prepared by the Secretariat.

b. The European Court of Human Rights

The main instrument of protection of human rights in Europe is the European Court of Human Rights in Strasbourg, the obligatory jurisdiction of which today is recognized by all member states of the Council of Europe. The

4 *See Kicker, R. (2001), The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (CPT), in: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo, 201ff.*

number of judges is equal to the number of member states of the Council of Europe. In each case a so-called "national judge" is involved in order to facilitate the understanding of the national legislation. However, judges once appointed do serve only in their personal capacity.

In order for a complaint to be admissible, four major pre-conditions have to be fulfilled:

a. Violation of a right protected by the ECHR and its additional protocols

b. Complainant(s) being a victim of the violation

c. Exhaustion of all effective domestic remedies

d. Complaint to be made less than 6 months after c.

If considered admissible, a chamber of 7 judges is deciding about the merits of the case. Their judgment is final, if the case is not considered as being of particular importance or representing a new line of jurisdiction in which case a grand chamber of 17 judges is serving in an appeal function.

The judgments are binding and may provide also compensation for damages. The implementation of the judgments is the task of the Committee of Ministers, which supervises the execution of the judgments of the Court. The main problem of this system at present is the high number of complaints received which grew from about 1.000 in 1998 to more than 14.000 in 2001. This results in long delays in dealing with the cases, a problem which may become even larger with the increasing use of the system by persons in states which acceded to the convention only recently and where major human rights problems exist like in Eastern and South-Eastern Europe in particular. Therefore it is important to train national judges in applying the European Convention as interpreted by the decisions of the European Court of Human Rights also on the national level. For this purpose training courses for judges, lawyers and prosecutors need to be organised in the new member states of the Council of Europe.

2. The human rights system of the Organisation of Security and Cooperation in Europe (OSCE)

OSCE, which was known under the name CSCE until 1994 is a very particular organisation. It neither has a legal charter nor international legal personality and its declarations and recommendations are only of a political nature and not legally binding on states. Nonetheless, the often very detailed catalogues of obligations adopted in various follow-up conference or expert meetings and monitored by the Council of representatives of member states and regularly organised follow-up conferences is a rather successful monitor-

ing mechanism. The *"Helsinki Process"* played a major role in building cooperation between East and West during the Cold War and providing a basis for cooperation in the wider Europe of 55.[5]

Under the title *"human dimension"* the OSCE is undertaking a number of activities in the field of human rights and minority rights in particular. These also play a major role in the various field missions as in the case of Bosnia and Hercegovina or Serbia and Montenegro as well as Kosovo. For this purpose OSCE missions do have a human rights department and human rights officers are deployed throughout the country to monitor and report on the human rights situation, but also to promote human rights and to assist in certain cases of protection. OSCE supports also national institutions of human rights in the countries where it maintains a mission like the ombudsmen in Bosnia and Hercegovina or in Kosovo.

Special mechanisms have been developed in the form of the **High Commissioner for Minorities** and the **Representative for the Freedom of the Media**, which have their offices in The Hague and Vienna respectively. OSCE also had a major role in monitoring democratic elections in a number of countries in Europe transforming into pluralist democracies. The democratisation process and the promotion of human rights is supported by the **Office of Democratic Institutions and Human Rights** (ODIHR) located in Warsaw. OSCE also plays a major role in conflict resolution and post-conflict reconstruction in Europe.[6]

3. The Human Rights Policy of the European Union

Whereas the European Economic Community created in 1957 did not concern itself with political issues like human rights, since the 80s and the political integration of Europe towards a European Union, human rights and democracy have become key-concepts of the common European legal order. A major role was played by the **European Court of Justice** which developed a human rights jurisdiction, derived from "common constitutional traditions of member states" and international treaties to which those member states were parties, like the European Convention on Human Rights. Several human rights were constructed as general principles of community law, like the right to property, freedom of association and religion or the principle of equality, which is of particular importance in European community law.

5 *Binder, J. (2001), The Human Dimension of the OSCE: From Recommendation to Implementation, Vienna.*

6 *OSCE (2000), OSCE Handbook, Vienna.*

Since the 80s the European Community also developed a human rights policy in its relations with third countries, which is also reflected in the so-called **Copenhagen criteria** for the recognition of new states in South-Eastern Europe.[7] The Treaty on the European Union of 1995 in Art. 6 and 7 explicitly refers to the European Convention of 1950 although the European Union has so far not acceded to that convention as a member.

In 2000 a *"convent"* has been called together to write the **European Charter on Fundamental Human Rights**, adopted by the Nice-summit in 2001. This Charter presently is the most modern human rights document in Europe and includes both civil and political as well as economic social and cultural rights similar to the UDHR. Like the UDHR it also has no legally binding status. However, as it enshrines a number of human rights obligations which anyway form part of various international treaties of which the European Union member states are parties, the Charter can be understood as an interpretation and clarification of those binding obligations. Human rights clauses do exist also in bilateral agreements, like the Stability and Association Agreements. There is the expectation that the European constitution presently elaborated by a new convent, may finally decide to give the European Charter on Fundamental Human Rights a binding status.

The European Union, with the European Parliament as the driving force, has developed a human rights policy both for its internal relations as well as its international relations, where it forms part of its Common Foreign and Security Policy. The **Annual Report on Human Rights** published by the Council of the European Union reflects the importance of this human rights policy for the European Union in general. The Council is making public statements, but is also active behind the scenes in a case-oriented *"human rights diplomacy"* and together with the European Commission pursues *"human rights dialogues"* with several countries like China and Iran. Following the initiative of the European Parliament, financial support for projects of NGOs in the field of human rights and democracy is available from the **European Initiative for Democracy and Human Rights**, operated by Europe Aid on behalf of the European Commission, which defines the political strategy. Special emphasis is given to the struggle against the death penalty and torture, or the campaign for the International Criminal Court.

The **European Union Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC)** created by the European Union to address the growing problem of racism and xenophobia in Europe and established in Vienna in 1997, is monitoring the situation in Europe and promoting activities against racism and xenophobia. In the same year, Art. 13 has been introduced into the Treaty

7 *Nowak, M. (1999), Human Rights "Conditionality" in Relation to Entry to, and Full Participation in, the EU, in: Alston, Ph. (ed.), The EU and Human Rights, Oxford: Oxford University Press, 687ff.*

on the European Communities empowering the Community to combat discrimination on the grounds of racial or ethnic origin, religion or belief, age, disability or sexual orientation. In 2000, the European Council adopted directive 2000/43/EC on the implementation of the principle of equal treatment irrespective of racial or ethnic origin, in particular, in the fields of employment, access to education and training, social advantages, etc., which applies both to public and private sectors within the EU.

Similarly, the European Union has a particular focus on **equality**. According to Art. 141 ECT member states have to apply the principle of "equal payment for men and women" and to adopt measures providing equality of opportunity. This has also been the subject of regulations adopted by the European Council, which are of particular relevance in labour relations.

European bodies in charge of human rights

Council of Europe:
- European Court of Human Rights (single court 1998)
- European Committee on Social Rights (as revised 1999)
- European Committee for the Prevention of Torture or other inhuman or degrading treatment (CPT, 1989)
- Advisory Committee of the Framework Convention on National Minorities (1998)
- European Commission on Racism and Intolerance (ECRI, 1993)
- European Commissioner for Human Rights (1999)
- Committee of Ministers of the Council of Europe

OSCE:
- Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR, 1990)
- High Commissioner for Minorities (OSCE, 1992)
- Representative for the Freedom of the Media (OSCE, 1997)

European Union:
- European Court of Justice
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC, 1998)

V. OTHER RELEVANT INSTITUTIONS

1. International Criminal Jurisdictions

The **International Criminal Tribunal on Former Yugoslavia** (ICTY) has been established by the Security Council in 1993 as an ad hoc tribunal to deal with massive violations of human rights and humanitarian law after January 1st, 1991, in the territory of the former Yugoslavia. Accordingly, its competences include grave breaches of the Geneva Convention of 1994 on the protection of

victims of armed conflict, crimes against humanity, like murder, torture, rape or other inhuman acts committed in armed conflict, and genocide.

According to the statute of the **International Criminal Court** (ICC) adopted in Rome in 1998, which came into force in 2002, the ICC will be established in The Hague as a permanent tribunal. Its jurisdiction covers the crime of genocide, crimes against humanity "committed as part of a wide-spread systematic attack directed against any civilian population", which includes besides the mentioned violations in the case of rape also sexual slavery, forced pregnancy or any other form of grave sexual violence, enforced disappearance of persons or similar inhuman acts causing great suffering, as serious injury to body or to mental or physical health.

Like the ICTY the ICC jurisdiction is **complementary to the national jurisdictions**. Only if a state is not willing or able to persecute the perpetrators of crimes the ICC will take up the case. Both tribunals are based on the principle of individual responsibility, regardless of the official function of the accused. Besides amnesties for minor offences, **impunity** is not acceptable in the case of major violations of human rights and humanitarian law.

2. The Stability Pact

The Stability Pact for South-Eastern Europe officially signed in Sarajevo in 1999 also pays particular attention to human and minority rights. For this purpose, its **Task Force on Human Rights and Minorities** based in Ljubljana, has developed a common strategy and linked up numerous activities for the improvement of ethnic relations and the protection of minorities and human rights.

Among the projects cooperating within the Task Force is the network of Human Rights Centres in SEE, **SEE HRC-Net**. This network of 9 mainly university-based human rights centres organizes human rights trainings at national and regional levels, summer schools and research projects, like this publication on human rights for non-lawyers. It tries to contribute to the development of a culture of human rights in SEE, by making people aware of their rights and empowering them with this knowledge to contribute to the transformation of their societies towards the rule of law, human rights and democracy as the three main elements of European identity.

3. Human Rights in the City

Initiatives to strengthen human rights at the municipal level are a rather new approach. For example, following an initiative of the **People's Decade on Human Rights Education** (PDHRE), and the example of other cities in the south, the city of Graz in 2000 has declared itself a *"human rights city",* committing itself to place all its city activities within the framework of human rights. Another initiative has been undertaken by the city of Barcelona, where, in cooperation with Saint Denis, a *"Charter of Human Rights in the City"* was elaborated in 1998, which till 2002 has been signed by more than 200 cities, mainly in Mediterranean Europe, but also by Sarajevo. The Charter contains basically political obligations, for example on the rights of migrants and recommends the establishment of local institutions and procedures for human rights, like ombudsmen, human rights councils or a human rights balance sheet. In regular meetings, experiences with good practices are exchanged by the signatory cities and communities.

4. CONCLUSION

In conclusion, there are many ways of achieving respect for human rights in daily life. Legal means are only part of them. There are many actors in the struggle for human rights, which are no longer a matter for lawyers, if they have ever been. However, lawyers can be of help in explaining the complexities of the system of human rights, which is the result of several decades of consistent efforts by many actors, international organisations, NGOs, individuals, and even states or groups of states like the European Union, which have made human rights one of the principles of membership of their relations with the outside.

The function of law is to provide legal security in order for people to rely on it, and to settle their differences on the basis of the law. In addition, human rights law also provides a value system, based on the human dignity of every person, whether a citizen of a certain country or not. To know one's rights and to be able to enforce one's rights are the prerequisites of a culture of human rights, which needs both, lawyers and non-lawyers alike to become a reality.

Selected Bibliography

Alston, Ph. ed. (1999), The EU and Human Rights, Oxford: Oxford University Press.

Benedek, W. ed., (1999), Human Rights in Bosnia and Hercegovina: Theory and Practice, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

Benedek/König/Promitzer eds., (1999), Ljudska Prava u Bosni i Hercegovini: Znanost i praksa, Sarajevo.

Benedek/Kisaakye/Oberleitner, eds., (2002), Human Rights of Women, London: Zed Books

Buergenthal, Th. (1988), International Human Rights in a Nutshell, St. Paul, Minn.

Donelly, J. (2nd ed., 1998), International Human Rights, Boulder.

Cassese, A. (2001), International Criminal Law. A Commentary on the Rome Statute for an International Criminal Court, Oxford: Oxford University Press.

Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu (2001), Citanka ljudskih prava, Sarajevo.

Council of the European Union (2002), Annual Report on Human Rights, Brussels: European Communities.

ETC (2003), Understanding Human Rights, Vienna-Graz.

Gomien, D. (2nd ed., 1998), Short Guide to the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Council of Europe.

Hanski, R. and Suksi, M. (eds., 2nd ed. 1999), An Introduction to the International Protection of Human Rights, A Textbook, Turko/Abo: Institute for Human Rights, Abo Akademi University.

Jones, J., (2000), The Practice of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda, New York.

Maddex, R. L. (2000), International Encyclopaedia of Human Rights, Washington: Congressional Quarterly Press.

Nowak, M. (1993), U. N. Covenant on Civil and Political Rights - CCPR Commentary, Kiel/Strasbourg: Engel Publishers.

Nowak, M. (2002), Einführung in das internationale Menschenrechtssystem, Wien-Graz: Neuer Wissenschaftlicher Verlag.

Office of the High Commissioner for Human Rights (3rd ed. 1998), Basic Human Rights Instruments, Geneva.

Ramcharan, B. (2002), Human Rights and Human Security, The Hague etc.: Martinus Nijhoff Publishers.

Steiner, H. J. and Alston, Ph. (2nd ed. 2000), International Human Rights in Context, Law, Politics, Morals, Text and Materials, New York: Oxford University Press.

Symonides, J. and Volodin, V., eds. (2001), A Guide to Human Rights, Institutions, Standards, Procedures, Paris: UNESCO.

Todorovic, M. ed. (2003), Culture of Human Rights, Belgrade: Centar za ljudska prava, 2003.

Zivanovic, M. (2001), "Selektivna bibliografia o ljudskim pravima i Internet linkovi", In: Čitanka ljudskih prava, Sarajevo.

Prof. dr. Vedrana Spajić-Vrkaš
Istraživačko-obrazovni centar za
ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

MEĐUNARODNI STANDARDI I STRATEGIJE UČENJA ZA LJUDSKA PRAVA

U zanimljivom osvrtu na pripremu i rad Svjetske konferencije o ljudskim pravima što je održana u Beču 1993. godine, Koen Davidse napominje da je od prihvaćanja *Opće deklaracije o ljudskim pravima* mnogo postignuto u zaštiti ljudskih prava, ali da međunarodni sustav zaštite ima problema zbog niza nedostataka, uključujući ograničeno prihvaćanje načela univerzalnosti ljudskih prava, neprimjenjivanje odredbi potpisanih instrumenata i nedostatno izvješćivanje od strane pojedinih vlada. Razjašnjavajući te nedostatke, autor se posebno osvrnuo na problem ograničenog prihvaćanja općih standarda:

> *"Iako su opći standardi formulirani, njihova jedinstvenost je pod znakom pitanja. Npr., tijekom priprema za Konferenciju dio azijskih zemalja je isticao važnost regionalnih i kulturnih razlika za norme ljudskih prava, zadajući time udarac bilo kakvoj univerzalnosti. Na razini prakse zabrinjava i dalje malen broj ratifikacija nekih ugovora u ovom području. Mnoge države izražavaju svoju suzdržanost prema tim ugovorima. Ta dva čimbenika ozbiljno ugrožavaju univerzalnost ljudskih prava. Ako se univerzalnost dovede u pitanje, postoji opasnost da će i legitimitet međunarodnog rješavanja problema u području ljudskih prava biti ugrožen."* [1]

1 *Davidse, K. "The Vienna World Conference on Human Rights: Bridge to nowhere or bridge over troubled waters". Touro International Law Review, Vol. 6, 1995, 1.*

Ovaj navod je važan ne samo zbog toga što ukazuje na potrebu ozbiljnog preispitivanja primjerenosti koncepta univerzalnosti međunarodnih standarda ljudskih prava u različitim društvenim i kulturnim kontekstima, nego, ponajviše, zbog toga što ozbiljno dovodi u pitanje dosadašnje gotovo elitističke pristupe razvoju i primjeni međunarodnog sustava zaštite. S obzirom da su se ti pristupi sve do nedavno uglavnom oslanjali na uske specijalističke, predstavničke i vladine krugove, moguće je da je nedostatno prihvaćanje općih ljudskih prava, a time i nedostatna učinkovitost međunarodnih instrumenata zaštite, posljedica nedostatnog poznavanja općih standarda ljudskih prava od strane onih na koje se oni odnose - samih građana. Naime, globalno prihvaćanje ljudskih prava ne ovisi samo o obuhvatnosti i jasnoći međunarodnih instrumenata, niti samo o domaćoj pravnoj zaštiti, ili pak samo o ekspertnim znanjima nekih posebnih grupa stručnjaka i vladinih tijela, nego ponajviše i presudno o tome da li i kako te standarde poznaje i razumije svaki pojedini građanin, ali i o tome koliko su oni rezultat dijaloga i dogovora između vlada i građana, uključujući stručnjake i organizacije civilnog društva.

Prije više od pola stoljeća Eleanor Roosevelt je na pitanje: "Gdje počinju ljudska prava?", odgovorila: "Na malim mjestima, u blizini kuće - tako blizu i na tako malom prostoru da se ono ne može vidjeti ni na jednoj karti svijeta. Sve dotle dok ta prava nemaju tamo neki smisao, ona ga neće imati ni drugdje".[2] Ideja da se relevantna analiza ljudskih prava utemelji na smislu koji ona imaju "u blizini kuće", vodi nas do pitanja koje najčešće ostaje po strani filozofskih, pravnih i političkih rasprava o promicanju i zaštiti ljudskih prava. *Riječ je o tome zna li i što zna svaki građanin o općim ljudskim pravima i slobodama te kako i gdje o njima uči, odnosno tko, kako i gdje ga o njima poučava.* Prihvaćanje relevantnosti takvog pristupa zapravo znači da je svaka analiza međunarodnog i/ili regionalnog sustava promicanja i zaštite ljudskih prava i njegove učinkovitosti nužno manjkava ukoliko ne sadrži pitanje mjesta i uloge obrazovanja u tom sustavu. Ovaj rad posvećen je tom pitanju, pri čemu će se nastojati ukazati na neka od spornih mjesta koja do danas nisu zadovoljavajuće riješena u području obrazovanja za ljudska prava kao bitnog dijela međunarodnog sustava promicanja i zaštite ljudskih prava.

2 *Navedeno prema: Stimman Branson, B. Rights: An International Perspective. An Address to the First Plenary Session of Annual Leadership Conference of the Center for Civic Education. Marina del Rey, Kalifornija, 21. lipnja 1991.*

OBRAZOVANJE U TEMELJNIM MEĐUNARODNIM I REGIONALNIM INSTRUMENTIMA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

Da je međunarodna zajednica od početka prepoznala obrazovanje kao važan čimbenik izgradnje djelotvornog međunarodnog sustava zaštite ljudskih prava, potvrđuje *Opća deklaracija o ljudskim pravima* koja je 1948. godine proglašena "kao zajednička tekovina svih naroda i država, kako bi svaki pojedinac i svaki dio društva, imajući Deklaraciju stalno na umu, poučavanjem i učenjem težili promicanju ljudskih prava i sloboda te progresivnim domaćim i međunarodnim mjerama osigurali njihovo opće i djelotvorno priznanje i poštivanje". U čl. 26. obrazovanje se utvrđuje kao jedno od općih, nedjeljivih i neotuđivih ljudskih prava, ali i kao bitan instrument uživanja svih drugih prava i sloboda. Tako st. 1. toga članka glasi: "Svatko ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i općeobrazovnom stupnju. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno; tehničko i strukovno obrazovanje mora biti dostupno svima; više i visoko obrazovanje mora biti dostupno svima prema sposobnostima." No st. 2. određuje još i da "(o)brazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima i rasnim ili vjerskim grupama te podupirati nastojanja Ujedinjenih naroda na održanju mira."

Da je pravo na obrazovanje jedno od općih ljudskih prava, ostalo je do danas jedno od bitnih i nespornih načela međunarodnog i regionalnih sustava ljudskih prava. No ono što jest ostalo sporno odnosi se na tri pitanja o kojima ovisi učinkovito ostvarenje prava na obrazovanje:

- kojoj kategoriji ljudskih prava pripada pravo na obrazovanje;
- kako se to pravo najučinkovitije ostvaruje;
- kako ostvarivanje tog prava pridonosi ostvarenju temeljnih ciljeva međunarodne zajednice utvrđenih *Poveljom Ujedinjenih naroda i Općom deklaracijom o ljudskim pravima*.

Budući da ćemo se drugim i trećim pitanjem baviti opširnije u ovome radu, ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na dilemu oko uređivanja prava na obrazovanje u međunarodnom i europskom pravnom sustavu ljudskih prava. Pravo na obrazovanje, poput još nekih prava tzv. druge i treće generacije[3], naime, nije jednoznačno određeno u tim sustavima. Prema *Međunarodnom*

3 *Symonides, J. Human Rights: Concepts and Standards. Pariz, UNESCO Publishing, 2000, str. 100.; v. takoder Education and the Fundamental Rights of the Child: Normative Texts. Pariz, UNESCO, Emergency Educational Assistance Unit, 2001.*

paktu o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, ono se smatra kulturnim ili socijalnim pravom, no u europskom sustavu zaštite ljudskih prava formalno je svrstano pod čl. 2. Prvog protokola *Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, kojom se uređuju građanska i politička prava, dok se pravom na strukovnu izobrazbu bavi *Europska socijalna povelja*.

I dok se u europskim temeljnim dokumentima izrijekom ne određuje kakvo obrazovanje mora biti, članak 13. Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima potvrđuje načela Opće deklaracije o ljudskim pravima i izrijekom određuje da obrazovanje kao opće ljudsko pravo mora voditi "punom razvoju ljudske osobe i jačanju svijesti o ljudskom dostojanstvu", kao i da "mora omogućiti svim ljudima korisno sudjelovanje u slobodnom društvu, promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima". U svom komentaru na čl. 2. Pakta, Odbor za ljudska prava 1981. godine dodatno ističe da je "vrlo važno da pojedinci znaju koja su njihova prava utvrđena Paktom", ali i da zaposlenici u upravnim i sudskim tijelima moraju poznavati obveze koje države stranke preuzimaju potpisivanjem tog dokumenta. Poveže li se taj zahtjev s odredbama Međunarodnog pakta slijedi da: a) svatko ima pravo znati svoja prava, što znači da se obrazovanje za ljudska prava mora osloboditi profesionalnog elitizma i osigurati svima, na svim razinama i u svim oblicima obrazovanja i b) da je poznavanje svojih prava kao općih ljudskih prava pretpostavka ostvarenja međunarodnih ciljeva mira i sigurnosti.

Zahtjev da se obrazovanje, bilo specijalističko, bilo opće, mora staviti u službu promicanja općih prava i sloboda, može se naći u svim najvažnijim instrumentima zaštite ljudskih prava Ujedinjenih naroda. *Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije* u čl. 7. propisuje poduzimanje hitnih i učinkovitih mjera u području obrazovanja, kulture i informiranja radi uklanjanja predrasuda i rasne diskriminacije te, općenito, radi promicanja temeljnih vrijednosti međunarodne zajednice. U tu svrhu se od država stranaka traži da podnose izvješća o tome što su poduzele u području izobrazbe policije, zaposlenika u upravi i pravosuđu te učitelja. *Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupka ili kazne* u čl. 10. također obvezuje države stranke da svoje policijske snage, medicinsko osoblje i zaposlenike u javnim službama obrazuju i informiraju o zabrani mučenja. U *Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena*, u čl. 10., države stranke preuzimaju na sebe odgovornost osiguranja jednakih prava ženama i muškarcima te se u tom cilju obvezuju na reviziju nastavnih programa, metoda i udžbenika kako bi se iz uklonili rodni stereotipi koji vrijeđaju dostojanstvo žene. Na uklanjanje etničkih stereotipa u udžbenicima povijesti i drugom nastavnom materijalu, države su se obvezale i *Konvencijom (br. 169) o starosjedilačkim i plemenskim narodima u neovisnim zemljama*, koju je 1989. godine usvojila Međunarodna organizacija rada. Nadalje, u *Temeljnim*

načelima korištenja sile i vatrenog oružja od strane policije iz 1990. također je pred države postavljen zahtjev da se s odredbama dokumenta upoznaju policijske snage, suci, tužitelji, odvjetnici, članovi izvršne i sudske vlasti i javnost.

Konvencija o pravima djeteta utvrđuje da je temeljno pravo djeteta da zna svoja prava te u čl. 29. obvezuje države stranke na promicanje obrazovanja koje:

- razvija osobnost, talente te duševne i tjelesne sposobnosti djeteta;
- unaprjeđuje poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda te načela sadržanih u Povelji Ujedinjenih naroda;
- podupire poštivanje djetetovih roditelja, njegova materinskog jezika, vrijednosti njegova kulturnog i nacionalnog identiteta, ali i vrijednosti drugih kultura;
- priprema dijete za odgovoran život u slobodnom društvu u duhu mira, snošljivosti, jednakosti među spolovima i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla;
- unaprjeđuje poštivanje prirodnog okoliša.

Konvencija traži od zemalja stranaka podnošenje redovitih izvješća o mjerama koje poduzimaju kako bi djecu i mlade upoznali s načelima Konvencije, uključujući promjene u kurikulumima, izobrazbi učitelja i kodeksima ponašanja policije, učitelja, socijalnih radnika, sudaca, liječnika itd. te medija i izdavačkih kuće, kao i suradnju s nevladinim organizacijama.

Na europskoj razini zahtjev da obrazovanje vodi poštivanju ljudskih prava i sloboda nalazimo u odlukama i preporukama Parlamentarne skupštine i Odbora ministara Vijeća Europe, ali i u temeljnim dokumentima Organizacije za europsku sigurnost i suradnju. Za zemlje članice Europske unije, Europski parlament je 1984. godine donio odluku o slobodi obrazovanja u kojoj se, između ostaloga, traži da se "obrazovanjem i poučavanjem omogući pojedincu da u potpunosti razvije i promiče poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda."[4]

4 *Vidi o tome više u: Symonides, J. 'The state duty to promote human rights education.' U: Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i Finnish National Commission for UNESCO, 1998, 11-30. ; Eide, A. et al. (ur.) Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1995. ; Osler, A. I Starkey, H. Teacher Education and Human Rights. London, David Fulton, 1996.; prijevodi četrdesetak tekstova UN-a, UNESCO-a, Vijeća Europe, OESS-a i multilateralnih sastanaka koji su relevantni za razvoj ovoga područja objavljeni su u : Spajić-Vrkaš, V. (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata. Zagreb, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt 'Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole', 2001.*

RAZVOJ MEĐUNARODNIH STANDARDA I STRATEGIJA U OBRAZOVANJU ZA LJUDSKA PRAVA

Zadatak širenja načela Opće deklaracije o ljudskim pravima i drugih međunarodnih instrumenata putem općeg obrazovanja, stručne izobrazbe i informiranja od 1946. preuzima UNESCO - specijalizirana organizacija Ujedinjenih naroda za unaprjeđenje obrazovanja, znanosti i kulture. Njeno djelovanja u tom području određuje Statut u kojemu stoji:

- da je "veliki i strašan rat" izbio kao posljedica zapostavljanja demokratskih načela dostojanstva čovjeka, jednakosti i međusobnog poštivanja, ali i propagiranja doktrine o nejednakosti ljudi;
- da mir koji isključivo ovisi o političkim i ekonomskim dogovorima između vlada nije mir koji osigurava trajnu i iskrenu potporu naroda svijeta;
- da se s "obranom mira mora započeti u glavama ljudi, u kojima započinje i rat";
- da se mir mora tražiti u "intelektualnoj i moralnoj solidarnosti čovječanstva";
- da je širenje kulture i obrazovanje čovječanstva za pravdu, slobodu i mir uvjet ljudskog dostojanstva i "sveta dužnost koju svi narodi moraju ispuniti u duhu međusobne pomoći i brige";
- da mir pretpostavlja neograničeno traženje objektivne istine, slobodnu razmjenu ideja i znanja te komunikaciju među narodima, kao i vjeru u jednake mogućnosti obrazovanja svih.

UNESCO će ta načela ostvarivati na dva načina. Na jednoj strani će razrađivati i pravno jačati međunarodne standarde obrazovanja[5]. Pečat tim nastojanjima dala je 1960. godine *Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju*, pravni obvezujući dokument kojim se zabranjuje "svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti temeljeno na rasi, boji kože, spolu, vjeri, političkom ili nekom drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, ekonomskom statusu ili rođenju, sa svrhom osporavanja ili ugrožavanja prava na jednakost u obrazovanju." Zabrana vrijeđanja dostojanstva osobe uvodi se za sve vrste i stupnjeve obrazovanja, a obuhvaća pristup, standarde i kvalitetu, kao i uvjete učenja.

5 *V. zbirku dokumenata: UNESCO and Human Rights: Standard Setting Instruments, Major Meetings, Publications. (prir. J. Symonides i V. Volodin) Pariz, UNESCO, 1999.*

Na drugoj strani UNESCO će se dorađivati smjernice za izradu programa primjerenih međunarodnim standardima obrazovanja, pri čemu će u više navrata mijenjati nazive prioritetnih područja.[6] Tako se u najranijim tekstovima govori o "pripremi građanina svijeta" u sklopu "obrazovanja za mir i sigurnost", "obrazovanja za međunarodno razumijevanje", "obrazovanja za međunarodno razumijevanje i suradnju" i sl. Godine 1951. objavljuje se prvi vodič za učitelje o poučavanju Opće deklaracije o ljudskim pravima i izrađuju prve smjernice za promicanje međunarodnog razumijevanja, u kojima se traži:

- da obrazovanje čovječanstva postane temelj izgradnje 'svjetskog društva' u duhu Povelje UN-a;
- da države prihvate dužnost i pokažu interes za suradnju u sklopu međunarodnih organizacija;
- da se civilizacija shvaća kao rezultat doprinosa različitih naroda koji ovise jedni o drugima u izgradnji zajedničkog nasljeđa čovječanstva;
- da se različiti stilovi života objašnjavaju kao rezultat različitih rješenja na životne probleme;
- da se promiče ideja kako su ljudi, usprkos političkim i drugim podjelama, sve ovisniji jedni o drugima;
- da utjecaj međunarodnih organizacija proizlazi iz aktivne podrške njihovih zemalja članica;
- da se širi shvaćanje kako mir i dobrobit zajednice ovise o odgovornosti zajednice za pojedinca;
- da se kod djece i mladih potiču pozitivni društveni stavovi kao pretpostavka međunarodnog razumijevanja.

Sljedećih godina UNESCO će više puta potvrditi da su mir, zaštita ljudskih prava, poznavanje drugih kultura, zaštita okoliša i djelovanje sustava Ujedinjenih naroda središnje teme obrazovnih programa kojima se promiču međunarodne vrijednosti i da oni moraju imati mjesto u nacionalnim sustavima obrazovanja uz primjenu aktivnih, participativnih i iskustvenih metoda učenja. Zadatak pronalaženja novih metoda poučavanja i učenja povjerava se 1953. godine *Projektu udruženih škola (Associated School Project - ASP)* koji do danas okuplja oko 7000 obrazovnih ustanova i knjižnica iz oko 170 zemalja svijeta.

6 *Reich, B. i Pivovarov, V. (eds.) International practical guide on the implementation of the Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. Pariz, UNESCO, 1994 (ED-94/WS/22).*

Početkom sedamdesetih intenzivno se radi na izradi sveobuhvatnih preporuka za promicanje i razvoj novih dimenzija obrazovanja, sukladno zaključcima *Međunarodne konferencije o javnom obrazovanju* iz 1968. i preporukama *Međunarodne komisije za razvoj obrazovanja* iz 1972. godine. U prvom dokumentu se traži uvođenje naziva "obrazovanje za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir", a u drugome se postavlja zahtjev da se u nastavi promiču vrijednosti zajedničke svim narodima te da se razvija otvorenost prema drugim kulturama, kako "djeca ne bi strance vidjela kao apstrakcije nego kao konkretna bića". Istovremeno se u više navrata upozorava na nepodudarnost između općih standarda ljudskih prava i političkog uređenja pojedinih država, pa se predlaže da se u međunarodnom obrazovanju više pozornosti posveti ljudskim pravima i da se preporuke ne odnose samo na nacionalne vlade i formalno obrazovanje nego na cjelokupno područje poučavanja i učenja, uključujući neformalne i izvanškolske programe.

U skladu s tim zahtjevima pisana je i *Preporuka o odgoju i obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda*. Prihvaćena je 1974. kao prva sveobuhvatna strategija za razvoj obrazovanja koje promiče međunarodne ciljeve. Oslanja se na shvaćanje da porast globalne međuovisnosti traži nova znanja, vještine i vrijednosne orijentacije koji se stječu učenjem, obrazovanjem, informiranjem i akcijom. Vlade se pozivaju na izradu nacionalnih politika obrazovanja koje teže promicanju međunarodnog razumijevanja, suradnje, mira, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, te uklanjaju predrasuda, nejednakosti i nepravde. Napose se ističe potreba prihvaćanja društvene odgovornosti, solidarnosti, kritičke svijesti, otvorenosti i demokratskog postupka. Određeni su i posebni zadaci za sve relevantne segmente obrazovanja, od prosvjetne politike i nastavnih programa, sredstava i pomagala, preko obrazovanja učitelja, do istraživanja i međunarodne suradnje, prema sljedećim načelima:

- uvođenje međunarodne dimenzije i globalne perspektive u cjelokupno obrazovanje;
- unaprjeđenje razumijevanja i poštivanja svih naroda, njihovih kultura, civilizacija, vrednota i načina života;
- razvijanje svijesti o sve većoj ovisnosti među narodima i državama;
- razvijanje umijeća komuniciranja s drugima;
- razvijanje svijesti o pravima i odgovornostima pojedinca, društvene grupe i naroda jednih prema drugima;
- shvaćanje prijeke potrebe za međunarodnom solidarnošću i suradnjom;

– spremnost pojedinca da sudjeluje u rješavanju problema svoje zajednice, države i svijeta u cjelini.

Tijekom osamdesetih godina intenzivno se razrađuju sadržaji međunarodnog obrazovanja i nastoje pronaći učinkovite metode primjene Preporuke. O tome se raspravlja na *Međunarodnom kongresu o poučavanju ljudskih prava* u Beču 1978. godine, na kojemu se traži da se prilikom učenja ljudska prava poštuje načelo nedjeljivosti i primjenjivosti u konkretnim društvenim i političkim uvjetima. Nakon Svjetskog kongresa o razoružanju, održanog 1980. u Parizu, teme razoružanja i prenamjene vojnih kapaciteta za civilne potrebe, također će neko vrijeme činiti sadržaj međunarodnog obrazovanja. Važnost audiovizualnih materijala i razmjene inovativnih metoda za razvoj obrazovanja za ljudska prava, bile su teme *Međunarodnog kongresa o poučavanju, informiranju i dokumentaciji u ljudskim pravima*, održanom 1987. na Malti. Pitanje učinkovite primjene Preporuke postavlja se i 1983. na *Međuvladinoj konferenciji* održanoj u Parizu na kojoj se predlaže da se sadržaj Preporuke integrira u cjelokupan obrazovni sustav, uključujući neformalno i visoko obrazovanje. Godine 1985. Opća konferencija UNESCO-a donosi oluku o uspostavi *Permanentnog sustava izvješćivanja* o mjerama koje zemlje članice poduzimaju radi primjene Preporuke iz 1974., u kojoj se utvrđuje sljedeće:

– zemlje članice dostavljaju svoja izvješća UNESCO-u svakih šest godina;

– izvješća pregledava savjetodavni odbor eksperata koji potom izrađuje sažeti prikaz stanja i donosi preporuke;

– preporuke i prikaz stanja pregledava Izvršni odbor koji ih potom dostavlja na razmatranje Općoj konferenciji;

– UNESCO svakih šest godina objavljuje svjetsko izvješće o napretku i problemima u primjeni Preporuke.

Nadalje, u *Međunarodnoj godini mira* UNESCO pokreće dvoetapni desetogodišnji *Plan razvoja obrazovanja za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te obrazovanja za ljudska prava i temeljne slobode* (1986.-1995.). Kraj toga razdoblja obilježila su dva važna događaja. Godine 1994. organizacija je pokrenula transdisciplinarni *Program kulture mira*, koji je najavljen 1989. u Yamassoukrou na *Međunarodnom kongresu o miru u glavama ljudi*. Sudionici tog skupa su zatražili od UNESCO-a da potiče širenje kulture mira oslanjajući se na sadržaj *Seviljske izjave o nasilju*, u kojoj su znanstvenici odbacili biološko tumačenje uzroka nasilja i poručili da je "vrsta koja je izmislila rat u stanju izmisliti i mir".[7] Dugoročni cilj Programa je zamjena kulture rata, u kojoj se sukobi rješavaju fizičkim i simboličkim nasiljem,

7 *UNESCO and a Culture of Peace: Promoting a Global Movement. Pariz, UNESCO, 1995.*

kulturom mira, u kojoj se teži dijalogu i prepoznavanju drugoga kao jednakog u dostojanstvu i pravima. Kultura mira se shvaća kao sustav vrijednosti, stavova i ponašanja koji se temelje na "vrijednostima života, slobode, pravde, solidarnosti, snošljivosti, ljudskih prava i jednakosti između muškarca i žene", odgovornosti građanskog društva za mir i razvoj demokracije te na aktivnom otporu prema nasilju.

Drugi važan događaj bilo je prihvaćanje *Deklaracije o načelima snošljivosti* 1995. godine. Dokument se pojavio kao odgovor na porast nasilja, ksenofobije, diskriminacije i prijetnji ratom, pa je u njemu naglasak stavljen na poštivanje prava na različitost i jednakost svih u državnim tijelima, društvu i obrazovanju. U njemu se pozivaju vlade na donošenje pravednih i nepristranih zakona i na sprječavanje društvenog isključivanja pojedinaca i grupa, a građani na poštivanje "multikulturalne naravi ljudske obitelji". Za obrazovanje se kaže da je "najdjelotvornije sredstvo sprječavanja nesnošljivosti", zbog čega se zagovara uvođenje obrazovanja za snošljivost. "(P)rvi korak u obrazovanju za snošljivost", stoji u dokumentu, "jest poučiti ljude njihovim zajedničkim pravima i slobodama (....) te promicati spremnost na zaštitu prava drugih", ali i razotkrivati kulturne, društvene, gospodarske, političke i vjerske izvore nesnošljivosti. Dokument određuje snošljivost kao:

> *"... poštivanje, prihvaćanje i uvažavanje bogatstva različitosti kultura našeg svijeta, oblika izražavanja i načina ljudskog postojanja. Ona se osnažuje znanjem, otvorenošću, komunikacijom i slobodom mišljenja, savjesti i vjere. Snošljivost je sklad različitosti. Ona nije samo moralna već politička i pravna obveza. Snošljivost - umijeće koje mir čini mogućim - pridonosi zamjeni kulture rata kulturom mira. (...) Snošljivost nije ustupak, čin milosti ili opraštanja. Ona je prije svega djelotvoran stav potaknut poštivanjem općih ljudskih prava i temeljnih sloboda drugih. (...) Ona znači prihvaćanje činjenice da ljudska bića, iako prirodno različita po izgledu, uvjetima života, govoru, ponašanju i vrijednostima, imaju pravo živjeti u miru i biti ono što jesu. Ona također znači da se nečiji pogled na svijet ne smije nametati drugima."*

Iste godine UNESCO je prihvatio *Deklaraciju 44. Međunarodne konferencije o obrazovanju zajedno s Cjelovitim okvirom djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju*. Riječ je o strateškom tekstu u rangu Preporuke iz 1974. godine, kojim se, u vremenu velikih političkih i društvenih izazova uzrokovanih porastom nasilja netrpeljivosti i nepravde, nastoje pronaći učinkoviti modeli obrazovanja na međunarodnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini.

Na sadržaj tog dokumenta znatno su utjecala dva teksta iz 1993. godine. Jedan je *Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju* koji

je te godine prihvaćen na Međunarodnom kongresu o obrazovanju za ljudska prava i demokraciju u Montrealu. Osim što obrazovanje za demokraciju uvodi kao komplementaran pristup, Montrealski dokument utvrđuje da je obrazovanje za ljudska prava i demokraciju samo po sebi ljudsko pravo. Ističe se da je temeljni cilj Plana djelovanja "izgradnja kulture ljudskih prava i razvoj demokratskih društava u kojima pojedinci i grupe uspijevaju riješiti sporove i sukobe nenasilnim metodama. U tom pravcu djeluju različiti društveni akteri, ali je "aktivna participacija država bitna". Privrženost država obrazovanju za ljudska prava, naime, "ukazuje na političku volju za izgradnjom održivog demokratskog društva."

Drugi je već spomenuta *Bečka deklaracija i program djelovanja sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima*, koja je iste godine organizirana kako bi se pronašli zajednički odgovori na nove izazove zaštiti ljudskih prava i razvoju demokracije do kojih dolazi raspadom komunizma. Ističući potrebu jednakog razumijevanja i općeg prihvaćanja međunarodnih standarda ljudskih prava, Konferencija je ukazala na važnost promicanja obrazovanja za ljudska prava. U dokumentu se pozivaju državne i druge organizacije na uvođenje ljudskih prava, humanitarnog prava, mira, razvoja, demokracije i vladavine prava u sve programe formalnog i neformalnog obrazovanja.

Sukladno duhu tih dokumenata, u Deklaraciji i Cjelovitom okviru djelovanja za mir, ljudska prava i demokraciju iz 1995. traži se aktivno sudjelovanje u razvoju kulture mira ostvarenjem općih prava, temeljnih sloboda i demokracije te održivog i pravednog gospodarskog i društvenog razvoja. Osim stjecanja znanja o naravi novih izazova i strategijama njihova rješavanja, traži se razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, komunikacije i suradnje s drugima te jačanje osjećaja solidarnosti, neovisnosti i građanske odgovornosti. Spominje se i potreba za razvojem sposobnosti znalačkog izbora u kojemu se odluke donose sa sviješću o poželjnoj budućnosti, ali i potreba usklađivanja pojedinačnih i kolektivnih, odnosno trenutnih i dugoročnih interesa. Nužnost prihvaćanja razlika kao društvene vrijednosti objašnjava se na sljedeći način:

> *"Građani pluralnog društva i multikulturalnog svijeta trebali bi biti spremni prihvatiti činjenicu da je njihovo tumačenje nekog događaja i problema ukorijenjeno u njihovim osobnim životima, u povijesti njihova društva i njihovim kulturnim tradicijama te da stoga niti jedna osoba ili grupa ne posjeduje jedan jedini odgovor na probleme; da za svaki problem može postojati više od jednog rješenja. U skladu s tim, ljudi bi trebali razumjeti i poštivati jedni druge te ravnopravno pregovarati kako bi se zajednički došlo do rješenja. Obrazovanje dakle mora jačati osobni identitet i ohrabrivati međusobno približavanje ideja i rješenja što učvršćuju mir, prijateljstvo i solidarnost među pojedincima i narodima."*

Kako ostvarenje tih ciljeva ovisi o uvođenju novih strategija poučavanja, učenja i vođenja, u dokumentu se navodi da te strategije moraju:

- biti sveobuhvatne i cjelovite;
- biti primjenjive na sve vrste, razine i oblike obrazovanja;
- obuhvaćati sve čimbenike obrazovanja i socijalizacije, uključujući nevladine organizacije;
- biti primijenjene lokalno, nacionalno, regionalno i globalno;
- uključivati takve oblike vođenja i upravljanja, koordinacije i praćenja koji obrazovnim ustanovama osiguravaju veću autonomiju u odlučivanju;
- biti prilagođene pojedincu i razvijati sposobnosti učenja;
- biti primijenjene kontinuirano i dosljedno;
- uključivati odgovarajuće pretpostavke za ostvarivanje navedenih ciljeva, osobito glede potreba neprivilegiranih grupa.

Od sredine zadnjeg desetljeća 20. stoljeća širenje obrazovanja za ljudska prava dobiva nov poticaj usvajanjem *Rezolucije* br. 49/184 na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, kojom se razdoblje od 1995.-2004. proglašava *Desetljećem obrazovanja za ljudska prava* i povezuje s obilježavanjem 50. godišnjice donošenja Opće deklaracije o ljudskim pravima. Rezolucija poziva vlade, međunarodne, nevladine i profesionalne organizacije te sve sektore civilnog društva da zajedničkim snagama promiču obrazovanje za ljudska prava i izgrađuju "univerzalnu kulturu ljudskih prava". Planom djelovanja određeni su sljedeći ciljevi djelovanja na međunarodnoj, regionalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini:

- analiza potreba i donošenje učinkovitih strategija za unaprjeđenje obrazovanja za ljudska prava;
- izrada, unaprjeđenje i primjena programa obrazovanja za ljudska prava;
- izrada odgovarajućih obrazovnih materijala;
- jačanje uloge masovnih medija u promicanju obrazovanja za ljudska prava;
- globalno širenje Opće deklaracije o ljudskim pravima.

U *Smjernicama za izradu nacionalnih planova djelovanja u obrazovanju za ljudska prava*, što ih je u sklopu Desetljeća 1997. pripremio Ured visoke povjerenice za ljudska prava iz Geneve, određuju se načela i postupci te svrha izrade nacionalnog plana sljedećim riječima:

- osnivanje i unaprjeđenje rada nacionalnih i lokalnih ustanova i organizacija za ljudska prava;
- izrada nacionalnih programa za promicanje i zaštitu ljudskih prava;
- sprječavanje kršenja ljudskih prava, odnosno nanošenja ljudske, društvene, kulturne, ekološke i gospodarske štete;
- identifikacija građana čija su prava ugrožena i poduzimanje učinkovitih mjera za rješenje njihove situacije;
- osiguranje sveobuhvatnih odgovora na brze društvene i gospodarske promjene;
- promicanje raznolikih izvora, pristupa, metoda i ustanova za zaštitu ljudskih prava;
- širenje suradnje u obrazovanju za ljudska prava između vladinih tijela i nevladinih organizacija, profesionalnih grupa i drugih ustanova civilnog društva;
- naglašavanje uloge ljudskih prava u nacionalnom razvoju;
- pružanje pomoći vladi u ispunjavanju njenih obveza prema obrazovanju za ljudska prava u skladu s međunarodnim instrumentima i programima.

Na kraju valja spomenuti odluke Opće konferencije UNESCO-a iz 2001. godine u kojima se potvrđuje strategija razvoja iz Deklaracije i Cjelovitog okvira djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju. Štoviše, traži se razvoj sustava izvješćivanja, osobito unaprjeđenje postupaka prikupljanja, analize i nadzora na nacionalnoj i lokalnoj razini. U tom se smislu posebno govori o potencijalu međunarodnih obrazovnih mreža za razvoj obrazovanja, kao što su UNESCO-ve udružene škole (ASPnet) i virtualni Forum UNESCO-vih katedri za ljudska prava, demokraciju, mir i snošljivost pri sveučilištima (UNESCO Chairs). Posebno se upozorava na potrebu:

- prihvaćanja pristupa razvoju koji polazi od ljudskih prava *(rights-based approach to development)*;
- primjene metoda kojima se promiče kulturna različitost i univerzalnost ljudskih prava u učionici;
- povezivanja funkcionalne pismenosti s odgojnoobrazovnim okruženjem, kurikulumima i praksom koji proizlaze iz ljudskih prava;
- unaprjeđenja međunarodne suradnje u obrazovanju za ljudska prava.

Djelujući u okvirima Desetljeća, UNESCO će u svojoj srednjoročnoj strategiji za razdoblje od 2001. do 2007. postaviti obrazovanje za ljudska prava

u kategoriju prioritetnih djelatnosti i izravno ga povezati s ostvarenjem Razvojnih ciljeva tisućljeća. Istovremeno će započeti s izradom *Cjelovite strategije za ljudska prava* koja obuhvaća i pitanje obrazovanja. Središnji ciljevi obrazovanja za ljudska prava postaju unaprjeđenje holističkog pristupa i demokratizacija obrazovnog sustava. Traži se čvršće povezivanje učenja i prakse ljudskih prava, odnosno učinkovita primjena normi i smjernica u nacionalnim sustavima obrazovanja.

Pomak u tom pravcu trebao je biti učinjen još 1995., kad je odlučeno da UNESCO-v *Permanentni sustav izvješćivanja*, inače utvrđen za primjenu Preporuke iz 1974., obuhvati još 4 dokumenta: Bečku deklaraciju i program djelovanja za ljudska prava, Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju iz 1993., Deklaraciju i Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju te Plan djelovanja UN-ova Desetljeća obrazovanja za ljudska prava. No, iako Sustav izvješćivanja, kako je već rečeno, obvezuje države da svakih 6 godina podnose izvješća o postignutom napretku i poteškoćama uvođenja obrazovanja za mir, ljudska prava i demokraciju u svoje obrazovne sustave, do danas je vrlo mali broj zemalja u punom smislu odgovorio tim traženjima.

Na daljnji razvoj obrazovanja za ljudska prava vjerojatno će utjecati i sadržaj *Deklaracije o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda* koju je Opća skupština Ujedinjenih naroda prihvatila 1998. godine. U dokumentu se promicanje i težnja za zaštitom ljudskih prava, individualno i u zajednici s drugima, proglašava općim ljudskim pravom. To pravo, između ostaloga, uključuje pravo na traženje, primanje, širenje i zadržavanje informacija o ljudskim pravima, uključujući informacije o zaštiti ljudskih prava u domaćem pravnom, administrativnom i sudskom sustavu, pravo na prosvjed protiv kršenja ljudskih prava i pravo na komunikaciju s nevladinim i međuvladinim organizacijama. Države se obvezuju na stvaranje uvjeta za uživanje prava, od toga da zakone i međunarodne instrumente ljudskih prava učine dostupnima, do toga da pruže potporu osnivanju neovisnih nacionalnih institucija za zaštitu i promicanje ljudskih prava. Napose se utvrđuje odgovornost država u promicanju obrazovanja za ljudska prava i traži uključivanje sadržaja ljudskih prava u programe izobrazbe pravnika, policije, vojske i javnih službenika. Ističe se da pojedinci, nevladine organizacije i odgovarajuće ustanove imaju važnu ulogu u osvještavanju javnosti o ljudskim pravima, osobito kad s tim ciljem promiču obrazovanje, stručnu izobrazbu i istraživanje.

Svjetska konferencija protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i nesnošljivosti koja je održana u Durbanu 2001., također je značajna za daljnji razvoj obrazovanja za ljudska prava. U *Deklaraciji iz Durbana i Programu*

djelovanju izražava se uvjerenje "da su obrazovanje, razvoj i istinska provedba svih međunarodnih normi i obveza ljudskih prava, uključujući zakone te političke, socijalne i gospodarske politike, krucijalni u suzbijanju rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i odnosne nesnošljivosti." U čl. 95. sudionici Konferencije priznaju da je "posebno obrazovanje za ljudska prava ključ promjene stavova i ponašanja (....) te promicanja snošljivosti i poštivanja društvenih razlika", odnosno da je "takvo obrazovanje odlučujući čimbenik promicanja, širenja i zaštite demokratskih vrijednosti pravde i jednakosti koji su bitni za zaustavljanje i suzbijanje rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i odnosne nesnošljivosti."

RAZVOJ EUROPSKIH STANDARDA I STRATEGIJA U OBRAZOVANJU ZA LJUDSKA PRAVA

Iako je Vijeće Europe odavno prepoznalo da pravni standardi, instrumenti i mehanizmi koji se uspostavljaju za zaštitu ljudskih prava na europskoj razini ne mogu imati značajnijeg učinka ako ih ne poznaju i njihova načela ne prihvate svi europski građani, obrazovanje i informiranje za ljudska prava je do početka osamdesetih bilo gotovo isključivo vezano uz pravne fakultete i značilo izobrazbu i usavršavanje pravnika, odvjetnika i sudaca. To se, primjerice, vidi u *Preporuci br. 453 (1966) o mjerama koje treba poduzeti protiv poticanja na rasnu, nacionalnu i vjersku mržnju*, u kojoj tadašnja Savjetodavna skupštine Vijeća Europe traži od vlada zemalja članica samo donošenje djelotvornih zakona protiv takvih pojava.

Do promjena dolazi početkom osamdesetih godina 20. stoljeća kad se zapadnoeuropske zemlje suočavaju s problemima međunacionalne i međuvjerske nesnošljivosti, ksenofobije i nasilja prema migrantima koji pripadaju drugim kulturama i vjeroispovijestima, a koji u sve većem broju i zajedno s obiteljima nastanjuju mnoge zapadnoeuropske gradove. Problem postaje zabrinjavajući pojavom tzv. druge generacije migranata. Riječ je o djeci radnika migranata, dakle stranaca, koja su, za razliku od njihovih roditelja, uglavnom rođena na Zapadu, ali koja, za razliku od njihovih zapadnih vršnjaka, pripadaju drugim kulturama. Njihovim ulaskom u sustav obrazovanja javljaju se brojni problemi, osobito stoga što im škole ne osiguravaju potrebnu integraciju nego ih, štoviše, društveno izoliraju i osuđuju na neuspjeh.

Kao odgovor na porast netrpeljivosti prema strancima, Parlamentarna skupština Vijeća Europe donosi *Odluku br. 743(1980) o potrebi suzbijanja oživljene fašističke propagande i njenih rasističkih aspekata*. Iako pravne mjere zabrane i dalje drži najučinkovitijim sredstvom, Skupština među "odgovarajućim mjerama za iskorjenjivanje zla koje rađa takvu propagandu"

izrijekom spominje obrazovanje kojim se mladi "trebaju bolje pripremiti za promicanje demokracije". Godinu dana kasnije Odbor ministara će prihvatiti *Deklaraciju o nesnošljivosti - prijetnji demokraciji* u kojoj odlučuje "promicati svijest o pretpostavkama ljudskih prava i osigurati odgovornosti u demokratskom društvu te u tom cilju od osnovne škole naviše "stvarati ozračje aktivnog razumijevanja i poštivanja vrijednosti drugih kultura."

Da je riječ o gorućem problemu zapadnih demokracija, potvrđuju dokumenti koji su na različitim razinama usvojeni tijekom 1983. i 1984. godine: rezolucije s prijedlogom o obrazovanju migranata s Konferencije europskih ministara u Dublinu, preporuke Parlamentarne skupštine, kao što su *Preporuka br. 963 (1983) o kulturnim i obrazovnim sredstvima suzbijanja nasilja* i *Preporuka br. 968 (1983) o ksenofobičnim stavovima i pokretima u zemljama članicama* te *Odluka europskih ministara o obvezi uvažavanja obrazovnih i kulturnih potreba druge generacije migranata*. Preporuka br. 968 upozorava na poteškoće koje djeca radnika migranata imaju u prilagođavanju obrazovnim sustavima zemalja domaćina, zbog čega razvijaju osjećaj iskorijenjenosti, otuđenja i malodušnosti. Odluka ministara pak otvara put uvođenju interkulturalnih sadržaja u programe pripreme učitelja te kurikulume osnovnih i srednjih škola.

Prvi dokument kojim se od vlada država članica traži da u skladu sa svojim obrazovnim sustavima i zakonima promiču obrazovanje za ljudska prava, jest *Preporuka br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama.* Dokument 1985. donosi Odbor ministara Vijeća Europe kao rezultat zajedničkih nastojanja na određivanju smjernica promjena u europskim sustavima obrazovanja kojima se promiče ideja ljudskih prava i sloboda. Stoga se u tekstu određuju načela, ciljevi, okvirni sadržaji, metode i suportivne dimenzije obrazovanja za ljudska prava. Daju se detaljne upute o uključivanju obrazovanja za ljudska prava u škole, znanjima i vještinama koje su bitne u tom području, obilježjima školskog okruženja i zadacima izobrazbe učitelja. Objašnjava se da je "razumijevanje i uživanje ljudskih prava važan dio pripreme svih mladih ljudi za život u demokratskom i pluralističkom društvu" te da je takva priprema dio društvenog i političkog obrazovanja koje uključuje dimenzije interkulturalnog i međunarodnog razumijevanja.

Potvrđujući sveobuhvatni pristup obrazovanju za ljudska prava u školi, u tekstu dokumenta se naglašava da se s nekim aspektima tog obrazovanja, primjerice s nenasilnim rješavanjem sukoba i poštivanjem drugih, treba započeti u predškolskoj dobi, dok u srednjoj školi treba težiti razumijevanju filozofskih, političkih i pravnih pojmova ljudskih prava u nastavi povijesti, zemljopisa, sociologije, moralnog i vjerskog odgoja, jezika i književnosti te politike i gospodarstva. Budući da "ljudska prava neizbježno uključuju

područje politike", primjerena nastava u tom području "treba uvijek polaziti od međunarodnih sporazuma i konvencija". Učiteljima se savjetuje da izbjegavaju nametanje svojih uvjerenja učenicima i da u nastavu ne unose sukobe ideološke naravi.

Od općih tema koje bi trebalo obrađivati u obrazovanju za ljudska prava spominju se:

- glavne kategorije ljudskih prava, ali i obveze i odgovornosti;
- različiti vidovi nepravde, nejednakosti i diskriminacije, uključujući seksizam i rasizam;
- važni uspješni i neuspješni datumi u borbi za ljudska prava;
- najvažniji međunarodni i europski instrumenti ljudskih prava.

U dokumentu se također preporučuje da se prilikom izbora tema u obrazovanju za ljudska prava naglasak stavi na pozitivne primjere kojima se potvrđuje napredak u zaštiti ljudskih prava kako se kod učenika ne bi pojavio osjećaj nemoći i obeshrabrenja. Pri tome treba nastojati da učenici neposredno doživljavaju ostvarenje ljudskih prava u svojoj učionici i školi. Osim stjecanja temeljnih znanja, obrazovanje za ljudska prava treba razvijati određene intelektualne i socijalne vještine. Od intelektualnih vještina u dokumentu se posebno navode:

- vještine usmenog i pismenog izražavanja, uključujući vještine slušanja, vođenja rasprave i obrane svojih stavova;
- vještine prosuđivanja, kao što su prikupljanje i analiza informacija iz različitih izvora u cilju izvođenja objektivnih zaključaka i razotkrivanje pristranosti, predrasuda, stereotipa i diskriminacije,

dok se od socijalnih vještina posebno izdvaja:

- prepoznavanje i prihvaćanje različitosti;
- uspostavljanje pozitivnih i ravnopravnih odnosa s drugima;
- nenasilno rješavanje sukoba;
- prihvaćanje odgovornosti;
- sudjelovanje u donošenju odluka;
- razumijevanje djelovanja mehanizama zaštite ljudskih prava na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i svjetskoj razini.

Nadalje, ističe se da je odgovarajuće ozračje nezaobilazan aspekt djelotvornog učenja o ljudskim pravima, pa se zagovara jačanje demokratskog okruženja koje polazi od načela participacije, slobode izražavanja učenika i učitelja, otvorene rasprave, poštenja i pravednosti. Takvo okruženje znači

otvaranje škole prema lokalnoj zajednici i veće uključivanje roditelja i nevladinih udruga. Kako se s tim promjenama postavljaju novi zahtjevi pred učitelje, predlaže se da se oni pripremaju za poučavanje ljudskih prava tijekom studija i u sklopu stručnog usavršavanja. Pripremljen učitelj bi, prema tekstu dokumenta, trebao:

- poznavati najvažnije međunarodne instrumente ljudskih prava i djelovanje međunarodnih organizacija;
- pokazivati interes za nacionalne i svjetske probleme;
- imati priliku studirati ili raditi u stranoj zemlji ili u drugačijem okruženju;
- biti spreman prepoznati i suprotstaviti se diskriminaciji u školi i društvu te osvješćivati i prevladavati svoje osobne predrasude.

Donošenje te Preporuke bilo je značajno ne samo zbog toga što je u njoj potvrđena važnost obrazovanja u demokratskom razvoju kulturno raznolike Europe, nego što je središnje mjesto u tom procesu pripalo obrazovanju za ljudska prava. Kako ideja kulturne raznolikosti kao društvenog bogatstva zamjenjuje asimilacionizam, sve više se od obrazovanja traži da pridonese razumijevanju, snošljivosti i poštivanju drugih kultura na načelima ljudskih prava i sloboda. Priprema za život u promjenjivom i kulturno pluralnom društvu ne postavlja se samo kao cilj obrazovanja djece i mladih nego i kao jedan od najvažnijih zadataka izobrazbe stručnjaka i informiranja javnosti. U tom kontekstu najvažnijim postaje zahtjev za aktivnim uključivanjem svih građana u procese odlučivanja, osobito radi promicanja i zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda, suzbijanja stereotipa i predrasuda te jačanja europske dimenzije u obrazovanju.

Značajan poticaj jačanju tih ideja dao je prvi *Sastanak na vrhu čelnika država i vlada zemalja članica Vijeća Europe* koji je održan u Beču 1993. godine, kako bi se obilježio kraj podjele Europe i iskoristila "povijesna mogućnost za učvršćenje mira i stabilnosti na kontinentu". U Bečkoj deklaraciji i planu djelovanja koji su prihvaćeni na tom sastanku visoki predstavnici su potvrdili da je njihov najvažniji zajednički cilj izgradnja Europe kao "širokog područja demokratske sigurnosti", u kojemu se poštuju načela pluralističke i parlamentarne demokracije, nedjeljivosti i univerzalnosti ljudskih prava, vladavine prava i zajedničke kulturne baštine obogaćene raznolikošću. U skladu s tim, prihvaćena su tri strateška područja djelovanja:

- *reforma nadzornih mehanizama Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* (osnivanje jedinstvenog Europskog suda za ljudska prava);

– *zaštita nacionalnih manjina* (razrada međunarodnih pravnih instrumenata kojima se uređuju načela i osigurava zaštita osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama) i

– *borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti.*

Zadaci u sklopu trećeg područja pojašnjeni su u *Deklaraciji i planu djelovanja u borbi protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivost* koja je sastavni dio završnog dokumenta s tog sastanka. Temeljem Deklaracije ustanovljena je Europska komisija protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI) i pokrenuta Europska kampanja mladih kojoj je svrha bila osvještavanje javnosti o takvim pojavama, pronalaženje učinkovitih mjera za njihovo suzbijanje te promicanje razumijevanja i povjerenja među pripadnicima različitih kultura. Radi unaprjeđenja međukulturnih odnosa u Planu djelovanja se, između ostaloga, traži:

– istraživanje uzroka nesnošljivosti i pronalaženje učinkovitih mjera za suzbijanje takvih pojava;

– promicanje obrazovanja za ljudska prava i poštivanje kulturnih razlika;

– uvođenje programa za suzbijanje predrasuda u nastavu povijesti, s osloncem na pozitivne međukulturne i međuvjerske utjecaje.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe je tijekom devedesetih u tri navrata naglasila da promicanje kulturnih razlika u Europi pretpostavlja unaprjeđenje obrazovanja za ljudska prava. U *Preporuci br. 1222(1993) o borbi protiv rasizma, ksenofobije i nesnošljivosti*, Skupština traži "hitno uvođenje ili unaprjeđenje" obrazovanja i politika za mlade kojima se promiče ideja pluralizma, pri čemu posebnu pozornost daje obrazovanju za ljudska prava i učenju jezika, a u *Preporuci br. 1283 (1996) o povijesti i nastavi povijesti u Europi*, još i nastavi povijesti. Godine 1997. Skupština donosi i *Preporuku br. 1346 (1997)1 o obrazovanju za ljudska prava* u kojoj ističe da je "situacija s ljudskim pravima diljem Europe daleko od zadovoljavajuće", pa predlaže Odboru ministara da pozove zemlje članice da:

– izvrše pregled nastavnih programa od osnovne škole do sveučilišta kako bi, između ostaloga, uklonili sadržaje koji doprinose formiranju negativnih stereotipa;

– uključili obrazovanje za ljudska prava u sve nastavne programe, uključujući izobrazbu i usavršavanje nastavnika, pravnika i novinara;

– uključili obrazovanje za ljudska prava i snošljivost u izobrazbu djelatnika u javnim službama, uključujući policiju, djelatnike u zatvorima i osobe koje se bave pitanjima prognanika i izbjeglica;

– potiču političare i medije da se javno obvežu na zaštitu ljudskih prava.

Drugi važan poticaj razvoju obrazovanja za ljudska prava u 1997. bilo je sazivanje Drugog sastanka na vrhu nakon uključivanja tranzicijskih zemalja u članstvo Vijeća Europe. Na sastanku su visoki predstavnici potvrdili da će težiti "postizanju većeg jedinstva između država članica radi izgradnje slobodnijeg, snošljivijeg i pravednijeg europskog društva temeljnog na zajedničkim vrednotama, kao što su sloboda izražavanja i informiranja, kulturna različitost i jednako dostojanstvo svih ljudi." Svoje zaključke su iznijeli u *Završnoj deklaraciji* i *Planu djelovanja na razvoju demokratske stabilnosti* koji sadrže četiri prioritetna područja:

– *demokracija i ljudska prava* (promicanje participativne demokracije; suzbijanje rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti te zaštita manjina);
– *društvena kohezija* (promicanje socijalnih prava i uvođenje novih strategija razvoja europskog standarda društvenog života);
– *sigurnost građana* (borba protiv terorizma, korupcije i organiziranog kriminala; prevencija zloporabe droga i zaštita djece)
– *demokratske vrijednosti i kulturna raznolikost* (promicanje obrazovanja za demokratsko građanstvo; njegovanje europske baštine i razvoj novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija).

Četvrtim prioritetnim područjem još jednom je potvrđena važna uloga obrazovanja, kulture i informiranja u ostvarenju zajedničkih europskih ciljeva, osobito jačanju participativne demokracije i međukulturnog razumijevanja. Novi pristup obrazovanju nastoji se naglasiti i u samom nazivu, pa se u Završnoj deklaraciji govori *o obrazovanju za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana*.

Kako bi se došlo do za Europu odgovarajuće definicije novog modela obrazovanja, Vijeće Europe je 1997. godine pokrenulo projekt *Obrazovanje za demokratsko građanstvo*. Projekt se ostvarivao u suradnji s velikim brojem istraživača i praktičara iz Zapadne i Istočne Europe koji su bili zaduženi, s jedne strane, za razjašnjenje temeljnih pojmova i strategija u obrazovanju za demokratsko građanstvo i, s druge strane, za ustanovljavanje tzv. *sjedišta građanstva*. U drugom slučaju riječ je o eksperimentalnom modelu pripreme građana za sudjelovanje u procesu odlučivanja putem izravnog civilnog djelovanja na lokalnoj razini. Polazište tog modela je ideja participativne demokracije u čijem se središtu nalazi osviješten, informiran, osnažen i odgovoran građanin. Godine 1999. Odbor ministara Vijeća Europe će podržati orijentaciju projekta donošenjem *Deklaracije i programa obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana*. U

dokumentu se potvrđuje da je takvo obrazovanje "cjeloživotno iskustvo učenja i participacije koje se stječe u različitim kontekstima: obitelji, odgojnoobrazovnim ustanovama, na radnom mjestu, u profesionalnim, političkim i nevladinim organizacijama, lokalnim zajednicama, u slobodnom vremenu i kulturnim aktivnostima, masovnim medijima i akcijama na zaštiti i poboljšanju prirodnog i izgrađenog okoliša". Krajnji cilj učenja za demokratsko građanstvo je razvoj kulture ljudskih prava i odgovornosti, u sklopu koje je moguće ostvarenje načela kulturnog pluralizma i društvena kohezije.

Rezultati i zaključci toga projekta[8] potvrđeni su i na zasjedanju ministara obrazovanja u Krakowu, 2000. godine koje je završeno donošenjem tzv. *Krakovske rezolucije*, zajedno s nacrtom *Zajedničkih smjernica u obrazovanju za demokratsko građanstvo*. Ministri obrazovanja i ovaj put preporučuju da se rezultati i zaključci projekta diseminiraju vladinim i nevladinim ustanovama i organizacijama te da se uzmu u obzir prilikom izrade i primjene nacionalnih reformi obrazovanja. Dokument utvrđuje značenje temeljnih pojmova oslanjajući se na rezultate projekta. Između ostaloga, prihvaća se cjeloživotni i višerazinski pristup obrazovanju za demokratsko građanstvo čime se brišu granice između formalnih, neformalnih i informalnih čimbenika obrazovanja, a sam pojam demokratskog građanstva određuje se u sklopu šest međusobno povezanih dimenzija:

- *politička* (sudjelovanje u donošenju odluka i političkoj moći);
- *pravna* (svijest o svojim pravima i njihova primjena);
- *kulturna* (poštivanje različitosti i privrženost zajedničkim društvenim vrednotama);
- *društvena i gospodarska* (primjena novih gospodarskih modela u suzbijanju siromaštva i društvene izdvojenosti):
- *europska* (svijest o europskom jedinstvu i različitosti te prilagođenost životu u takvom kontekstu);
- *globalna* (priznanje i promicanje globalne međuovisnosti i solidarnosti).

8 *Rezultati projekta objavljeni su u nekoliko zasebnih publikacija: Audigier, F. Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 23; Birzea, C. Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 21; Carey, L. i Forrester, K. Sites of Citizenship: Empowerment, Participation and Partnership. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (99) 62 def.2; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. Strategies for Learning Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16.*
Forrester, K. Education for Democratic Citizenship: Report of the Final Conference, Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 41.

Godine 2002. Odbor ministara donosi *Preporuku br. (2000) 12 o obrazovanju za demokratsko građanstvo* zemljama članicama Vijeća Europe u kojoj potvrđuje da je "obrazovanje za demokratsko građanstvo temelj promicanja slobodnog, snošljivog i pravednog društva, što je primarni zadatak Vijeća Europe". U dokumentu se preporučuje vladama zemalja članica da upoznaju najširu javnost s europskim smjernicama u obrazovanju za demokratsko građanstvo, da to obrazovanje postave u središte svojih reformi i politika obrazovanja, da osiguraju uvjete za istraživanje, praćenje i vrednovanje rezultata primjene takvih programa i da time pridonesu razvoju obrazovanja za demokratsko građanstvo na europskoj razini.

Nadalje, u Preporuci se pojašnjava da obrazovanje za demokratsko građanstvo nadilazi klasične disciplinarne i nastavno-predmetne podjele te da "može uključiti građansko i političko obrazovanje, kao i obrazovanje za ljudska prava", iako se s njima ne treba u potpunosti poistovjećivati. Bit obrazovanja za demokratsko građanstvo ogleda se u multidisciplinarnom i kroskurikularnom pristupu i u objedinjavanju znanja, stavova i vještina. Kao poseban zadatak spominje se razvoj sljedećih kompetencija:

- nenasilno rješavanje sukoba;
- argumentiranje s ciljem obrane vlastitog stava;
- slušanje, razumijevanje i tumačenje tuđih argumenata;
- priznavanje i prihvaćanje razlika;
- vršenje izbora, razmatranje alternativa i podvrgavanje tih alternativa etičkoj analizi;
- preuzimanje zajedničkih odgovornosti;
- uspostavljanje konstruktivnih i miroljubivih odnosa s drugima;
- razvijanje kritičkog pristupa informacijama te filozofijskim, religijskim, društvenim, političkim i kulturnim konceptima.

Traži se također primjena iskustvenih, participativnih i istraživačkih metoda učenja; razmjena iskustava učitelja i učenika na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini te suradnja s civilnim sektorom. Od učitelja i trenera se, između ostaloga, očekuje razumijevanje političke, pravne, društvene i kulturne dimenzije građanstva; poznavanje interdisciplinarnog i timskog rada; ovladavanje istraživačkim metodama i umijeće uspostavljanja veza s drugim stručnjacima, organizacijama i ustanovama u zemlji i inozemstvu pa se, u tom smislu, zagovara reformiranje stručnog obrazovanja i usavršavanja učitelja. I na kraju, govori se o važnosti medija i novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija u ostvarivanju ciljeva obrazovanja za

demokratsko građanstvo te predlaže uvođenje medijskog obrazovanja i eksperimentiranje s uporabom novih tehnologija u tom području.

PRIMJENA MEĐUNARODNIH I REGIONALNIH STANDARDA OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA

Naš dosadašnji pregled pokazuje da je pristup obrazovanju, koji je još 1948. utvrđen Općom deklaracijom o ljudskim pravima, tijekom proteklih desetljeća neprekidno potvrđivan, ali i nadopunjavan nizom ugovora, odluka, preporuka i deklaracija na međunarodnoj (Ujedinjeni narodi i UNESCO) i regionalnoj razini (Vijeće Europe). U svim tim tekstovima se potvrđuje da je obrazovanje jedno od općih, neotuđivih, mnogostrukih i nedjeljivih ljudskih prava i sloboda, ali i instrument za ostvarenje drugih prava, a time i najvažnijih međunarodnih ciljeva mira i suradnje. Iako se ti tekstovi međusobno razlikuju po svom formalnopravnom statusu, kroz svaki od njih se više ili manje provlače četiri bitne dimenzije međunarodnog dokumenta: a) određivanje zajedničkog cilja; b) utvrđivanje temeljnih metoda ili postupaka kojima se ostvaruje taj cilj; c) prihvaćanje odgovornosti za primjenu tih metoda ili postupaka i c) pristajanje na transparentnost i suradnju u procesu primjene.

Kad je riječ o međuvladinim organizacijama, prihvaćanje takvih dokumenata znači da su međunarodna ili regionalna organizacija i njene države članice, odnosno njihove vlade, suglasne preuzeti na sebe pravnu, moralnu i/ili političku odgovornost za određeno ponašanje i djelovanje koje vodi dogovorenom cilju, a koje se utvrđuje zajedničkim dokumentom. Time njegov sadržaj čini referentni okvir prema kojemu države usklađuju svoje nacionalne prioritete, strategije i programe razvoja općenito i/ili u određenom području. Prihvaćanje međunarodnog dokumenta s pravnom snagom može voditi krupnim izmjenama i dopunama domaćeg zakonodavstva u cijelosti ili u nekim njegovim dijelovima. No u pravilu, čak i kad država članica nije stranka nekog međunarodnog sporazuma kojim se uređuju odnosi u nekom posebnom području, primjerice zaštita prava starosjedilačkih i plemenskih naroda, ona se samim time što je članica međunarodne organizacije ne može ponašati suprotno duhu bilo kojeg njena dokumenta.

Osjetljivost i složenost pitanja međunarodne odgovornosti država i vlada vjerojatno se najbolje očituje u području obrazovanja. Primjerice, kao članica Ujedinjenih naroda, pojedina država se ne obvezuje samo na poštivanje načela jednake dostupnosti obrazovnih mogućnosti za sve građane bez ikakve diskriminacije po nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj, rasnoj, spolnoj itd. osnovi, nego i na takvo obrazovanje u kojemu će načelo jednakosti jednako prožimati i sadržajnu i metodičku i organizacijsku dimenziju učenja

i poučavanja. Ili, jednostavnije, priznanje prava na jednakost u obrazovanju ne zaustavlja se samo na osiguranju nediskriminacije prilikom upisa u neku školu. Ono nužno mora prožimati sadržaje i metode učenja i nastave, ali i odnose u školi, što znači da je, primjerice, nespojivo s promicanjem etnocentrizma u nastavi povijesti. Takva obveza, kao što smo naprijed pokazali, proizlazi kako iz velikog broja izjava i deklaracija, tako i iz niza pravno obvezujućih međunarodnih instrumenata ljudskih prava što su ih, kao potvrdu Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, tijekom proteklih desetljeća prihvatile države članice na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, kao što su Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o pravima djeteta, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, ili Opća konferencija UNESCO-a, kao što je Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju.

Da je obrazovanje kojim se promiču ljudska prava važan dio međunarodnih obveza suverenih država svijeta, potvrđuju i sustavi nadzora uspostavljeni pod najvažnijim međunarodnim instrumentima ljudskih prava, budući da svaki od njih sadrži odredbu po kojoj izvješća država stranaka moraju uključivati i podatke o odgovarajućim mjerama koje su poduzele u obrazovanja i poteškoćama na koje su pri tome nailazile. Nadalje, takva obveza proizlazi i iz UNESCO-va *Permanentnog sustava izvješćivanja* o mjerama koje države članice poduzimaju u primjeni Preporuke iz 1974., kojom se uspostavljaju standardi učenja i poučavanja za međunarodno razumijevanje, suradnju, mir i ljudska prava. To je vjerojatno bio razlog da se na Međunarodnom kongresu o obrazovanju za ljudska prava i demokraciju, koji je 1993. godine održan u Montrealu, obrazovanje za ljudska prava i demokraciju odredi kao pravo samo po sebi, iako to, kako napominje Janusz Symonides[9], do danas nije izrijekom utvrđeno ni u jednom instrumentu ljudskih prava.

Na žalost, usprkos toj odavno prihvaćenoj i neprekidno obnavljanoj obvezi, do sredine devedesetih godina 20. stoljeća vrlo je malo država učinilo ozbiljniji napor u stvarnom uključivanju obrazovanja kojim se promiču ljudska prava u svoje obrazovne politike i nastavne planove i programe. Taj se nedostatak često spominje u preporukama tijela koji nadgledaju primjenu najvažnijih međunarodnih instrumenata ljudskih prava,[10] kao i UNESCO-ve Preporuke iz 1974. Informacije o mjerama koje države stranke poduzimaju pod određenim međunarodnim instrumentom, naime, ili nedostaju u nacionalnim izvješćima, ili su općenite, nepotpune i površne.

9 *Symonides, J. 'The state duty to promote human rights education.' U: Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i Finnish National Commission for UNESCO, 1998, 11-30.*

10 *Eide, A. Et al. (ur.) Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1995, 226.*

To je potvrđeno i na UNESCO-voj regionalnoj konferenciji o obrazovanju za ljudska prava u Europi što je održana u Turku/Abo 1997. godine.[11] Rezultati upitnika koji su tom prilikom popunjavali sudionici skupa pokazali su da je obrazovanje za ljudska prava, osim na pravnim fakultetima u dijelu europskih zemalja, samo u iznimnim slučajevima integrirano u kurikulume općeobrazovnih i strukovnih škola, da se integracija provodi neujednačeno i da se glavnina programa izrađuje i ostvaruje u neformalnom obrazovnom sektoru kao dio civilnih inicijativa. Tom je prilikom Sia Spiliopoulou Akermark (1998:7) upozorila da je "diskurs ljudskih prava do sada bio suviše usmjeren na utvrđivanje standarda i institucionalizaciju ljudskih prava na međunarodnoj razini" pa da je potrebno "krenuti dalje i ispitati ta pravila na nacionalnoj razini."

Do istog zaključka se dolazi čitajući druga recentna izvješća i analize. Tako iz periodičnog izvješća UNHCHR-a o nacionalnim inicijativama koje su poduzete u sklopu Desetljeća obrazovanja za ljudska prava proizlazi da je ogromna većina zemalja, uključujući dobar dio europskih, započela s analizom stanja, izradom strategija i uvođenjem obrazovanja za ljudska prava u redovite školske programe upravo u sklopu provođenja UN-ove Rezolucije i slijedeći UNHCHR-ove smjernice.[12] S druge strane, prema izvješću izrađenom pod pokroviteljstvom Vijeća Europe o rezultatima istraživanja o provođenju obrazovanja za demokratsko građanstvo i upravljanje različitošću u zemljama Jugoistočne Europe,[13] proizlazi da ni postojanje politika i pravnih temelja ne mora nužno značiti njihovu promjenu u praksi, najvećim dijelom zbog toga što je, kako autori ističu, aparat vlasti "izvanredan u apsorbiranju zahtjeva za promjenom, a da istovremeno sustav ostane nepromijenjen" (str. 69). Posljedica toga su političke proklamacije kojima nedostaje političke volje i odgovornosti za promjenu, što je, kako autori navode, moguće postići samo radikalnom reformom birokratskog sustava.

Iako istraživanje Međunarodnog udruženja za evaluaciju postignuća u obrazovanju (IEA) o građanskom obrazovanju u 24 zemlje donekle ublažava

11 *Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i The Finnish National Commission for UNESCO, 1998.*

12 *Summary of national initiatives undertaken within the Decade for Human Rights Education (1995-2004). Geneve, Office of the High Commissioner for Human Rights, 2000; v. još Mawhinney, A. A Preliminary Survey of Human Rights Education and Training in the Member States of the Council of Europe and States with Special Guest Status. Strasbourg, Council of Europe, siječanj 1999., Doc. H (99) 6/prov.*

13 *Harrison, C. and Baumgartl, B. Stocktaking Research on Policies for Education for Democratic Citizenship and Management of Diversity in Southeast Europe: Regional Analysis and Intervention Proposals. Strasbourg, Council of Europe, 2001, Doc. DGIV/EDU/CIT (2001)45 Final, Regional Report.*

takav zaključak,[14] analiza ukupnog broja sati po pojedinim grupama predmeta u nižim razredima osnovne škole u 102 zemlje[15] još je jedna potvrda nezadovoljavajućeg položaja u kojemu se nalazi obrazovanje za ljudska prava u školskim sustavima diljem svijeta. Podaci se odnose na moralno i građansko obrazovanje koji sudjeluje sa znatno manje od jedan posto u ukupnom broju sati predviđenih za učenje u prva četiri razreda osnovne škole. Čak i kad bi svi ti programi uključivali teme općih ljudskih prava, što nije sasvim izvjesno, priprema učenika u tom području bila bi zanemariva.

Vrlo je vjerojatno da će noviji pregledi pokazati povoljniji omjer budući da smo posljednjih godina svjedoci pojačanog pritiska međunarodnih/ regionalnih organizacija i civilnog društva u tom području, što dijelom proizlazi i iz obveza koje su preuzete na Svjetskom kongresu o ljudskim pravima 1993. i u sklopu UN-ova Desetljeća obrazovanja za ljudska prava (1995.-2004.), a na europskoj razini, još i na prvom i drugom Summitu Vijeća Europe 1993. i 1997. godine. U osvrtu na ulogu Vijeća Europe u promicanju obrazovanja za ljudska prava, Maggie Nicholson[16] je ustvrdila da se pod utjecajem Svjetskog kongresa o ljudskim pravima i zahvaljujući djelovanju nevladinih udruga, tih godina prešlo "od pričanja o obrazovanju za ljudska prava, potrebi pripreme trenera, potrebi boljeg razumijevanja obrazovanja za ljudska prava (...) i potrebi osvještavanja (...), na stvarno djelovanje u mnogima od tih područja."

Od početka devedesetih godina zaista se pojavio velik broj inicijativa, programa i akcija koji više ili manje izravno pridonose promicanju ideje o univerzalnosti, neotuđivosti i nedjeljivosti ljudskih prava i sloboda. Izraz "obrazovanje za ljudska prava" postao je tada zajednički naziv, neka vrsta opće oznake za široku lepezu programa građanskog obrazovanja, obrazovanja za demokraciju, političkog obrazovanja, obrazovanja za mir, obrazovanja za nenasilje, obrazovanja za razoružanje, interkulturalnog obrazovanja, obrazovanja za razvoj, antipredrasudnog obrazovanja, globalnog

14 *Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999*

15 *"Instructional time and teaching subjects during the first four years of primary education". Educational Innovations (International Bureau of Education), br. 96, september 1998.*

16 *Nicholson, M. 'The Council of Europe and human rights education.' U: Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i The Finnish National Commission for UNESCO, 1998, 83-94.*

obrazovanja itd.[17] U nekim pristupima svi ti programi se svrstavaju pod obrazovanje za ljudska prava, dok se u drugima označuju kao dijelom povezani i komplementarni, osobito u području obrazovanja za mir[18], građanskog obrazovanja[19] i interkulturalnog obrazovanja[20] koji su se pojavili ranije uglavnom u nefomalnom obrazovnom sektoru. Različitost pristupa objašnjava se razlikama u zadacima koji se u konkretnim društvenim situacijama stavljaju pred obrazovanje, primjerice: unaprjeđenje socijalne kohezije, osiguranje mira i nenasilja, jačanje građanske odgovornosti, promicanje međukulturnog razumijevanja, jačanje snošljivosti i solidarnosti, osvještavanje globalne povezanosti i ovisnosti i sl. Iz istog razloga se ti programi mogu pojaviti kao formalni, neformalni i informalni. U školi se mogu ostvarivati kao dio postojećih nastavnih predmeta, kao dio izvannastavnih aktivnosti, kao nastavno načelo, tj. kroskurikularno ili kao poseban redoviti ili izborni predmet. Nadalje, mogu se više oslanjati na predavačke ili pak na iskustvene, aktivne i participativne metode učenja; više težiti usvajanju deskriptivnog ili pak proceduralnog i transformativnog znanja; više ustrajavati na razvoju vještina primjene ili pak vještina promjene; biti usmjereni na predstavljanje predmeta, osnaživanje pojedinca ili dobrobit zajednice itd.

Iako je pojava tako velikog broja inicijativa i programa nepobitan dokaz naglog razvoja obrazovanja za ljudska prava, zbog nepostojanja barem temeljnih indikatora kvalitete, kroničnog zapostavljanja potrebe za evaluacijom programa i rezultata koji se njima postižu, kao i zbog nepostojanja sustavnih analiza i komparacija u tom području, malo se sa sigurnošću može reći o njihovoj stvarnoj primjerenosti i učinkovitosti. To je pitanje dotaknuto i na ranije spomenutoj UNESCO-voj Regionalnoj konferenciji o obrazovanju za ljudska prava u Europi kad je rečeno da se, usprkos tome što su ljudska prava postala glavna politička ideologija našeg vremena, još uvijek ne može sa sigurnošću reći jesu li programi obrazovanja

17 *Vidi o tome više u: Andropoulos, G. J. i Claude, R. (ur.) Human Rights Education for the Twenty-First Century. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997.; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. Strategies for Learning Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16; Ray D. et al. Education for Human Rights. Pariz, UNESCO/IBE, 1994.; Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.*

18 *Vidi pregled: Burns, R.J. i Aspeslagh, R. (ur.) Three Decades of Peace Education around the World. New York i London, Garland Publishing, 1996.*

19 *Vidi pregled: Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.*

20 *Vidi pregled: Banks, J. A. (ed.) Handbook of Research on Multicultural Education. New York, Simon and Schuster Macmillan, 1995.; Fennes, H. i Hapgood, K. Intercultural Learning in the Classroom: Crossing Borders. London: Cassell, 1997; Grant, C.A. i Lei, J.L. Global Constructions of Multicultural Education: Theories and Realities. Mahwah i London, Lawrence Erlbaum Associates, 2001.*

za ljudska prava usklađeni s visokim standardima promicanja i zaštite prava i sloboda na način na koji su ta prava i slobode utvrđene Općom deklaracijom o ljudskim pravima i drugim međunarodnim i regionalnim instrumentima ljudskih prava.

Tako se do danas ne može jednoznačno odgovoriti na neka od pitanja o kojima ovisi razvoj i puno uključivanje ljudskih prava u formalne sustave obrazovanja, primjerice:

- što je *diffetentia specifica* obrazovanja za ljudska prava u odnosu na druge pristupe, koja mu je svrha i koji su mu temeljni zadaci te što znači uspješno poučavati i učiti ljudska prava;
- treba li obrazovanje za ljudska prava uvesti u sve oblike i na sve razine obrazovanja kao sastavni dio svih nastavnih predmeta (kroskurikularno), kao poseban nastavni predmet, kao izborni nastavni predmet ili aktivnost, ili bi sve aktivnosti učenja i poučavanja u školi i izvan nje trebale proizlaziti iz temeljnih načela i standarda ljudskih prava, ili bi pak izbor pristupa trebalo prepustiti obrazovnoj ustanovi;
- treba li i koje "pojačane programe" obrazovanja za ljudska prava uvesti u dodiplomsku, poslijediplomsku i cjeloživotnu izobrazbu svih profila stručnjaka koji rade s djecom i odraslima (npr. učitelja, pravnika, sudaca, odvjetnika, liječnika, medicinskih sestara, socijalnih radnika, novinara, policije, vojske, zaposlenih u zatvorima i sl.), ali i u stručno usavršavanje sindikalnih djelatnika, državne administracije i sl.

U UNHCHR-ovim Smjernicama za nacionalne planove djelovanja u Desetljeću obrazovanja za ljudska prava, to se područje općenito određuje s osloncem na međunarodne instrumente ljudskih prava. Ono obuhvaća obrazovanje, diseminaciju i informiranje koji pridonose izgradnji opće kulture ljudskih prava usvajanjem znanja, razvojem vještina i oblikovanjem stavova koji vode ciljevima utvrđenim u temeljnim međunarodnim instrumentima ljudskih prava. Druga općenita definicija bila bi da je to nastojanje na razvoju svijesti pojedinca o univerzalnosti, neotuđivosti, nedjeljivosti i mnogostrukosti ljudskih prava i sloboda, ali i na osposobljavanju pojedinca za aktivnu ulogu u njihovu promicanju i zaštiti, kao pretpostavci izgradnje kulture prava i odgovornosti. U skladu s tim, ponekad se obrazovanje za ljudska prava diferencira od drugih pristupa temeljem tri bitne dimenzije poučavanja i učenja ljudskih prava:

- usvajanje znanja o ljudskim pravima;
- usvajanje stavova i vještina za promicanje i zaštitu ljudskih prava;

– stvaranje okoline koja potiče učenje i poučavanje življenjem u ljudskim pravima.

Te tri dimenzije u praksi se mogu naći u različitim odnosima, ovisno o izboru modela, koje Betty Reardom[21] dijeli u četiri grupe:

– *povijesni pristup* - nekada dominantan; usmjeren je na poučavanje o ljudskim pravima kroz povijest uz naglašavanje uloge ljudskih prava u stvaranju "harmoničnog društva";

– *upoznavanje međunarodnih standarda ljudskih prava i mehanizama njihove zaštite* - jedan od najraširenijih pristupa danas; nastoji učenika upoznati sa međunarodnim standardima ljudskih prava i osposobiti ga za korištenje tog znanja u cilju uklanjanja društvene nejednakosti i diskriminacije;

– *rekonstruktivni pristup* - pristup koji najčešće zagovaraju predstavnici kritičkog diskursa; usmjeren je na osnaživanje građana za pokretanje društvenih promjena, što znači da prvenstveno daju razvoju vještina i stavova koji vode konkretnim akcijama;

– *vrijednosni pristup* - pristup koji ljudska prava vidi kao integriran sustavu etičkih načela na kojima se temelji ljudsko ponašanje; u središtu sustava nalazi se načelo ljudskog dostojanstva i integriteta koje se povezuje s pet vrednota: osobna sloboda, demokratska participacija, jednake mogućnosti, ravnopravnost u gospodarstvu i održiv okoliš.

Baveći se novijim programima obrazovanja za ljudska prava, Felisa Tibbitts[22] također raspravlja o razlikama u pristupu, za koje kaže da su posljedica razlika u načinu rješavanja izazova koje pred obrazovanje postavlja zahtjev za promicanjem ljudskih prava, ljudskog razvoja i građanskog društva te, općenito izgradnje kulture ljudskih prava. Ona navodi da je u zemljama u razvoju obrazovanje za ljudska prava često povezano s pitanjem gospodarskog razvoja, razvoja lokalne zajednice i borbom za prava žena. U tranzicijskim zemljama se najčešće uvodi u svrhu promicanja građanskog društva, vladavine prava te zaštite prava građana i prava manjina. U razvijenim demokracijama ono često predstavlja dio reformi nekog područja, kao što je sustav zatvorskih kazni, gospodarska prava, zbrinjavanje izbjeglica i sl. U postkonfliktnim društvima obrazovanje za ljudska prava obično predstavlja dio nastojanja za pomirenjem i izgradnjom mira. Ako želimo da obrazovanje za ljudska prava pridonese izgradnji kulture ljudskih prava, tvrdi Tibbitts, potrebno je poznavati različite modele obrazovanja za ljudska prava

21 *Reardom, B. A. Education for Human Dignity: Learning about Human Rights and Responsibilities: A K12 Teaching Resource. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995.*

22 *Tibbitts, F. 'Emerging models for human rights education.' International Review of Education, 48, 2002, 3-4, 159-171.*

koji se mogu naći u praksi i objasniti kako oni pridonose društvenoj promjeni. Sukladno tome, ona predlaže da se različiti modeli vrednuju prema kriteriju potencijala za društvenu promjenu, uzimajući u obzir tri ključna aspekta: jačanje liderstva, uspostavljanje koalicija i veza te osnaživanje pojedinca

Polazeći od tog kriterija, ona uvodi tzv. piramidalnu ili hijerarhijsku klasifikaciju modela obrazovanja za ljudska prava koja obuhvaća:

- *Model 1: Vrijednosti i svijest* - fokus je na prijenosu temeljnih spoznaja o međunarodnim standardima ljudskih prava kako bi se ona uspješno integrirala u sustav društvenih vrijednosti. Najčešći oblici su kampanje za osvještavanje i nastavni predmeti u kojima se obrađuju teme kao što su: povijest ljudskih prava, instrumenti zaštite i sl. Cilj je privući interes i angažirati učenika ili sudionika. Iako ovaj model podržava kritičko mišljenje (učenici kao "kritički konzumenti" ljudskih prava), nije jasno razvija li i kritičku svijest. Njegov najveći nedostatak je nedovoljno naglašavanje vještina komunikacije, nenasilnog rješavanja sukoba i civilnog aktivizma.
- *Model 2: Odgovornost* - posebnost modela je u tome što se primjenjuje kao dio dodiplomske izobrazbe i poslijediplomskog usavršavanja nekih profila stručnjaka koji su izravno uključeni u sustav nadzora, zagovaranja ili zaštite prava pojedinaca ili grupa: odvjetnike, tužitelje, suce i policiju te zdravstvene djelatnike, socijalne radnike, novinare i slične profesije. Posebni zadaci i sadržaj programa variraju ovisno o profilu sudionika, no obično uključuju teme iz međunarodnog i domaćeg prava, etičke kodekse, mehanizme nadzora i zaštite te posljedice kršenja prava. Osim stjecanja specijalističkih znanja, usmjereni su na razvoj vještina, kao što su lobiranje i zagovaranje.
- *Model 3: Transformacija* - svrha modela je osposobljavanje pojedinca, grupa i čitavih zajednica za prepoznavanje slučajeva kršenja ljudskih prava i obvezivanje na poduzimanje preventivnih akcija, pa osim osvještavanja ljudskih prava, uključuje jačanje liderstva, razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, organiziranje radi zaštite socijalnih prava i dr. Model se oslanja na osobno iskustvo žrtve, pa uključuje tehnike samorefleksije i transformacije iskustva. Iako se može naći i u školama, najčešće se primjenjuje u izbjegličkim kampovima i postkonfliktnim zajednicama, u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja ili u pripremi stručnjaka za pružanje pomoći siromašnima.

POLA STOLJEĆA POČETAKA

U ovom smo radu pokušali dati pregled razvoja i primjene međunarodnih i regionalnih standarda i strategija u području obrazovanju za ljudska prava. Pokazali smo da je promicanje obrazovanja koje vodi razumijevanju i primjeni ljudskih prava jedna od najvažnijih obveza međunarodne zajednice, nacionalnih vlada, civilnog društva i svakog pojedinca. Pokazali smo također da je ta obveza formalno stara više od pola stoljeća i da izvire iz teksta Opće deklaracije o ljudskim pravima. U njoj se određuje ne samo da je obrazovanje jedno od općih, neotuđivih i nedjeljivih ljudskih prava nego i da je ono sredstvo za ostvarenje svih drugih prava, zbog čega treba pridonositi punom razvoju ljudske osobe, poštivanju ljudskih prava, međukulturnom razumijevanju, snošljivosti i poštivanju razlika. Na žalost, analiza primjene međunarodnih i regionalnih standarda pokazala je da se ta obveza do početka devedesetih godina 20. stoljeća, kad se okolnosti mijenjaju ponajviše pod pritiskom civilnih snaga, rijetko poštivala i da su nacionalni obrazovni sustavi desetljećima ostali s onu stranu zahtjeva za promicanjem zajedničkih ciljeva međunarodne zajednice. Uzrok tome nije samo u neodgovornosti prosvjetnih vlasti zemalja članica nego i u nedovoljnoj učinkovitosti međunarodnih mehanizama nadzora nad primjenom tih obveza. O tome hoće li se i kako taj dugogodišnji jaz između proklamiranih općih ciljeva i njihove primjene na nacionalnoj i lokalnoj razini premostiti, ovisi koncepcijski razvoj i praktično provođenje obrazovanja za ljudska prava. Bude li se problem rješavao izmjenom fokusa, kao što je do sada bio slučaj, ili pak zanemarivanjem i/ili redukcijom zajedničkih obveza, vrlo je vjerojatno da u skoroj budućnosti neće doći do očekivanih promjena.

Činjenica da ljudska prava nakon više od pola stoljeća tek ponegdje postaju dio, iako još ne i temelj obrazovanja u cjelini, i da se to ponajviše zbiva kao posljedica pritisaka civilnog društva, nedvojbeno govori o tome da međunarodni sustav promicanja i zaštite ljudskih prava nije ni blizu one "male kuće" koju je pred očima imala Eleonore Roosevelt odgovarajući na pitanje o tome gdje počinju ljudska prava.

Odabrana literatura

Andropoulos, G. J. i Claude R. P. (ur.) Human Rights Education for the Twenty-First Century. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997.

Annual report of the Special Rapporteur on the rights to education, Katarina Tomaševski, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2000/9. New York: United Nations Economic and Social Council, 2001, Doc. E/CN.4/2001/52.

Beetham, D. i Boyle, K. Introducing Democracy: 80 Questions and Answers. Pariz, UNESCO Publishing, 1995.

Birzea, C. Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective. Strasbourg, Council of Europe, 2000, Doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 21.

Božić, J.; Spajić-Vrkaš, V.; Silov, M. i Fresl-Dumančić, I. (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Bibliografija radova s bilješkama. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2000.

Burns, R.J. i Aspeslagh, R. (ur.) Three Decades of Peace Education around the World. New York i London, Garland Publishing, 1996.

Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. Strategies for Learning Democratic Citizenship. Strasbourg, Council of Europe, 2000, Doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16.

Education and the Fundamental Rights of the Child: Normative Texts. Pariz, UNESCO, Emergency Educational Assistance Unit, 2001.

Eide, A. et al. (ur.) Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1995.

Human Rights Here and Now: Celebrating the Universal Declaration of Human Rights. New York, AIUSA, 1999.

Janoski, Th. Citizenship and Civil Society: A Framework of Rights and Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Levin, L. Human Rights: Questions and Answers. Pariz, UNESCO Publishing, 1996.

Osler, A. i Starkey, H. Teacher Education and Human Rights. London: David Fulton. (1996):

Perry, M. J. The Idea of Human Rights: Four Inquiries. New York, Oxford University Press, 1998.

Ray D. et al. Education for Human Rights. Pariz, UNESCO/IBE, 1994.

Reardom, B. A. Education for Human Dignity: Learning about Human Rights and Responsibilities: A K12 Teaching Resource. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995.

Reich, B. i Pivovarov, V. (ur.) International practical guide on the implementation of the Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. Pariz, UNESCO, 1994, Doc. ED-94/WS/22.

Shiman, D. Teaching Human Rights. Denver, Center for Teaching International Relations University of Denver, 1999.

Spajić-Vrkaš, V. (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Međunarodni i domaći dokumenti. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001.

Spajić-Vrkaš, V.; Kukoč, M. i Bašić, S. Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001.

Spiliopoulou Akermark, S. (ur.) Human Rights Education: Achievements and Challenges. Turku/Abo, Institute for Human Rights, Abo Academi University i Finnish National Commission for UNESCO, 1998.

Starkey, H. (ur.) The Challenge of Human Rights Education. Strasbourg, Council of Europe, 1991.

Symonides, J. Human Rights: Concepts and Standards. Pariz, UNESCO Publishing, 2000.

Symonides, J. Human Rights: New Dimensions and Challenges. Dartmouth, Ashgate, 1998.

Symonides, J. I Volodin, V. (ur.) UNESCO and Human Rights: Standard-Setting Instruments, Major Meetings, Publications. Pariz, UNESCO, 1999.

United to Combat Racism: Selected Articles and Standard-Setting Instruments. Pariz, UNESCO, 2001.

The Right to Human Rights Education. New York and Geneve: United Nations, 1999.

Tibbitts, F. "Emerging models for human rights education." International Review of Education, 48, 2002, 3-4, 159-171.

Torney-Purta, J.; Schwille, J. and Amadeo, J.-A. (ur.) Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.

Vidačak, I.; Spajić-Vrkaš, V. I Božić, J. Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Međunarodni adresar. Zagreb, Hrvatska komisija za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001.

Mr. Đorđe Gardašević
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

ODNOS PRAVA I POLITIKE U REALIZACIJI LJUDSKIH PRAVA
(Poredak prava, politika i ljudska prava)

1. UVOD

Problematika realizacije ljudskih prava u suvremenom svijetu po prirodi stvari predstavlja izuzetno složen i multidisciplinaran zadatak. Ideja ljudskih prava svoje začetke, naravno, pronalazi u okviru filozofskih razmatranja uvjetovanih društve- nim gibanjima i razvojem, ali tek pravo kao zaseban društveni poredak sa svojim mnogobrojnim instrumentima omogućuje čovjeku njihovu punu zaštitu i poštivanje. Taj odnos filozofije i prava, međutim, uopće nije vrsna razlika konkretizacije ideje ljudskih prava, jer su gotovo sve društvene koncepcije najprije morale proći kroz inicijalnu fazu filozofskog zamišljaja da bi tek potom bile implementirane u praksi. Ali, filozofija, koja je neodvojiva od povijesnog trenutka, objašnjava nam načine razmišljanja čovjeka pa samim time i rađanje ideje ljudskih prava.

S druge strane, pravo nikada kao društveni poredak nije bilo savršeno i kroz svakodnevne primjere možemo potvrditi kolika je njegova ovisnost o politici. Odnos politike i prava ne samo da je delikatniji već u našem slučaju nesumnjivo i presudniji. Naime, već je i na teoretsko pravnoj razini izuzetno teško odvojiti pravo od politike samom činjenicom da pravo danas stvaraju od građana posebno izabrana tijela koja, osim što moraju djelovati u okvirima pravno garantiranog, ipak u konačnici provode i određenu politiku. To je vidljivo na svim razinama problematike kojom se bave grane poput opće teorije prava i države ili ustavnog prava, na primjer, od

organizacije državnih organa, njihovog međusobnog odnosa suradnje, nadziranja i kontrole, preko veze između države i građana pojedinaca te građana međusobno, sve do ostvarenja ljudskih ili temeljnih prava čovjeka i građanina u konkretnim individualnim slučajevima. Pravo u tom kontekstu ima dvojaku prirodu: s jedne strane ono nesumnjivo predstavlja plod određenih političkih koncepcija, dok je s druge njegov najvažniji zadatak ograničiti diskreciju odlučivanja kojoj politika po svojoj prirodi teži. Upravo iz ove konstatacije proizlaze pitanja na koja tražimo višestruke odgovore kada se pitamo o mogućoj ovisnosti ljudskih prava i svakodnevne politike. Naime, naš glavni zadatak trebao bi biti određenje uloge prava kao poretka u garanciji ljudskih prava proklamiranih u različitim međunarodnim dokumentima, odnosno u nacionalnim zakonodavstvima. Pritom je najzanimljivije istraživati koliko pravo vjerodostojno ispunjava taj svoj temeljni zadatak, a koliko ipak ono omogućava različitim eksponentima vlasti u društvu da provode svoju politiku. Ovo je ujedno i bit koncepta tzv. vladavine prava, odnosno pravne države.

Spomenutom problemu može se pristupiti na različite načine no, polazeći od prirode ovog teksta, čini se da je najbolje rješenje kroz više ilustrativnih primjera pokazati kako odnos politike i prava funkcionira u zbilji. Iz tog razloga je tekst koji slijedi zamišljen kao ograničena teoretska rasprava o nekim najzanimljivijim pitanjima kao i nekoliko praktičnih slučajeva koji nam mogu služiti kao indikacije onih problema s kojima se danas suočavamo kada govorimo o realizaciji ljudskih prava. Pritom lista primjera nije iscrpljujuća, nego samo reprezentativna. Također, sasvim je jasno da ova problematika prelazi nacionalne okvire i da ima univerzalan karakter. Dapače, možda se i najveća kršenja ljudskih prava danas događaju upravo u međunarodnim okvirima. Zato ćemo i kroz ovaj tekst nastojati dati primjere koji kombiniraju iskustva s međunarodnog i unutarnje državnog plana. Za unutarnje državne primjere poslužit će nam iskustva pravnog poretka u Republici Hrvatskoj, ali njih ne treba promatrati izdvojeno jer i ostale države u svijetu prolaze kroz slične ili čak identične procese. No, prije samih primjera, čini se praktičnim ukazati na neke okolnosti od presudnog značaja za razumijevanje ljudskih prava općenito.

2. LJUDSKA PRAVA OD FILOZOFSKE I POLITIČKE IDEJE DO PRAVNE REALIZACIJE

Već je spomenuto da sva prava, pa tako i ljudska prava u užem smislu riječi, svoje izvorište nalaze kako u filozofskim razmatranjima tako i u određenom povijesnom trenutku čiji su ona plod. Primjeri za povijesni razvoj događaja sežu u daleku prošlost. Ilustracije radi, dovoljno je podsjetiti

se ogorčene borbe između patricija i plebejaca u starom Rimu koja je rezultirala donošenjem poznatog Zakonika dvanaest ploča kojim su patriciji bili prisiljeni plebejcima priznati i zagarantirati poštivanje određenih prava. Sličan primjer nalazimo u engleskoj srednjovjekovnoj povijesti u obliku Velike povelje sloboda koju je donio Ivan bez zemlje 1215. godine na pritisak svojeg plemstva. Međutim, za problem izravne realizacije samih ljudskih prava ovi izdvojeni primjeri nisu nam dovoljni zbog njihove ograničenosti na uređenje odnosa samo između određenih društvenih skupina, bez karaktera univerzalnosti što je jedno od najuočljivijih obilježja ljudskih prava. U tom smislu, značajne promjene nastale su tek velikim građanskim revolucijama od 18. stoljeća nadalje. Rat između američkih kolonija i engleske krune započeo je donošenjem Deklaracije o nezavisnosti 1776. godine i nabrajanjem svih povreda koje je prema kolonijama počinio engleski kralj, a donio je i dva značajna pravno-politička dokumenta. Prvi su bili tzv. Članci o konfederaciji, a drugi Ustav Sjedinjenih američkih država koji, uz izmjene, vrijedi i danas. Na europskom planu, gotovo istovremeno, odigrala se francuska revolucija koja je, počevši od Deklaracije o pravima i slobodama čovjeka i građanina iz 1789. godine, preko nekoliko kasnijih francuskih ustava, izvršila najizravniji utjecaj na društvena zbivanja na starom kontinentu.[1] Pouka svih ovih slučajeva jest u tome da su društveni konflikti završili tek donošenjem i objavljivanjem jasnih i preciznih pravnih dokumenata kojima su detaljno regulirana prava i obveze suprotstavljenih strana. Upravo stoga i treba razlikovati pojam ljudskih prava kao filozofski ili politički od pravnog koncepta. Tek implementacijom u pravni poredak, što se čini kroz nacionalne ustave, a u suvremeno doba i međunarodne dokumente, ljudska prava doživljavaju svoj ključni razvoj u smislu nastajanja obveze njihova poštivanja. U pravnoj terminologiji ona se zato nazivaju bazičnim ili temeljnim pravima čovjeka i građanina.

3. PRAVO KAO IZVOR TEMELJNIH PRAVA ČOVJEKA I GRAĐANINA

Suvremeno pravo priznaje i osigurava određena ljudska prava kroz mnogobrojne pravne izvore, dakle na normativnoj razini, i kroz različite instrumente, odnosno tijela nadzora i zaštite. Ova okolnost upućuje nas na jednu značajnu karakteristiku prava kao poretka a to je razlikovanje procesa tvorbe od procesa njegova ostvarenja. Naime, za realizaciju bilo kojeg prava, pa tako i ljudskih ili temeljnih prava, nije dovoljno stvoriti pravne izvore koji će ih proklamirati, već je od presudnog značaja organizirati takva tijela koja će osigurati njihovo poštivanje. U tome se nalazi i smisao sintagme pravna

1 *Povijesni primjeri, pored spomenutih, ubrajaju čitav niz različitih dokumenata, kao što su, na primjer: Habeas Corpus Act, Bill of Rights, Vinodolski zakonik, Atlantska povelja itd.*

sigurnost koja najprije teži tome da se određena prava detektiraju i propišu, a da se potom osigura i njihovo ostvarenje.

a. Normativna razina garancije ljudskih prava

Na normativnoj razini najznačajnije su međunarodne konvencije zbog svoje široke primjene, ali samo prema državama koje su ih potpisale i ratificirale.[2] Upravo u obvezi poštivanja od strane samo država koje su pristale uz neki međunarodni dokument leži i velika opasnost od mogućnosti kršenja ljudskih prava. Nacionalnim je zakonodavstvima, u skladu s načelom suvereniteta, u tom smislu ostavljena sloboda pristupanja takvim dokumentima što može ozbiljno narušiti koncept ljudskih prava. Iako većina država svijeta danas, posebno u okviru Ujedinjenih naroda, gotovo automatski pristaje uz međunarodne dokumente, postoje i zabrinjavajući primjeri koji govore suprotno. Najznačajniji suvremeni slučaj je odbijanje nekih država da potpišu Statut Stalnog međunarodnog kaznenog suda, čime se njegova jurisdikcija na njih ne može primjenjivati. U istom kontekstu može se promatrati i činjenica da je nadležnost *ad hoc* Tribunala za područje bivše Jugoslavije predviđena samo za države bivše Jugoslavije, a ne i one koje su na tom prostoru obavljale različite zadatke, uključujući i vojne. Isto tako, vrlo veliku zabrinutost izaziva i odluka američke administracije da, u okviru antiterorističke kampanje, osniva specijalne vojne sudove sa specifičnim ovlastima koje vrlo teško ugrožavaju opstojnost ljudskih prava. Jasno je da pristajanje država uz ovakve pravne izvore stoga ovisi i o nekim drugim faktorima, među kojima su najvažniji oni političke i ekonomske prirode. Međunarodna politika je stoga pozvana da razriješi ovaj problem što ona na različite načine i čini. Pritom je vrlo bitno uočiti opasnost da formalno pristupanje nekom međunarodnom dokumentu koji jamči ljudska prava može imati samo deklarativan karakter te predstavljati običan instrument pritiska na pojedine države, čak i na štetu samih ljudskih prava. Zato je bitno razlučiti koliko međunarodna politika zaista nastoji promovirati ideju poštivanja ljudskih prava, a koliko preko nje pokušava realizirati svoje partikularne interese. Ukoliko se davanje ekonomske ili političke podrške učini ovisnim o sklapanju nekih drugih ugovora, onda postoji ozbiljna opasnost od kršenja ljudskih prava. Na primjer, jedno od temeljnih prava čovjeka i građanina jest pravo na zdrav život, odnosno zdrav okoliš. Ugovori o uvozu genetski modificirane hrane ili deponiranju opasnog otpada, sklopljeni uz međunarodni pritisak, ozbiljno ugrožavaju ovo pravo i dovode

2 *Pored konvencija, kao najznačajnijih pravno obvezujućih izvora, pravo u domeni ljudskih prava donosi i niz drugih dokumenata kao što su različiti protokoli, paktovi, povelje, statuti međunarodnih tijela poput raznih sudova, zatim mnogobrojne deklaracije koje nisu pravno obvezujuće itd.*

u pitanje značaj njegova propisivanja. Uz uvjet pristajanja uz neki međunarodni dokument, za poštivanje ljudskih prava na globalnom planu od presudnog značaja je i okolnost je li neka pojedina država izrazila tzv. rezervu u pogledu određenih konvencijskih odredbi te postoje li i na koji način funkcioniraju međunarodna tijela nadzora nad provođenjem tih odredbi.

Na unutarnjem planu pojedinih država, za realizaciju ljudskih prava bitni su nam normativni izvori na svim razinama. Najznačajnije odredbe nalaze se u nacionalnim ustavima, u odredbama koje se obično na početku nalaze pod skupnim imenom temeljnih sloboda i prava čovjeka i građanina. Međutim, ustavi su po svojoj prirodi takvi izvori prava koji imaju najopćenitiji karakter te je stoga potrebno u njima nabrojana prava zaštititi i kroz niz podređenih pravnih izvora, zakona i podzakonskih akata. Na primjer, ustav može garantirati pravo vlasništva, slobodu mišljenja i izražavanja misli ili jednakost pred zakonom te ostaviti mogućnost njihova eventualnog ograničenja. Međutim, tek kroz odgovarajuće zakone i podzakonske akte moguće je pobliže odrediti pojam i status ovih pojmova. Obzirom na činjenicu da pravne izvore donose parlamenti, odnosno vlada, dakle tijela koja imaju politički karakter, pravo ovdje mora imati važnu ulogu. Zato ono, kroz koncept hijerarhije pravnih izvora nameće obvezu zakonodavcu da niži izvori moraju biti u skladu s onim višima[3], kako u pogledu sadržaja tako i svojeg naziva te postupka i tijela donošenja. Ovo se naziva zahtjevom za formalnom i materijalnom ustavnošću, odnosno zakonitošću i predstavlja bitnu garanciju ograničenja političke diskrecije. No, pritom se ne smije zaboraviti da i ustave donose i mijenjaju parlamenti (ponekad tzv. ustavotvorne skupštine) pa je i na taj način moguće izvršiti određene modifikacije pravnih izvora koji jamče ljudska prava. Pravo ovdje također pokušava ograničiti politiku i to na način da za promjenu ustava (ili važnijih zakona) zahtijeva određenu kvalificiranu većinu zastupničkih glasova, najčešće dvotrećinsku.

Na razini uobičajene zakonodavne procedure ne treba zaboraviti da velik dio posla, uz predlagatelje zakona, u parlamentima obavljaju posebni parlamentarni odbori specijalizirani za uža područja. O načinu njihova rada (sastav odbora, postupak odlučivanja, ovlasti, tumačenja itd.) ovisi i konačni prijedlog nacrta nekog zakonskog akta. No, zasebna i možda najvažnija okolnost proizlazi iz mogućnosti da se neki zakoni donesu po tzv. hitnom postupku. Ovakav način donošenja zakona, zbog izbjegavanja standardne procedure kroz tzv. tri čitanja, trebalo bi primjenjivati izrazito restriktivno. U

3 *Prema hijerarhiji, pravni izvori dijele se općenito na ustav, zakonske i podzakonske akte. Međunarodni ugovori, ako su prihvaćeni, dakle potpisani i ratificirani od strane države, nalaze se ispod ustava, a iznad ostalih izvora. Posljedica toga je da svi niži pravni izvori u materijalnom i formalnom smislu moraju biti u skladu s višim pravnim izvorima, što se u pravu označava kao uvjet formalne i materijalne ustavnosti, odnosno zakonitosti. Ukoliko niži pravni izvor nije u skladu s višim, onda je ustavni sud kao državno tijelo ovlašten ukinuti ili poništiti ga.*

suprotnom se otvara mogućnost da vlada kao najčešći predlagatelj zakona na brz način pokuša realizirati neki svoj politički prioritet što vrlo često dovodi do kršenja ustava i u njemu zajamčenih ljudskih prava.

b. Razina nadzora nad provođenjem pravnih izvora koji jamče ljudska prava

U okviru organizacije vlasti u državi, najvažnija uloga u zaštiti svih zajamčenih prava, pa tako i ljudskih prava u užem smislu riječi, pripada sudovima. Međutim, uloga sudova po svojoj prirodi je nadzornog karaktera i oni djeluju tek ukoliko postoji sumnja da je došlo do neke povrede pravnog poretka. Stoga je bitno zagarantirati da ljudska prava poštuju svi, kako državna tijela tako i svi oni na koje se određeni pravni poredak odnosi, dakle i građani i stranci pod jurisdikcijom neke države. Iz tog razloga, ustavi obično propisuju obvezu pridržavanja pravnog poretka za sve.[4] Na razini zaštite ljudskih prava, ova okolnost ima dvije značajne posljedice. S jedne strane, to praktično znači da i ona tijela koja stvaraju pravo, kao što su parlamenti i vlade, unutar svojeg djelovanja također moraju poštivati ograde koje im nameće sam pravni poredak.[5] Isto tako, i sami građani u svojim međusobnim odnosima moraju poštivati ono što pravni poredak svima njima garantira. S druge strane, ovakve ustavne garancije imaju i pravno tehničko značenje koje se sastoji u tome da obveza poštivanja pravnog poretka u njegovoj cjelini, dakle uključujući i poštivanje ljudskih prava nabrojenih u ustavima, ima svoje izravno djelovanje. To znači da se svatko može pozvati na eventualno kršenje ustavom ili u drugom aktu zajamčenih prava i za to mu je pružena mogućnost pravne zaštite.

Za pitanje zaštite ljudskih prava u tom smislu, najvažnija uloga, pored redovnih sudova, pripada posebnim državnim tijelima koja su specijalizirana za to područje. Iako velik broj država uvodi i tijela poput ombudsmana (u Republici Hrvatskoj on se naziva pučki pravobranitelj), i dalje najvažnije mjesto zauzimaju ustavni sudovi. Nadležnost ustavnih sudova je dvojaka: s jedne strane oni su dužni nadzirati ustavnost i zakonitost pojedinih pravnih

4 *Na primjer, Ustav Republike Hrvatske, objavljen u Narodnim novinama 41/01 od 7. svibnja 2001. godine, u članku 5. stavku 2. propisuje: "Svatko je dužan pridržavati se Ustava i zakona i poštivati pravni poredak Republike Hrvatske."*

5 *Ustavno pravnu doktrinu poznatu u Sjedinjenim američkim državama pod nazivom tzv. "checks and balances", prihvaćaju i drugi pravni poreci. Tako, na primjer, Ustav Republike Hrvatske u članku 4. stavku 2. propisuje da: "Načelo diobe vlasti uključuje oblike međusobne suradnje i uzajamne provjere nositelja vlasti propisane Ustavom i zakonom." Ova doktrina ima neobično značenje za zaštitu cjelovitog pravnog poretka, pa tako i ljudskih prava u užem smislu, jer pravno obvezuje sve državne organe ne samo da surađuju već i da jedni druge nadziru. Stoga je ona od presudnog značaja za razumijevanje odnosa između politike i prava općenito, predstavljenih kroz tijela političkog (parlamenti i vlada), odnosno pravnog karaktera (sudovi).*

akata, dok s druge građani imaju pravo obratiti im se putem posebnog instituta tzv. ustavne tužbe, predviđene u situacijama kada netko smatra da mu je nekom pojedinačnom odlukom tijela s javnim ovlastima povrijeđeno određeno ustavno pravo.[6] Opći problemi koji bi nam u kontekstu uloge ustavnih sudova u domeni zaštite ljudskih prava mogli biti interesantni odnose se na pitanja kako materijalno pravne tako i procesno pravne naravi. To su pitanja, na primjer, tko ima pravo pokrenuti postupak pred ustavnim sudom, uz koje uvjete, u kojim rokovima, kako je organiziran način rada tih tijela, kada ustavni sudovi moraju donijeti svoje odluke, jesu li njihove odluke obvezujuće ili samo instruktivne itd. Ovdje valja napomenuti da su ustavni sudovi u znatnoj mjeri tijela političkog karaktera. Naime, kod procjene rada bilo kojeg državnog tijela, presudan značaj treba imati način i rok na koji su izabrani njegovi članovi. Ovo je inače opće pitanje nezavisnosti i nepristranosti sudova, zanimljivo zbog činjenice da suce ustavnih sudova (a u najvećem broju slučajeva u svijetu i redovnih sudaca) najčešće biraju zakonodavna tijela. Već je spomenuto ranije da su parlamenti po svojoj definiciji politička tijela u kojima se nalaze predstavnici različitih političkih razmišljanja. Zato je neophodno bitno proučiti kolika je opasnost da, putem izbora sudačkih dužnosnika, parlamenti kroz sudove pokušaju provoditi svoju politiku. Pritom ne treba otkloniti sumnje i u onim slučajevima kada suce biraju posebna tijela koja postoje u nekim državama[7], ukoliko i ta tijela biraju parlamenti. U tim situacijama, naime, utjecaj političke volje u parlamentu također može biti poguban za pravnu sigurnost građana.[8]

4. PRAVO I POLITIKA U KONFLIKTU: MOGUĆNOST OGRANIČENJA LJUDSKIH PRAVA

Pravo kao društveni poredak predstavlja vrlo kompliciran sustav čije je razumijevanje često vrlo otežano utjecajem politike. Već je istaknuto da taj utjecaj može biti izuzetno velik u obje faze u opstojnosti prava: kako u njegovom stvaranju, tako i u njegovoj realizaciji. U tom odnosu politike i prava, ljudska prava mogu biti zaštićena ili osporena djelovanjem dvaju vrsta

6 *Ta mogućnost predviđena je, na primjer, u članku 59. stavak 1. Ustavnog zakona o Ustavnom sudu Republike Hrvatske , objavljenom u Narodnim novinama 99/99 od 29. rujna 1999. godine. Ustavni sudovi, pored ove dvije najvažnije funkcije, mogu obavljati i neke druge zadatke, popit nadzora nad provođenjem izbora ili u slučaju utvrđivanja odgovornosti državnog poglavara, kao što je to predviđeno u Ustavu Republike Hrvatske.*

7 *Na primjer, Državno sudbeno vijeće u Republici Hrvatskoj, Consiglio Superiore della Magistratura u Italiji itd.*

8 *I međunarodno pravo ustanovljava različita tijela nadzora provođenja međunarodnih obveza poštivanja ljudskih prava od strane država, najčešće u okviru pojedinih organizacija kao što su Ujedinjeni narodi ili Vijeće Europe, odnosno tijela koja su vezana uz određene međunarodne izvore kao što su Pakt o građanskim i političkim pravima i Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.*

faktora. S jedne strane, pravo samo sebi, ali i politici koja ga je stvorila, postavlja određene ograde čiji je cilj osigurati poštivanje samog prava kao sustava koji po svojoj prirodi, a opet za razliku od politike, jednostavno mora biti određena konstanta. To je najbolje vidljivo kroz, na primjer, slučajeve kada pravo propisuje otežane uvjete promjene ustava ili donošenja nekih posebnih vrsta zakona čime se parlamenti onemogućuju u eventualnim namjerama promicanja interesa svakodnevne politike na štetu ljudskih prava. S druge strane, realizacija prava nesumnjivo je podložno utjecaju izvan pravnih, najčešće čisto političkih, faktora. Iako se čini paradoksalnim da provedba pravno zagarantiranog može ovisiti o volji politike, mnogobrojni praktični slučajevi upućuju nas na suprotan zaključak. Svi ovi problemi, međutim, nisu ništa drugo nego ono na samom početku ovog teksta naznačeno pitanje legitimiteta uloge prava u odnosu s politikom i njegovim zadatkom da ograniči političku diskreciju. Čini se da utjecaj spomenutih pravnih i izvan pravnih faktora na poštivanje zaštite ljudskih prava ima vrlo važan značaj te će stoga i naredna dva poglavlja biti posvećena njihovoj okvirnoj razradi.

a. Utjecaj prava

Ako kao normativni primjer zaštite ljudskih prava uzmemo ustavno pravnu razinu uređenja, onda lako možemo uočiti da ustavi sami načelno propisuju uvjete pod kojima je moguće ograničiti pojedina ljudska ili temeljna prava čovjeka i građanina. Ove odredbe općenite su naravi i, kao i kod svih drugih ustavno pravnih rješenja, njihova daljnja razrada ovisi o dispoziciji tijela koja se nalaze ispod ustavotvoraca. Ipak, ustavno uređenje ovog pitanja bitno je jer upravo kroz njega ustavni sudovi, u kontroli ustavnosti pojedinih pravnih akata, prosuđuju je li ustav povrijeđen što u konačnici ima presudno značenje za zaštitu ustavnog kataloga ljudskih prava. Ustav Republike Hrvatske, na primjer, u članku 16. propisuje slijedeće: "Slobode i prava mogu se ograničiti samo zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje. Svako ograničenje slobode i prava mora biti razmjerno naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju", a ta je odredba dodatno razrađena i u narednom članku Ustava.[9]

9 *Ova opća odredba odmah se dodatno razrađuje u članku 17: "U doba ratnog stanja ili neposredne ugroženosti neovisnosti i jedinstvenosti države, te velikih prirodnih nepogoda pojedine slobode i prava zajamčena Ustavom mogu se ograničiti. O tome odlučuje Hrvatski sabor dvotrećinskom većinom svih zastupnika, a ako se Hrvatski sabor ne može sastati, na prijedlog Vlade i uz supotpis predsjednika Vlade, Predsjednik Republike. Opseg ograničenja mora biti primjeren naravi pogibelji, a za posljedicu ne može imati nejednakost osoba obzirom na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeru, nacionalno ili socijalno podrijetlo. Niti u slučaju neposredne opasnosti za opstanak države ne može se ograničiti primjena odredbi Ustava o pravu na život, zabrani mučenja, surovog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, o pravnoj određenosti kažnjivih djela i kazni, te o slobodi misli, savjesti i vjeroispovijedi." Pored ove dvije odredbe, Ustav sadrži i nekoliko drugih tzv. restriktivnih klauzula, vezanih uz pojedina temeljna prava i slobode. To su, na primjer, ograničenja prava kretanja, prava na organiziranje štrajka itd.*

Ovo rješenje poznato je u teoriji ustavnog prava pod nazivom test razmjernosti ili proporcionalnosti, a poznaje ga velik broj suvremenih pravnih poredaka, kao i međunarodnih tijela poput Europskog suda za ljudska prava u Strasbourgu.[10] Smisao testa razmjernosti nalazi se u tri uvjeta čije se poštivanje preispituje kada se ocjenjuje ustavnost nekog pravnog rješenja. Gledajući navedeni primjer iz hrvatskog Ustava, ovi uvjeti odnosili bi se na slijedeće. Prvo, Ustavni sud bi morao utvrditi je li pojedino ljudsko pravo ograničeno zakonom ili, što bi bilo nedopušteno, nekim podzakonskim aktom. Smatra se, naime, da Vlada koja donosi podzakonske akte, kao najočitija politička struktura, ne bi smjela imati toliku vlast da ograniči ljudska prava koja su propisana temeljnih pravnim dokumentom u jednoj državi, ustavom. Drugo, Sud bi trebao provjeriti je li opravdanje koje zakonodavac nudi za ograničenje nekog ustavno zajamčenog ljudskog prava u skladu sa zaštitom pravnog poretka, javnog morala ili zdravlja ili se možda radi o nekoj drugoj nedopuštenoj osnovi. U potonjem slučaju zapravo se nastoji pružiti zaštita od promocije nekih partikularnih političkih interesa. Konačno, kao treći zadatak, Sud bi morao provjeriti je li poštivano načelo razmjernosti ograničenja temeljnih sloboda ili prava.

Premda je test razmjernosti načelno vrlo dobro pravno rješenje zaštite ljudskih prava, ponekad se ne može izbjeći sumnja da ustavni sudovi putem njega dobivaju izuzetno široko polje diskrecione interpretacije ustavnosti konkretnih pravnih akata. Teoretski gledano, ukoliko postoji neprimjeren konsenzus između političkih tijela (zakonodavne većine i vlade) i ustavnih sudova, javlja se ozbiljna opasnost za donošenje takvih interpretacija koje mogu ozbiljno ugroziti ljudska prava. Ta opasnost može se javiti na sve tri razine. Iako uz najmanju vjerojatnost, ipak postoji mogućnost da izvršna vlast ipak ograniči neka ljudska prava i to kroz određene podzakonske akte koji se mogu činiti sporednima, jer ne uređuju izravno pitanja koja se tradicionalno vežu uz ljudska prava. Nadalje, spomenuti uvjeti zaštite sloboda i prava drugih ljudi te pravnog poretka, javnog morala i zdravlja spadaju u domenu neodređenih pravnih standarda. To znači da ne postoji njihova jedinstvena i konstantna definicija, već njihovo poimanje ovisi o svakom pojedinom slučaju. To je najbolje vidljivo kroz vizuru javnog morala koji se kroz vrijeme neminovno mijenja. No ta okolnost istovremeno znači i široku mogućnost vlastite interpretacije od strane ustavnih sudova koja posljedično otvara i mogućnost političke zloupotrebe. Konačno, sam test proporcionalnosti kao treći korak sigurno je najjači instrument eventualne

10 *Europski sud, pri ocjenjivanju proporcionalnosti ograničenja konvencijski zajamčenog prava, ispituje je li ograničenje propisano zakonom, postoji li legitiman cilj koji se njime želi postići te je li takvo ograničenje neophodno u demokratskom društvu. U Saveznoj republici Njemačkoj, savezni ustavni sud preispituje jesu li sredstva koja se koriste u ograničenju ljudskih prava primjerena legitimnom cilju koji se želi postići, imaju li primijenjena sredstva za ljudska prava najmanje ograničavajući efekt te jesu li razmjerna cilju u užem smislu. Vrhovni sud Sjedinjenih američkih država također poznaje praksu preispitivanja razmjernosti i to kroz tzv. "Due Process" doktrinu.*

manipulacije od strane onih koji žele opravdati inače protuustavno ograničenje nekog ljudskog prava. Obzirom da pravo nigdje ne propisuje što se smatra razmjernim, na ustavnim sudovima, odnosno njihovim sucima, ostaje da konkretiziraju taj pojam kroz svoju praksu. Moguće osiguranje pravičnog postupanja u tom kontekstu moglo bi se možda tražiti u zahtjevu za konzistentnošću sudske prakse, što bi značilo obvezivanje samih sudova svojim prijašnjim odlukama čime bi se znatno ublažila eventualna diskrecija u njihovom odlučivanju. No, to je općenito pitanje postupanja svih sudova.

b. Utjecaj politike

Premda je već više puta spomenuto da politika najjače utječe na pravo u postupku njegova stvaranja, ovdje se čini interesantnim spomenuti dva dodatna primjera kada politika, odnosno općenito faktori izvan prava utječu na realizaciju prava. Prvo bi se moglo označiti kao pitanje političke kulture u komunikaciji u suvremenim društvima, što se sve više pokazuje kao neophodan uvjet njihovog pravičnog funkcioniranja. Naime, postoje praktični primjeri u kojima su neke čisto pravne odluke morale posustati pred interesima svakodnevne politike i to bez obzira što je postojala jasna i čvrsta obveza njihova poštivanja. Tako je, na primjer, u Republici Hrvatskoj zabilježen dugogodišnji sukob između Ustavnog suda i Državnog sudbenog vijeća prilikom izbora nekih sudaca. Vijeće se, naime, godinama suprotstavljalo odlukama Ustavnog suda koje su izbor sudaca proglašavale neustavnim jer Vijeće, prilikom odbijanja nekih kandidata, nije davalo konkretno obrazloženje za takvu svoju odluku, osim da kandidati jednostavno nisu dobili potreban broj glasova da bi bili izabrani. Pravno tehnički, ovdje se radilo o tome da je svakom odbijenom kandidatu Vijeće moralo saopćiti razloge odbijanja, kako bi oni mogli kvalitetno koristiti pravo žalbe. No, u širem smislu zaštite temeljnih prava, zabrinjavajuća je činjenica da je taj sukob trajao dugi niz godina tijekom kojih su neki kandidati i odustali od svojih ustavnih tužbi. Slučaj je ozbiljno doveo u pitanje status i utjecaj Ustavnog suda koji je postupao sasvim ispravno. Ovdje također treba napomenuti da, usprkos obvezi svih pa tako i Vijeća da poštuju odluke Ustavnog suda, pravo nije pružalo drugu vrstu sankcije za nedopušteno ponašanje. Jedina efikasna odgovornost za takvo postupanje Vijeća mogla je biti politička odgovornost onih koji su izabrali njegove članove, no ona je izostala. Tu je najjasnije koliko je politika duboko ušla u sferu prava.

Druga ilustracija utjecaja politike na pravo u njegovom ostvarenju dolazi iz područja interpretacije prava, možda najzanimljivije teme u pravu općenito. Naime, sudovi u svojem odlučivanju na utvrđene činjenice

određenog slučaja primjenjuju apstraktne pravne norme pri čemu je neizbježno da te iste norme i protumače kako bi pravilno shvatili njihovo značenje i opravdanost primjene na konkretno stanje. Diskrecija interpretacije sudova nekada je ovdje šira, a nekada uža, ali povijest poznaje niz primjera u kojima su sudovi kako zloupotrebljavali tu svoju ovlast, tako i koristili je u napredne svrhe. Interpretacija ponekad prelazi granice predviđenog pa sudovi u davanju svojih tumačenja objašnjavaju što je tvorac prava trebao učiniti, a što ne. To može biti dobra ili loša okolnost, što ovisi o mjestu i vremenu, ali ostaje činjenica da sudovi ulaze u domenu koja se klasično smatra područjem bavljenja tvoraca prava. Tako se otvara pitanje tzv. sudskog aktivizma, koji može biti višestruk te sukladno tome primjeren ili neprimjeren. Općenito upute koje sudovi daju u obrazloženju svojih odluka nisu pravno obvezujuće, ali imaju određenu moralnu snagu jer navode tvorca prava kako da postupi u budućem slučaju, ukoliko ne želi da njegova odluka također bude od strane suda osporena na istoj osnovi. Pored toga, pravna praksa navodi niz slučajeva kada su sudovi sami priznali neko temeljno pravo, uvodeći ga kroz svoju interpretativnu konstrukciju u pozitivno pravo, ali i slučajeve kada se postupanje sudova nije moglo drugačije objasniti nego kao rezultat političkog opredjeljenja sudaca pri čemu im je najvažniji instrument bila ovlast interpretacije prava.[11]

5. ZAKLJUČAK

Iz prethodnog teksta bi trebalo biti potpuno jasno da pitanje odnosa politike i prava, a posebno zaštite ljudskih prava, predstavlja izuzetno opsežnu problematiku koja se ne može obuhvatiti jednim radom. Zbog prirode teksta i njegove namjene, mnoga pitanja ostala su nedorečena, a o mnogima, na žalost, nismo imali priliku niti raspravljati. Tako, na primjer, za neku daljnju razradu ostaju zanimljiva pitanja načina i kvalitete normativnog uređenja zaštite ljudskih prava (primjeri tzv. lustracijskih zakona kao što je to

11 *Zanimljivi primjeri za sudsko stvaranje temeljnih prava dolaze nam iz prakse Vrhovnog suda SAD-a koji je svojim interpretacijama omogućio zaštitu prava na putovanje, zaštitu prava na privatnost, zaštitu prava na pobačaj itd. Isti sud je, međutim, proživio i teške godine američke ekonomske krize tridesetih godina 20. stoljeća, kada je kroz nekoliko godina poništavao zakone koje je donosila Rooseveltova administracija u sklopu New Deala da bi ih potom odjednom počeo priznavati, ne nudeći nikakva logična objašnjenja za takav zaokret u svojoj praksi. Činjenica je, međutim, da je do promjene došlo tek nakon što u Sudu većina sudaca više nisu bili republikanci, neskloni demokratskom predsjedniku Rooseveltu. Nedavni primjer snage interpretacije prava od strane Ustavnog suda u Republici Hrvatskoj javio se povodom osporavanja odredbi Zakona o sudovima koji je propisivao da predsjednike sudova izabire Državno sudbeno vijeće. Sud je ovakvo rješenje proglasio neustavnim iz razloga što sam Ustav nije predviđao takvu ovlast Vijeća te je objašnjeno da bi njegovo uvođenje predstavljalo nedopušteno proširenje ovlasti Vijeća. No, Sud je isto tako, prilikom interpretacije Zakona, ustanovio da zakonodavac ima pravo sam odrediti tko je ovlašten izabrati predsjednike sudova, tako da je Sabor to pravo u biti dao ministru pravosuđa. Problem koji se javlja u ovoj situaciji je dvojba smije li ministar, kao eksponent izvršne vlasti, imati takav utjecaj na sudbenu vlast, a posebno obzirom na u Ustavu proklamirano načelo diobe vlasti.*

bio slučaj u Poljskoj, uređenje statusa državljanstva kao što je to bio slučaj u Estoniji itd.), presudna daljnja pitanja interpretacije prava (način odlučivanja sudova i argumenti pravnog ili izvan pravnog karaktera koje sudovi uzimaju u obzir), pitanja nezavisnosti i nepristranosti tijela koja odlučuju o poštivanju ljudskih prava, odnos između prava i drugih društvenih poredaka poput religije, običaja ili morala, potom pitanje svijesti ljudi da poštuju pravni poredak u cjelini pa tako i ljudska prava, pitanja pravne i političke odgovornosti, pitanja sankcije za nepoštivanje prava, njezine primjene i kvantitete, problemi sukoba različitih ljudskih prava, problemi pravilne edukacije i svijesti o dostupnosti pravne zaštite itd. Sve su ovo pitanja koja pravo i politiku dovode u vrlo blisku vezu te je i cjelokupno funkcioniranje koncepta ljudskih prava ovisno o tome u kakvom se međusobnom odnosu nalaze politika i pravo.

Prof. dr. Nebojša B. Vučinić
Direktor Centra za ljudska prava
Univerziteta Crne Gore u Podgorici, Crna Gora

LJUDSKA PRAVA, BEZBJEDNOST ZAJEDNICE I SIGURNOST POJEDINCA

Osnovni zadatak svake savremene države je da obezbijedi normalno funkcionisanje društvenog, pravnog i ekonomskog poretka, da bi građani mogli u miru da žive, rade, školuju se, provode slobodno vrijeme, u skladu sa svojim željama i mogućnostima. U tom smislu država je posebno dužna da obezbijedi svim svojim građanima, ali i drugim ljudima koji se nađu pod njenom vlašću, ***puno i jednako uživanje osnovnih-prirodnih ljudskih prava i sloboda.*** Bezbjednost, red, mir, poredak, blagostanje, pravna, lična, ekonomska i socijalna sigurnost svakog građanina i zajednice u cijelini, u velikoj mjeri zavise od toga kako i koliko država štiti i poštuje ***prirodna prava pojedinaca.*** Ova prava su predviđena međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, ustavima i zakonima većine savremenih država. Stepen ostvarljivosti i primjenljivosti ovih prava u neposrednoj je korelaciji sa bezbjednošću zajednice kao cijeline i sigurnosti i srećom svakog njenog člana.

Osnovna ili ***prirodna ljudska prava*** predstavljaju specifična ograničenja državne vlasti i moći u odnosu na takve vrijednosti kao što su ljudski život, dostojanstvo, sloboda, integritet, mišljenje, minimum ekonomskog i socijalnog blagostanja. Prava su ***prirodna*** jer se stiču činjenicom rođenja, a ne voljom državne vlasti, jer u krajnjoj liniji proizilaze iz ***osobene ljudske prirode i prirode odnosa među ljudima*** kao jedinim zdravorazumskim bićima. Pripadaju svakom ljudskom biću, bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovinu, ili neki drugi status. ***Neotuđiva*** su jer niko, čak ni

državna vlast, nema pravo da ih otuđi ili oduzme od njihovih titulara-ljudskih bića.

Iako se u demokratskim državama vlast vrši u ime i u interesu svih, ili barem većine građana, svaka vlast se u načelu svodi na monopol nad fizičkom silom i mogućnost upravljanja sudbinama i životima drugih ljudi. Kao takva vlast je vrlo pogodna za zloupotrebe i manipulacije, pa se ljudska prava pojavljuju kao najvažniji mehanizam i sredstvo za ograničenje i kontrolu vlasti, odnosno važan uslov normalnog vršenje procesa vladanja i upravljanja.

Od najstarijih vremena uočen je značaj ovih vrijednosti za državu, društvo, poredak i njihovo normalno funkcionisanje, što je i izraženo u različitim religijskim i filozofskim učenjima, posebno ***teoriji prirodnog prava***, od antičkih vremena do danas. Filozofska učenja ***Džona Loka, Šarla Monteskijea i Žan-Žak Rusoa*** i velike novovjekovne revolucije (17-18 vijek), ***Engleska, Američka i Francuska***, znače prvu praktično-političku afirmaciju ideje prirodnih ljudskih prava i ustanovljenje modernih-demokratskih shvatanja o prirodi i karakteru državne vlasti: ***Legitimna je samo ona vlast koja poštuje ljudska prava, koja je zasnovana na pristanku onih kojima upravlja, koja je ograničena, kontrolisana i smjenjiva.***

Kraj Drugog svjetskog rata i stvaranje Ujedinjenih Nacija označavaju početak ***inernacionalizacije ljudskih prava***, odnosno izgradnje međunarodnopravnog sistema njihove zaštite, zbog izuzetnog značaja poštovanja ljudskih prava za međunarodni mir i bezbjednost. Ovaj sistem znači propisivanje i usvajanje minimalnih standarda ljudskih prava za sve države i uspostavljanje određenih mehanizama kontrole i nadzora ***nad državama, od strane različitih međunarodnih organizacija i institucija.*** Do danas je usvojen veliki broj međunarodnih dokumenata (deklaracija i ugovora) o ljudskim pravima od kojih su najvažniji: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948, Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata iz 1949, sa protokolima iz 1979, Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950, Evropska socijalna povelja, Međunarodni Pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o suzbijanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina aparthejda, Konvencija o pravima djeteta, Konvencija o sprječavanju diskriminacije u odnosu na žene, Američka konvencija o ljudskim pravima, Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, Konvencija UN protiv mučenja i sličnih nečovječnih postupaka,Konvencija Savjeta Evrope protiv mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja, mnogobrojne konvencije donijete od strana Međunarodne organizacije rada u cilju zaštite različitih ekonomskih i socijalnih prava.*

Ovim dokumentima, odnosno međunarodnim ugovorima, prirodna prava pojedinaca su kodifikovana, transformisana u međunarodno pozitivno

pravo, odnosno u *međunarodne standarde o ljudskim pravima.* U tom smislu ovi dokumenti sadrže pravne obaveze između država, ali u *korist pojedinaca koji se nalaze pod njihovom vlašću.* Ovim dokumentima su takođe uspostavljeni različiti organi koji, na različite načine kontrolišu i nadgledaju kako države potpisnice poštuju propisane obaveze.

Kako praksa nedvosmisleno pokazuje, poštovanje ljudskih prava je vrlo bitan uslov ***normalnog i regularnog*** funkcionisanja svake države i društva, faktor od koga u velikoj mjeri zavisi njihov opšti razvoj i napredak. Po pravilu, države i društva koja poštuju ljudska prava su najstabilnija i najbezbjednija, ekonomski, socijalno i kulturno najrazvijenija. Osnovni problem primjene i poštovanja ljudskih prava prizilazi iz činjenice da se ona ostvaruju, ili bi barem trebala da se ostvaruju u jednom krajnje neravnopravnom društvenom odnosu ***pojedinac -državna vlast.*** Drugi glavni problem tiče se *realne političke prirode ljudskih prava*. U pitanju su ***politički zahtijevi građana protiv, nasuprot državne vlasti, u odnosu na dobra i vrijednosti kao što su ljudski život, ljudsko dostojanstvo, integritet, mišljenje, minimum ekonomskog i socijalnog blagostanja,*** odnosno zabrane i ograničenja državnoj vlasti da svoje mehanizme i ovlašćenja koristi protiv ovih vrijednosti. Primjena ili kršenje ljudskih prava je suštinski element procesa vršenja suverene vlasti i vrhovnih prava svake države. Zbog toga su ljudska prava izuzetno osjetljivo političko pitanje koje zadire u same temelje državne vlasti i javnog poretka, određujući u velikoj mjeri njihov legitimitet, stabilnost i bezbjednost. U tom kontekstu jedno od pitanja koje zaokupljuje najveću pažnju kada je riječ o neposrednoj primjeni ljudskih prava je pitanje policije – službe bezbjednosti, njenog značaja, uloge, položaja i kontrole u savremenom društvu.

1. ZNAČAJ I ULOGA POLICIJE – SLUŽBE BEZBJEDNOSTI U SAVREMENOM DRUŠTVU

Na savremenom stepenu razvoja ljudskog društva, državna vlast kao skup prinudnih ovlašćenja je nužno i potrebno zlo jer još uvijek nema savršenijih mehanizama za upravljanje društvom, riješavanje sporova, usklađivanje interesa, održanje reda i mira, spriječavanja i kažnjavanje zločina. Zbog sukoba interesa grupa i pojedinaca, koji postoje i u najsavršenjim i najprosperitetnijim društvima, kao i karakternih osobina ljudske prirode, u ostvarenju svojih osnovnih funkcija država se, nažalost, mora oslanjati i na mehanizme fizičke prinude kao što su vojska, policija, služba bezbjednosti, različite inspekcijske i upravne službe. Ove službe su od vitalnog značaja za svako društvo i državu, sa velikim ovlašćenjima i još većom odgovornošću za njihovo normalno i bezbjedno funkcionisanje.

Koristeći ove službe i njihova ovlašćenja za funkcionisanje društvenog poretka, pored ostalog i za zaštitu ***prirodnih prava pojedinaca***, država, odnosno ove prinudne službe posebno, mogu da ugroze i prekrše ta ista prava koja su dužne da štite. To se nažalost dešava u savremenom svijetu, čak i u demokratskim državama zasnovanim na vladavini prava. Generalno govoreći, što ove službe u obavljanju svojih zadataka više poštuju ljudska prava, to je stepen bezbjednosti i stabilnosti dotičnog društva i države veći.

U ovom kontekstu posebno su značajna ovlašćenja, odgovornosti i ukupan položaj policije i službe bezbjednosti u savremenim društvima i državama. Ove službe imaju nekoliko vitalnih zadataka: da zaštite ustavni poredak i obezbjede njegovo normalno funkcionisanje, da obezbjede javni red, mir i društveni poredak; da spriječe i otkriju počinioce krivičnih dijela, odnosno akata terorizma; da zaštite ljudska prava i slobode; da ljudima obezbjede i pruže pomoć u nevolji. U cilju obavljanja ovih zadataka policiji – službi bezbjednosti su zakonom data značajna ovlašćenja: da nosi oružje, da upotrijebi fizičku ili oružanu silu, da liši slobode i zadrži ljude u pritvoru, da pretresa ljude, vozila i prostorije, da nadgleda njihovo kretanje, ponašanje, komunikacije. Dakle, po prirodi stvari, policija i služba bezbjednosti imaju značajne mogućnosti da ugroze i povrijede vrijednosti kao što su ljudski život, integritet, sloboda, privatnost i dr.

Da bi ove prinudne službe uspješno vršile svoje zadatke i istovremeno poštovale ljudska prava, njihova ovlašćenja moraju biti regulisana i ograničena zakonima koji moraju biti u skladu sa pomenutim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, njihovo osoblje mora biti maksimalno obučeno, disciplinovano i profesionalno osposobljeno. Unutar njih moraju postojati i funkcionisati nezavisni mehanizmi kontrole i nadzora. Izvan ovih službi takođe moraju postojati takvi mehanizmi, posebno na nivou zakonodavne i sudske vlasti, kako bi odredbe zakona kojima se reguliše njihov rad, posebno o kontroli ovlašćenja i odgovornosti za zloupotrebe i prekoračenja, u svakom trenutku bile praktično primjenljive i ostvarive.

U neslobodnim i nedemokratskim društvima vladajuće elite stvaraju svemoćnu policiju i službu bezbjednosti koje služe isključivo zaštiti političkih i ekonomskih interesa užih grupa ili pojedinaca na vlasti. Umjesto da štite interese svih građana ovakve policije služe za njihovo zastrašivanje, tlačenje i podjarmljivanje. Donose se zakoni koji policiji daju neograničena ovlašćenja za kršenja ljudskih prava, što rezultira teškim zloupotrebama, korupcijom, samovoljom ne rijekto likvidacijama, mučenjima, nečovječnim, ponižavajućim i sličnim postupcima prema građanima. U drugim slučajevima zakonima se nominalno predviđaju ograničenja ovlašćenja i mjere kontrole i nadzora nad policijom, ali se takvi zakoni u praksi ne primjenjuju, ni od strane policije, ni od strane sudova. Po pravilu takva društva su nestabilna i konfliktana, veoma

ranjiva, izložena stalnim sukobima i neredima, sa niskim stepenom individualne i kolektivne bezbjednosti.

U demokratskim i slobodnim društvima policija i služba bezbjednosti su sluge građana i društva, i štite podjednako bez razlikovanja-diskriminacije sve građane i druge ljude koji zakonito borave na teritoriji države u pitanju. Jasni, precizni i primjenljivi zakoni u skladu sa međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, kao i djelotvorni mehanizmi kontrole i nadzora, unutar i van ovih službi, su osnovni preduslovi za njihovo funkcionisanje u demokratskom društvu. Nadalje, njihovi pripadnici moraju biti pažljivo odabrani u pogledu svojih ljudskih i psiho-fizičkih kvaliteta, maksimalno obučeni i uvježbani, za obavljanje teških i odgovornih zadataka na profesionalan i etički korektan način. Takođe je veoma važno da se na čelu policije i službe bezbjednosti, posebno komandnim dužnostima nalaze osobe visokih stručnih i ljudskih kvaliteta, kako bi ličnim primjerom podsticali na odgovorno ponašanje i poštovanje ljudskih prava. U demokratskim državama i društvima, policijska vlast je važno sredstvo za ostvarenje i afirmaciju slobodnog i bezbjednog društvenog poretka, slobodnih i bezbjednih pojedinaca.

Primjena zakona, spriječavanje izvršenja krivičnih dijela i akata teroizma u širem kontekstu ne zavisi samo od policije i službe bezbjednosti već prije svega od adekvatne sposobnosti društva da riješava konflikte, usklađuje interese, afirmiše etičke i druge vrijednosti, obezbijedi svim građanima adekvatne uslove života i rada. Razvoj opšte, posebno političke i demokratske kulture, uloga javnog mjenja, škole, porodice i sličnih institucija, nesumnjivo doprinosi stabilnosti i bezbjednosti društva, odnosno olakšava posao policiji. Ovo je posebno značajno za tzv. ***preventivno djelovanje policije,*** kada policija samim svojim prisustvom, bez upotrebe prinude ostvaruje osnovne zadatke i funkcije. U demokratskim državama i društvima preventivno djelovanje policije je najvažniji segment ukupne djelatnosti policije.

U multi-etničkim i multi-kulturnim društvima i državama ove službe imaju dodatne dužnosti i odgovornosti. One moraju da obezbjede jednaku i nepristrasnu primjenu zakona, naročito svih ljudskih prava u odnosu na sve građane bez ikakve diskriminacije, posebno u odnosu na rasu, boju kože, nacionalno ili etničko porijeklo, jezik, političko ili vjersko uvjerenje; njihov sastav treba da bude u adekvatnoj srazmjeri sa rasnim, nacionalnim, etničkim, jezičkim sastavom stanovništva takve države. Sa druge strane pojedini postupci policije u cilju blažeg tretmana maloljetnika, mentalno poremećenih ili bolesnih osoba, ne predstavljaju diskriminaciju, već pravno dozvoljeno razlikovanje zbog osobina ovih lica.

Tajna policija ili služba bezbjednosti je posebna vrsta policije koja ima specifične zadatke: bezbjednost države i njenih institucija, borba protiv

terorizma i drugih vidova organizovanog kriminala. Zbog prirode svojih zadataka ona djeluje tajno, prikriveno, pa je izložena manje direktnoj kontroli. Ima čak i šira ovlašćenja od redovne policije: da upotrebljava sredstva prinude, kontroliše, nadgleda, prisluškuje, prikuplja obavještajne podatke, ali takođe mora biti podvrgnuta adekvatnoj unutrašnjoj i spoljašnjoj kontroli. Osnovno obilježje nedemokratskih i totalitarnih režima je postojanje i korišćenje velikog broja tajnih službi, agenata, potkazivača i doušnika, koji djeluju van ustava, zakona i prava, čineći "državu u državi", služeći neograničenoj i nekontrolisanoj vlasti uskih grupa i pojedinaca.

Međutim i u najdemokratskijim državama s vremena na vrijeme se dešavaju zloupotrebe i kršenja ljudskih prava od strane policije. U takvim slučajevima se preduzimaju disciplinske i sudske mjere protiv prekršilaca uz poštovanje njihovih ljudskih prava, posebno onih koja se tiču zakonitog i fer disciplinskog ili sudskog postupka. Zbog značaja policije za unutrašnju bezbjednost država i međunarodni mir i bezbjednost, prava i obaveze policije su dodatno precizirana sa dva važna međunarodna dokumenta: ***Kodeksom UN o ponašanju službenika koji primjenjuju pravo*** i ***Deklaracijom Savjeta Evrope o policiji.*** Ovi dokumenti sadrže dva osnovna principa koja regulišu prava i obaveze policije:

- *pravo svih pripadnika policije da odbiju izvršenje nezakonitih naređenja, posebno da izvrše "prijeka smaknuća, mučenja ili druge oblike nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja", uz zabranu pozivanja na odgovornost zbog toga od strane predpostavljenog*;
- *upotreba sile samo kada je to apsolutno neophodno i u srazmjeri potrebnoj za obavljanje dužnosti.*

2. LJUDSKA PRAVA KOJA POLICIJA NAJČEŠĆE UGROŽAVA ILI KRŠI U OBAVLJANJU REDOVNIH DUŽNOSTI

2.1. Pravo na život

Pravo na život je osnovno ljudsko pravo, predpostavka za uživanje svih ostalih ljudskih prava. Mora biti zaštićeno zakonom, što znači da niko ne može biti samovoljno lišen života. Država nije dužna, niti stvarno može da svakome i u svim situacijama garantuje ostvarenje ovog prava. Država je dužna i u principu može da zaštiti građane od ***samovoljnog i nezakonitog lišavanja života.*** S obzirom da je ljudski život najveća vrijednost, sprječavanje ubistava, hvatanje počinilaca, sprovođenje istraga o ovim zločinima predstavlja izuzetno važan zadatak policije i vrlo bitan faktor stabilnosti i bezbjednosti svakog društva.

Dakle postoje slučajevi u kojima je lišavanje života dozvoljeno, zakonito i pravno regulisano, a to su: ***smrtna kazna, nužna odbrana i krajnja nužda i lišavanje života u zakonitim policijskim akcijama lišavanja slobode, spriječavanja zločina, suzbijanja nereda, pobuna, akata terorizma i nasilja.***

U državama u kojima nije ukinuta, smrtna kazna se može izreći samo za najteža krivična djela i izvršiti na osnovu pravosnažne presude koju je donio nadležan sud u zakonitom i pravičnom sudskom postupku. Ne može se izreći licu mlađem od 18 godina, niti se može izvršiti nad trudnom ženom, kako to predviđa ***čl. 6. Međunarodnog Pakta o građanskim i političkim pravima.*** Ukidanje smrtne kazne je veliki demokratski i civilizacijski napredak. Skoro sve države članice ***Savjeta Evrope i Evropske konvencije o ljudskim pravima*** su prihvatile ***Protokol br.6.*** uz ovu konvenciju, koji predviđa ukidanje smrtne kazne i njenu zamjenu kaznom doživotnog zatvora. Konačno ***Protokol br.13.*** uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima koji je nedavno stupio na snagu nalaže bezuslovno ukidanje smrtne kazne svim članicama Savjeta Evrope u mirnodopskim uslovima.

Kad je god moguće policija treba da djeluje preventivno i koristi nenasilna sredstva za ostvarenje pomenutih zadataka. Međutim, čak i u demokratskim i stabilnim društvima, policija je ponekad primorana da koristi silu, uključujući i vatreno oružje, što može rezultirati oduzimanjem nečijeg života. Prema ***čl.2. Evropske konvencije,*** ne smatra se nezakonitim i samovoljnim, lišenje života koje je posljedica ***zakonite i apsolutno neophodne*** upotrebe sile ovlašćenih državnih organa radi:

- ***odbrane lica od nezakonitog nasilja;***
- zakonitog hapšenja ili spriječavanja bjekstva lica zakonito lišenog slobode;
- ***zakonitog suzbijanja akata nasilja, nereda ili pobuna.***

U svim ovim slučajevima upotreba sile mora biti ***apsolutno neophodna, proporcionalna-srazmjerna i selektivna.*** Apsolutna neophodnost upotrebe sile znači ***prijeku društvenu potrebu*** da se upotrijebi sila da bi se zaštitile ***određene društvene vrijednosti,*** koje se u datoj situaciji ne mogu drugačije zaštititi i čija odbrana u krajnjoj instanci opravdava oduzimanje nečijeg života.

Proporcionalnost znači da mora postojati ***srazmjera, ravnoteža između upotrijebljene sile i vrijednosti-značaja dobra*** koje se želi zaštititi. Na primjer, upotreba oružja protiv nekog obijača automobila, kioska ili sitnijeg delikventa u bjekstvu nije ni neophodna ni srazmjerna; sa druge strane, upotreba oružja protiv opasnog kriminalca u bjekstvu koji pruža otpor ili drži taoce je bez sumnje neophodna i proporcionalna-srazmjerna.

Upotrijebljena oružana sila mora biti ***selektivna,*** što znači da mora biti usmjerena prema ***naoružanim objektima i ciljevima.*** Ovo je posebno značajno za zakonite akcije suzbijanje terorizma, pobuna i nereda u kojim se također moraju poštovati osnovna humanitarna načela, naročito ona sadržana u ***zajedničkom članu 3. ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata iz 1949.godine, o zabrani ubijanja civila, žena, djece, onih koji su položili oružje, ranjenika, bolesnika.***

Upotreba sile zavisi od okolnosti svakog konkretnog slučaja i adekvatne procjene policije, ali se uvijek moraju uzeti u obzir sljedeći činioci:

- ***priroda cilja koji se želi postići djelovanjem policije;***
- moguće opasnosti po život i tjelesni integritet;
- ***stepen rizika u kojem primjenjena sila može rezultirati lišavanjem života.***

Precizna pravila o postupanju u ovakvim i sličnim situacijama, adekvatna obuka, stroga disciplina i subordinacija, planiranje i kontrola akcija preduzetih od strane policije, treba da do maksimuma ograniče upotrebu smrtonosne sile i gubitak ljudskih života. Pravilna i brza procjene konkretne situacije na ulici zavisi prije svega od psiho-fizičkih osobina svakog policajca, stepena obučenosti i pripremljenosti i preciznosti pravila o upotrebi sile, posebno vatrenog oružja.

Ukoliko policijske akcije rezultiraju lišavanjem života ili povredama nekog lica, neophodno je sprovesti odgovajuću istragu kroz upravno-disciplinski postupak unutar policije i sudski postupak od strane nezavisnog i nepristrasnog suda, da bi se utvrdilo da li su policajci poštovali ljudska prava ili su prekoračili propisana ovlašćenja i sami izvršili krivično djelo. Odgovorni su ne samo neposredni izvršioci već i njihovi predpostavljeni, ukoliko ih nijesu spriječili ili kaznili za prekoračenje ovlašćenja.

Najčešći način negiranja prava na život u totalitarnim režimima jesu tzv. ***vansudske likvidacije*** ili ***nestanci,*** obično političkih protivnika i neistomišljenika. Umjesto da uvode ili proširuju primjenu smrtne kazne, ovi režimi jednostavno ubijaju, likvidiraju političke protivnike pomoću tzv. ***eskadrona smrti.*** To su posebne para-vojne ili para-policijske jedinice sastavljene od vojnika ili policajaca u civilu, ili režimu posebno odanih dobrovoljaca ili plaćenika. Tako politički protivnici jednostavno ***nestaju*** bez traga i glasa, režim navodno sa tim nema ništa, da bi se poslije pada režima otkrile masovne, tajne grobnice sa tijelima "nestalih". Ova pojava je bila karakteristična za razne vojno-fašističke diktature u Latinskoj Americi, Argentinu, Čile, Honduras, El Salvador, Paragvaj, ali i druge djelove svijeta. U ovim slučajevima policija je dvostruko odgovorna: zbog toga što neposredno

izvršava ubistva, kaoi zbog toga što ništa ne preduzima da se to spriječi i počinioci liše slobode.

U širem kontakstu, poštovanje prava na život, odnosno pojedinačna i društvena bezbjednost, ne zavise samo od ponašanja, obučenosti, kontrole policije. Ovo u znatnoj mjeri zavisi od politike koju vode država i vladajuće strukture u svakoj društvenoj zajednici. Usredsređivanje na riješavanje osnovnih ekonomskih i socijalnih problema, obezbjeđenje adekvatnog standarda življenja, higijene, zdravstvenih uslova, školovanja, zaštite prirodne okoline, nesumnjivo doprinosi poštovanju prava na život, a time i opštoj bezbjednosti društva. Sa druge strane, politika ostvarenja velikodržavnih i nacional-šovinističkih projekata, koju prati ubrzano naoružavanje i raspirivanje mržnje prema pripadnicima drugih etničkih i nacionalnih grupa, zanemarivanje ekonomskih i socijalnih problema, neposredno ugrožava pravo na život svih građana i podriva bezbjednost čitave zajednice.

2.2. Zabrana mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja

Za razliku od prava na život koje je ograničeno u izvjesnim slučajevima, ova zabrana je potpuna i apsolutna. Nijesu dozvoljeni nikakvi izuzeci, čak ni u ratu ili vanrednim okolnostima. ***Deklaracija o policiji*** propisuje da su policajci obavezni da odbiju da izvrše ili zanemare svako naređenje ili uputstvo koje podrazumjeva mučenje ili druge oblike nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

Mučenje je bilo sastavni dio ***inkvizitorskog, evropsko-kontinentalnog krivičnog sudskog postupka, jer se priznanje osumnjičenog smatralo krunskim dokazom njegove krivice.*** U većini evropskih država ukinuto je tek krajem 19. vijeka. Sa druge strane, nanošenje bolova i patnji je predstavljalo sastavni dio kažnjavanja i izvršenja krivičnih sankcija.

Ovi postupci se preduzimaju radi dobijanja priznanja osumnjičenog, dobijanja drugih relevantnih informacija i podataka za vođenje istrage, prinuđivanja osumnjičenog na saradnju, zastrašivanja, kako onoga koji se muči, tako i drugih lica da bi se ona prinudila na određeno ponašanje. U praksi nailazimo na dvije grupe slučajeva:

- klasične oblike mučenja i zlostavljanja u predkrivičnom postupku, odnosno policijskom ili vojno-policijskom pritvoru, kada osumnjičeni još nije predat istražnom sudiji, i kada treba obezbijediti dokaze koji potkrijepljuju osnovanu sumnju za vođenje krivičnog postupka;
- neadekvatan i nehuman zatvorski tretman u postupku izvršenja krivičnih sankcija; pored klasičnih vidova zlostavljanje i maltretiranja

lica na izdržavanju kazne, ovo uključuje i nedostatak medicinske pomoći, lošu ishranu, loše uslove smještaja i dr.

Mučenje predstavlja nečovječno i svirepo ponašanje kojim se drugome nanose ***najveće*** fizičke i psihičke patnje. Nažalost, pored srednjovjekovnih, danas postoje suptilne metode zlostavljanja koje ne ostavljaju vidljive fizičke tragove i koje je teško dokazati na sudu.

Nečovječno postupanje takođe predstavlja namjerno nanošenje velikih fizičkih i psihičkih patnji, ali je intenzitet nanešenih bolova manji nego kod mučenja. U slučaju ***Irska protiv Ujedinjenog kraljevstva, Evropski sud za ljudska prava*** je metode ispitivanja osumnjičenih za terorizam u britanskim zatvorima, kvalifikovao ka nečovječno ponašanje, što je uključivalo: ***držanje azbestne kapuljče na glavi; izlaganje dugotrajnoj buci i neprijatnim zvucima; lišavanje sna; ograničavanje istrage; primoravanje osumničenih da satima stoje na prstima, okrenuti glavom uza zid.***

Ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje uslovno govoreći predstavlja najblaži oblik zlostavljanja, jer nije usmjereno na izazivanje velikih fizičkih i psihičkih patnji, već na izazivanje osjećaja straha i poniženosti, kako bi se neko ponizio pred drugima ili prisilio na nešto protiv svoje volje ili razuma. U slučaju ***Tyrer protiv Ujedinjenog kraljevstva, Evropski sud*** je istakao da tjelesno kažnjavanje učenika zbog tuče sa drugovima, sa tri udarca šibom po zadnjem djelu leđa, predstavlja ponižavajuće ponašanje, iako je kazna izvršena bez prisustva javnosti. Posebno zbog činjenice da je u tom slučaju ljudsko biće bilo izloženo nasilju od strane drugog i tretirano kao ***predmet u rukama vlasti.***

Iako su osumnjčeni često opasni kriminalci, povratnici ili čak teroristi, oni su takođe ljudska bića sa kojima se u istrazi mora postupati u skladu sa urođenim ljudskim dostojanstvom. Uprkos činjenici da možda posjeduju informacije neophodne za zaštitu drugih lica ili države, oni kao i drugi ljudi uživaju osnovna-prirodna ljudska prava, i ne smiju biti izloženi mučenju i nečovječnom postupanju. U tom cilju se donose posebni propisi o lišavanju slobode od strane policije u predkrivičnom postupku, tretmanu uhapšenih lica, zabrani iznuđivanja dokaza i tjelesnog povrijeđivanja zloupotrebom službenih ovlašćenja. Iskazi dobijeni mučenjem ne mogu se koristiti kao relevantan dokaz niti proizvoditi bilo kakve pravne posljedice.

Zbog toga policija treba da razvija i usavršava posebne tehnike i metode saslušavanja osumnjičenih za krivična djela, tako da sazna neophodne informacije, a da sa njima postupa korektno. To se posebno odnosi na ispitivanje, ubjeđivanje, pregovaranje, posredovanje i slične vještine koje se stiču u toku školovanja i na obuci, ali se i usavršavaju u operativnom radu. Priznanje krivice je veoma ograničen dokaz i advokati osumnjičenih širom

svijeta sve češće tvrde da su priznanja iznuđena od njihovih klijenata - kroz nezakonite policijske postupke. Zbog toga takođe treba razvijati i usavršavati drugačije tehnike sakupljanja dokaza, u skladu sa napretkom nauke i tehnologije. Tako se različite tehnike analize DNK svakodnevno pokazuju kao veoma uspješne u utvrđivanju postojanja krivice ili nevinosti u velikom broju slučajeva.

Sve pomenute zabrane važe i za tretman lica na izdržavanju kazne u zatvorima i kazneno-popravnim domovima, sa dodatnom obavezom državnih vlasti da obezbjede odgovarajuće smještajne, higijenske, medicinske i druge uslove za život i rad ovih lica dok su na izdržavanju kazne. U pogledu upotrebe sile u određenim slučajevima, prilikom pokušaja bjekstva, napada na zatvorske službenike ili druge zatvorenike, Evropski sud za ljudska prava je zaključio da je ***ograničena upotreba sile nužna i opravdana, ali da mora biti proporcionalna prirodi i ozbiljnosti napada ili prijetnje.***

Evropska konvencija za sprječavanje mučenja i sličnih postupaka ustanovljava poseban organ ***Komitet protiv mučenja (CPT),*** čiji predstavnici mogu u svako doba da posjete policijske stanice, zatvore i druga mjesta gdje se pritvaraju osumnjičeni, odnosno gdje borave lica na izdržavanju kazne. Predstavnici CPT imaju pravo da nasamo razgovaraju sa licima lišenim slobode ili na izdržavanju kazne i da se posebno interesuju za njihovo fizičko i mentalno stanje, razlozima lišavanja slobode, uslovima u kojima borave, kaznenoj evidenciji ovih lica, njihovim pravima da vide advokata ili ljekara po svom izboru. Poslije svake posjete CPT sastavlja povjerljiv izvještaj, o kome se potom raspravlja sa državom u pitanju. Cilj ove konvencije i CPT je da se pojača zaštita lica lišenih slobode i pomogne policajcima i zatvorskim službenicima da zakonito izvršavaju svoje dužnosti.

U slučajevima kršenja ovih zabrana, oštećenima treba da su na raspolaganju disciplinsko - upravne i sudske mjere, a odgovorni su izvršioci i njihovi predpostavljeni.

2.3. Zabrana nezakonitog i samovoljnog lišavanja slobode

Ovo je takođe oblast ljudskih prava od velikog značaja za zakonit rad policije, a time i za opštu stabilnost i bezbjednost društva. Svako ima pravo na slobodu i bezbjednost ličnosti i ne smije biti lišen slobode osim u slučajevima propisanim zakonom i u skladu sa postupkom koji je predviđen zakonom. Policija nema pravo da hapsi bilo koga i kada to želi, već samo u izuzetnim slučajevima, kada postoje opravdani društveni razlozi i interesi za to, što je posebno precizno propisano ***članom 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima.***

Najvažniji slučaj koji se pojavljuje u svakodnevnoj policijskoj praksi je ***zakonito hapšenje lica zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično dijelo, ili kada se to opravdano smatra potrebnim da bi se spriječilo izvršenje krivičnog dijela, ili bjekstvo po njegovom izvršenju.*** Opravdana sumnja treba da bude zasnovana na postojanju stvarno uvjerljivih i vjerovatnih činjenica i informacija koje ukazuju da je lice izvršilo ili bi moglo izvršiti krivično djelo. U praksi nastaju različite situacije, čije pravilno i zakonito riješavanje takođe predpostavlja visoku obučenost i profesionalnost policajaca.

Drugi slučajevi u kojima je dozvoljeno lišavanje slobode po čl.5. Evropske konvencije se odnose na hapšenje zbog: ***poštovanja zakonite presude suda i ispunjenja obaveze propisane zakonom; privođenja maloljetnikana na osnovu zakonite odluke o vaspitnom nadzoru; spriječavanja širenja zaraznih bolesti, privođenja duševno poremećenih lica, alkoholičara, narkomana i skitnica; kao i spriječavanja neovlašćenog ulaska u zemlju ili obezbjeđivanja zakonitog protjerivanja ili ekstradicije.*** Lišavanje slobode koje nije zasnovano na nekom od ovih osnova je ***nezakonito i arbiterno,*** predstavlja kršenje ljudskih prava i zloupotrebu službenih ovlašćenja, odnosno krivično djelo koje povlači odgovornost izvršilaca i njihovih predpostavljenih.

Svako uhapšeno lice mora biti ***odmah*** upoznato sa razlozima hapšenja i ***njegovim pravima,*** na jednostavnom jeziku koji razumije, a u ***najkraćem roku*** zbog čega se optužuje. Na njegov zahtijev mora mu se omogućiti kontakt sa advokatom. Ako su u slučaj upleteni maloljetnici, treba obavjestiti njihove roditelje ili staratelje. ***U najkraćem roku*** mora se izvesti pred sud ili drugi organ zakonom ovlašćen na vršenje sudske funkcije, koji će ga u ***razumnom roku*** osloboditi ili osuditi. Dužina policijskog pritvora je različita u različitim državama i iznosi od nekoliko sati do dva dana.

Osnovna garancija koju posjeduje svako lice lišeno slobode je ***pravo da se obrati sudu radi ocjene zakonitosti hapšenja i eventualnog oslobađanja,*** ako sud utvrdi da je pritvaranje nezakonito. Ovo pravo je tekovina ***Engleske revolucije,*** odnosno anglosaksonske tužbe ***habeas corpus*** čiji je osnovni cilj bio ocjena zakonitosti hapšenja, nezavisno od krivičnog postupka u toku. Ukoliko policija ne poštuje odluku suda u ovom kontekstu, ovo suštinsko ljudsko pravo i ograničenje državne vlasti, faktički ne postoji, iako je formalno priznato u većini savremenih država.

Cilj svih ovih garancija je da policija što prije preda uhapšenog sudu, koji treba da u zakonitom i pravičnom postupku odluči o njegovoj krivici ili nevinosti. Kako praksa, čak i pojedinih demokratskih država pokazuje, ovaj ***policijski predkrivični pritvor***, koji ima za cilj da obezbijedi elementarne dokaze o postojanju ***osnovane sumnje*** da je izvršeno krivično djelo, je

najkritičniji za uhapšenike. Tada često dolazi do primjene mučenja i sličnih postupaka, ne bi li se uhapšenik natjerao da prizna krivično djelo, što potvrđuje i praksa Evropskog suda za ljudska prava iz Strazbura.

Sastavni dio pomenutih garancija ali i posebnog ljudskog prava - ***prava na pravičan i zakonit sudski postupak*** je ***predpostavka nevinosti,*** koja posebno obavezuje policiju u toku policijskog pritvora i saslušanja. Osumnjičeni kriminalci kao ljudska bića imaju pravo ***da budu smatrani nevinim dok se u zakonitom i pravičnom sudskom postupku ne utvrdi njihova krivica.*** Policija je dužna da faktički poštuje ovo pravilo u svim radnjama i ponašanjima prema osumnjičenom, i ne smije da prejudicira njegovu krivicu. To se posebno odnosi na lažno ili priznanje pod prinudom, na što policija ne treba ozbiljno da se oslanja, već treba da koristi i usavršava rezultate razvoja nauke i tehnologije u cilju obezbjeđenja dokaza.

Otkrivanjem činjenica i podataka iz faze policijske istrage, najčešće nepouzdanih indicija, u sredstvima javnog informisanja, stvara se opšti utisak i formira javno mjenje da je osumnjičeni kriv, da je suđenje puka formalnost. Tako se vrši i posredan pritisak na sud, da prije dokazane i utvrđene krivice presudi slučaj u željenom kontekstu. Ovakva zloupotreba policijske istrage nije samo rezervisana za nedemokratske režime, što potvrđuje i praksa Evropskog suda za ljudska prava.

Najvažnija garancija za uhapšene u ovom kontekstu je što dosljednija podjela vlasti i osiguranje faktičkih mogućnosti da se odluke sudova poštuju i primjenjuju.

2.4. Pravo na slobodu kretanja

Sloboda kretanja je specifičan izraz slobode i bezbjednosti ličnosti. Uključuje slobodu kretanja i izbora mjesta boravka, napuštanja i vraćanja u sopstvenu ili neku drugu zemlju. U punom smislu ova sloboda je priznata državljanima, dok se strancima nameću različita ograničenja.

Policija je dužna da svakome bez diskriminacije po bilo kom osnovu faktički obezbijedi ovo pravo, na način što će odgovoriti na svaku žalbu da je nekome ovo pravo ugroženo ili osporeno. U tom smislu policija je obavezna da građanima izda odgovarajuće isprave i dokumenta koja su neophodna za putovanje, nastanjivanje ili promjenu mjesta boravka. Policija je takođe dužna da faktički spriječi sva ometanja ili ugrožavanja ove slobode, bez obzira od koga dolaze, privatnih lica ili državnih organa.

Sa druge strane, u obavljanju svojih redovnih zadataka policija je često prinuđena da ograničava ove slobode. One se mogu ograničiti ***u skladu sa zakonom*** iz razloga: ***nacionalne i javne bezbjednosti; očuvanja javnog***

poretka; spriječavanja kriminala; zaštite zdravlja i javnog morala; zaštite prava i sloboda drugih ljudi. Od policije se zahtijeva da u konkretnim slučajevima ograničenja ovih prava postupa u skladu sa zakonom, razumno i bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Takođe je značajno da sve odluke policije budu podvrgnute nadzoru nezavisnog i nepristrasnog suda, koji treba da donese konačnu odluku da li je neko ograničenje zakonito i opravdanao, ili predstavlja zloupotrebu moći i kršenje ljudskih prava.

Na primjer, ograničenje slobode kretanja članu mafije u vidu posebnog policijskog nadzora, zabrane napuštanja doma bez predhodnog obavještavanja policije, obaveze svakodnevnog javljanja policiji, podređenosti policijskom času, je neophodno u interesu očuvanja javnog reda i spriječavanja kriminala, što je konstatovao Evropski sud za ljudska prava. Dok neko lice na slobodi čeka suđenje, može mu se zabraniti napuštanje zemlje ili uskratiti izdavanje putne isprave, takođe u interesu javnog poretka i spriječavanja kriminala.

Svaka država samostalno utvrđuje uslove boravka i kretanja stranaca na svojoj teritoriji. Oni su dužni da se toga pridržavaju, uključujući i izbjeglice, jer u suprotnom rizikuju zakonito protjerivanje. Stranci inače uživaju većinu osnovnih ljudskih prava, pa su policajci dužni da se prema njima ophode bez diskriminacije.

2.5. Pravo na privatnost

Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, doma, prepiske, komunikacija takođe može biti ograničeno usljed redovnih aktivnosti policije na planu zaštite javnog reda, mira, poretka, spriječavanja kriminala. U filmovima često gledamo policajce koji prisluškuju telefone, otvaraju i čitaju poštu, stavljaju ljude pod prismotru, upadaju u njihove stanove, pretresaju ih, postavljaju prislušne uređaje i tajne kamere, upadaju u kompjutere, sve u namjeri da pronađu i obezbjede dokaze protiv kriminalaca. Ovi postupci se čine logičnim i prihvatljivim jer služe višem cilju - dovođenju "loših momaka" pred lice pravde. Ovo je posebno aktuelno u savremenim uslovima borbe protiv terorizma i drugih vidova organizovanog kriminala.

Sa druge strane ova ovlašćenja se mogu i često se zloupotrebljavaju i to ne samo u nedemokratskim državama, u lične, češće u političke svrhe. Tako se policija i služba bezbjednosti često koristi za prisluškivanje, nadgledanje i diskreditovanje političkih protivnika u borbi za održanje ili osvajanje vlasti, što je očigledna zluopotreba i kršenje ljudskih prava.

Zbog toga, ograničenja ovih prava i ovlašćenja policije da to radi moraju biti strogo u granicama zakona i neophodna za legitimne ciljeve obavljanja policijskih poslova. Prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima,

prismotra, pretraga, čitanje prepiske, prisluškivanje mogu se preduzeti ***u skladu sa zakonom u interesu nacionaln i javne bezbjednosti i ekonomske dobrobiti zemlje; radi sprječavanja nereda i kriminala; radi zaštite zdravlja i morala; radi zaštite prava i sloboda drugih ljudi.***

Zbog mogućih i vjerovatnih zloupotreba ova ovlašćenja policije moraju biti strogo ograničena i kontrolisana, prije svega od strane sudske vlasti, što se posebno reguliše u zakonima o policiji i službi bezbjednosti. Odluku o preduzimanju i prestanku ovih aktivnosti obično donose sudovi, na prijedlog tužilaštva, policije, odnosno službe bezbjednosti. Organi pravosuđa takođe treba da kontrolišu policiju u toku izvođenja ovih radnji, kako bi spriječili eventualne zloupotrebe ovlašćenja. Neograničena diskreciona ovlašćenja za tajnu prismotru i kontrolu ne mogu se dozvoliti, čak i kao dio borbe protiv terorizma i organizovanog kriminala, jer predstavljaju najveću opasnost za demokratiju i vladavinu prava.

2.6. Pravo na imovinu

Jedan od osnovnih zadataka policije je da štiti imovinu ljudi, odnosno da im omogući uživanje osnovnog ljudskog prava na ***mirno uživanje imovine.*** Primjeri odgovarajuće akcije policije u okviru ovog prava pružaju se od zaštite kuće od napada susjeda, do povraćaja ukradene imovine.

U određenim situacijama policajci imaju ovlašćenje da konfiskuju ili zaplijene imovinu. To se mora izvesti mirno ili uz minimalno korišćenje sile, uz popisivanje svake stvari koja se konfiskuje ili plijeni. Takva imovina se sklanja i čuva na odgovarajućem mjestu, da bi se mogla po potrebi vratiti zakonitom vlasniku. U ovom kontekstu, policajci moraju da znaju da se pravilno ponašaju sa "izgubljenim i nađenim" stvarima.

U praksi ima slučajeva da policajci nezakonito konfiskuju ili zaplijene imovinu, ili prisvoje konfiskovanu ili zaplijenjenu imovinu, što predstavlja zloupotrebu ovlašćenja i kršenje ljudskih prava zakonitih vlasnika. S ovim u vezi se javlja pitanje ***korupcije,*** na šta su policajci posebno ranjivi jer će uvijek i svuda postojati ljudi koji će pokušati da podmite policajce kako bi im ovi "progledali kroz prste" i omogućili obavlajnje nezakonitih, najčešće kriminalnih poslova. Deklaracija o policiji je veoma stroga u ovom pogledu i zahtijeva od pripadnika policije da u svom radu budu pošteni, nepristrasni i dostojanstveni, posebno da se uzdržavaju i energično suprostavljaju svim vidovima korupcije. Korupcijom se naročito služi organizovani kriminal i ona iz temelja podriva bezbjednost, poredak i moralne vrijednosti svake zajednice. Pored nadzorno-represivnih mjera unutar i van policije, najbolji način suprostavljanja korupciji je adekvatno nagrađivanje pripadnika policije za njihov teški i odgovorni posao.

2.7. Pravo na mirno okupljanje

Pravo na slobodu mirnog okupljanja je glavni dio političkog i društvenog života svake zemlje i veoma važan dio aktivnosti političkih stranaka. Država je dužna da obezbijedi nediskriminatorno vršenje ovog prava, koje se takođe može ograničiti ***na osnovu zakona, u interesu nacionalne i javne bezbjednosti; radi spriječavanja nereda i kriminala; radi zaštite zdravlja i morala; radi zaštite prava i sloboda drugih.***

Okupljanja jedne grupe ljudi često izazivaju protiv-okupljanja i demonstracije druge grupe ljudi; u početku miroljubivi skup može eskalirati u veliko nasilje. Policija je u veoma delikatnoj situaciji jer se ***pravo na mirno okupljanje garantuje svakome.*** To znači da je policija dužna da obezbijedi neometano odvijanje demonstracija i protiv-demonstracija, pod uslovom da su mirne. Kako je i Evropski sud za ljudska prava istakao, "države su dužne da osiguraju neometan tok skupa od protivnika okupljanja ili protiv-demonstranata". U takvim uslovima policija mora da razdvoji suprostavljene strane, odnosno da spriječi fizički kontakt među njima. Ostvarenje ovog cilja u savremenim okolnostima nalaže veoma aktivnu ulogu policije, kako u pripremi tako i u toku održavanja javnih skupova.

Scenario održavanja skupa se obično određuje u pregovorima organizatora skupa i policije. Tako se utvrđuju načini komunikacije, a granice tolerisanih radnji demonstranata mogu biti dogovorene unaprijed. Nadzor nad odvijanjem skupa, pored policije vrše i predstavnici organizatora u dogovoru sa policijom, kako bi te aktivnosti imale što "normalniji" karakter. To obično znači da policajci na skupu nose svakodnevne uniforme sa uobičajenom opremom, bez posebnog naoružanja, da se postavljaju oko učesnika kao čuvari, a ne u borbenoj formaciji koja je spremna za obračun i razbijanje demonstracija. U zavisnosti od predhodno dobijenih informacija, u pozadini se mogu tajno smjestiti bolje opremljene rezervne jedinice. Ako dođe do nereda, koristi se samo ***apsolutno nužna sila***, da bi se spriječilo nasilje i smanjile mogućnosti povrijeđivanja demonstranata i policije.

Konačno, policija može i da zabrani održavanje skupa, "ako postoji racionalna i osnovana sumnja da okupljanje neće biti mirno, ili ako je to postalo očigledno tokom skupa..." Organi policije imaju veliku slobodu, ali i veliku odgovornost u diskrecionoj procjeni da li neko konkretno okupljanje može ugroziti javni red, mir bezbjednost i druge društvene vrijednosti, i da li ga treba zabraniti. Kao i u drugim slučajevima i ovdje postoje mogućnosti zloupotreba od strane policije i zabrana bilo kakvih okupljanja pod navodnim izgovorom ugrožavanja navedenih osnova za ograničenje ovog prava. Zbog toga i ove odluke policije treba podvrgnuti dodatnom preispitivanju od strane nezavisnih sudova.

Drugo važno političko pravo, ***pravo na periodične, fer i poštene izbore*** takođe uključuje značajne obaveze i odgovornosti policije. Policija je dužna da obezbijedi normalne i mirne uslove, da bi građani mogli slobodno da se opredjeljuju o predloženim kandidatima i partijama. To se odnosi kako na predizbornu kampanju, tako i na čin glasanja, prabrojavanja glasova i proglašenja izbornih rezultata. U nedemokratskim režimima, policija i služba bezbjednosti se često koriste za favorizovanje partije na vlasti i zastrašivanje građana, tako da mogu odlučujuće uticati na rezultate izbora.

Zbog specifičnosti poslova koje obavljaju i koje treba da obavljaju u opštem interesu svih građana i čitave zajednice, policajcima se ograničavaju dva važna ljudska prava, političkog karaktera: pravo na mirno okupljanje i pravo na političko, odnosno sindikalno organizovanje, iako im se dopušta osnivanje profesionalnih organizacija. Ovo je predviđeno pomenutim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i univerzalno prihvaćeno od strane većine država u savremenom svijetu.

3. OGRANIČENJA LJUDSKIH PRAVA

Kao ***pravne kategorije,*** ljudska prava nijesu ***apsolutna i neograničena.*** Ograničena su ***pravima i interesima drugih ljudi,*** i ***opštim interesima društvene zajednice.*** Puna stabilnost i bezbjednost društva moguća je samo ako postoji odgovarajuća ravnoteža ***individualne slobode i opštih društvenih interesa. Sloboda znači pored ostalog obavezu i obzir prema slobodi i interesima drugih ljudskih bića i zajednici u cjelini.***

Kao što smo vidjeli većina osnovnih-prirodnih ljudskih prava ***može se - ne mora*** - ograničiti ***u skladu sa zakonom,*** radi zaštite ***opštih društvenih interesa,*** odnosno ***jednakoh prava i sloboda drugih ljudi; nacionalne, javne bezbjednosti i javnog poretka; morala, zdravlja i opšteg blagostanja u demokratskom društvu.*** U većini konkretnih slučajeva ova ograničenja sprovode policija i služba bezbjednosti u toku redovnih ili vanrednih aktivnosti.

Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, ova ograničenja moraju biti ***propisana zakonom, neophodna u demokratskom društvu - moraju služiti zaštiti demokratskih vrijednosti, i moraju biti proporcionalna-srazmjerna zahtjevima konkretne situacije.*** Ovlašćenja policije da ograničava ljudska prava moraju biti strogo kontrolisana i ograničena, u svakom trenutku podvrgnuta nadzoru drugih grana vlasti, prije sverga nezavisnih sudova.

Druga vrsta ograničenja ljudskih prava odnosi se na ***privremeno stavljanje van snage - obustavljanje od primjene, pojedinih - ne svih -***

ljudskih prava u tzv. vanrednim okolnostima, kao što su rat, vanredno stanje, pobune, neredi, terorizam, prirodne katastrofe. Pravo na život, zabrana mučenja i sličnih postupaka, zabrana ropstva i još neka, ne mogu se obustaviti-suspendovati čak ni u vanrednim okolnostima.

Da bi se ova ograničenja primjenila moraju biti ispunjeni sljedeći uslovi: mora postojati izvanredna javna opasnost, proglašena zvaničnim putem, koja ugrožava opstanak i funkcionisanje države, odnosno odvijanje organizovanog života zajednice; preduzete mjere moraju biti u obimu strogo određenom zahtijevima situacije, u skladu sa ostalim međunarodnopravnim obavezama države i ne smiju rezultirati bilo kojim oblikom diskriminacije. Dakle, i u ovom slučaju mora postojati ***proporcionalnost između preduzetih mjera i društvene opasnosti zbog kojih su preduzete, a njihova primjena mora biti pod nadzorom drugih grana vlasti, Parlamenta i nezavisnih sudova prije svega.***

U oružanim sukobima i ratovima unutrašnjeg i međunarodnog karaktera države, njihove vojske i policije su takođe dužne da poštuju izvjesna pravila i minimalne obzire čovječnosti. Tako je na osnovu međunarodnih zakona (ugovora) usvojenih u **Hagu 1899. i 1907.godine (Haških konvencija), Ženevi 1949. i 1977. godine (Ženevskih konvencija i Protokola) zabranjena upotreba tzv. nehumanih oružja kao što su dum-dum meci koji se rasprskavaju u ljudskom tijelu proizvodeći nepotrebne muke i patnje, hemijskog i biološkog oružja, ubijanje, mučenje i zlostavljanje zarobljenika, ranjenika, brodolomnika, civilnog stanovništva, napadi na civilne objekte i civilno stanovništvo.** Kršenje ovih zabrana predstavlja izvršenje ratnih i zločina protiv čovječnosti i povlači za sobom individualnu krivičnu odgovornost počinilaca i njihovih predpostavljenih. Zbog toga su nakon Drugog svjetskog rata formirani međunarodni krivični sudovi u **Ninbergu i Tokiju,** a sredinom devedesetih u **Hagu,** za suđenje prekršiocima međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj SFRJ i Ruandi. Konačno 1998 u **Rimu** je formiran **Stalni međunarodni krivični sud.**

Važan uslov primjene ljudskih prava, u normalnim i vanrednim okolnostima, a time i stabilnosti i bezbjednosti svakog društva jeste postojanje ***adekvatnih i djelotvornih pravnih lijekova,*** koje građani mogu da upotrijebe da bi zaštitili svoja prava. Pomenuti međunarodni dokumenti obavezuju države da u svojim pravnim sistemima ustanove zakonske, administrativne i sudske mjere koje mogu da upotrijebe svi ljudi koji tvrde da su im prava povrijeđena ili uskraćena. Države su posebno dužne da obezbjede ***pravo na zakonito i pravično suđenje i pravo na žalbu,*** protiv svih odluka i radnji policije i službe bezbjednosti, kao i mehanizme da se odluke sudova i drugih organa faktički izvrše.

Načini i mehanizmi obezbjeđenja ljudskih prava se razlikuju od države do države, ali je osnovni princip isti: ljudi koji tvrde da su žrtve kršenja ljudskih prava, po Evropskoj konvenciji i drugim međunarodnim dokumentima, imaju pravo da o njihovom zahtijevu bude odlučeno i po potrebi da im se dodjeli naknada ili zadovoljenje od strane državnih organa. Ako državni organi odbiju da razmotre zahtijev, onda se i ovo odbijanje smatra povredom ljudskih prava. Kada se iscrpe sve mogućnosti na državnom nivou, pojedinac može podnijeti slučaj međunarodnim institucijama za zaštitu ljudskih prava, Evropskom sudu za ljudska prava, Komitetu za ljudska prava formiranim na osnovu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Za stabilnost i bezbjednost zajednice, jačanje povjerenja i poštovanja policije i službe bezbjednosti, važno je da žalbe na rad ovih službi razmatraju organi i tijela van policije i izvršne vlasti, razne nezavisne komisije, komiteti, parlamentarni odbori i posebno, nezavisni sudovi. Riješavanje konkretnih žalbi na rad policije podrazumjeva saradnju policije u tom smislu, stavljanje na uvid i pregledanje zapisnika i dokumenata, saslušanje i svjedočenje policajaca i njihovih predpostavljenih. Lažna i neprincipijelna solidarnost među policajcima u cilju prikrivanja zloupotreba, kršenja ljudskih prava, korupcije i dr., dugoročno podriva autoritet policije i temelje društva, ugrožavajući njegovu stabilnost i bezbjednost.

Da bi policija u savremenim uslovima uspješno ostvarila svoje zadatke i očuvala red, mir, bezbjednost, poredak, ljudska prava i slobode, ona mora biti adekvatno organizovana, osposobljena i kontrolisana. Prilikom regrutacije i izbora policajaca mora se uzeti u obzir tip ličnosti koja se regrutuje; agresivne i plahovite ličnosti očigledno nijesu pogodne za zaštitiu i poštovanje ljudskih prava. Ljudska prava i slobode, posebno pitanja njihove praktične prmjene, moraju biti uključena u sistem školovanja i obuke policije, da bi dobila značaj koji zaslužuju. Razvijanje kulture rada zasnovane na poštovanju ljudskih prava, omogućiće policiji da obavlja svoje zadatke krajnje profesionalno, nepristrasno, bez diskriminacije i rasizma, prevare ili korupcije.

Struktura i sastav policijske službe moraju da odslikavaju društvo kome služe. To znači zapošljavanje muškaraca, žena, etničkih, vjerskih i drugih manjina u srazmjeri u kojoj su zastupljeni u društvu. Za razliku od tradicionalnih shvatanja policije kao represivne sile za podčinjavanje i pokoravanje jednog dijela društva od strane drugog, u demokratskom društvu ona služi opštim interesima čitave zajednice, odnosno velike većine svih građana.

U tom smislu osnovni zadatak savremene policije i službe bezbjednosti u demokratskoj državi zasnovanoj na vladavini prava je upravo ***zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda, odnosno urođenog ljudskog***

dostojanstva kao najviših vrijednosti na kojima počiva svaka civilizovana zajednica, njena bezbjednost, stabilnost i socijalna kohezija. Bezbjedan i siguran pojedinac, zaštićen od svake zloupotrebe, straha i neizvjesnosti je najbolji garant bezbjedne i stabilne zajednice. Zbog toga je uloga ovih službi u savremenim uslovima izuzetno značajna, delikatna, teška i kotradiktorna: one moraju biti maksimalno ograničene i kontrolisane kako ne bi zluopotrebljavale svoja ovlašćenja i kršile prava građana. Sa druge strane one moraju biti maksimalno osposobljene i pripremljene, sa dovoljno ovlašćenja i mogućnosti da zaštite te iste građane, njihova prava i zajednicu u cijelini, od sve težih i neizvjesnijih izazova i opasnosti savremenog svijeta.

Nesumnjivo najteži oblik osporavanja bezbjednosti i legitimiteta svake zajednice je kršenje ***osnovnih – prirodnih prava*** pojedinaca koji je sačinjavaju i koji joj suštinski svojom slobodno izraženom voljom daju taj isti legitimitet. Ako u tome učestvuju organi vlasti, posebno policija, vojska i služba bezbjednosti, onda takva osporavanja dovode u pitanje puki opstanak odnosne zajednice. Zbog toga je uloga, mjesto, položaj i tretman ovih službi od dvostrukog značaja: one se moraju uzdržavati od zloupotreba i kršenja ljudskih prava svih pojedinaca pod njihovom jurisdikcijom, ali istovremeno moraju preduzeti sve neophodne ***pozitivne mjere*** da druge organe i nedržavne entitete spriječe u vršenju takvih aktivnosti i građane zaštite, odnosno omoguće im život u miru i sigurnosti.

Međunarodna saradnja i razmjena iskustava omogućava svim policijama da provjere da li su njihov sastav i praksa u skladu sa međunarodnim standardima dobrog i savjesnog obavljanja policijskih poslova. Ovo podrazumjeva razmjenu iskustava tehnika i tehnologija policijskog rada i naučnih dostignuća u tom kontekstu, ali i onih iskustava koja se odnose na političku demokratiju, vladavinu prava i ljudskih prava.

Borba protiv kriminala, ostvarenje reda, mira, bezbjednosti zavisi od saradnje policije sa drugim državnim i društvenim faktorima i opštih uslova organizacije države i društva. Riješavanje ekonomskih i socijalnih problema, stvaranje uslova da ljudi rade i žive u blagostanju, da učestvuju u kreiranju, sprovođenju i kontroli javne politike, da slobodno biraju, kontrolišu i smjenjuju vladu, da se vlast vrši u opštem, a ne interesu uskih grupa i pojedinaca, znatno olakšava posao policiji i službi bezbjednosti. U takvim uslovima civilna, sudska i finansijska kontrola policije, službe bezbjednosti i vojske je normalna i uobičajena stvar, a ponašanje ovih službi u skladu sa međunarodnim standardima o ljudskim pravima, logična posljedica takvog koncepta organizacije države i društva.

4. SAVREMENI IZAZOVI LJUDSKIM PRAVIMA, BEZBJEDNOST ZAJEDNICE I SIGURNOST POJEDINCA

Masovna i sistematska kršenja ljudskih prava kao najtežI oblik ugrožavanja bezbjednosti zajednice i sigurnosti pojedinaca imaju različite uzroke i razloge u različitim djelovima svijeta. Njih nije moguće precizno utvrditi bez detaljne analize konkretnih slučajeva i okolnosti. Međutim u najdubljoj socio-političkoj osnovi svih kršenja ljudskih prava nalazi se jedan ***osnovni prauzrok: realna priroda ljudskih prava kao primarnih, političkih ograničenja državne vlasti.*** Iz te činjenice proizilazi osobina ***političke naduslovljenosti*** u primjeni i poštovanju ljudskih prava, kao bitno i suštinsko, nažalost najbitnije obilježje ovog civilizacijskog i emancipatorskog koncepta. Poštovanje i primjena ljudskih prava, vrlo često je u suprotnosti sa užim političkim, ekonomskim, ideološkim, vjerskim i drugim sličnim interesima užih grupa i pojedinaca na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Zadržavanje i reprodukovanje postojećih diskriminatorskih i monopolskih odnosa političke, ekonomske, ideološke i vjerske dominacije i moćI, čak i u demokratskim državama i na nadnacionalnom nivou, objektivno otežava, a često i potpuno onemogućava primjenu i ostvarenje pojedinih ili većine ljudskih prava. Kršenje ljudskih prava je realna mogućnost imanentna svakom sistemu vlasti, jer svaka vlast, bez obzira koliko je ograničena i kontrolisana, po prirodi stvari je sklona zloupotrebama. Da ovom izazovu ne mogu odoljeti ni demokratske, na vladavini prava zasnovane države, više nego jasno potvrđuje bogata praksa i mnogobrojne presude Evropskog suda za ljudska prava iz Strazbura. Većina ovih presuda odnosi se na države koje imaju izuzetno bogatu tradiciju vladavine prava, a povodom kršenja mnogih od predhodno analiziranih, dakle najvažnijih ljudskih prava.

U savremenim okolnostima, nesumnjivo najveći izazov poštovanju ljudskih prava, a time i bezbjednosti svake države i društva, odnosno svakog pojedinca, predstavlja ***međunarodni terorizam***. Vandalski napadi na Njujork i nedužne civile 11. septembra 2001, nijesu samo značili negiranje najelementarnijih obzira čovječnosti, već i brutalno potiranje svih tekovina moderne civilizacije. Zato i odgovor na ovo zlo, uključujućI tu i upotrebu oružane sile, mora biti adekvatan i kategoričan. Ali se pri tom mora voditi računa da se legitimna i legalna borba protiv terorizma ne pretvori u novi, još opasniji terorizam i još teža osporavanja ljudskih prava i urođenog ljudskog dostojanstva.

Znatno povećani izdaci za vojsku i policiju, stvaranje novih specijalnih snaga i službi sa širokim diskrecionim ovlašćenjima, usvajanje restriktivnih

zakona i uredbi kojima se drastično ograničavaju predhodno analizirana, ali i mnoga druga ljudska prava, formiranje prijekih vojnih sudova sa kojih se po pravilu isključuje javnost, smanjenje ili potpuno eliminisanje ovlašćenja redovnih sudova da kontrolišu specijalne službe vojske i policije i mnoge druge slične mjere, predstavljaju objektivnu opasnost za primjenu ljudskih prava i u najdemokratskijim i na vladavini prava zasnovanim državama. Sa druge strane za očekivati je da će države koje su svoj napredak i prosperitet izgradile na slobodnom i zaštićenom pojedincu, čija su prirodna prava vrhunski cilj, ideal ali i osnov sistema vlasti, države koje se ne bez razloga označavaju kao ***svetionici slobode*** smoći snage da odole ovim autoritarnim izazovima i da se na civilizovan način, svojstven vladavini prava suprostave ovom najopasnijem savremenom anticivilizacijskom izazovu ljudskoj slobodi.

Pri tom je izuzetno značajno da sredstva i metodi borbe protiv terorizma budu proporcionalni ciljevima koji se žele postićI, a to su odbrana demokratije, vladavine prava i prirodnih prava svih ljudskih bića. Ako je to legitiman cilj, a nema sumnje da jeste, onda je nužno i moguće, što potvrđuje i praksa, ova široka diskreciona ovlašćenja policije i službe bezbjednosti ograničiti i kontrolisati, kako bi se ona koristila isključivo u cilju eliminisanja terorizma. Ako su pojedinac, njegova autonomija, dostojanstvo i sreća najveće vrijednosti na kojima se zasnivaju savremene demokratije, onda i borba protiv terorizma mora biti ograničena ovim vrhovnim ciljevima, odnosno vrijednostima. Tako su mnoge demokratske države, poput Austrije na primjer, ustanovile specijalnog državnog pravobranioca čiji je isključivi zadatak da kontroliše ova posebna ovlašćenja policije i službe bezbjednosti u borbi protiv terorizma i organizovanog kriminala. Takođe je značajno da se u borbi protiv terorizma adekvatna pažnja posveti eliminisanju njegovih dubljih socijalno-kulturoloških uzroka, političke, ekonomske, ideološke, vjerske i svake druge prirode. Dakle, terorizam, ali i borba protiv njega, uz siromaštvo na globalnom planu, predstavljaju najveću opasnost i najveći izazov, kako prirodnim pravima pojedinaca, tako i bezbjednosti i stabilnosti svake zajednice i čovječanstva kao cjeline.

Organizovani kriminal i korupcija, koji uzimaju sve više maha, takođe predstavljaju ozbiljnu prijetnju sigurnosti pojedinca, stabilnosti i bezbjednosti savremenih država i društava. Iako su ove negativne pojave prisutne u čitavom svijetu, posebno su izražene u tzv. ***tranzicionim*** državama i društvima, koja su u procesu transformacije od nekadašnjeg ***realnog socijalizma*** prema ***liberalnoj- ustavnoj demokratiji i tržišnoj ekonomiji.*** U pojedinim od ovih država, gdje nažalost spadaju i sve države nastale raspadom SFRJ, osim Slovenije, ove pojave prijete da postanu dominantno obilježje društvenih odnosa.

Korupcija predstavlja zloupotrebu državnih institucija, zakonskih i javnih ovlašćenju, od strane državnih funkcionera i službenika u cilju sticanja, najčešće enormnih, protivpravnih imovinskih koristi. Ona je opasan i sveobuhvatan izvor diskriminacije, a time i objektivna prijetnja ostvarenju svih dimenzija ljudskih prava, građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih, prava treće generacije, ili prava solidarnosti.

Korupcija podriva temeljne etičke vrijednosti koje su u osnovi svake ljudske zajednice i njene kohezije, ***urođenu jednakost ljudi pred zakonom*** na primjer, posebno povjerenje u državu i pravni sistem, čije funkcionisane mora biti u interesu svih građana. Korupcija je u manjoj ili većoj mjeri prisutna u svim državama svijeta, ali je u tranzicionim državama posebno podspješuje ***proces privatizacije,*** odnosno pretvaranje nekadašnje državne svojine u privatnu. Zloupotreba državnih institucija i ovlašćenja od strane političkih i njima bliskih elita u cilju stcanja privatne svojine nad bivšom državnom i društvenom svojinom, obezbjeđenje monopola i ekstra-profita u novim okolnostima, posebno u većini država nastalih raspadom SFRJ, bilo je u određenom smislu riječI skoro objektivno uslovljeno. Zbog toga međunarodna zajednica preko različitih programa i aktivnosti pruža značajnu pomoć ovim državama u cilju svođenja korupcije u normalne okvire. Nažalost i pojedini strani činioci, posebno privredni, posredno ili neposredno podspješuju različite oblike korupcije u ovim državama radi obezbjeđenja ekonomskih monopola i ekstra profita, ciljeva koje ne mogu ostvariti na tržištima svojih država.

Ukidanje državnih i ne-državnih monopola u svim sferama društvenog života, smanjenje diskrecionih nadležnosti i povećanje odgovornosti, odnosno nametanje rigorozne kontrole nad svim nosiocima državnih, javnih i privrednih funkcija, stroga kontrola budžeta i drugih javnih sredstava, temeljna reforma državne uprave, njena profesionalizacija i odgovarajuća nagrađenost, stalna edukacija o značaju borbe protiv korupcije i afirmisanje odgovarajućeg sistema vrijednosti kroz vaspitno-obrazovni sistem predstavljaju polazne predpostavke za borbu protiv korupcije.

Organizovani kriminal, je specifičan odgovor kriminalnih struktura na globalizaciju međunarodnih odnosa i međunarodne ekonomije. U pitanju su dobro povezane i organizovane grupe pojedinaca i organizacija, najčešće iz različitih država, u cilju vršenja kriminalnih aktivnosti na širim prostorima koji često obuhvataju i različite kontinente, radi sticanja ogromnih ekonomskih koristi i profita. Najčešći oblici su ***trgovina ljudskim bićima, trgovina drogom, oružjem, cigaretama, ukradenim motornim vozilima, umjetničkim i kulturnim blagom.*** Ovaj vid kriminala se vrši preko državnih granica i uz ***pasivnu ili aktivnu pomoć pojedinih struktura vlasti i državnih funkcionera, najčešće iz redova policije, službe bezbjednosti i vojske.***

Kao i u slučaju korupcije, ova pojava je posebno opasna za savremeno društvo, sve pojedince i njihova prava upravo zbog uloge državnih struktura u ovim aktivnostima. Oni ne samo da ne sprječavaju kriminalne djelatnosti, nego su zbog ekonomskih koristi-korupcije, neposredno uključeni u njih na jedan ili drugi način. Tako se podrivaju temelji države i društva, odnosno sistem vrijednosti na kojima oni počivaju, gubi povjerenje u njih, osporavaju prava pojedinaca, podstiče diskriminacija i nepravedna ekonomska i socijalna diferencijacija koja nije rezultat rada i zalaganja, umjesto vrijednosti i vrlina, afirmišu se poroci, mane, najniže ljudske strasti, pasije i porivi. Kod građana – pojedinaca to stvara osjećaje ugroženosti, zastrašenosti, beznađa, otuđenosti, odnosno realne nemogućnosti ostvarenja većine ljudskih prava i sloboda i koncepta vladavine prava uopšte. Sve to ima izuzetno negativne efekte na društvenu solidarnost i koheziju, odnosno bezbjednost i stabilnost svake društvene zajednice u njaširem smislu.

Kao i u slučaju terorizma, suočavanje sa korupcijom i organizovanim kriminalom nalaže posebne mjere, službe i ovlašćenja redovnih i specijalnih policijskih, pravosudnih organa i snaga bezbjednosti. Posebno su važne mjere tzv. ***interne ili unutrašnje kontrole ovih službi.*** Pri tom se normalno mora voditi računa o proporcionalnosti sredstava i ciljeva, odnosno realnim mogućnostima da se široka diskreciona ovlašćenja zloupotrebe i da aktivnosti u cilju obezbjedenja ljudskih prava rezultiraju kršenjima ljudskih prava. Nadalje, borba sa ovim vidom kriminala nije moguća bez najšire međunarodne saradnje, pa je između država i u okviru međunarodnih organizacija zaključen veliki broj sporazuma i inicijativa, koji se odnose na saradnju između policijskih i pravosudnih organa različitih država, razmjenu informacija, neposrednu međunarodnu pravnu pomoć i slično. Posebno je značajna uloga ***Interpola,*** odnosno Međunarodne organizacije kriminalostičke policije.

Organizovani kriminal je posebno aktuelan u tranzicionim državama i prisutan je u znatnoj mjeri u skoro svim državama na prostoru nekadašnjie SFRJ. Zbog toga su u okviru ***Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope*** predviđene posebne mjere, aktivnosti, inicijative za njegovo suzbijanje, unutar svake države pjedinačno i na nivou regiona.

U državama nastalim raspadom bivše SFRJ situaciju dodatno otežavaju dvije grupe okolnosti koje se odnose na: ***istorijsko-kulturološku tradiciju*** i tzv. ***dvostruko negativnu tranziciju.*** U kontekstu političke kulture i istorijske tradicije sve ove države i društva karakteriše ***nedostatak bilo kakve tradicije u pogledu ljudskih prava, vladavine prava, kontrolisane, ograničene, smjenjive vlasti, jednakosti pred zakonom.*** Upravo obrnuto, osnovno istorijsko nasljeđe ovih država i društava je ***neograničena i nekontrolisana vlast, neuvažavanje individualne slobode i autonomije, zloupotrebe vlasti od strane pojedinaca i***

užih grupa, vršenje javnih ovlašćenja ne u opštem već u interesu pojedinaca i užih grupa, nejednak pravni tretman pojedinaca i grupa ljudi. Ovaj negativni trend je dodatno osnažen u periodu poluvjekovne komunističke vladavine, kada su posebno policija, služba bezbjednosti i vojska korišćene za autoritarnu, nedemokratsku vladavinu partijske elite i kršenje ljudskih prava svih političkih i ideoloških neistomišljenika, kako stvarnih tako i onih zamišljenih. Ukratko, koncept ljudskih prava i ograničene vlasti bio je nepoznat i stran, kako većini građana, tako još više partijskoj eliti koja je vršila vlast. Zbog toga je djelimično objašnjivo da je u momentu raspada socijalizma i rušenja Berlinskog zida, nacionalizam bio jedina ideološka alternativa umirućem komunizmu.

Za razliku od drugih država tzv. realnog socijalizma, na prostorima nekadašnje SFRJ proces raspada socijalizma se odigrao u uslovima raspada zajedničke države i krvavog bratoubilačkog rata, što je rezultiralo krajnje negativnim tendencijama u pogledu ljudskih prava, stabilnosti i bezbjednosti novostvorenih država. Posljedice ovih procesa i događanja su još uvijek očigledne i evidentne, sa tendencijom da ostave trajne negativne uticaje na proces primjene i potovanja ljudskih prava u regionu.

Nevoljnost nacionalističkih elita južnoslovenskih naroda da postignu dogovor o reformi i modernizaciji zajedničke države, odnosno politika ostvarenja ***etničkog samoopredjeljenja*** i stvaranja ***etnički čistih država*** na prostorima koji su izuzetno etnički i konfesionalno izmješani, nažalost pod retoričkim izgovorom borbe za ljudska prava i demokratiju, rezultirala je najtežim ratnim i zločinima protiv čovječnosti poslije Drugog svjetskog rata u Evropi. Stotine hiljada ubijenih, uglavnom nedužnih civila, milioni protjeranih i raseljenih, samo zbog drugačijeg nacionalnog, vjerskog ili političkog opredjeljenja, ogromna materijalna i psihološka razaranja su najkraći bilans ***krvave jugoslovenske postkomunističke drame*** na kraju XX vijeka. Radi kažnjavanja organizatora, počinilaca i saučesnika ovih varvarskih zlodjela formiran je ***ad hoc Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY),*** po ugledu na Ninberški poslije Drugog svjetskog rata. Ratovi na prostoru nekadašnje SFRJ su znatno ubrzali formiranje stalnog ***Međunarodnog krivičnog suda (ICC)*** i usvajanje njegovog ***Statuta u Rimu 1998. godine.***

U ratnim ili polu-ratnim uslovima sproveden je proces privatizacije u kome su elite na vlasti i sa njima bliski pojedinci i uže grupe, koristećI državni aparat, institucije i ovlašćenja, često u sprezi sa organizovanim kriminalom, stekli vlasništvo nad najvećim dijelom nekadašnje državne i društvene svojine. To je rezultiralo drastičnim osiromašenjem najvećeg dijela stanovništva, pogoršanjem uslova života, ugrožavanjem i narušavanjem njihovih osnovnih ekonomskih i socijalnih prava. Na drugoj strane formirao se vrlo uzak, izuzetno bogat sloj pojedinaca, čije bogatstvo nije rezultat rada,

ulaganja, tehnoloških inovacija, bolje organizacije i ušteda, već prije svega političkih okolnosti, zloupotreba, često i kriminalnih aktivnosti, monopola i privilegija. Ove nopvouspostavljene elite u većini država na prostoru nekadašnje SFRJ su faktički nosioci ogromne, nekontrolisane političke i ekonomske moći, što veoma negativno utiče na ostvarenje svih dimenzija ljudskih prava većine stanovništva, koheziju, stabilnost i bezbjednost svih ovih država pojedinačno i regiona u cijelini.

Završetak oružanih sukoba i početak trećeg milenijuma, ove države su dočekale u veoma nepovoljnim političkim, ekonomskim, socijalnim, psihološkim uslovima. Polu-razorena društva, sa poremećenim ili uništenim sistemima vrijednosti, korumpirane nacionalističke vlade povezane sa organizovanim kriminalom, diskriminatorni protekcionizam u opustošenim ekonomijama, veliki broj izbjeglica i raseljenih lica, siromaštvo većine građana i njihova pravna, politička, socijalna nesigurnost i neizvjesnost su okolnosti koje ne idu na ruku ni sigurnosti pojedinca, ni stabilnosti zajednice. Veliki broj izbjeglica i raseljenih lica u skoro svim državama u regionu uzrokovao je promjenu etničke strukture stanovništva, a time i značajne političke i pravne probleme, ali i velike ekonomske teškoće, kako za izbjeglice, tako i za domicilno stanovništvo. Povraćaj ovih lica na svoja ognjišta nije samo ostvarivanje njihovih elementarnih ljudskih prava, već i bitan preduslov trajne stabilnosti i bezbjednosti u regionu, što pomaže i međunarodna zajednica kroz različite vrste pritisaka, programa, inicijativa, raznovrsne oblike ekonomske i materijalne pomoći.

U posljednje dvije godine, uz pritisak i veliku materijalnu pomoć međunarodne zajednice, učinjeni su početni, ali značajni rezultati u procesu pacifikacije, demokratizacije, uspostavljanja vladavine prava i međunarodnih standarda o ljudskim pravima, u državama nastalim na prostoru nekadašnje SFRJ. Sve države su postale članice Savjeta Evrope i Evropske konvencije o ljudskim pravima. Tako su njihovi građani i svi drugi pojedinci pod njihovom jurisdikcijom stekli pravo obraćanja Evropskom Sudu za ljudska prava u Strazburu u cilju zaštite osnovnih građanskih i političkih prava. Usvojeni su neophodni zakoni, u skladu sa međunarodnim standardima o ljudskim pravima, posebno o policiji, službi bezbjednosti, oružanim snagama, pravosuđu, slobodi informisanja, zaštiti nacionalnih manjina. Uz pomoć eksperata Savjeta Evrope započeti su procesi reformisanja ovih službi po modelima funkcionisanja u demokratskim državama. Sve države regiona su primile značajnu ekonomsku pomoć i otpočele sa dugoročnom i mukotrpnom transformacijom ekonomskih sistema u pravcu tržišne ekonomije. Povratak izbjeglica ne teče željenim tempom, ali je sve veći broj ovih lica koja se postepeno vraćaju na svoja ognjišta. Formiran je veliki broj nevladinih i drugih nezavisnih i stručnih organizacija sa ciljem da proširi edukaciju i društvenu svijest o značaju i korisnosti ljudskih prava za mir,

stabilnost i prosperitet. U svakom slučaju, pozitivni procesi su pokrenuti, ali je izvjesno da će proteći puno vremena dok u ovim državama stvarno prevlada shvatanje da su pojedinac, njegovo dostojanstvo i sreća vrhovne vrijednosti i cilj države i sistema vlasti, najvažniji preduslov bezbjednosti i stabilnosti zajednice.

5. EKONOMSKO, SOCIJALNO I EKOLOŠKO BLAGOSTANJE, BEZBJEDNOST ZAJEDNICE I SIGURNOST POJEDINCA

Održanje javnog reda i mira, sprječavanje zločina, njihovo kažnjavanje i svođenje na najmanju mjeru, sprječavanje sukoba među pojedincima i grupama, nijesu jedini preduslovi ljudske sigurnost, stabilnog i bezbjednog društva, slobodnog, sigurnog i od straha oslobođenog pojedinca. Kako društvena praksa pokazuje, ***nezaposlenost, glad, siromaštvo, bijeda, nepismenost, loši zdravstveni i higijenski uslovi, zagađena hrana, voda, vazduh, zemljište*** su činioci koji izuzetno značajno utiču na stabilnost svake zajednice, sigurnost, prosperitet i sreću svakog pojedinca. ***Ekonomski, socijalni i ekološki uslovi života,*** na globalnom, regionalnom i lokalnom planu suštinski opredjeljuju karakter svake društvene zajednice i položaj čovjeka pojedinca u njoj.

Ova dimenzija ljudskih prava, koja se odnosi na tzv. ***ekonomski, socijalni, kulturni i ekološki integritet ličnosti,*** je podjednako značajna za stabilnost društva i sigurnost pojedinca, kao i predhodna dimenzija koja se odnosi ***politički integritet ličnosti,*** koji oličavaju građanska i politička prava. To je logična posljedica najprirodnije osobine ljudske prirode, ***njenog jedinstva i nedjeljivosti u dostojanstvu i pravima.*** Preciznije rečeno, sve dimenzije ljudskih prava se nalaze u stanju međusobne uslovljenosti i povezanosti. Za nezaposlenog, siromašnog, gladnog, nepismenog, čovjeka koji ne može da se liječi u slučaju bolesti, prava kao što su sloboda informisanja, biračka prava, prava učešća u vlasti, političkog organizovanja nemaju skoro nikakvog praktičnog značaja. Nadalje, loši ekonomski i socijalni uslovi su veoma pogodno tlo za nastanak i održanje totalitarnih i autoritarnih diktatura, zloupotrebe policije, vojske i službe bezbjednosti, širenje svake mržnje i netrpeljivosti, ratove i sukobe, jednom riječju za opštu nestabilnost, nesigurnost i zastrašenost pojedinaca i grupa ljudi.

Ljudska prava koja se odnose na ovu dimenziju ljudske ličnosti ili ***prava društvenog blagostanja*** su predviđena ***Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropskom socijalnom poveljom, mnogobrojnim konvencijama i preporukama Međunarodne organizacije rada i drugih specijalizovanih agencija UN, kao i mnogobrojnim konvencijama i***

deklaracijama OUN i regionalnih organizacija koje se odnose na različite aspekte zaštite prirodne okoline, mora, vazduha, zemljišta, flore i faune.

Ovim dokumentima su posebno naglašena: ***pravo na rad i prava iz radnog odnosa, posebno pravo na sindikalno organizovanje; pravo na socijalno osiguranje i obezbjeđenje, posebno u slučaju nezaposlenosti; pravo na odgovarajućI životni standard, uključujući ishranu, odjevanje, stanovanje; pravo na zdravlje i medicinsku pomoć i posebnu zaštitu majke, djece i hendikepiranih lica; pravo na obrazovanje i školovanje; pravo na slobodno učešće u kulturnom životu i naučnom napratku, uključujući intelektualne i akademske slobode, pravo na zdravu i očuvanu prirodnu okolinu.***

Iako su neka od ovih prava sadržana u francuskim ustavima iz 1791. i 1848. godine, poput ***pravo na javnu pomoć siromašnima, na obrazovanje, na jednakost u odnosima radnika i poslodavaca, na ustanove socijalnog staranja i kreditiranja,*** proces priznanja prava društvenog blagostanja počinje nakon Prvog svjetskog rata, osnivanjem ***Međunarodne organizacije rada – MOR.*** Do tada je preovladavalo gledište, u skladu sa klasičnom liberalnom političkom filozofijom, da su jedina ljudska prava, građanska i politička, i da je u tom smislu dovoljno ograničiti i kontrolisati državnu vlast, kako ona ne bi posezala u takva dobra i vrijednosti kao što su ljudski život, fizički i mentalni integritet, sloboda, svojina, mišljenje i uvjerenje. Zbog toga su se ova klasična građanska i politička prava, ili kako su ih mnogi do nedavno određivali kao ***prava prve generacije,*** shvatala prvenstveno kao tzv. ***negativne slobode, ili imuniteti od državne vlasti,*** jer je za njihovu primjenu bilo dovoljno da se državna vlast uzdržava, ne miješa u pomenuta dobra i vrijednosti.

U skladu sa takvim shvatanjima državna vlast nije imala pravo da se mješa u ekonomiju, posebno u odnose između radnika i poslodavaca, da riješava pitanja siromaštva, socijalnog staranja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, pogotovo ne da ograničava privatnu svojinu, odnosno da lišava neke građane dijela imovine i profita da bi stvorila uslove da se drugim građanima zadovolje određene osnovne životne potrebe kao što su zapošljenje, stan, ishrana, liječenje, školovanje. Smatralo se da će ekonomski i tehnološki razvoj, odnosno slobodno tržište i uslovi ponude i potražnje, sami po sebi riješiti i regulisati ova pitanja, izuzetno značajna za sudbinu svakog pojedinca, bezbjednost i stabilnost svake zajednice.

Prvi svjetski rat i njegovi uzroci, Boljševička revolucija u Rusiji, velika ekonomska kriza između dva svjetsk rata, razbili su u paramparčad ove liberalne iluzije. Postalo je više nego očigledno da se državna vlast mora ***aktivno*** angažovati u riješavanju ovih problema. Intervencija države u odnose radnika i poslodavaca u cilju zaštite radnika od samovolje poslodavaca i

prekomjerne ekspolatacije, odnosno u cilju oduzimanja dijela imovine i profita bogatijim građanima da bi se stvorili uslovi za zadovoljenje osnovnih životnih potreba siromašnih građana, postala je suštinski preduslov za bezbjednost države, stabilnost i koheziju društva i sigurnost svakog pojedinca. Ovo je posebno apostrofirano u politici američkog predsjednika ***Franklina D. Ruzvelta,*** odnosno njegovom programu ekonomske i socijalne obnove u cilju savladavanja velike ekonomske krize, tzv. ***nju dilu,*** i njegovoj viziji novog međunarodnog poretka nakon pobjede nad silama Osovine, zasnovanog na nedjeljivom jedinstvu četri fundamentalne slobode za svako ljudsko biće: ***slobodi izražavanja, slobodi vjeroispovjesti, slobodi od straha i slobodi od bijede.- siromaštva.***

Konačno, nakon Drugog svjetskog rata u okvirima UN ***prava društvenog blagostanja*** su stekla pravo građanstva i status ***legalnih prava,*** podjednako važnih za ljudsko dostojanstvo, bezbjednost i prosperitet zajednice, kao što su građanska i politička. U tom smislu, u preambulama oba međunarodna pakta – ugovora o ljudskim pravima se ističe da je ***oslobođenje (eliminacija) od straha i bijede bitan preduslov uživanja svih ljudskih prava.*** Bez određenog nivoa ekonomskog, socijalnog i kulturnog blagostanja nema govora o slobodi, demokratiji, dostojanstvu, ograničavanju i kontroli vlasti. Pojedinac koji svojim sposobnostima ne može ostvariti osnovne ekonomske, socijalne i kulturne potrebe, ili ako je u tome zavisan od bilo čije volje i samovolje, državne vlasti, nedržavnih, monopolskih entiteta ili drugih pojedinaca, ne može se ni politički slobodno i samosvjesno opredjeljivati, niti autentično davati svoj pristanak na izborima da se vlast uspostavi, vrši, ograničava i kontroliše. Da je neprihvatljivo oštro razdvajanje ove dvije dimenzije ljudskih prava, potvrđuje i praksa visoko razvijenih liberalnih demokratija, evropskih, skandinavskih, sjevernoameričkih prije svega. U ovim državama su podjednako dobro zaštićena, tačnije rečeno međusobno uslovljena i povezana, starija, gradanska i politička, i mlađa, ekonomska, socijalna i kulturna prava. Veoma su rijetki izuzetci autoritarnih i nedemokratskih država koje su ekonomski prosperitetne i socijalno sigurne.

Ljudska prava su rezultat istorijskog razvitka i evolucije ljudskih i društvenih potreba. Građanska i politička prava se formulišu u periodu u kome se obaveze države određuju kao minimalne. Njihov nastanak i razvoj bio je uslovljen političkom namjerom, odnosno društvenim ciljem i konkretnim interesom ***da se građanin zaštiti od zloupotreba državne vlasti.*** Prava društvenog blagostanja se prihvataju kasnije, kada su dostignuti nivo društveno-ekonomskog i političkog razvoja, ali i narasle društvene, posebno ekonomske protivurječnosti, postale prepreka daljeg razvoja slobode i demokratije, odnosno stabilnosti i bezbjednosti države i društva. To je omogućilo formulisanje ***pozitivne, pojačane uloge, odnosno obaveza države*** u cilju stvaranja uslova za ostvarenje društvenog blagostanja. U tom smislu

savremene, demokratske države su u veoma delikatnoj, da ne kažemo protivurječnoj situaciji: sa jedne strane njihova vlast mora biti značajno ograničena i kontrolisana radi zaštite građanskih i političkih prava. Sa druge strane, ona istovremeno mora biti pojačana radi stvaranja uslova za duštveno blagostanje. Pri tom je vrlo značajno da stvaranje uslova društvenog blagostanja ne rezultira ugrožavanjem i kršenjem građanskih i političkih prava, što je posebno bilo izraženo u državama i društvima ***realnog socijalizma.*** Kako praksa pokazuje, bezbjednost države, stabilnost društva i sigurnost pojedinca mogu se ostvariti samo u uslovima ravnoteže ***principa slobode*** – koga oličavaju građanska i politička prava, i ***principa jednakosti*** – koga oličavaju prava društvenog blagostanja.

Za razliku od građanskih i političkih prava, koja su ***garantovana,*** prava društvenog blagostanja su ***priznata.*** To znači da država nije dužna da građanima automatski obezbijedi ostvarivanje ovih prava, jer zbog objektivnih uslova ni najbogatija država to nije u stanju da uradi. Na primjer da garantuje svim građanima pravo na zapošljenje i odgovarajuću naknadu za rad. Međutim država je obavezna, a to je u njenom dalekosežnom i suštinskom interesu, ***da preko mjera ekonomske, makro-ekonomske, poreske i socijalne politike stvara uslove i jednake mogućnosti u kojima će građani svojim sposobnostima biti u stanju da ostvare ova prava i tako obezbjede ličnu i socijalnu sigurnost, što je bitan segment njihovog urođenog ljudskog dostojanstva.***

Druga važna osobina ove dimenzije ljudskih prava je ***princip progresivne realizacije.*** Stvaranje objektivnih ekonomskih i socijalnih uslova za ostvarenje ovih prava je dugotrajan i težak proces. Države su se obavezale ***da preduzmu korake u skladu sa maksimumom raspoloživih sredstava, sopstvenim naporima i uz međunarodnu saradnju, na ekonomskom i tehničko-tehnološkom planu, u cilju postepenog obezbjeđenja uslova za ostvarenje prava društvenog blagostanja.*** To znači postepeno ostvarivanje priznatih prava kroz duži vremenski period, realizacijom različitih aktivnosti, programa i projekata. Formulacija ***u skladu sa maksimumom raspoloživih sredstava*** nije dovoljno jasna i podložna je različitim tumačenjima. Ako je cilj države pojedinac, njegova sreća i dostojanstvo, onda se ova formulacija mora tumačiti u prilog davanja prioriteta u raspodjeli resursa i sredstava u korist prava društvenog blagostanja, a ne u korist nekih drugih društvenih i političkih ciljeva, kupovine naoružanja i vojne opreme na primjer.

Sistem generičke implementacije je treća važna osobina prava društvenog blagostanja. To znači da nema ***neposredne međunarodne kontrole-nadzora*** nad državama u pogledu izvršenja preuzetih obaveza, za razliku od građanskih i političkih prava. Pojedinci takođe, nemaju pravo

obraćanja međunarodnim tijelima u cilju osiguranja primjene ovih prava. Države u principu, same ocjenjuju postignute rezultate, ali su se prema čl.16 PESK, obavezale da podnose redovne periodične izvještaje o preduzetim mjerama i postignutom napretku. Izvještaji se dostavljaju ***Komitetu za ekonomska, socijalna i kulturna pitanja UN, Ekonomskom i socijalnom savjetu UN, Komisiji UN za ljudska prava i pojedinim specijalizovanim agencijama UN.*** Izvještaji i komentari o njima u ovim tijelima, ukazuju na probleme, činioce i teškoće koje utiču na izvršenje obaveza država u ovom kontekstu. Ovakav sistem implementacije je logična posljedica specifične pravne prirode ovih prava. U principu, ova prava nijesu neposredno pravno ostvariva kao građanska i politička, niti je većina ovih prava ***sudski utuživa.***

Sa druge strane, dostignuti nivo materijalnog, ekonomskog i tehničko-tehnološkog razvoja bitno određuje stepen ostvarivosti ovih prava, čak i njihovu pravnu prirodu. U tom smislu najbolji rezultati su ostvareni u okviru država članica Savjeta Evrope. ***Evropskom socijalnom poveljom,*** koja je pandan Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama – građanskim i političkim, predviđen je poseban organ – ***Komitet nezavisnih eksperata,*** koji razmatra izvještaje država članica. Tako se u jednom mišljenju ovog organa povodom ***prava na socijalnu i zdravstvenu zaštitu*** ističe da je ovo pravo ***utuživo, subjektivno javno pravo, a ne društvena milostinja, i da su države dužne da obezbjede pravo žalbe sudu ili nekom drugom nezavisnom organu na odluke organa uprave koje se tiču socijalne i zdravstvene pomoći.*** Zbog toga se ove države određuju i kao ***države ekonomskokog i socijalnog blagostanja,*** i bez konkurencije su najstabilnije, najbezbjednije i za pojedinca najsigurnije zajednice za život u savremenom svijetu.

Važnu ulogu u ***sistemu generičke implementacije*** imaju različite ***specijalizovane agencije UN,*** posebno na planu pružanja ekonomsko-finansijske, stručne i tehničko-tehnološke pomoći siromašnim i nerazvijenim državama. U tom kontekstu su posebno značajne aktivnosti Međunarodne organizacije rada (ILO), Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), Međunarodnog monetarnog fonda (IMF), Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD), Organizacije UN za prosvjetu, nauku i kulturu (UNESCO).

Osnovni problem u ovom kontekstu tiče se ***prava svojine-imovine*** i ovlašćenja državne vlasti da je ograniči. Na taj način država može doći do ekonomskih i materijalnih sredstava neophodnih za ekonomski razvoj, odnosno stvaranje objektivnih uslova za primjenu prava društvenog blagostanja. Pravo na imovinu-svojinu, odnosno mirno uživanje imovine je jedno od najtemeljnijih građanskih prava, garancija ličnog, ekonomskog i političkog integriteta ličnosti, osnov ***tržišne ekonomije i liberalne-ustavne demokratije.*** U tom smislu svojina je svojevrsna ***svetinja,*** preduslov ***ekonomskog razvoja i političke demokratije.***

Sa druge strane, iako temelj sistema, svojina, kao i ostala prava, nije ***apsolutno pravo,*** odnosno ***ničim ograničeno posjedovanje stvari ili prihoda od stvari.*** Svojina je prije svega ***društveni odnos između ljudi povodom njihove vlasti nad stvarima.*** Kao takva svojina ima ***ekonomske i socijalne funkcije.*** Ekonomska funkcija svojine znači ***ekonomski najefikasnije korišćenje svojine,*** što je preduslov tržišne ekonomije i prosperiteta. Socijalna funkcija svojine znači ***određenu odgovornost vlasnika za minimum blagostanja društva i ostalih ljudi koji nijesu vlasnici, jer se svojina i posebno prihodi od nje ostvaruju u međusobnim odnosima vlasnika i onih koji to nijesu.***

Pravo moderne, demokratske države da ***interveniše u ekonomiju i u strogo kontrolisanom obimu ograničava svojinu i prihode od nje, u cilju stvaranja uslova za ekonomsko i socijalno blagostanje nije sporno,*** jer se na taj način doprinosi stabilnosti i koheziji zajednice, odnosno ličnoj i kolektivnoj sigurnosti ***svakog pojedinca.*** Sporan je obim i kvalitet ove intervencije, jer se ona ne smije pretvoriti u svoju suprotnost, odnosno ugrožavanje i kršenje svojine i ostalih građanskih i političkih prava, kao što je to bio slučaj u državama nekadašnjeg realnog socijalizma. U državama Savjeta Evrope, ***liberalne vlade*** insistiraju na manjoj intervenciji, iako ona nije nimalo zanemarljiva; ***socijaldemokratske i socijalističke vlade, preko politike progresivnih poreza, posebno u skandinavskim državama,*** sprovode značajniji obim intervencije, i preko koncepta ***socijalne tržišne ekonomije*** ostvaruju najveći nivo blagostanja u savremenim uslovima.

Socijalna funkcija svojine je potpuno zanemarena u procesima tranzicije i privatizacije u državama na području nekadašnje SFRJ. Pod izgovorom ***neo-liberalizma*** – nemješanja u ekonomiju - političke elite, pojedinci i grupe bliske sa njima, zloupotrebom vlasti, često u sprezi sa organizovanim kriminalom, sprovode politiku ***diskriminatornog protekcionizma, stiču ekonomske monopole i ekstra profite. To rezultira enormnim bogaćenjem uskih elita i enormnim osiromašenjem većine građana, čime se ugrožavaju i krše sva njihova prava, ekonomska i socijalna neposredno, građanska i politička, posredno.*** U post-ratnim uslovima još uvijek izraženih nacionalnih i etničkih tenzija, ovo je dodatan faktor nestabilnosti, na koji međunarodna zajednica mora obratiti mnogo veću pažnju, ako želi trajnu pacifikaciju i stabilizaciju regiona.

Eliminisanje bijede i siromaštva, kako je predviđeno u uvodnim djelovima oba međunarodna pakta o ljudskim pravima, nije samo uslov primjene svih ljudskih prava, već u savremenim okolnostima, predstavlju esencijalnu predpostavku ljudske sigurnosti, održanja mira i bezbjednosti u svijetu. Zato je značaj ove dimenzije ljudskih prava izuzeta, može se reći skoro predominantan u savremenom svijetu. ***Siromaštvo, bijeda, glad,***

nezaposlenost, bolesti, nepismenost i slični ekonomski, socijalni i kulturni problemi su oduvjek bili, jesu i biće trajni izvori netolerancije, fanatizma, mržnje, nasilja, terorizma, straha, jednom riječju svih onih okolnosti koje onemogućavaju život u uslovima dostojnih čovjeka i njegove humane prirode, afirmaciju urođenog ljudskog dostojanstva, slobode i jednskosti, odnosno stabilnosti i mira unutar pojedinih država i regiona i na najširem svjetskom planu.

Ogroman jaz između malog broja bogatih i velikog broja izuzetno siromašnih država svijeta, odnosno Sjevera i Juga planete, predstavlja osnovnu protivurječnost savremenog svijeta i glavnu prijetnju međunarodnom miru i bezbjednosti. Neravnopravni ekonomski i politički odnosi i uslovi koje diktiraju visoko-razvijene države, težnje za dominacijom, eksploatacijom, monopolima i ekstra profitima elita ovih država i njihovih multi-nacionalnih kompanija, su glavni uzroci postojećeg stanja. Da apsurd bude veći u pitanju su države i društva koja su ***izmislila i afirmisala koncept prirodnih prava pojedinaca.*** U uslovima globalizovanog, strukturalno povezanog i međuzavisnog svijeta, politika dvostrukih standarda je čak i na kraći rok osuđena na neuspjeh. Ukoliko se ovaj trend nastavi, nesumnjivo će dovesti u pitanje blagostanje, ljudska prava, stabilnost i bezbjednost svih, uključujućI i visoko-razvijene liberalne demokratije. Posljednja dešavanja u vezi terorizma i borbe protiv njega su više nego indikativan pokazatelj ovih negativnih trendova.

Takođe treba naglasiti da je većina visoko-razvijenih država Zapada svoj razvoj i prosperitet u velikoj mjeri ostvarila zahvaljujući dugotrajnoj, bespoštednoj i brutalnoj kolonijalnoj dominaciji i eksploataciji danas nerazvijenih i veoma siromašnih država sa Južne polulopte planete. Zbog svega toga, promjena postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa i uslova, odnosno mnogo efikasnija i obimnija pomoć ovim državama, nije samo obaveza, već i suštinski interes visoko-razvijenih liberalnih demokratija.

Ekonomski razvoj, stvaranje uslova za rješavanje socijalnih problema, ali i težnje za ostvarenjem ekstra-profita, često rezultiraju ***ugrožavanjem i narušava- njem prirodne okoline, odnosno zakonitosti koje vladaju u odnosima žive i neživе prirode***. Ovome posebno doprinosi neumjereno i neuravnoteženo korišćenje prirodnih resursa, od kojih je većina neobnovljiva, gomilanje otpada, tehničko-tehnološke i industrijske aktivnosti kojima se mijenja prirodni sastav vazduha, vode, zemljišta i utiče na promjene klime i nestanak brojnih biljnih i životinjskih vrsta. Na taj način se zahvaljujući ljudskim aktivnostima, koje bi u principu trebale da olakšaju život pojedinaca i grupa, dovode u pitanje sami biološko-antropološki osnovi nastanka i opstanka čovjeka i čovječanstva. Ova ***treća dimenzija ljudskih prava,*** koja se prije svega odnosi na ***temeljno i prirodno ljudsko pravo –***

pravo na zdravu i očuvanu prirodnu okolinu-sredinu, je u savremenim okolnostima sve važniji i aktuelniji segment sigurnosti čovjeka pojedinca i stabilnosti svake zajednice, odnosno čovječanstva u cijelini.

Suštinski, ova dimenzija ljudskih prava je u dijalektičkoj povezanosti i uslovljenosti sa predhodne dvije i najbolji pokazatelj nedjeljivosti, kompleksnosti i sveobuhvatnosti ljudske prirode, dostojanstva, urođene autonomije, dakle svih onih vrijednosti iz kojih proizilazi koncept ljudskih prava i ljudske sigurnosti, ali i legitimitet svake civilizovane i demokratske zajednice. Primjena većine ljudskih prava, kao i bezbjednost svake zajednice, ozbiljno se dovodi u pitanje ako su ljudi prinuđeni da jedu zatrovanu hranu, da udišu zagađeni vazduh, da piju neispravnu vodu, ako nijesu u mogućnosti da slobodno vrijeme provode u očuvanoj i čistoj prirodi, u kojoj žive brojne biljne i životinjske vrste, ako su izloženi naglim i nenormalnim klimatskim poremećajima.

Ove promjene su stalan pratilac procesa industrijske revolucije i razvoja tržišne ekonomije, ali od početka sedamdesetih godina prošlog vijeka poprimaju alarmantne razmjere i izazivaju pozornost cjelokupne međunarodne zajednice. Na konferencijama UN o prirodnoj okolini i strategijama njene zaštite u Stokholmu, početkom sedamdesetih, u Rio de Žaneiru, početkom devedesetih i u Johanesburgu, ove godine, koncipiran je i prihvaćen model ili strategija ***održivog razvoja.*** Po ovom konceptu, države su preuzele obaveze da ekonomski razvoj, eliminisanje i ublažavanje siromaštva i riješavanje ostalih socijalnih problema usklade sa postojećim resursima, očuvanjem prirodne okoline i ekosistema za buduće generacije. Očuvana i čista prirodna okolina je sama po sebi najvažniji ekonomski resurs i faktor razvoja, posebno u cilju eliminisanje siromaštva i bijede. Ekološki turizam, proizvodnja zdrave hrane, alternativni izvori energije su samo neki prioriteti koje države treba da slijede da bi istovrenemo sačuvale okolinu i obezbijedile razvoj, odnosno život u blagostanju i sigurnosti. U tom kontekstu usvojen je veliki broj međunarodnih ugovora o različitim aspektima zaštite prirodne okoline, flore, faune, vode, vazduha, zemljišta, promovisan niz akcionih planova i programa na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou, ali su rezultati daleko od zadovoljavajućih. Situacija se posebno pogoršava po pitanju ozonskog omotača oko Zemlje, čija oštećenja uzrokovana pojačanim industrijskim aktivnostima i uništenjem šuma, širom svijeta, izazivaju globalno zagrijavanje i nasilnu, neprirodnu promjenu klime u različitim djelovima svijeta.

I u ovom slučaju primarnu odgovornost snose visoko razvijene, liberalne demokratije, odnosno pojedinci i kompanije iz ovih država. Njihovi sebični interesi oličeni u ekstra profitima i enormnim zaradama, za sada, fe facto imaju prioritet u odnosu na proklamovanu zaštitu prirodne okoline i njenih

resursa. Posebno je pomenuti ***neo-liberalni pristup ekonomiji i tržištu poguban po prirodnu okolinu.*** Sa druge strane i nerazvijene zemlje, u težnji da prevaziđu zaostalost i siromaštvo, neracionalno, neuravnoteženo i ubrzano troše svoje prirodne resurse, posebno floru i faunu i tako trajno oštećuju prirodnu okolinu.

Riješavanje ovih problema zahtijeva najtješnju saradnju među državama, institucijama, vladinim i nevladinim organizacijama i pojedincima širom svijeta, bez obzira na političke, nacionalne, rasne, vjerske razlike i druge razlike. Razlivena nafta u moru, otrovni gasovi u vazduhu, rupe u ozonskom omotaču, kancerogene materije u hrani, vodi, zemljištu, ne poznaju i ne poštuju državne, političke, nacionalne, jurisdikcione, vjerske i slične granice. Suočavanje sa ovim pojavama i spriječavanje njihovih negativnih posljedica nalaže ***prevazilaženje i zanemarivanje svih postojećih granica i barijera.*** Zaštita i očuvanje okoline je jedan od najvećih izazova savremenog čovjeka i svijeta, pitanje na kome se polaže ispit zrelosti iz predmeta zvanog ***opstanak čovječanstva. Čini se nažalost da čovjek i svijet još uvijek nijesu shvatili težinu ovog izazova, a već sjutra to može biti kasno i uzaludno.***

Naučni i tehničko-tehnološki razvoj omogućava poboljšanje opštih uslova egzistencije čovjeka i čovječanstva, riješavanje glavnih ekonomskih, socijalnih i ekoloških problema. U tom kontekstu, on je pozitivan faktor afirmacije ljudskih prava, ljudske sigurnosti, a time i opšte bezbjednosti i sigurnosti. Sa druge strane, kao i svi rezultati ljudskog uma i stvaralaštva, može se drastično zloupotrijebiti i koristiti protiv tog istog ljudskog uma, stvaralaštva, slobode, dostojanstva i urođene autonomije ljudske ličnosti. Ovo se posebno odnosi na savremene informacione tehnologije, genetski i bio-inžinjering, koji ako se zluopotrijebe pružaju neslućene mogućnosti dominacije, kontrole, dehumanizacije i potiranja urođenog ljudskog dostojanstva. Kontrola ovih djelatnosti, njihovo podređivanje pomenutim vrhovnim vrijednostima i interesima čovjeka i društva je pitanje primarne odgovornosti države i sistema vlasti, odnosno odgovarajućih etičkih, filozofskih, političkih i pravnih kategorija na kojima se zasnivaju savremena demokratska društva i države. I u ovom slučaju čovjek, njegova sloboda, sreća i dostojanstvo moraju biti osnovne ideje vodilje, jer je legitimna, a time bezbjedna i sigurna samo ona zajednica i politika koja se temelji na ovim vrhovnim vrijednostima i ciljevima.

Konačno, ***pravo na obrazovanje*** omogućava svakom pojedincu da se osposobi za rad i učešće u društvenom i političkom životu, da postane svjestan značaja koncepta ljudskih prava, da insistira, zahtijeva i po potrebi ***prinuđava*** državnu vlast i međunarodne organizacije na njihovo poštovanje, da shvati i adekvatno odgovori na savremene izazove svojoj slobodi i dostojanstvu. Obrazovan, samosvjestan, nezavisan čovjek koji živi kulturu

ljudskih prava, uvažava prava i interese drugih ljudi, koji je osposobljen da koristi i zahtijeva svoja prava, teško se može zastrašiti, manipulisati, instrumentalizovati za anti-ljudske, anti-čovječanske i anti-civilizacijske ciljeve. Suprotno, neobrazovan i neškolovan pojedinac je pogodan za sve vrste manipulacija i zloupotreba, posebno za širenje mržnje, netolerancije, nasilja svake vrste, jer je ***neznanje car zla svakojega.***

Dakle više je nego očigledno da između ***ljudskih prava i bezbjednosti zajednice, odnosno sigurnosti svih pojedinaca koji je čine, postoji neraskidiva, dijalektička, uzajamno zavisna veza, kako na nacionalnom, tako još više na globalnom, međunarodnom planu. Što je veći stepen primjene i poštovanja ljudskih prava, svih dimenzija, veći je nivo bezbjednosti, stabilnosti i kohezije svake zajednice, i međunarodnog mira i bezbjednosti. Obrnuto, ugrožavanje i kršenje ljudskih prava, rezultira ugrožavanjem i smanjenjem, unutrašnje i međunarodne bezbjednosti i stabilnosti.***

Kvalifikovanje od strane Savjeta Bezbjednosti UN masovnih i sisitematskih kršenja ljudskih prava u pojedinim djelovima svijeta, Bosni, Somaliji, Kosovu na primjer, kao ugrožavanja i narušavanja mira, i upotreba sile na osnovu Poglavlja VII Povelje UN, da se to spriječi, je najbolji pokazatelj uzajamno-zavisne veze ljudskih prava, kolektivne i individualne bezbjednosti i sigurnosti. U tom smislu Savjet bezbjednosti je legalizovao i reafirmisao jednu vrstu moderne verzije humanitarne intervencije. Na taj način je Savjet bezbjednosti dao ljudskim pravima najveći značaj i vrijednost u kontekstu održanja i osiguranja međunarodnog mira i bezbjednosti.

U savremenim uslovima ljudska prava su najvažniji segment bezbjednosti zajednice i sigurnosti svakog pojedinca. Puna primjena svih dimenzija ljudskih prava znači otklanjanje i eliminisanje najvažnijih uzroka sukoba unutar država i u međunarodnoj zajednici. U tom smislu savremeni koncept ljudskih prava neizostavno evoluira u širi koncept ***ljudske sigurnosti – sigurnosti od svake prijetnje, Fizičke, duhovne, kulturne, političke, ekonomske, socijalne, ekološke, sigurnost od straha, sigurnost od neizvjesnosti, bez obzira odakle ova ugrožavanja dolaze – od države, pojedinaca, grupa, nedržavnih entiteta, multi-nacionalnih kompanija.***

Ljudska prava danas nijesu samo ***subjektivna javna prava pojedinaca, odnosno politički zahtijevi građana u odnosu na državnu vlast,*** već prije svega ***oblik političko-pravnog i društveno-ekonomskog sistema u kome su pojedinac, njegovo dostojanstvo, integrotet, sreća i sudbina vrhovna vrijednost i primarni cilj sistema.*** U tom smislu ljudska prava znače obavezu državne vlasti da građanima obezbjede takve uslove života u kojima će biti zaštićeni od svake prijetnje, straha, neizvjesnosti. To se odnosi ne samo na političke i pravne, već podjednako na ekonomske, socijalne, ekološke i sve

druge uslove neophodne za punu afirmaciju i zaštitu ljudske slobode, dostojanstva, integriteta, sreće. Po tome se savremeni i prošireni koncept ***ljudske sigurnosti*** razlkuje od klasičnog, individualno-liberalističkog koncepta ***osnovnih građanskih i političkih prava.***

Zbog toga savremena demokratska i na vladavini prava zasnovana država ima teške, delikatne i ne rijetko protivurječne zadatke: ***da zaštiti građane od sebe, od sopstvene represije i zloupotreba, dakle da ograniči i kontroliše sopstvenu vlast; da upotrijebi tu vlast i aktivno interveniše protiv svih onih koji krše ljudska prava, bilo da su to organi države, drugi pojedinci i grupe, ne-državni entiteti; takođe da upotrijebi tu vlast da bi odgovarajućom ekonomskom i makro-ekonomskom politikom stvorila uslove za ekonomski razvoj, socijalno blagostanje i zaštitu prirodne okoline.*** Ispunjenje ovih zadataka, dakle puno ostvarenje sigurnosti pojedinca, a time i bezbjednosti zajednice, zavisi od niza preduslova od kojih su najvažniji sljedeći:

- postojanje i primjena ***ustava u materijalniom smislu,*** kao akta kojim se istovremeno ***ustanovljava i ograničava, kontroliše državna vlast;*** pravni sistem i poredak nijesu samo instrumenti politike, već prije svega sredstva i mehanizmi za njeno ograničenje i kontrolu – ***politika u granicama prava;***
- konstituisanje države kao ***organizacije od opšteg interesa*** za sve građane, a ne kao instrumenta dominacije jedne grupe ili klase u odnosu na drugu; djelovanje državnih institucija i vršenje javnih ovlašćenje u opštem interesu svih građana, bez ikakve diskriminacije, po bilo kom osnovu; posebno je važno spriječiti ili barem maksimalno ograničiti vršenje-zloupotrebu javnih ovlašćenje i institucija u pojedinačne i lične svrhe;
- prihvatanje ***prirodno-pravnog*** koncepta ljudskih prava, koji je odreden međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, i opšteg društvenog, političkog i kulturnog konsensusa da su ***ljudska prava i sigurnost pojedinca, vrhovne vrijednosti, interes i cilj*** države i sistema vlasti, osnovni kriterijum njihove legitimnosti;
- postojanje i faktička primjena sistema ***podjele vlasti,*** odnosno mehanizama uzajamne kontrole i ograničenja između zakonodavne, izvršne i sudske vlasti; posebno je važno da ustav zabranjuje zakonodavnoj vlasti, odnosno ***političkoj većini u parlamentu*** da usvajanjem zakona ograničava prirodna prava pojedinaca; izvršna vlast, posebno njeni segmenti kao što su policija, služba bezbjednosti i vojska, mora biti podvrgnuta odgovarajućoj kontroli parlamenta i nezavisnih sudova;
- postojanje i primjena stroge pravne i političke kontrole nad ***posebnim zakonskim ovlašćenjima izvršne vlasti*** da u određenim izuzetnim

situacijama, kao što su rat, vanredne i slične okolnosti, ***ograničava i obustavlja od primjene*** pojedina ljudska prava;

- funkcionisanje sistema ***nezavisnih sudova, redovnih i ustavnih,*** koji treba da ostvare efektivnu kontrolu nad ustavnošću i zakonitošću rada drugih organa vlasti, ali i svih pojedinaca i nedržavnih entiteta, kao i usklađenošću svih propisa sa ustavom i međunarodnim pravom; u tom smislu sudovi kroz riješavanje sporova, najčešće odlučuju o pravima pojedinaca u konkretnim slučajevima i štite ih od zloupotreba, kako državnih organa, tako i tako i nedržavnih entiteta; sudovi usklađuju suprostavljene interese u zajednici, određuju šta je pojedinačni, a šta opšti interes, kojem dati prioritet u konkretnom slučaju; kada je ograničenje nekog ljudskog prava ***legalno i pravno dozvoljeno,*** kada predstavlja ***zloupotrebu vlasti i samovoljnu represiju;*** kada je ograničenje ***neophodno u demokratskom društvu,*** kada su ugroženi ***javni poredak, nacionalna bezbjednost, javni moral, opšta dobrobit;*** kojem ljudskom pravu dati prioritet u slučaju konflikta više ljudskih prava, posebno različitih dimenzija ljudskih prava;
- usklađivanje ustava, zakona i svih drugih državnih propisa sa ***međunarodnim standardima o ljudskim pravima,*** i posebno prihvatanje međunarodno-pravnih mjera kontrole primjene-implementacije ljudskih prava, naročito onih koje omogućavaju pojedincima obraćanje međunarodnim sudskim i političkim tijelima;
- davanje prioriteta u državnoj politici ekonomskom razvoju i socijalnoj zaštiti u cilju stvaranja takvih životnih uslova u kojima će ljudi biti zaštićeni od straha, bijede, siromaštva, gladi, nezaposlenosti, neobrazovanosti, bolesti i sličnih egizstencijalnih izazova; istovremeno mora se voditi računa o očuvanju prirodne okoline kao biološko-antropološke predpostavke opstanka čovjeka i čovječanstva;
- postojanje i funkcionisanje niza širih kulturno-civilizacijskih, političkih i edukativnih faktora koji omogućavaju razvijanje i unaprijeđivanje kolektivne svijesti i tradicije o vrijednosti, značaju i važnosti koncepta ***ljudskih prava i sigurnosti pojedinca,*** kao političkog, etičkog i civilizacijskog cilja; odvajanje države od crkve je veoma važan faktor u ovom kontekstu, jer bilo kakav vjerski monopol negativno utiče na toleranciju i uzajamno razumjevanje pojedinaca i grupa, a zloupotreba vjere u političke svrhe podstiče mržnju i netrpeljivost; razvoj civilnog društva, posebno aktivnosti nevladinih organizacija suštinski doprinose ostvarenju ovih ciljeva;
- adekvatan vaspitno-obrazovni sistem treba da omogući najšire prihvatanje ovih ideja i osposobljavanje ljudi za njihovo ostvarivanje, od najranijeg djetinjstva; tako se doprinosi eliminisanju

ukorijenjenih predrasuda, mitova, stereotipova, mržnje, netrpeljivosti, kao i svih oblika političkog, ideološkog ili vjerskog apsolutizma i fundamentalizma, čime se unaprijed, dugoročno otklanjaju ili ublažavaju uzroci sukoba i sporova u društvu; konačno, tako se stvaraju šire društvene, kulturološke i psihološke predpostavke da ***ljudska prava i ljudska sigurnost*** postanu najvažnije obaveze donosilaca političkih odluka i kreatora javne politike.

Ostvarenje ljudskih prava i ljudske sigurnosti je u dugoročnom interesu svake države i društva. To su najvažniji uslovi njihove bezbjednosti, stabilnosti, razvoja, napretka i sveukupnog legitimiteta. Ljudska prava su garancija da građani, u ekstremnim slučajevima njihovih masovnih i sistematskih kršenja, ne pribjegnu posljednjem sredstvu, ***prirodnom pravu na pobunu protiv tiranije i ugnjetavanja***, kako se navodi u uvodu ***Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.***

Odabrana literatura:

P. Alston, Promoting Human Rights Through Bill of Rights, Oxford, 1999.

T. Burgental, Međunarodna ljudska prava, Zagreb,1997.

L. Clements, N. Mole, A. Simons, European Human Rights, London,1999.

V. Dimitrijević, M. Paunović, Ljudska prava, Beograd, 1997.

A. Eide, C. Krause, A. Rosas, Economic, Social and Cultural Rights, Martinus Nijhoff, 2001.

L. Henkin, International Bill of Rights, New York, 1993.

L. Henkin, The Rights of Man Today, Columbia University Press, 1988.

M. Matulović, Ljudska prava-Uvod u teoriju ljudskih prava, Zagreb,1996.

V. Rakić-Vodinelić, Ekološko pravo kao pravo čoveka, Pravni život, br.9, Beograd, 1995.

M. Nowak, UN Convenant on Civil and Political Rights, Kehl, Strasbourg, Arlington, 1993.

K. Obradović, Humanitarno pravo, Beograd,1997.

Policija i ljudska prava, izdanje Savjeta Evrope, 2001.

B. G.Ramcharan, Human Rights and Human Security, International Studies in Human Rights, Kluwer Law, The Hague, London, New York, 2002.

N. B. Vučinić. Osnovi ljudskih prava, Podgorica, CID, 2001.

Siniša Bjeković
Centar za ljudska prava
Univerziteta Crne Gore u Podgorici, Crna Gora

RAZVOJ, EKONOMSKA I SOCIJALNA PRAVA, ŽIVOTNA SREDINA

RAZVOJ

Čitajući stručnu i popularnu literaturu nebrojeno puta smo se sreli sa terminima civilizacijski razvoj, istorijski razvoj, društveni razvoj, privredni razvoj, ekonomski razvoj, naučno-tehnološki razvoj, održivi razvoj i slično. Problem ne čini pokušaj definisanja svake od navedenih odrednica jer one u suštini predstavljaju poznate i priznate dugotrajne procese koji se efektuiraju u različitim prostornim, sociološkim, politikološkim, kulturnim i drugim dimenzijama. Sa stanovišta upotrebne vrijednosti rezultata ovih procesa mnogo značajnijim se doima naći neki zajednički imenitelj koji objedinjuje sve te parametre u logičan vrijednosni skup, a koji opet ima unaprijed datu ciljnu grupu ili objekat na kojemu će se taj cilj vrednovati. Upravo to nas navodi na činjenicu da je razvoj u svom univerzalnom terminološkom značenju i pojmovnoj prirodi najbolje i najoptimalnije iskazati kroz koncept prirodnih čovjekovih prava koje ovaj stiče samom činjenicom što se rađa kao svjesno biće sposobno da u najvećoj mogućoj mjeri upravlja tim dijelom svojih bioloških i intelektualnih sposobnosti. Gdje u stvari počinje i u kojem stadijumu se nalazi ta svijest o potrebi sinhronizacije različitih komponenti društvenih odnosa i u kojim okvirima se ona upotrebljava za postizanje ciljeva razvoja, pitanja su koja opredjeljuju sadržaj prava na razvoj kao relativno novog zahtjeva u implementaciji i uživanju osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Koristeći se leksikografskom definicijom pojma razvoj (development) koji govori o procesu najširih bioloških, društveno-istorijskih ili individualnih promjena kao rezultata prelaza iz nižeg u viši nivo oblika života izvešćemo neoboriv zaključak da su pitanja razvoja vezana za najstarije oblike života, naročito onog dijela koji se odnosi na organizovane oblike društvenih zajednica. Nivo društvenih i individualnih potreba predstavljenih ciljem razvojnog procesa i sposobnost nosilaca inicijative da te ciljeve ostvari u cijelom periodu civilizacije determinisali su odnose unutar i između pojedinih društvenih grupa. Ne postoji dakle društvena zajednica koja ne obuhvata različitost posebnih društvenih grupa, čak ni ono arhaično zasnovano na primitivnim i iracionalnim karakteristikama tih grupa (magijska bratstva, dominanta polova, starosna granica - samo su primjeri formiranja društvenih grupa i u nazigled amorfnom i jednoobraznom praistorijskom ambijentu). Dinamika razvoja tih odnosa uslovljavala je potrebnu vremensku distancu i oblik promjena na način što su neke realizovane kroz dugotrajnu evoluciju društvenih odnosa, a druge pak dobijale novu formu kroz radikalne oblike - revolucionarne procese.

Evidentno je da su svi ovi procesi duboko zadirali u tkivo cijelog društva i da nijesu bili određeni samo materijalnim ili pak samo političkim položajem grupe, odnosno individue kao njenog dijela u nekoj sredini. To nadalje znači da su i jedna i druga komponenta i sve ono što ih određuje oduvijek bili usko povezani u jednu cjelinu kao prirodan i neraskidiv spoj psiholoških, socijalnih i bioloških potreba čovjeka. Na ovom konceptu se u zlatnom dobu antičke filozofije razvio pojam prirodnih prava iz kojega vuče korijen sistem ljudskih prava koji danas poznajemo. Ono što će svakako privući pažnju nekome ko dobro poznaje prirodu društvenog uređenja u antičkoj Grčkoj jeste činjenica da se o ljudskim pravima, kao prirodnim i neotuđivim pravima čovjeka, govori u vrijeme surovih robovlasničkih odnosa gdje je ogroman broj ljudi potčinjen apsolutnoj dominaciji i negaciji temeljnih prava kao što su pravo na život, pravo na slobodu kretanja, pravo na ljudsko dostojanstvo i slično. No, bez obzira na očiglednu diskriminaciju odgovor ili opravdanje nalazimo upravo u evoluciji društvenih odnosa koja je prethodni niži stepen ljudskih prava i sloboda, pa makar i samo za jednu grupu beneficijara, podigla na objektivno viši nivo. Ne zaboravimo da ovdje još uvijek govorimo o vremenu u kojemu se geografski prostor civilizacije o kojoj govorimo mjerio veličinom jedne ili nekoliko država, te da su i veličina i snaga tih država bitno uticali na njihovo unutrašnje uređenje i odnos prema svojim članovima. Zbog toga i u djelima tadašnjih velikih filozofa, pored evidentnih nedostataka kritike robovlasničkog društvenog uređenja, nalazimo obrasce za izbjegavanje unilateralnih određivanja pojmova kao što su bogatstvo i dobrobit (kao opšta ljudska težnja i cilj razvoja), što nadalje

znači da nivo dostignutog razvoja može biti posmatran i shvaćen sa više, često i različito doživljenih aspekata.

Taj drugi ili ti drugi aspekti kojima se valorizuju individualne i opšte ljudske potrebe i prava upravo je najjači dokaz da opšti razvoj (čitaj: ljudski razvoj) ima zajedničku tačku spajanja sa ljudskim pravima uopšte i da mu je jedna od vitalnih pretpostavki sloboda izbora, odnosno sloboda u realizaciji tog prava. Demokratija instalisana i formirana kao ideal antičkih filozofa je prvi stepen u poštovanju ovog prava koje će kroz istoriju civilizacije dostizati uspone i doživljavati padove u različitim okolnostima i na različitim stepenima razvitka ljudskog društva. Istorijski gledano relativno dugi period od antičke Grčke do pojave prvih oblika kontrole vlasti sredinom i krajem srednjeg vijeka u Evropi pokazuje u kakvim se kompleksnim okolnostima odvijao razvoj i poštovanje ljudskih prava u tom vremenu. Treba reći da su ovi dokumenti preteče Novog doba i rezultat upravo dostignutog stepena društvenog i civilizacijskog razvoja koji je bio sputan okvirima apsolutne dominacije i vladavine despotskih feudalnih režima. Ako i ovlaš analiziramo neke od ovih istorijskih izvora zapazićemo da oni u sebi sadrže niz odredbi kojima se određuje položaj podanika ili grupe u odnosu prema nosiocu vlasti (gospodaru) koji je primoran da se odrekne dijela svojih kompetencija u korist razvoja drugih pripadnika sopstvene zajednice. Tako nailazimo na prve klasične, originerne oblike garantovanja ljudskih prava i prve derivatne oblike prava na razvoj ličnosti i grupe kao prirodne posljedice navedenih ustupaka.

Ovo je i vrijeme pojave teoretičara koji su afirmisali koncept slobode i vezali ga ne samo za društveni status, već i za prirodna svojstva čovjeka. U prvom redu to su španski filozofi Francisco de Vitoria i Bartolomeo de las Casas (XV vijek) koji su ustali u odbranu prava i dostojanstva svih podanika kraljevske krune bez obzira da li su stanovnici matice ili kolonizovanih zemalja. Na temeljima njihovog učenja razviće se principi međunarodnog prava ljudskih prava koje je kroz svoja djela promovisao Hugo Grotius (1583 - 1645) suprostavljajući ideji o svemoći države i religioznom monizmu pluralističku koncepciju o ekvivalentnim društvenim porecima: međunarodnom društvu (zajednici), crkvama, drugim državama i posebnim grupama u okviru jedne države. Pristup je značajan sa stanovišta činjenice da uz ovaj koncept Grotius veže i isto toliki broj tipova prava što će, bez obzira na namjenu ovog teksta, i ne-pravnicima dati odgovarajuću sliku o kretanju (bolje reći evoluciji) pravnih principa u prostornom i teorijskom smislu. U tom pravcu se kasnije razvila čitava plejada filozofa i pravnika koji su utemeljili principe nauke o međunarodnom pravu i međunarodnom pravu ljudskih prava (Pufendorf, Lock, Ruosseau, Fihte, Krauze, Savinji).

Prije nego što hronološki pređemo u period XIX i XX vijeka treba dati kratko objašnjenje zbog čega se pojam pravnih disciplina nameće kao obaveza

u edukaciji ne-pravnika i koliko je ne-pravnicima moguće pojasniti neke od tipično pravnih pojmova. Manje-više poznato je da se sve pojave u definisanju međunarodnih odnosa vezuju za odgovarajuće norme koje najčešće prepoznajemo kao pravne norme. Kakve su to norme? Šta one predstavljaju? Da bi to saznali poslužićemo se jednom od mnogobrojnih sociioloških objašnjenja ili sociioloških definicija pojma prava uopšte: Pravo predstavlja pokušaj da se u datom društvenom okruženju ostvari ideja pravde (tj. preliminarno i, u suštini, varijabilno izmirenje sukobljenih duhovnih vrijednosti otelotvorenih u društvenoj strukturi), kroz multilateralnu imperativno-atributivnu regulaciju zasnovanu na vezi između zahtjeva (prava) i obaveza (dužnosti). Konačno, cjelokupno pravo, pa i pravo ljudskih prava čini tu vezu realnom, s tim što se u kolektivnim pravima ta veza pretvara u rezistentan konglomerat - nerastvorljivu cjelinu, dok kod individualnih prava imamo ograničenja i sudar jednoga sa drugim. Sledstveno tome, naš domen interesovanja postaje nacionalni okvir i međunarodna zajednica kao dva paralelna i uglavnom kompaktna društvena okruženja; pravda kao motiv postupanja i cilj ostvarenja slobode i jednakosti; multilateralna veza, odnosno skup raznorodnih individualnih i kolektivnih interesa prožetih pravima jednih i obavezama drugih pravnih subjekata. U savremenim međunarodnim odnosima koje ćemo spoznati kroz našu temu upravo se prožimaju svi navedeni elementi, pri čemu treba znati da je vrlo važan civilizacijski period od dva vijeka (XVIII i XIX) ostavio neizbrisiv trag i u novijoj istoriji, naročito u oblasti ljudskih prava. Pravno-filozofske tekovine toga vremena (Američka deklaracija o nezavisnosti, Povelja o pravima Virdžinije, Američki ustav iz 1787, Francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina) ugrađene su u skoro sve konstitucionalne akte modernog doba i čine osnovu modernog konstitucionalizma sve do današnjih vremena.

Sadržinski posmatrano koncept ljudskih prava sve do XIX vijeka uglavnom je baziran na tzv. osnovnim ljuskim pravima čija valorizacija nije sporna u vremenu i prostoru. Prava na život i nesmetan razvoj ličnosti, slobodu i jednakost, dostojanstvo, bila su i ostala u korijenu prirodnih prava svakog čovjeka bez obzira o kojoj epohi ili društvenom uređenju govorimo. Razlika se manifestovala samo u poziciji individue u odnosu na ostale pripadnike zajednice, pa tako imamo objekte zaštite ljudskih prava definisane kao podanike njegovog veličanstva, plemstvo, sveštenstvo, građane, pripadnike radničke klase i slično. Srednji vijek je karakterisao veliki broj geografskih i naučnih otkrića koji su značajno promijenili sliku svijeta, a time posredno i pomjerili granice prostornog važenja društvenih normi van do tada poznatih okvira. Rezultati takvih otkrića, a pogotovo korist stečena od novootkrivenih teritorija i uključivanja njihove populacije u nacionalne, a kasnije i međunarodne društvene i ekonomske tokove, usloviće vidan opšti progres i ekspanziju ljudskih prava na prostoru znatno ranije uređenih

sistema, a ponajprije onih u kojima će praktično zaživjeti korijen modernog koncepta ljudskih prava.

Na osnovu istorijskih i filozofskih izvora danas praktično da i nemamo bitnijih razlika u poimanju revolucionarnih promjena iz XIX vijeka (industrijske revolucije, naučne revolucije, socijalni buntovi, borba kolonija za oslobođenje itd.). Prije se može reći da razlike nastaju u shvatanju tih promjena i rezultatima koje su one izazvale, iako već sada sa mnogo većim stepenom sigurnosti možemo reći da su neke od njihovih tekovina u deformisanim oblicima kasnije dovele do grubih zloupotreba i sistemskih kršenja ljudskih prava u svijetu. Zato danas ozbiljni teoretičari apriori ne odbacuju postulate nijedne od ideoloških i filozofskih teorija toga vremena. Ako se na adekvatan način i kritički sagleda vrijeme u kojemu su te promjene nastale onda ovakav naučni stav ima i vrlo argumentovane razloge. Sa stanovišta prostora u kojemu su se te promjene desile već je sasvim jasno da su nacionalni okviri postali preuski da bi se na njihovim granicama zaustavio talas evolutivnih kretanja kome bez sumnje pripada i sistem ljudskih prava. Prethodno, hronologija građanskih pokreta (bolje reći revolucija) i anti kolonijalnih borbi vrlo uvjerljivo svjedoči o transmisiji i transnacionalnosti ovih procesa i njihovom relativno brzom prenošenju na različite georafske prostore. Isto tako, treba znati da je to vrijeme nove podjele svijeta zasnovane na drugačijoj podjeli moći i snazi uticaja najznačajnijih faktora međunarodnog poretka. U toj situaciji sa prethodno stečenim negativnim iskustvima bilo je neophodno formirati međusobna pravila ponašanja, najčešće kroz ugovorne instrumente čiji su garanti izvršenja bile velike sile zaštitnice. Ovo ističemo kao posebnu karakteristiku prvenstveno iz razloga što su u odredbama tih ugovora (najčešće mirovnih) sadržane veoma značajne odredbe kojima su se ugovornice obavezivale na poštovanje niza normi koje nijesu ništa drugo do izvedeni oblici međunarodnih pravnih standarda koji prethode moder- nom konceptu ljudskih prava.

Na unutrašnjem planu države se već susreću sa naraslim socijalnim zahtjevima za poboljšanje uslova života i rada, povećanjem zarada kao preduslova za povećanje životnog standarda, ograničenja radnog vremena i nizom drugih pitanja koja determinišu društveni i ekonomski položaj čovjeka. Zahtjevi već dobijaju obrise organizovanih i institucionalizovanih formi koje nužno nameću zaključak o novim evolutivnim oblicima, tačnije pretečama ekonomskih i socijalnih ljudskih prava. Za razliku od već opšte priznatih i garantovanih prava ova nova generacija još uvijek stoji na poziciji klasnih borbi i oštrih konfrontacija poslodavaca i zaposlenih, više nego pak konstitucionalnih garancija kojima država stoji iza poštovanja tih prava. Sama činjenica da je obim i sadržina tih zahtjeva u najvećoj mjeri ili bar nominalno usaglašena na znatno širem prostoru nego što je to državno-pravni subjektivitet dovoljno govori o njihovoj kakvoj-takvoj

standardizaciji. Ipak treba reći da su svi postignuti rezultati u ovoj sferi devalvirani činjenicom da još uvijek ne postoji sistem individualnih ljudskih prava zasnovan na međunarodnom pravnom subjektivitetu, obzirom da je po tadašnjem načelu međunarodnog prava njegov subjekt bila samo država. I samo je država mogla da putem ugovora ograniči svoj suverenitet i tako internacionalizuje neka od pitanja koja inače nijesu uređena međunarodnim pravnim pravilima.

Vrijeme nakon I svjetskog rata je bio značajan period u daljem razvoju ljudskih prava, prije svega po efektima mirovnih instrumenata zaključenim po okončanju ratnih sukoba. Treba odmah biti jasno da promjena nije imala takav revolucionarni efekat kao što će to biti slučaj krajem 40-tih godina XX vijeka. Osnivanje Društva naroda i MOR-a u periodu nakon Prvog svjetskog rata pokušaji su internacionalizacije ljudskih prava sa znatno manjim efektom obzirom da nijedan od ovih dokumenata eksplicitno ne sadrži odredbe o ljudskim pravima. No, bez obzira na to ovaj proces je doprinio kontinuitetu razvoja ljudskih prava u međunarodnom okviru što će kulminirati znatno plodnijim periodom koji je uslijedio na kraju II svjetskog rata.

Ovaj rat je po svojim dimenzijama, razaranjima, sistematskim i brojnim kršenjima temeljnih ljudskih prava i sloboda, obimu štete, posljedicama po globalni svjetski napredak i posebno po intenzitetu sukoba u kojima je stradao ogroman broj ljudi, predstavljao posljednju opomenu čovječanstvu da se mora pristupiti ozbiljnom radu na preventivnom djelovanju prema mogućnosti nastajanja konflikta. Osim toga, činjenica o prekomjernoj uporebi sile protiv tzv. ranjivih grupa i nenaoružanog civilnog stanovništva, egzodusi i istrebljenja čitavih naroda, te ekspanzija djelovanja brutalnog nacional šovinizma u ime i za račun "većih nacionalnih interesa zasnovanih na pripadnosti jednoj naciji, rasi, vjeri" pokazala je da efekti takvih pojava daleko prevazilaze okvire dotada poznatih oblika sukoba i čine dugoročne uzroke nestabilnosti i stagnacije u razvoju ličnosti, cijelih naroda, pa i čovječanstva u cjelini.

Tako se pred osnivačima nove koncepcije ljudskih prava našao kompleksan i delikatan zadatak da pronađu jedinstvene modele i standarde kojima će se sistem instalisati, a zatim i implementirati ne samo na nivou međunarodnih palijativnih mjera, već i kao sistem unaprijed zadatih pravila ponašanja i ovlašćenja nosilaca prava i obaveza na međunarodnom i unutrašnjem planu. Na ovaj način se i de facto i de iure počeo prevazilaziti koncept garantovanja i zaštite ljudskih prava od strane i u okvirima državnih subjektiviteta. Doduše ne odmah i ne u svim segmentima, ali je postalo više nego jasno da je stepen razvoja ljudskih prava ušao u postojeću fazu supremacije međunarodnog u odnosu na nacionalno pravo u oblasti ljudskih prava. Upravo zbog te postepene evolucije prvi međunarodni instrumenti

(Povelja UN i Univezalna deklaracija o ljudskim pravima) ne obiluju odredbama rezolutnog i obavezujućeg karaktera, ali duh njihovih odredbi insipirisan sa četiri slobode F.D. Roosevelt-a nesumnjivo odražava ambicije da se u ovaj dio procesa uđe sa iskrenim namjerama i nasušnim potrebama. U tim relacijama se kreću i nedostaci u preciznom i jasnom definisanju konkretnih prava i obaveza država potpisnica, mada će i letimičan pogled na dalji normativni rad pokazati da su korijeni svih modernih shvatanja međunarodnih odnosa i međunarodnog prava ljudskih prava duboko usađeni u ova dva ključna instrumenta. Pa čak i onda kada nam se prividno učini da ne postoji temelj za dalju razradu načela utvrđenih Poveljom i Univezalnom deklaracijom, prostom primjenom analogije i metodološkim pristupom u tumačenju pojedinih termina i pravnih pravila dolazimo do zaključka da su principi iz ovih dokumenata opšteprihvaćeni i prisutni u svim oblastima društvenih zbivanja na nacionalnom i međunarodnom planu, zahvaljujući prije svega interakciji, preplitanju i međuzavisnosti svih ljudskih prava. A upravo to je jedna od najbitnijih karakteristika ne samo razvoja ljudskih prava, već i prava na razvoj kao dijela ovog korpusa.

Razvoj ljudskih prava predstavljen u ovom tekstu koncepcijski je urađen tako da dovede do veze tradicionalnog koncepta ljudskih prava sa tzv. novim pravima, "pravima solidarnosti", "pravima druge i treće generacije", kolektivnim pravima kako se najčešće nazivaju. A korijene ove veze nalazimo već u preambuli Povelje koja na tragu istorijske potrebe definiše članice Ujedinjenih nacija kao subjekte riješene:

> *"...da ponovo potvrdimo vjeru u osnovna prava čovjeka, u dostojanstvo i vrijednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost ljudi i žena i nacija velikih i malih,...rade na socijalnom napretku i poboljšanju životnih uslova u većoj slobodi...".*

Povelja u glavi IX daje kompleks zadataka UN koji su usmjereni na stvaranje uslova stabilnosti i blagostanja koji su neophodni za miroljubive i prijateljske odnose između nacija zasnovane na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredjeljenja naroda.

Ne pretendujući na privilegiju da samostalno tumačimo odredbe Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948) sa sigurnošću možemo konstatovati da je cijeli dokument (kako je to rečeno i u preambuli) kao ideal zamišljen i usmjeren na obezbjeđenje prosperiteta svake članice i UN kao cjeline. Kako drugačije definisati pravo na razvoj i odrediti njegovu suštinu? Zar u cijeloj ideji koja počiva na konceptu individualne zaštite ljudskih prava utemeljenoj na liberalnoj zapadnoj demokratiji ne stoji globalno pravo na razvoj ličnosti kao dijela nekog kolektiviteta? U najširem smislu shvaćeno ovo pravo nije eksplicitno unijeto u tekst Deklaracije isključivo kao posljedica

izbalansiranog pristupa u priznavanju prioriteta, što je opet posljedica odnosa snaga već definisanih političkih blokova u svijetu.

Sljedeći korak približavanja suprostavljenih strana u međunarodnoj zajednici označio je revolucionaran iskorak prema objedinjavanju shvatanja različitih ideoloških struktura prema sistemu ljudskih prava uopšte. Istovremenim zaključivanjem paktova o građanskim i političkim, te ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 1966. godine (do čije je ratifikacije i stupanja na snagu došlo nešto kasnije) omogućili su precizno definisanje strukture ljudskih prava, mada postoje objektivne analize i zagovornici koncepcije o jedinstvenom paktu (među koje spada i ovaj autor) kao efikasnijem sredstvu u ispunjenju zadatih ciljeva. Ovako, i u praksi je prisutan nesklad između dostignutog stepena i tretmana u zaštiti prava različitih generacija.

Najbitniji rezultat zaključivanja dva pakta ostaje možda ne toliko u realnoj činjenici o njihovom egzistiranju u međunarodnom pravnom sistemu, koliko u inspiraciji kreatora budućih odnosa u međunarodnoj zajednici koji su sa ekstremnim entuzijazmom i zamahom krenuli u globalne promjene.

Vratimo se na trenutak nešto ranijem periodu gdje se na konkretnim primjerima rad UN usmjeravao pitanjima budućnosti prava na razvoj. Naime, u rezoluciji 1161 Generalna skupština je 1957.godine izrazila stanovište da "izbalansirani i integrisani ekonomski i socijalni razvoji doprinose izgradnji i održavanju mira i bezbjednosti, socijalnom napretku i većem životnom standardu i nadgledanju i poštovanju ljudskih prava". Ovaj zaključak dominiraće i na Međunarodnoj konferenciji o ljudskim pravima u Teheranu aprila, 1968. godine gdje je izraženo uvjerenje da je uživanje ekonomskih i socijalnih prava inherentno vezano sa značenjima opšteg pojma ljudska prava i ekonomskim razvojem. Nešto kasnije UN će kroz rad svojih tijela, a kasnije i na plenarnim sesijama učvrstiti uvjerenje iz Deklaracije o socijalnom napretku i razvoju (2542/XXIV) Generalne skupštine UN održane 1969.godine:

> *"...socijalni napredak i razvoj imaju za cilj kontinuirano podizanje materijalnih i duhovnih vrijednosti u životu svih članova društva uz poštovanje i u skladu sa osnovnim ljudskim pravima i slobodama."*

Na temeljima ovih dokumenata UN će pokrenuti živu aktivnost na promovisanju ovog prava u konačnoj namjeri da ono kao sui generis zaživi u međunarodnom pravnom poretku, sa konkretnim pravima i obavezama. Komisija za ljudska prava po osnovu svojeg mandata formirala je specijalnu radnu grupu za pravo na razvoj od 15 eksperata koja će dugi niz godina raditi na studiji o ciljevima i sadržini prava na razvoj. Ovaj rad podrazumijevao je

ne samo afirmativne činjenice i mjere kojima se utiče na realizaciju ciljeva, već je duboko analizirao i prepreke koje stoje na tom planu.

Konačno, Generalna skupština UN na zasijedanju u decembru 1986.godine donosi Deklaraciju o pravu na razvoj kao instrument postizanja međunarodne saradnje i rješavanja međunarodnih problema ekonomske, socijalne, kulturne i humanitarne prirode, kao i sredstvu promovisanja i ohrabrivanja poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda bez obzira na rasu, pol, jezik ili religiju.

Prije nego pogledamo strukturu ovog instrumenta pokušaćemo odgovoriti na nekoliko pitanja koja se nameću sama po sebi. Šta je to u stvari pravo na razvoj? Šta determiniše njegov normativni okvir? Koji su to elementi koji ga određuju? Kakve su posljedice njegovog poštovanja i šta se se dešava sa mehanizmom kontrole?

Da bi omogućili višedimenzionalan uvid u ovu analizu poslužićemo se gledištem Rosco Paund-a, jednog od lidera u oblasti sociološko pravnih teorija novijeg vremena. On je naime, uprkos širine sopstvenih gledišta, dao prioritet praktičnim ciljevima kod proučavanja društvenih pojava u smislu njihove upotrebne vrijednosti u institucionalno pravne i doktrinarne svrhe. Tako slijedi zaključak da treba više pažnje obratiti funkcionisanju prava nego njegovoj apstraktnoj sadržini. Rad na dogradnji funkcijske sposobnosti prava podrazumijeva i poboljšanje intelektualnog napora da se ona usmjeri prema otkrivanju najboljih sredstava za unapređenje toga procesa. Dakle, pravo i pravne norme treba shvatiti kao sredstva za postizanje društveno opravdanih rezultata, a manje kao krute šablone.

Govorili smo o kompleksnosti prava na razvoj pa odatle i potreba da se ono u terminološkom smislu ne vezuje samo za definicije, već da je prethodno potrebno prepoznati i njegovu sadržinu.

Vrijeme u kojem živimo opominje vlasti i režime da su preduslovi unutrašnjeg i legitimiteta na spoljnjem planu brz i održiv ekonomski rast (razvoj), participacija naroda u vlasti (demokratija) i poštovanje prava njegovih građana (ljudska prava). To je ujedno i univerzalni obrazac koji je opšte prihvaćen i funkcioniše na bazi Međunarodne povelje o ljudskim pravima. U njegovoj sadržini krije se pretpostavljeni okvir zadovoljenja demokratskih standarda kao jedinstven i nedjeljiv imperativ političke legitimacije zasnovane na pravnoj državi i vladavini prava. Dok su dijelovi ovog "trijumvirata" manje više poznati i kao tradicionalni priznati u pravnoj teoriji i praksi, dotle se razvoj javlja kao relativno nova kategorija, sa svim kontraverzama i nedoumicama, od sredine 70-tih godina prošlog vijeka. Istovremeno, logičnim se čini i opravdana bojazan inferiornijih članica međunarodne zajednice da će

preuzimanjem prava (i još više obaveza) steći balast koju nije moguće otkloniti, niti njene zadatke učiniti realnim u nacionalnim okvirima.

Pogledajmo šta to čini pravo na razvoj. U čl.1. Deklaracije o pravu na razvoj kaže se:

> *"... pravo na razvoj je neotuđivo ljudsko pravo na osnovu kojeg svako ljudsko biće i narodi imaju pravo da učestvuju, doprinose i uživaju ekonomski, socijalni, kulturni i politički razvitak u kojemu sva ljudska prava i temeljne slobode mogu biti u potpunosti realizovane."*

To pravo dalje uključuje i:

- puni suverenitet nad svojim prirodnim resursima
- pravo na samoopredjeljenje
- zaštitu ljudske individue kao apsolutnog beneficijara ovog prava
- učešće nacionalne populacije u odlučivanju
- jednakost i poštovanje principa prijateljskih odnosa i saradnje među državama
- stvaranje povoljnih uslova za kontinuirano uživanje drugih građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Donošenjem Deklaracije i oblikovanjem njene sadržine na način kao je to učinjeno pravo na razvoj je dobilo puni međunarodni legitimitet, bez obzira što se radi o dokumentu deklarativnog, dakle ne i rezolutnog karaktera. Ono je ovoga puta eksplicitno utvrđeno, pa time i neotuđivo kao dio cjelokupnog korpusa ljudskih prava. Ovo pravo svoj položaj zasniva i na činjenici što je njegov sadržaj direktno usmjeren na promovisanje i zaštitu toga prava kao dijela ukupnog sistema međunarodno priznatih pravnih standarda. Proklamovano je takođe i na principima direktne veze sa ostalim ljudskim pravima, odgovornosti za njegovu implementaciju i poštovanje, pravnoj obavezi aktera u procesu odlučivanja i pravnom kapacitetu beneficijara prava na razvoj, učešću u ostvarivanju prava i odlučivanju, ne-diskriminaciji i posebnoj pažnji prema tzv. ranjivim grupama (izbjeglice i raseljena lica, apatridi, lica sa smanjenim psiho-fizičkim sposobnostima, invalidi i dr.).

Nekoliko je bitnih karakteristika kojim je ovo pravo određeno. Kao prvo, bespredmetan je svaki pokušaj da se korijen ovog prava jednostrano locira u bilo koju generaciju ljudskih prava, jer ono svojom suštinom sublimira čitav niz političkih i građanskih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava čovjeka. Sa druge strane, ono je u sklopu tzv. treće generacije ljudskih prava prirodno čvrsto povezano sa ostalim pravima (npr. pravo na mir i pravo na zdravu životnu sredinu) da se svaki pokušaj izolovanog i odvojenog poštovanja i

uživanja ovog prava čini besmislenim. Zapravo, ostala "prava solidarnosti" kako se još definišu, daju realnu sliku o pravu na razvoj u smislu potrebe njegove pune implementacije i poštovanja u datom društvenom ambijentu.

Pravo na razvoj sadrži elemente individualnog i kolektivnog ljudskog prava. Član 1. Deklaracije identifikuje "svako ljudsko biće i sve narode". Istovremeno odredba čl.2. Deklaracije stavlja u prvi plan ljudsko biće kao centralni subjekat razvoja u formi aktivne participacije u implementaciji i uživanju ovog prava. Radna grupa UN koja radi na pravu na razvoj u svojim aktivnostima (1993 - 1995) definiše kao korisnike individue i narode, kao i poseban termin "grupe", sa kojom formulacijom obuhvata neke specifične beneficijare kao što su manjine.

Sljedeća bitna determinanta je aktivno učešće u razvojnim aktivnostima, koje podrazumijeva participaciju u kreiranju ambijenta u kojem se taj proces odvija, kao i uživanje rezultata dostignutog razvoja u punom smislu te riječi, bez bilo kakvih ograničenja diskriminatorne prirode u odnosu na učesnike tog procesa.

Sam proces razvoja treba biti shvaćen u kontekstu osnovnih potreba i funkciji postizanja socijalne pravde. Osnovne potrebe podrazumijevaju zadovoljenje bazičnih potreba, dakle poštovanje elementarnih ekonomskih i socijalnih prava, dok socijalna pravda podrazumijeva pravednu distribuciju rezultata razvoja. Da bi pravilno shvatili šta znači pravedna distribucija moramo znati koji su to resursi kojima se determiniše razvojni proces i koji u isto vrijeme čine razvojne ciljeve, a to su obrazovanje, zdravlje, hrana, stanovanje, zapošljavanje, pravo na pravičnu zaradu i drugi. Podjednaka mogućnost pristupa ovim resursima leži u osnovi ispunjenja i poštovanja ovog prava.

Pravo na razvoj ima i dvostruku prostornu dimenziju: ono proizvodi dejstvo (prava i obaveze) u nacionalnom okviru i na međunarodnom planu. Koliko god su kao obveznici prava identifikovane države, principi međunarodne saradnje su sine qua non egzistencije ovog prava. Ova obaveza korespondira sa aktivnostima međunarodnih finansijskih organizacija kao što su Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond koji u svojim izvornim nadležnostima i djelatnostima imaju za cilj upravo podizanje globalnog nivoa razvoja u međunarodnoj zajednici i u njenim članicama.

Posmatrajući sve ove karakteristike dolazimo u realnu poziciju da ovo pravo vidimo više kao globalni koncept i program, prije nego ljudsko pravo u izvornom značenju. Takvo stanovište može biti od koristi ako se cjelokupan kompleks prava i obaveza stavi u funkciju planiranja i projektovanja ukupne privredne i socijalne politike, za razliku od postojanja klasičnog pravnog mehanizma per se.

Kao što je već rečeno posljednja decenija prošlog vijeka karakteristična je po intenzivnijem i znatno sadržajnijem radu na promociji prava na razvoj. Pored Bečke Deklaracije iz 1993.godine koja je odredila plan i program akcije na daljoj implementaciji i poštovanju ljudskih prava u cjelini, afrimacija demokratije, razvoj i poštovanje ljudskih prava kao međuzavisne i interaktivne komponente označene su ključnim kategorijama poruka sa tog skupa. I ne slučajno. Na tragu ovih inicijativa međunarodna zajednica će još jednom na samitu u Kopenhagenu potvrditi svoje uvjerenje da će ljudsko dostojanstvo i izazovi razvoja biti posebno tretirani u vremenu koje dolazi. Prateći realizaciju projektovanih ciljeva očigledno je da se ne može govoriti o praznoj retorici, ali je isto tako evidentno da je ostalo još mnogo toga da se uradi kako bi govorili o valjanim efektima programiranih akcija.

Navedeni dokumenti identifikuju nespornu korelaciju između razvoja i ljudskih prava. Koristeći principe sadržane u osnovim instrumentima UN, kao i mehanizme za praćenje implementacije ovih principa, samit u Kopenhagenu je donio specifične smjernice i uputstva za inerpretaciju razvojnih imperativa. Obezbjeđenje efikasnog razvojnog ambijenta je u funkciji nesmetanog razvoja, eliminacije siromaštva, zapošljavanja, socijalne sigurnosti, ravnopravnosti polova, obrazovanja, zdravlja, potreba nerazvijenih, strukturalnih promjena i korišćenja razvojnih resursa. Adresirajući eliminaciju siromaštva kao jedan od ključnih uslova za nesmetan razvoj ličnosti i kolektiviteta Visoki Komesar za ljudska prava Mary Robinson je istakla:

> *"Žrtve siromaštva su u stvari negacija svih ljudskih prava - ne samo prava na odgovarajuću ishranu, zdravstvenu brigu ili stanovanje, već i participacije u političkom životu, pristupu informacijama i obrazovanju, pravednom zakonskom tretmanu i uobičajenoj građanskoj dobrobiti. "*

Ova institucija UN ima specifičan mandat prema Rezoluciji Generalne skupštine UN broj 48/141 iz 1993. godine kojom je osnovana kancelarija Visokog Komesara za ljudska prava i utvrđen njen mandat u smislu važne uloge u realizaciji prava na razvoj. Prema ovoj Rezoluciji Visoki komesar je odgovoran pored ostalog i za promociju i zaštitu prava na razvoj i pružanje podrške različitim tijelima sistema UN na istom zadatku. Na osnovu takvog mandata i obaveza Visoki komesarijat je dao prioritet ovom pravu kao ključnoj komponenti velikog broja strateških, planskih, operativnih i analitičkih aktivnosti koje sprovodi ovo tijelo.

Govoreći o indikatorima razvoja dužni smo napomenuti da je značajan broj agencija i međunarodnih organizacija osnovan upravo sa ciljem da stimuliše i pospješi pozitivne procese, analitički ukazujući na sve parametre razvojnog procesa kojima se taj proces evaluira. Svakako jedna od značajnijih institucija je UNDP koja pored ostalih zadataka vrši stalno praćenje i analizu

u oblasti prava na razvoj sa ciljem praktične promocije i implementacije ovog prava. Njena uloga se nadovezuje na mandat Komisije za ljudska prava, njene specijalne potkomisije, kao i drugih tijela koja vrše monitoring u svim oblastima zaštite ljudskih prava u skladu sa instrumentima UN. Jednu od takvih analiza UNDP iskoristićemo u svrhu deskripcije instalisanih mehanizama kao indikatora razvoja:

Monitoring ljudskog razvoja je usmjeren ka širenju mogućnosti izbora čovjeka koji će ga voditi dugovječnom i zdravom životu i sticanju znanja, kako bi imao pristup resursima potrebnim za dostojan standard življenja, uz očuvanje nasljeđa za budućnost, obezbjeđenje lične sigurnosti i jednakosti među polovima.

Premo ovom pristupu UNDP treba da promoviše ljudska prava kroz podršku razvoju nacionalnih kapaciteta i kroz koncept aktivnosti održivog razvoja čovječanstva. Takav projekat je holistički i multidimenzionalan, fokusiran na promociju ljudskih prava, prvenstveno na planu pomoći razvoju nacionalnih resursa kroz razvojne programe i koncept održivog razvoja. Neke od strategija UNDP kojima se realizuju razvojni ciljevi su: programiranje održivog razvoja; eliminacija podređenosti i isključivanja posebnih grupa (žene, djeca, manjine, radnici migranti, HIV pozitivne osobe) u smislu diskriminacije prema članovima ovih grupa; razvoj saradnje sa nevladinim i građanskim organizacijama i drugim elementima civilnog društva; ukazivanje na propuste u vladajućoj strukturi (korupcija, vladavina prava, demokratsko odlučivanje na svim nivoima, odgovornost itd.); učvršćivanje demokratskih principa u vladajućoj strukturi i pomoć u implementaciji principa ljudskih prava u institucijama sistema.

Šta je pored navedenih preduslova bitna pretpostavka ostvarivanju prava na razvoj? Ako se uzmu u obzir egzaktni podaci o parametrima koji pokazuju stepen razvoja vidjećemo da je period od posljednjih 30 godina donio vrlo dinamičan progres u skoro svim oblastima ljudskih aktivnosti. To se odnosi jednako na duži životni vijek, veći nivo obrazovanja, veće prihode, napredak u ravnopravnosti polova, poboljšanje uslova životne sredine, demokratizaciju. Ovaj napredak je naročito vidan u posljednjoj deceniji XX vijeka. Pomenuli smo da je za nesmetan razvojni proces vitalna pretpostavka bezbjednost i stabilnost u posmatranom području i u svijetu uopšte. Shvatajući suštinu ovih odnosa UN su veliku pažnju poklonile pitanju prijateljskih odnosa, kao i odnosu ovih odnosa prema ukupnim razvojnim ambicijama međunarodne zajednice. Deklaracija o prijateljskim odnosima koju je Generalna skupština UN donijela 1970. godine među svojim načelima propisuje i dužnost saradnje između država u saglasnosti sa Poveljom UN, nezavisno od njihovog društveno-političkog uređenja. Cilj takve saradnje prema ovoj Deklaraciji je inter alia unapređenje univerzalnog poštovanja

ljudskih prava i sloboda i eliminacija svih vidova diskriminacije i drugih oblika religiozne netrpeljivosti. Drugi značajan zadatak prema Deklaraciji jeste razvijanje međunarodnih odnosa u ekonomsko-socijalnoj, kulturno-tehničkoj i trgovinskoj oblasti u skladu sa načelima suverene jednakosti i neintervencije. Posebno je istaknuta potreba saradnje država na unapređenju kulturnog i vaspitnog napretka u cilju ekonomskog rasta širom svijeta, a naročito u zemljama u razvoju. Ovo načelo Deklaracije se dalje vezuje za slobodu naroda da slobodno odrede pravce sopstvenog ekonomsko-socijalnog i kulturnog razvoja uz poštovanje principa iz Povelje UN. Time je na očigledan način izvršena unifikacija brojnih načela koji se tiču logične i prirodne veze između stabilne političke i bezbjedonosne situacije i pitanja ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja.

Regionalne organizacije nastale nakon II svjetskog rata (naročito one evropske) poučene gorkim iskustvima prošlosti odlučno su pristupile rješavanju krupnih razvojnih pitanja kroz svoje integrativne procese. Svaka od njih posjeduje čitav spektar instrumenata kojima se ovo pravo promoviše i implementira unutar zajednice i na nacionalnom nivou. Obzirom da je više nego jasan koncept Evropske Unije koja svoje postojanje zasniva na precizno ugovorenim pravima i obavezama svojih članica, ovom prilikom nećemo govoriti o mehanizmima EU kojim ona podstiče unutrašnji razvojni proces. Dovoljno je napomenuti neke eksterne efekte podrške razvoju koji su na nivou EU započeti već daleke1958. godine, a koji danas znače da EU preduzima ogromne napore na praktičnoj saradnji sa mnogim državama u svijetu, naročito zemljama u razvoju. Prema podacima za 1997.godinu to je iznosilo više od polovine ukupne materijalne podrške razvojnim projektima u svijetu. Podrška se kretala od slobodnog pristupa tržištu, pa do konkretnih oblika tehničke i finansijske pomoći zemljama u razvoju, sa konačnom namjenom da posluži kao podrška razvoju demokratije i ljudskih prava u tim destinacijama.

EKONOMSKA I SOCIJALNA PRAVA

Struktura prava na razvoj u ne jednoj komponenti izražava maksimalno blizak odnos sa kategorijom ekonomskih i socijalnih prava. Zbog toga je nužno utvrditi koja su to prava i obaveze sadržana u implementaciji i poštovanju ovih prava u cjelini.

U nacionalnim okvirima implementacije i poštovanja ljudskih prava uloga vladajuće strukture je bifunkcionalna: 1) pasivna, kao oblik u kojemu država ima obavezu da se ne miješa, odnosno da se uzdržava od intervencije; i 2) aktivna, u kojoj država, odnosno vlast ima obavezu da se uključi u rješavanje

određenih pitanja. Prva uloga države karakteristična je za građanska i politička prava, a ova druga imanentna je ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ova druga uloga za državu de facto može biti mač sa dvije oštrice: ukoliko je država sposobna da u najvećoj mjeri ispunjava svoje obaveze onda govorimo o njenoj afirmaciji na unutrašnjem i spoljnom planu. U suprotnom, reputacija države i njene administrativne sposobnosti dolazi u pitanje. Balans između političkih i građanskih i ESK prava kroz primjenu principa pune slobode i jednakosti egzistencijalni je uslov realizacije koncepta zaštite ljudskih prava, integriteta ličnosti, zaštite porodice kao osnovne jedinice društva i kolektivnih sloboda u civilnom društvu.

Kategorija prava tzv.druge generacije koja je predmet ovog izlaganja razvijena je u dvadesetom vijeku na bazi ideja socijalističkih filozofa kao što su Sen Simon i Karl Marks. Oni su zastupali stanovište da su tzv. klasična ljudska prava (politička i građanska) bila od male koristi većini ljudi koji su živjeli u nemogućim uslovima. Sa ostalim klasicima političke misli ove provenijencije oni su razvili koncept tzv. modernih ljudskih prava, odnosno ekonomskih i socijalnih prava. Osnova ovih prava se svodi na intervenciju države koja putem kreiranja svoje državne politike obezbjeđuje implementaciju ljudskih prava sa ciljem stvaranja društva jednakosti. Prve kodifikacije ovih prava u njihovom izvornom kontekstu mogu se naći u Meksičkom ustavu iz 1917.godine, Sovjetskom ustavu iz 1918. godine i kasnije Vajmarskom ustavu (Nemačka) 1919.godine.

Zaštita ekonomskih i socijalnih ljudskih prava na međunarodnom planu kao svoje prve značajne rezultate bilježi konstituisanje Međunarodne organizacije rada (MOR) kao dio Versajskog ugovora, pa se u tom kontekstu i shvata jedno od bazičnih načela Ustava MOR-a koje socijalnu pravdu vidi kao uslov trajnog mira. To je bio prvi međunarodni ugovor koji je priznavao slobodu udruživanja i izražavanja, kao i pravo na jednak tretman članova društva. Ipak, kompleksniji rad na stvaranju međunarodnih normi prava u ovoj oblasti intenzivno je počeo nakon završetka Drugog svjetskog rata koji je pored velikog broja žrtava civilizaciju doveo i do ekonomskog siromaštva i socijalne zaostalosti. Zbog toga će inicijative MOR-a doprinijeti da se u oblasti radnog prava i socijalne zaštite zaposlenih (zarade, uslovi rada, zdravlje zaposlenih) nadomjesti nedostatak kompromisa blokovski podijeljenog svijeta koji je svako sa svojeg aspekta insistirao na primarnoj važnosti političkih i građanskih, odnosno ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Ako imamo u vidu činjenicu da ratifikovani ugovor obavezuje potpisnika i čini njegovu pravnu obavezu, prva stvar koju trebamo sagledati jeste način na koji su te obaveze formulisane. Naime, postoje dva osnovna načina formulisanja: jedan, u kojemu je to pravo obaveza za stranu ugovornicu (državu), i drugi po kome je to individualno pravo svakog

pojedinca. U tom smislu za politička i građanska prava kažemo da su (većinom) utuživa, dok se za ekonomska, socijalna i kulturna prava kaže da su programirana ili progresivna, kako kažu Lemi Beten i Nikolas Grif u svojoj publikaciji "Pravo Evropske Unije i ljudska prava". Ovdje ćemo zastati da ukažemo na jednu takođe neoborivu pretpostavku o interakciji klasičnih i modernih ljudskih prava i njihovoj jedinstvenosti. Na primjer, pravo na slobodu izražavanja je utuživo pravo, odnosno ono spada u domen sloboda pojedinca u koje država, u principu, nema pravo intervencije. Eventualna ograničenja ovog prava su ektremni izuzeci koji su preduzimaju u cilju zaštite ostalih fundamentalnih vrijednosti civilnog društva. A kako onda obezbijediti slobodu izražavanja ako se ne stvore uslovi za edukaciju građana (besplatno osnovno obrazovanje, opismenjavanje)? Sa druge strane, ekonomska, socijalna i kulturna prava u društvu zahtijevaju slobodu govora, slobodu udruživanja i druga. Interakcija kao proces nije vezana samo za odnos različith kategorija ljudskih prava, već i za ulogu činilaca koji ih obezbjeđuju. Kada ovo kažemo mislimo i na specifičan interaktivni odnos između civilnog društva i njegovih komponenti: građana, institucija, nevladinih organizacija, udruženja i slično, koji svako u svojim okvirima imaju moralnu obavezu da učestvuju u postupku implementacije ljudskih prava u civilno društvo. Na ovaj način deplasiran se čini princip podjele na ljudska prava prve kategorije (politička i građanska) i druge kategorije, kako neki teoretičari nazivaju ekonomska, socijalna i kulturna prava. Nadalje, ako ovaj sistem vežemo za koncept društvenog prava po Gurviču onda kažemo da to društveno pravo subjektima kojima se obraća omogućuje da direktno učestvuju u cjelini koja determiniše pravne odnose u civilnom društvu.

Već smo naglasili značaj Ujedinjenih nacija kao centripetalne sile oko koje se formirao međunarodni pravni poredak. Povelja Ujedinjenih nacija je akt koji određuje zadatke i ciljeve Organizacije Ujedinjenih nacija, kao i ovlašćenja u odnosu na postizanje utvrđenih ciljeva. Dakle ovaj akt pored ostalog navodi i obavezu unapređivanja i podsticanja ljudskih prava i osnovnih sloboda bez obzira na rasu, pol, jezik ili vjeru. A da se ne radi o pukoj proklamaciji svjedoči sadržina čl. 55 koji u okviru odredaba o međunarodnoj ekonomskoj i socijalnoj saradnji već obavezuje UN da - parafraziram - rade na unapređivanju sveopšteg poštovanja i uvažavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, dok u čl. 68. propisuje sasvim konkretno obavezu Ekonomskog i socijalnog savjeta da obrazuje komisije za ekonomska i socijalna pitanja i za unapređivanje ljudskih prava. Nadalje, UN pored ostalog rade i na:

> *"povećanju životnog standarda, punog zaposlenja i uslova za ekonomski i socijalni napredak i razvoj;*

"rješavanju međunarodnih ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i srodnih problema i međunarodne kulturne i prosvjetne saradnje;

"zajedničkim akcijama sa MOR-om i drugo.

Ove mjere se preduzimaju preko same organizacije, odnosno njenih tijela - specijalizovanih agencija ustanovljenih međunarodnim instrumentima i koje imaju široku međunarodnu odgovornost na ekonomskom, socijalnom, kulturnom, prosvjetnom, zdravstvenom i drugim srodnim poljima djelovanja.

Sljedeći važan korak je bio usvajanje Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948), prvog sveobuhvatnog instrumenta o ljudskim pravima koji su usvojile UN. Usvojena je kao rezolucija, dakle kao akt koji nije pravno obavezan. Namjera je bila da taj instrument postane međunarodni zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije kako bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući stalno ovu deklaraciju na umu, težio da doprinese poštovanju u njoj navedenih principa. Univerzalna deklracija o ludskim pravima u oblasti ekonomskih i socijalnih prava ima mnogo manje normi i izražene su nešto "mekšim" formulacijama. Tako su na primjer pravo na socijalno osiguranje i pravo da se ostvaruju privredna, društvena i kulturna prava uslovljena konstrukcijom "i sredstvima kojima države raspolažu". Druga ekonomska, socijalna i kulturna prava sadržana u čl. 22. do 28. izražena su mnogo čvršćim formulacijama mada i njihova primjena u najvećoj mjeri zavisi od ukupnog potencijala jedne države. Pored osnovnih principa jednakosti vezanih za pravo na rad Univerzalna deklaracija sadrži i prava na obezbjeđenje ličnog i porodičnog standarda, socijalne i zdravstvene zaštite, zaštite starijih osoba, zaštite majki i djece, obrazovanju, kulturnom životu i zaštiti intelektualne svojine.

Kao posljedica upornog insistiranja na prioritetima u izradi instrumenata od strane blokovima podijeljenog svijeta nastao je vakuum od skoro dvadeset godina koji je prethodio usvajanju dva bazična dokumenta koji su donijeti istovremeno 1966. godine: Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Teoretičari se slažu u činjenicama da ovaj drugi za razliku od pakta o političkim i građanskim pravima sadrži mnogo fleksibilnije norme i evidentan nedostatak odgovarajućeg mehanizma međunarodnog nadzora. Zbog toga se ova prava - prava društvenog blagostanja, poimaju manje kao legalna pravna pravila, a više kao dugoročni društveni ciljevi. Tri su osnovne karakteristike ovog pakta čija su prava priznata i deklarisana, a ne garantovana kao onim drugim Paktom:

1. propisanih prava
2. princip progresivne, odnosno programirane realizacije
3. sistem generičke implementacije

Sistem priznatih i deklarisanih prava determiniše činjenica da ni najbogatije države ne mogu garantovati primjenu ovih prava koja zavisi od više subjektivnih i objektivnih faktora: političkih, ekonomskih, socijalnih i drugih.

Princip progresivne - programirane realizacije znači da se potpisnica obavezuje da stavi u funkciju sve raspoložive potencijale radi izgradnje sistema koji će obezbijediti primjenu ovih prava.

Sistem generičke implementacije podrazumijeva nedostatak mehanizma spoljnog nadzora, što znači da je u principu državama ostavljeno da same ocjenjuju postignute rezultate. Jedinu obavezu predstavlja podnošenje periodičnih izvještaja o preduzetim mjerama i postignutom napretku. Imajući u vidu ekonomski potencijal većine članica UN evidentno je da se u postupku implementacije ovih prava značajno moraju angažovati kapaciteti specijalizovanih agencija na planu pružanja materijalne i intelektualne podrške radi postizanja zadatog cija. Sa tog aspekta vrlo značajnim se poima član 1. Pakta kao sredstva za ispunjenje osnovnog cilja, koji propisuje:

> *"Svi narodi imaju pravo na samoopredjeljenje. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju svoj politički status i slobodno obezbjeđuju svoj ekonomski, socijalni i kulturni razvoj."*

Nadalje pakt propisuje prava i obaveze na planu međunarodne saradnje i pomoći, ravnopravnosti žena i muškaraca, izuzetaka u pogledu ograničenja prava, pravo na rad, pravo na organizovanje sindikata i drugih složenih oblika udruživanja radi zaštite ekonomskih i socijalnih interesa građana, pravo na socijalno obezbjeđenje uključujući i socijalno osiguranje, posebnu zaštiti i pomoć porodici, majkama i djeci, zaštitu mladih, pravo na zdravu životnu i radnu sredinu, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na obrazovanje, pravo na učešće u kulturnom životu i drugo. O specifičnim okolnostima koje su nastale nakon usvajanja paktova i raspravama koje su uslijedile ilustrativno govori činjenica da su stupili na snagu tek nakon punih deset godina.

Odredbe Pakta eksplicitno ukazuju na nekoliko osnovnih principa: nužne saradnje među potpisnicama, slobode izbora, ne-diskriminacije i ograničenog političkog voluntarizma.

Najnovije informacije u vezi sa ovim dokumentom govore o izradi Nacrta Opcionog protokola uz Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima koji sadrži mehanizam, odnosno proceduru zaštite prava sadržanih u paktu. Naime, Alstonov predlog Protokola (kako je nazvan po podnosiocu izvještaja) sadrži pravo žalbe pojedinaca u svrhu zaštite i poštovanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, obzirom da je sličnu formu u oblasti političkih i građanskih prava ratifikovao veliki broj država potpisnica toga Pakta. Navešćemo nekoliko osnovnih postavki Nacrta Opcionog protokola.

"Najvažnija je da on u osnovi prihvata načela Protokola uz Pakt o političkim i građanskim pravima i da u tom kontekstu odbacuje mogućnost anonimne komunikacije.

"Dalje, Nacrt predviđa međumjere koje se preduzimaju do odluke Komiteta kao prevencija nastanku ireverzibilne štete kod posljedice nepoštovanja propisanih prava.

"Isto tako, Nacrt predviđa vremensko ograničenje od tri mjeseca u kojemu država mora odgovoriti na informaciju o kršenju prava dobijenu od Komiteta.

"Nadalje za razliku od Protokola uz pakt o političkim i građanskim pravima Nacrt predviđa pravo Komiteta da se u odlučivanju koristi različitim izvorima informacija, a ne samo onim pruženim od strane podnosioca žalbe ili države ugovornice.

"Tamo gdje Komitet utvrdi da je država ugovornica propustila da ispuni svoju obavezu, shodno Paktu, Komitet može preporučiti da država pomogne u rješavanju i prevenciji nastajanja tih anomalija na način što će implementirati takvu preporuku.

"Slično kao i sa političkim i građanskim i ovaj Nacrt ne predviđa mehanizam koji bi državu natjerao da ispoštuje preporuku.

Nacrt predviđa i druge mjere za dalje ohrabrivanje strane potpisnice na dijalog i diskusiju o preduzetim mjerama kao načinu za analiziranje pojava vezanih za izvršenje obaveza iz Pakta.

Osim ovog mehanizma pominjemo i činjenicu da su UN Visoki komesar za ljudska prava i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava utvrdili plan za jačanje procesa implementacije Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima sa svim atributima široke kampanje za poštovanje i uvažavanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i njihov bolji tretman od onog koji su do sada uživala ova prava.

Postratovski period u Evropi obilježio je intenzivan rad na planu izrade instrumenata propisivanja, poštovanja i zaštite ljudskih prava. Prvi vrijedan korak u tom pravcu učinjen je od strane Savjeta Evrope potpisivanjem Evropske konvencije o osnovnim ljudskim pravima u Rimu 1950.godine. Ipak ovaj akt je u priličnoj mjeri marginalizovao položaj ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava na način što je samo posredno garantovao neka od njih.

Zbog evidentnih razlika u isticanju prioriteta u relacijama između blokovskih podijeljenih država i izbora primata u odnosu politička i građanska prema ESK pravima došlo je do veoma dugog vakuuma od više od jedne decenije u donošenju instrumenata u oblasti ESK prava. O ovoj

činjenici dovoljno govori podatak i to da je rad na usvajanju teksta bazičnog akta - Evropske socijalne povelje, trajao punih sedam godina sve do 1961. godine kada je isti potpisan u Rimu od strane 11 članica Savjeta Evrope. Prvobitni tekst Povelje revidiran je i izmijenjen u odnosu na raniji sadržaj inoviranim tekstom iz Strazbura usvojenim i otvorenim za ratifikaciju u Strazburu 1996.godine, pri čemu su se imale u vidu izmjene iz Prvog dodatnog protokola iz 1988.godine, Korektivnog protokola iz 1991. godine i Drugog dodatnog protokola iz 1995.godine koji je utvrdio mehanizam nadzornog aparata. Značajno je napomenuti činjenicu da su obje verzije ravnopravno i istovremeno otvorene za ratifikaciju, pri čemu se (kako se čulo i na Konferenciji o ljudskim pravima Savjeta Evrope održanoj u Beogradu 2001.godine) sugeriše primat ove posljednje revidovane verzije. Ovo posebno iz razloga što taj tekst sadrži u čl. 24-31 novo ustanovljena prava kao što su:

"Pravo na zaštitu u slučajevima okončanja zaposlenja;

"Pravo radnika na zaštitu njihovih potraživanja u slučaju nesolventnosti poslodavca

"Pravo radnika koji imaju odgovornost prema članovima svoje porodice na podjednake mogućnosti i jednak tretman

"Pravo radničkih predstavnika na zaštitu u okviru preduzetništva i na pogodnosti koje su im dodijeljene

"Pravo na informisanje i konsultacije u slučajevima kolektivnog otpuštanja

"Pravo radnika na zaštitu od siromaštva ili isključenja iz društva

"Pravo na stan.

Sama normativna konstrukcija Povelje podijeljena je na 6 poglavlja. U prvom poglavlju su utvrđeni osnovni ciljevi Povelje i država potpisnica sadržani u setu od 31 ljudskog prava, a kao osnovna (tzv. core rights) izdvojeno je 9:

1. Pravo na rad,
2. Pravo na organizovanje,
3. Pravo na kolektivno ugovaranje,
4. Pravo djece i omladine na zaštitu,
5. Pravo na socijalno osiguranje,
6. Pravo na socijalnu i medicinsku pomoć,
7. Pravo porodice na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu,
8. Pravo radnika migranata i njihovih porodica na zaštitu i pomoć,

9. Pravo na jednake mogućnosti i jednak tretman u pitanjima zapošljavanja i posla bez diskriminicije u odnosu na pol.

Drugi dio Povelje precizira svako od navedenih prava.

Treći dio (III Poglavlje) u članu A propisuje dužnosti strane potpisnice na planu stvarnog poštovanja nominovanih prava sa eksplicitnom obavezom da to učini sa 6 od 9 navedenih core rights i poštovanje još jednog broja prava tako da ukupan zbir, nazovimo ih obaveznih i odabranih, ne može biti manji od 16, odnosno njima pripadajućeg minimuma od 63 numerisana stava. U članu B utvrđene su veze sa Evropskom socijalnom poveljom i dodatnim protokolom iz 1988.godine.

Poglavlje IV tretira nadzor nad primjenom obaveza sadržanih u Povelji, dok Poglavlje V sadrži odredbe o nediskriminaciji kod uživanja ovih prava, derogiranje ovih prava u vrijeme rata ili javne opasnosti, ograničenja prava, odnosa između Povelje i unutrašnjeg prava ili međunarodnih sporazuma, sprovođenja u život preuzetih obaveza i odredbe vezane za postupak amendiranja (amandmana) teksta Povelje.

Poglavlje VI se odnosi na princip teritorijalne primjene Povelje u odnosu na matičnu teritoriju ili pak na proširenje ove teritorije na druge oblasti koje nijesu pod njenim direktnim suverenitetom, ali za čije je međunarodne odnose odgovorna država potpisnica koja se na ovaj princip poziva. Nadalje, ovo Poglavlje propisuje i postupak otkazivanja i rokove u kojima se taj postupak efektuira, kao i notifikaciju potpisa, odnosno instrumenata ratifikacije.

To bi bila nomenklatura načela i procedure sadržane u najznačajnijem evropskom aktu koji tretira ESK prava.

Ljudska prava i poštovanje ljudskog dostojanstva su osnova slobode, pravde i mira u svijetu - to su principi Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima koji su duboko ukorijenjeni u pravu Evropske Unije. Na ovima i principu jačanja zaštite ljudskih prava i interesa građana članica EU zasniva se razvoj Unije kao regiona slobode, bezbjednosti i pravde (čl.2. Amsterdamskog Ugovora). Bolje rečeno Ugovor prihvata principe sadržane u Evropskoj socijalnoj povelji i Povelji zajednice o osnovnim socijalnim pravima radnika iz 1989.godine projektujući zajedničku politiku koja će biti u svrsi opšteg cilja razvoja i konsolidacije demokratije i vladavine prava, a u skladu sa tim i poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda građanina. Na spoljnom planu Unija je angažovana na projektu svojeg širenja kroz različite sfere uticaja i na bazi vrlo širokog spektra instrumenata kojima se ta politika sprovodi. Kao jedan od temeljnih instrumenata za obezbjeđenje ovog cilja pomenućemo Agendu 2000 na čijoj je promociji 1995.godine Gospodin Žak Santer ovaj dokument okarakterisao kao "istorijsku priliku". Naravno, ova

prilika, odnosno pristup ovoj integraciji nije bezuslovan i pored ostalih ograničen je faktorom priznavanja, poštovanja i zaštite ljudskih prava. Svjedoci smo da taj zadatak nije nimalo lak, tim prije što se kvalitet i kvantitet ovih prava u EU pomjeraju ka gornjoj granici društvenog blagostanja. U odnosu na predmet našeg interesovanja bitno je napomenuti da i EU proklamuje princip univerzalnosti, nedjeljivosti i međuzavisnosti svih ljudskih prava. EU priznaje i činjenicu da su ESK prava krucijalni dio sistema ljudskih prava i u tom smislu sa interesom prati proces usvajanja revidovane Evropske socijalne povelje.

Pored ovih bazičnih instrumenata obezbjeđenja EU ima vrlo razuđen sistem konkretnih akata kojima se štite pojedina prava, ali i istovremeno nameću obaveze za svoje članice da te norme sprovedu u praksi.

ŽIVOTNA SREDINA

Početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka dolazi do značajnih promjena koje se ogledaju u izuzetno dinamičnom rastu broja stanovništva, ubrzanom korišćenju i deficitu prirodnih resursa i istovremenom povećanju raznovrsnih polutanata. Sva alarmantnost ovih pokazatelja uslovila je bitno drugačiji odnos prema stanju životne sredine i izboru strategije za dalji rad na njenom očuvanju. Pod evidentnom presijom ekološke i energetske krize ubrzano se radi na formiranju čitavih ekpertskih timova različitih specijalnosti sa zadatkom da odrede pravce daljeg djelovanja na planu zaštite životne sredine. Njihov rad nije bio orijentisan samo na konstataciju postojećeg stanja i monitoring, već je dobrim dijelom stavljen i u funkciju analitičkog sagledavanja perspektive i predlaganja odgovarajućih rješenja. Obzirom da je evidentan multidimenzionalan problem time je i rad stručnjaka zahtijevao multidisciplinaran pristup, bez obzira što u prvi plan dolaze ekolozi - stručnjaci koji po vokaciji imaju najviše reference da se ovim problemima bave. U središtu njihovih interesovanja i interesovanja drugih naučnika pojavio se problem interakcije na relaciji čovjek - životne sredina, a na površini problema relativno nova nauka ekologija.

Naziv i prvu definiciju ekologije dao je čuveni nemački biolog Ernst Haeckel 1866. godine tretirajući je kao nauku o međusobnmim odnosima između životinja i odgovarajućeg dijela svijeta koji ih okružuje. Taj dio okolnog svijeta nešto kasnije drugi nemački biolog Jakob von Uexkull (1909) označiće pojmom životne sredine. Pod životnom sredinom u najširem značenju te riječi danas podrazumijevamo složeni kompleks ekoloških faktora u određenom životnom prostoru pod čijim se uticajem nalazi određeno živo biće, odnosno životna zajednica.

Ekologija ubrzo prevazilazi okvire biološke nauke obuhvatajjući istovremeno i problematiku niza drugih prirodnih i društvenih nauka, te je kao takvu naučnici definišu i kao "naučnu prirodnu istoriju" (Elton, 1927), " nauku o životnoj sredini" (Breiderichs, 1959) ili "biologiju eko-sistema" (Margalef,1969).

Bilo kako bilo, baveći se interakcijom organizama i okoline u kojoj žive, odnosno istraživanjem kompleksnih odnosa koji u toj vezi vladaju, ekologija polazi od pretpostavke da su ti odnosi uzajamni i promjenljivi. Ovi odnosi su takođe i neraskidivi. Sa stanovišta predmeta prava i obaveza u međunarodnom poretku nas u konkretnom slučaju interesuje odnos između čovjeka kao svjesnog bića i njegove sposobnosti da kontroliše i upravlja procesima koji utiču na te odnose. Tako izdvajamo dva elementa ili sistem ekologije: čovjek kao jedinka, ljudska grupa ili cjelokupno čovječanstvo i njegova životna sredina kao prostor u kojemu se interaktivni odnosi efektuiraju.

Ostalim sistemima i faktorima koji utiču na odnose u životnoj sredini bave se druge nauke kao što su medicina, sociologija, prirodno matematičke nauke, arhitektura i druge. Ekologija koja se kao nauka bavi čovjekom i prirodom koristi rezultate ostalih nauka koje se bave mnogim pitanjima u funkciji koordinacije različitih sistema.

Time se i ekologija iskazuje kroz trodimenzionali odnos:

1. prirodnu dimenziju kao sistemski odnos koji određuje konkretnu prirodnu stvarnost,
2. sociološko politikološku dimenziju koja sadrži različite ekonomske i socijalne partnere čije međusobne relacije egzistiraju u eko-sistemu kao cjelini,
3. kulturno-ideološku dimenziju koja determiniše vrijednost (šta je dobro) i daje inicijativnu snagu koja pokreće činioce na akciju.

Načelna pitanja koja su pokrenula rasprave o stanju i perspektivi životne sredine imala su u osnovi brigu o konkretnim problemima kao što su globalni rast broja stanovnika i razvoj privrede, obezbjeđenje odgovarajućih količina hrane kao vitalni uslov opstanka čovjeka, klimatske promjene, ograničenost količina rezervi vode, uticaj korišćenja energetskih potencijala - posebno atomske energije i propadanje biljnih i životinjskih vrsta, naročito endemskih vrsta.

Kao i u drugim oblastima života ljudi i ova oblast zahtijeva definisanje normi kojima se utvrđuje način ponašanja čovjeka u životnoj sredini. To su kao i obično pravne norme kojima se propisuju prava i obaveze čovjeka u svim individualnim i društvenim oblicima ponašanja koji utiču na stanje životne sredine. Pravna disciplina koja uređuje ovu oblast poznata je kao "pravo

čovjekove okoline" ili "ekološko pravo" ili (u evropskom pravu) "pravo okoline". U načelu, terminologija često izaziva različita značenja svakog pojma i njegove sadržine, zbog čega polazimo od najčešće korišćenog metoda u određivanju pravnog poretka gdje se formuliše pravo okoline, a to je tzv. antropocentrični metod. Ovaj metod je prihvaćen iz prostog razloga što relativno jasno i temeljno određuje najbitniju karakteristiku savremenog prava okoline - potpunu okrenutost čovjeku kao osnovnom zaštićenom subjektu.

Prostorna dimenzija ovog prava vezana je za pojam okoline koji ima nekoliko značenja od kojih je prvo dao Buchwald u Njemačkoj definišući okolinu kao jedinstvo spoljašnjih životnih uslova koji utiču na jednu određenu životnu jedinicu, bila to individua, bilo to društvo. Dalja nastojanja da se na sveobuhvatan i primjeren način definiše pojam okoline u svrhu pravnog regulisanja doveo je do ekstenzivnog i restriktivnog stanovišta (Kloepfer). Ekstenzivno tumačenje podrazumijeva cjelokupno okruženje čovječanstva i sve socijalne, kulturne i političke odnose. Restriktivno značenje pojma prirodne okoline se zadržava na biološkim elementima kao što su voda, tlo, vazduh. Iako je normativni pravni poredak u znatnoj mjeri vezan za restriktivno tumačenje pojma okoline, Kloepfer konstatuje da se za potrebe pravnog okvira ovaj oblik tumačenja mora šire konstruisati i na taj način obuhvatiti kompletno okruženje sa nadgradnjom koju je instalisao čovjek, a koja podrazumijeva i kulturno okruženje u kojem živi čovjek.

Dakle, u osnovi našeg pristupa stoji čovjek kao beneficijar prava i čovjek na kojemu je, pored ostalih, obaveza da preduzima radnje ili se uzdržava od radnji kojima se ovo pravo krši. Zbog toga je ustanovljen sistem funkcionalnih principa na kojima počiva ovo pravo, a oni su:

- prevencija koja se situaciono vezuje za opasnost i djelovanje na potencijalne rizike u cilju sprečavanja nastanka šteta od mogućih izvora opasnosti
- princip uzrokovanja i odgovornosti koji u suštini znači da teret ekoloških posljedica snose oni koji su ih prouzrokovali, a kojemu je komplementaran i tzv. princip podijeljenje odgovronosti koji nije univerzalan i odnosi se samo na situacije kada ima više prouzrokovača
- princip unutrašnje i eksterne koordinacije, kao posljedice činjenice o prostornoj neograničenosti ekoloških efekata i potrebe da se na univerzalan način pristupi rješavanju ekoloških problema
- sličan prednjem principu je i princip kooperacije u funkciji povezivanja svih subjekata odgovornih za zaštitu životne sredine
- princip restitucije kojim se kroz odštetno pravne mehanizme ili upravljanje kvalitetom životne sredine utiče na otklanjanje posljedica

Priroda samog prava je kontraverzna u smislu da implicira i na individualni i na kolektivni koncept ljudskih prava. Zbog toga i kažemo da se ona može posmatrati sa aspekta nosilaca prava i obaveza na nivou međunarodnog prava i sa aspekta položaja svake individue. Širi kontekst ukazuje da su osnovne ljudske vrijednosti sadržane u ovom pravu sa ciljem opstanka čovjeka i povezane sa poštovanjem svih ljudskih prava. No, bez obzira što je identifikovan beneficijar, određen nosilac obaveza i utvrđen normativno pravni i prostorni okvir, još uvijek nema pouzdanih podataka da je ovo pravo zaživjelo u opštoj upotrebi kao sui generis pravo. Na bazi kompleksnih analiza moguće je izvesti zaključak o jednom broju pitanja koja se rješavaju u okviru implementacije i zaštite ovog prava, odnosno ukazati na vrijednosti koje se ovim pravom štite. Takav pristup nam mogućuje činjenica da je u okviru većeg broja međunarodnih i regionalnih pravnih instrumenata ovo pravo promovisano kao dio kompleksa ljudskih prava. Izvođenje sadržine ovog prava prije bi se moglo učiniti vezivanjem za garantovanje i uživanje drugih prava kao što su pravo na žiovt, pravo na zdravlje, pravo na bezbjedne uslove rada, pravo na suvereno odlučivanje o pravcima razvoja, pravo na suverenitet u korišćenju nacionalnih resursa i mnoga druga.

Na međunarodnom planu, pored temeljnih instrumenata kakvi su Povelja UN i Univerzalna deklaracija koji priznaju ova prava, kao i paktova o pravima čovjeka (PGP, PESK), te regionalnih kakvi su Afrička povelja o ljudskim pravima i Američka konvencija o ljudskim pravima, dokumenti KEBS-a i Savjeta Evrope, poseban značaj ima Deklaracija o životnoj sredini usvojena na Konferenciji UN o životnoj sredini u Štokholmu 1972.godine, koja u ključnom dijelu teksta kaže:

> *"Čovjek raspolaže fundamentalnim pravom na slobodu, jednakost i adekvatne uslove života, u životnoj sredini takvog kvaliteta koji dopušta dostojan život i blagostanje i on snosi uzvišenu odgvornost za očuvanje i poboljšanje životne sredine za sadašnje i buduće generacije".*

Sljedeći relevantan instrument je Svjetska povelja Ujedinjenih Nacija za prirodu koja predviđa da "svim osobama, u skladu sa njihovim nacionalnim zakonodavstvom, treba obezbijediti učešće, pojedinačno ili sa drugima, u postupku donošenja odluka koje se neposredno tiču njihove životne sredine, ako i uslove za obeštećenje za slučaj da je njihova životna sredina pretrpjela štetu ili degradaciju".

Prateći evoluciju rada međunarodne zajednice po pitanju prava na zdravu životnu sredinu neki teoretičariu se slažu u ocjeni da Deklaracija o životnoj sredini i razvoju iz Rio de Janeiro-a predstvalja korak nazad u smislu što eksplicitno ne pominje pravo na životnu sredinu već umjesto toga govori o "pravu na zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom".

No, bez obzira na ovako rigidan kritički stav nesumnjivo je da je Deklaracija iz Rija imala vrlo pozitivan efekat u smislu mobilizacije svih potencijala na izgradnji ambijenta koji će maksimalno ispoštovati elemente prava na zdravu životnu sredinu.

Reafirmišući načela Deklaracije iz Štokholma učesnici skupa u Riju su pokazali odlučnost u nastojanju da izgrade nove globalne odnose partnerstva kroz različite nivoe saradnje među državama, ključnim institucijama društva i narodima radeći u skladu sa načelima instrumenata međunarodnog prava, uz poštovanje različitih interesa i zaštitu integriteta globalnog prirodnog i razvojnog sistema. Ovi polazni principi su prepoznati kao integralni dio koncepta međuzavisnosti i uzajamnosti odnosa u prirodi na planeti Zemlji.

Principi iz Rija inter alia su:

- centralna uloga ljudskog bića u procesu održivog razvoja i zaštiti životne sredine
- suvereno pravo države na upravljanje svojim prirodnim resursima uz odgovornost za očuvanje životne sredine kroz konstantnu kontrolu korišćenja tih resursa
- izbalansiran pristup razvojnim procesima u korist očuvanja prirodnog nasljeđa
- zaštita životne sredine kao neodvojivi dio razvojnih zahvata
- eliminacija siromaštva kao bitan preduslov održivog razvoja u svrhu smanjenja razlika u životnom standardu i zadovoljenju osnovnih ljudskih potreba
- posebna uloga razvijenih država u aktiviranju i održavanju procesa razvoja
- specifični vidovi kooperacije kroz razmjenu i stimulans naučno-tehnoloških kapaciteta (kadrovi, oprema, know-how) u svrhu očuvanja životne sredine i razvojnih procesa
- podsticanje legislativne akcije na donošenju propisa (zakona, standarda i normativa) u oblasti zaštite životne sredine
- podsticaj blagovremenom uočavanju problema i suočavanje sa ovim problemima
- obeshrabrivanje transfera štetnih materija sa lokacija u razvijenim područjima i relokacija i transfer na destinacije nerazvijenih zemalja
- uključivanje troškova zaštite životne sredine u dohodovno-troškovne metode obračuna vrijednosti u sferi ekonomskih instrumenata

– i drugi oblici preventivnih aktivnosti u svrhu očuvanja životne sredine i prirodnih resursa.

Ovi principi su u mnogome rezultat realizacije koncepta "održivog razvoja" kreiranog 1987. godine. Koncept je prihvaćen i u Riju kao rezultat zajedničkog stava da je dalji razvoj čovječanstva moguć ako se sprečavanjem uzroka i predostrožnošću u realizaciji razvojnih procesa ostavi opcija i budućim generacijama da mogu upravljati sopstvenim razvojem istim kvalitetima kojima to čini i postojeća generacija.

U daljoj razradi koncepta značajni instrumenti su Agenda 21 (1992) kao programski dokument, Konvencija o biodiverzitetu (1992) i Konvencija o klimatskim promjenama kroz koje se promovišu načela obaveze očuvanja životne sredine pri čemu je jedno od interesantnih rješenja obaveza razvijenih zemalja da u narednom periodu odvajaju 0,7 % od svog nacionalnog dohotka za pomoć nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju da prevaziđu problem zagađenosti u svom razvoju i da im pruže pomoć sa novim tehnologijama. Prisustvo stranih eksperata u ovim zemljama, njihov učinak i postignuti efekti na ovom planu dovoljno argumentuju sadržinu obaveze, a doprinos u postizanju praktičnih ciljeva je evidentan.

U nacionalnim okvirima ekološki zahtjevi postaju dio konstitutivnih garancija i kao takvi se implementiraju u nacionalne pravne poretke. Zanimljiv primjer postoji upravo u Republici Crnoj Gori koja se Deklaracijom o ekološkoj državi Crnoj Gori (1992) politički obavezala da svoj ukupan razvoj uskladi sa zahtjevima očuvanja životne sredine, a iste godine preambulom Ustava Crnu Goru definisala i kao ekološku državu. Koliko je sam koncept ekološke države zaživio teško je reći, ali je činjenica da je težište sa verbalnih zalaganja prešlo na nivo konkretne, praktične akcije na planu izrade generalnih studija o zaštiti životne sredine koje su rađene od strane nacionalnih institucija koje pored utvrđivanja činjenica na terenu obuhvataju i predlog mjera za poboljšanje stanja u devastiranim područjima. Značajno je napomenuti da su u studijama upravo obuhvaćena neuralgična područja sa tzv. crnim tačkama.

U normativnom dijelu rad je produbljen donošenjem lex specialis-a za životnu sredinu i standardizacijom tehničkih i administrativnih normativa kojima se obezbjeđuje poštovanje propisa i očuvanje životne sredine. Prostor za doradu je ipak sasvim dovoljno širok da se popuni novim incijativama koje će ići na ruku implementaciji prava na zdravu životnu sredinu.

GLOBALIZACIJA I RAZVOJ

Razvoj, ekonomski poredak, socijalna sigurnost, tehnološki napredak, zaštita životne sredine, perspektiva međunarodne zajednice. Ovi pojmovi logično upućuju na potrebu dodatno utvrđeneg višeg stepena povezanosti sa aspekta opšte prihvaćenih univerzalnih vrijednosti koje smo uzeli kao motiv i inspiraciju za pisanje ovog priručnika. Gdje se to u savremenim uslovima spajaju terminološki izrečeni i značenjem njihove sadržine ne do kraja zaokruženi pojmovi koje smo naveli? Kakav primarni impuls dati analizi ovih pojmova dovodeći ih u kontekst današnjice?

Vjerovatno da bi znatan dio laičke i stručne javnosti u toj višoj strukturi povezivanja ovih pojmova prepoznao pojam globalizacije bilo to u pozitivnom, bilo u negativnom smislu. Naime, i jedan i drugi oblik shvatanja prisutan je u sve učestalijim stručno-teorijskim raspravama koje se tiču savremenih društvenih, političkih, privrednih, kulturnih i svih drugih kretanja. I ne samo stručnih. Za ovim terminom se vrlo često poseže u svakodnevnom životu i političkom dijalogu.

Šta je u stvari globalizacija? Prije nego li se uopšte pokuša dati neka odrednica ovom pojmu treba znati da je u danas prihvaćenom značenju on ušao u širu upotrebu u novije vrijeme kao posljedica turbulentnih promjena u strukturi cjelokupnih odnosa na najširem (globalnom) planu. Zbog toga se o njemu i nije moglo govoriti u uslovima zatvorenih, rigidnih političkih i privrednih sistema, blokovski podijeljenog svijeta i stalne opasnosti od konfrontacije super sila sa posljedicama na širem međunarodnom planu. I sama pomisao na moguće uopštavanje i modeliranje budućnosti međunarodne zajednice predstavljala je dovoljan osnov za pokretanje cijelog sigurnosnog mehanizma izraslog na temelju nepovjerenja i konstantne netrpeljivosti, ali i potrebe za nametanjem hegemonije suprotnoj strani. Promjene o kojima govorimo uslijedile su 80-tih godina i umnogome su uticale na dalji razvoj događaja u svim sferama međunarodnih odnosa, pa i na planu shvatanja pojma globalizacije. Globalno u najširem smislu riječi znači nešto što je vezano za cijeli svijet. Globalizacija pak, shvaćena u savremenim uslovima, podrazumijeva proces izgradnje svijeta (međunarodne zajednice) koji je zasnovan na univerzalnim civilizacijskim vrijednostima i kao takav usmjeren na opštu dobrobit cijelog čovječanstva. Da bi takvom bila shvaćena i prije svega doživljena nužno je spoznati da ona jeste proces, da je taj proces dugotrajan, katkada dinamičan, katkada veoma usporen, ali nikada statičan. Takođe, taj proces nije oslobođen dominantnog faktora koji najčešće čine države ili institucije sa predominantnim političkim, vojnim, ekonomskim i svakim drugim uticajem u međunarodnoj zajednici. I

konačno, sadržaj globalizacije nije prost organogram, već ga naprotiv čini vrlo čvrsta struktura u različitim oblastima ljudskog angažovanja: u sferi univerzalizacije temeljnih civilizacijskih vrijednosti (demokratija i ljudska prava); u privredi (transnacionale kompanije, finansijske korporacije); u komunikacionoj tehnologiji (satelitske komunikacije, transfer podataka na daljinu); u kulturi (transnacionalne medijske kompanije, noviji oblici umjetnosti kao što su film i sl).

Prvi i najoštriji sukob u shvatanju suštine globalizacije dolazi upravo kao posljedica njenih ukupnih ili pojedinačnih efekata, iskustvenih ili pretpostavljenih. Na tom nivou se kumulira i najveća količina pozitivne i negativne energije njenih zagovornika i protivnika. Za ove prve ona je upravo izraz potrebe da se na temeljima unaprijed definisanih principa stvore uslovi za nesmetan razvoj čovječanstva u cjelini. Pri tome se naravno podrazumijeva i razvoj velikih sistema (transnacionalne kompanije, finansijske organizacije, komunikacione kompanije i sl.) koji "vuku lokomotivu" takvog razvoja. Za one druge ona ima bitno drugačiju sliku koja se ogleda u rušenju nacionalnog suvereniteta, sukobu profita i tržišta rada, gubljenju finansijske nezavisnosti, gubljenju nacionalnog kulturnog identiteta itd. Takvoj slici pogoduje sama činjenica da je globalizacija usmjerena na niz pokretnih ciljeva za koje se ne može sa sigurnošću utvrditi niti rok trajanja, niti sredstva za postizanje, niti pak njihov konačan efekat. Takav se bar utisak ima ako se prati rad institucija koje su direktno upućene na rješavanje globalnih svjetskih problema. No, i pored takvog blijedog utiska o onome što je dosada učinjeno nesporno je, a to će priznati i najžešći oponenti globalizacije, da je ona proces u zamahu, neumitna realnost koju nije moguće zaustaviti, ali jeste kontrolisati. U tom smjeru se kreću zahtjevi tzv. anti-globalista koji u svojim pristiscima vide model preusmjeravanja akcije na goruće (prioritetne) probleme koje sa sobom taj proces donosi. Zato se napori Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke, Grupe G-8, Svjetske trgovinske organizacije i drugih činilaca koji su na fonu zagovaranja globalizacije ponekad podudaraju, ali vrlo često i odudaraju od interesa njenih protivnika.

Gdje su konkretne dodirne tačke globalizacije sa ljudskim pravima? Više nema nikakve sumnje da se ono što zovemo globalna politika ili politika međunarodne zajednice vrlo često reperkutuje i na događaje na tzv. mikro planu. U takvim situacijama nije rijetkost da interesi međunarodne zajednice determinišu ostvarivanje temeljnih ljudskih prava i sloboda. U zavisnosti od stepena interesovanja i intenziteta aktivnosti, ali i izbora sredstava za ostvarenje cilja globalizacija je postizala različite efekte. Nesporno je da je ona doprinijela ubrzanom globalnom razvojnom trendu putem progresa u transferu tehnologija privređivanja, komunikacijama, obrazovanju, nauci i tehnici, poboljšanju životnog standarda itd. Sa druge strane statistički podaci i stanje "na terenu" neoborivo potvrđuju činjenice o povećanju jaza između razvijenih i

zemalja u razvoju na makro planu, odnosno siromašnih i bogatih na mikro planu. Takođe, rušenje nacionalnih barijera u ekonomskoj sferi pored pozitivnih efekata dovodilo je i dovodi do negativnih socijalnih trendova praćenih nedostatkom elementarnih uslova za život u onim nacionalnim okvirima koji nijesu spremno dočekali taj proces. Usljed takvih okolnosti protivnici globalizacije su izrazili svoje rezerve u pogledu njenih ciljeva ističući potrebu da se prethodno moraju obezijediti uslovi za opstanak "nezaštićenih" slojeva stanovništva. Ako se ovaj zahtjev ima u vidu onda je sasvim jasno opredjeljenje što se u današnjim uslovima skoro mehanički ponavlja zahtjev za smanjenjem ogromnih socijanih razlika i eliminacijom siromaštva u svijetu.

Nijesu samo ekonomski razlozi usmjerili pažnju na negativne prateće pojave uz proces globalizacije. Naprotiv, iz takvih sredina sa slabom ekonomskom osnovom vrlo lako i sa neobično jakim intenzitetom javljaju se sukobi koji predstavljaju ne samo opasnost za poštovanje ljudskih prava, već i prijetnju za svjetski mir. To sve više postaje matematička zakonitost, nego li pak društvena pretpostavka. U nekim elementima nagli globalni razvoj tehnologije uzrokuje ozbiljne prijetnje biološkom opstanku čovječanstva pri čemu se subjekti u tom procesu ponašaju kao da nijesu dio istog tog čovječanstva. Koliko je na globalnom planu moguće preduprijediti ili spriječiti takve pojave delikatno je pitanje, ali ostaviti ih po strani bio bi zločin prema sopstvenom nasljeđu, kulturnom i civilizacijskom.

Ako smo proces globalizacije ocijenili kao nezaustavljiv put slabljenja ili rušenja nacionalnih barijera i suvereniteta u korist višeg cilja - dobrobiti čovječanstva, onda nam preostaje da utvrdimo modalitete pomoći slabije razvijenijima, siromašima i egzistencijalno ugroženima, kao i način realizacije te pomoći i - postajemo dobitnikom Nobelove nagrade. Upravo tako. Ovako sarkastičan zaključak izvodi se iz činjenica da se na jednoj strani stvaraju uslovi za pružanje nužne pomoći i stvaranje otvorenih društava kao preduslova globalnog društvenog razvoja, a sa druge strane istovremeno čine prepreke koje onemogućavaju nesmetan protok ljudi, roba i ideja i koje dezavuišu primarni cilj globalizacije.

Gdje je izlaz? Koristiću po mom sudu vrlo interesantna zapažanja Harolda Hongju Koha izrečena na Konferenciji o zaštiti ljudskih prava u 21. vijeku, marta, 2.000. u Dablinu, Irska. Naime, gospodin Koh koristi termin "Treća gobalizacija" podrazumijevajući pod istim komplementarnost međunarodnih organizacija u oblasti ljudskih prava koje putem sopstvenog umrežavanja trebaju biti prirodan pandan ili partner (zavisno od ciljeva koji se žele postići) drugim elementima procesa globalizacije. Tom prilikom ovaj sektor on definiše kao različito i sofisticirano civilno društvo čiji članovi rade zajedno na način što prevazilaze nacionalne, institucionalne, javne/privatne barijere, dijeleći

zajednički jezik i principe osnovnih standarda: onih sadržanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima.

Dakle, međunarodni normativni poredak postoji, on po pravilu nema pravnih praznina (V.Đ. Degan) ili ako ništa drugo onda nema prepreka da se za njegovo ukupno poštovanje ne bori svim dozvoljenim legalnim sredstvima. Uostalom, istorija ljudskih prava je i te kako bogata autoritetima čijih djela se nije moguće lako odreći, niti ih pak odbaciti. Podizanjem sposobnosti transnacionalnih mreža ljudskih prava i njihovim angažovanjem na planu poštovanja, uživanja i zaštite ljudskih prava moguće je ući u, po sadašnjim kriterijumima, neravnopravnu trku sa ostalim segmentima globalizacije. Rezultat nije moguće predvidjeti, ali je cilj itekako vrijedan takmičenja. Međunarodna solidarnost još jednom treba biti adut u rukama civilnog sektora, naročito u uslovima jako razvijenih komunikacija i brzog toka prenosa informacija.

Bibiliografija

Tomas Burgental, Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku; Beograd, 1997.

V. Dimitrijević, M. Paunović, Ljudska prava; Beograd, 1997.

Nebojša Vučinić, Osnovi ljudskih prava i sloboda; Podgorica, 2001.

Peter Malanczuk, Akehurst's Modern Introduction to International Law; London - New York, 1996

T.R.S. Allan, Law, Liberty and Justice; Oxford, 1993

A.H.Robertson, J.G.Merills, Human Rights in the World, Manchester, 1996

Grupa autora, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1-2 (posvećeno životu i radu Prof.dr Milana Šahovića); Beograd, 1996.godine.

V. Dimitrijević, R. Stojanović, Međunarodni odnosi; Beograd, 1996

O. Račić, B. Milinković, M. Paunović, Ljudska prava (pet decenija od usvajanja Univerzalne deklaracije o pravima čoveka); Beograd, 1998.

Georges Gurvitch, Sociology of Law, second edition; London, 1953

John Rawls, Theory of Justice (revised edition); Oxford, 1999.

Milan Vešović, Zbirka dokumenata o ljudskim pravima; Beograd, 1998

P. Alston, EU and Human Rights, Oxford; 1999

B. Rudden,D. Wyatt, Basic Community Law; Oxford 1999.

L. Betten, N. Grief, EU Law and Human Rights; London, 1998

A.Eide, C. Krause, A. Rosas, Economic, Social and Cultural Rights; Dordrecht, 2001

C. Barnard, EC Employment Law; Oxford, 2000

S. Wolf, A. White, Principles of Environmental Law, London, 1999

D. Kavran, G.Petković, Pravo i životna sredina, Zbornik radova, Beograd, 1997.

V. Rakić-Vodinelić, Ekološko pravo kao pravo čovjeka, Pravni život br.9, 1995.

J. Salma, Načela i sistem ekološkog prava, Beograd, 1995.

Važne nacionalne institucije u Crnoj Gori:

- Pravni fakultet - Podgorica
- Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine Vlade Republike Crne Gore
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja Vlade RCG
- Institut za razvoj i istraživanja u oblasti zaštite na radu - Podgorica
- Centar za eko-toksikološka ispitivanja - Podgorica
- Institut za zdravlje - Podgorica
- Sekretarijat za razvoj Vlade RCG
- Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore - Podgorica

Važniji linkovi

www.undp.org	United Nations Development Programme (UNDP)
www.unctad.org	United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)
www.unesco.org	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)
www.unhchr.ch	United Nations High Commissioner for Human Rights, Office of the (OHCHR) - Geneva, Switzerland
www.unrisd.org	United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) - Geneva, Switzerland
www.unep.org	United Nations Environment Programme (UNEP) - Nairobi, Kenya
www.unifem.undp.org	United Nations Development Fund for Women (UNIFEM) - New York, USA
www.ilo.org	International Labour Organization (ILO)
www.imf.org	International Monetary Fund (IMF) - Washington,
www.fao.org	Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) - Rome, Italy
www.who.int	World Health Organization (WHO) - Geneva, Switzerland
www.coe.int	Council of Europe
www.osce.org	OSCE - Organization for Security and Co- operation in Europe, Vienna
www.eurofound.ie	European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition Dublin, Republic of Ireland
www. europa.eu.int	European Union
www.europa.eu.int/ comm/development	European Commission: Development
www.eea.eu.int	EU Environment Agency
www.europe.osha.eu.int	European Agency for Safety and Health at Work, Bilbao, Spain
www.ipcc.ch	Inter Governmental Panel on Climate Chang

Dr. Ana Pešikan
Institut za psihologiju,
Filozofski fakultet, Beograd, Srbija

OBRAZOVANJE I LJUDSKA PRAVA

KAKO PREPOZNATI LJUDSKA PRAVA U OBRAZOVANJU?

Pod širokim naslovom **obrazovanje**[1] **i ljudska prava** mogu se razmatrati različiti sadržaji. U suštini, reč je o dva osnovna pitanja. Jedno, uže, jeste bavljenje pravom na obrazovanje, kao članom 26. Konvencije o ljudskim pravima. Drugo, znatno šire pitanje, jeste razmatranje sistema obrazovanja kao poluge za razvoj kulture i prakse demokratije i ljudskih prava u jednom društvu. Demokratiju ne čine samo institucije i procedure za donošenje odluka, već je ona važna i kao sistem vrednosti (Bondia, 2001, p.28), a u razvoju određenog sistema vrednosti obrazovanje ima izuzetno važno mesto. Ono je od strane sistema napravljen mehanizam da se znanja i vrednosti jedne generacije prenesu na drugu. Kroz sistem obrazovanja se prenosi, eksplicitno i implicitno, čitav sistem znanja, umenja i vrednosti određenog društva. U tom smislu, poštovanje prava na obrazovanje je samo jedan od važnih indikatora demokratičnosti određenog obrazovnog sistema.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 26:
1. Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i opšteobrazovnom nivou. Osnovno obrazovanje mora biti obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje mora biti svima dostupno, a više i visoko obrazovanje mora biti svima dostupno prema sposobnostima.
2. Obrazovanje mora biti usmereno na pun razvoj ljudske ličnosti i jačanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono mora promovisati

1 *U ovom tekstu kada govorimo o obrazovanju prevashodno mislimo na obrazovni sistem, a ne na obrazovanje u najširem smislu reči, u značenju doživotnog učenja.*

razmevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili religijskim grupama i podupirati aktivnosti Ujedinjenih nacija na očuvanju mira.
3. Roditelji imaju pravo da izaberu vrstu obrazovanja za svoje dete.

Obrazovanje je, dakle, sredstvo za razvoj demokratije i ljudskih prava u jednom društvu, ali, istovremeno i ogledalo u kome se vide rezultati primene demokratije i ljudskih prava u datoj sredini. Stoga možemo govoriti o tri odnosa obrazovanja i ljudskih prava:

1. Obrazovanju za ljudska prava
2. Obrazovanju o ljudskim pravima
3. Obrazovanju u ljudskim pravima

Cilj razmatranja ova tri odnosa obrazovanja i ljudskih prava jeste da se vidi u kojoj meri su određeni demokratski principi uzidani u sam obrazovni sistem i koliko doprinose razvoju i održanju ljudskih prava u praksi.

Ad 1) Obrazovanje za ljudska prava:

Ova kategorija predstavlja sve zakonske i druge sistemske mere koje je jedna država uvela sa svesnom i jasnom namerom da se kroz funkcionisanje obrazovnog sistema obezbedi demokratičnost i poštovanje ljudskih prava. To su strategije obrazovne politike koje se reflektuju na organizaciju i funkcionisanje sistema, kao i mehanizmi za njihovo sprovođenje, koji bi trebalo da garantuju demokratičnost na delu, tj. poštovanje ljudskih prava u praksi. Pre svega reč je o bazičnim principima na kojima je postavljen obrazovni sistem (dostupnost obrazovanja, jednakost u pristupu, kvalitetno obrazovanje za sve, i sl.) i koji se ne mogu naknadno dodavati.

"Uspostavljanje demokratije u zemljama u razvoju znači, pre svega, jačanje participacije i širenje dostupnosti obrazovanja" Howard, S., 1997, str. 4.

Ima mnogo važnih indikatora demokratičnosti obrazovnog sistema. Analiza ovih indikatora može pokazati do kog stepena određene kategorije stanovništva zaista realizuju svoje demokratsko pravo na obrazovanje. Neki od ključnih su sledeći:

- Da li obrazovni sistem na normativnom, zakonskom/ustavnom nivou sadrži bazične demokratske principe kao što su:
- "**Besplatno, opšte, univerzalno** (ne isključuje nijednu kategoriju stanovništva ni po rasnoj, etničkoj, polnoj, nacionalnoj, socijalnoj, političkoj ili drugoj osnovi) **osnovno obrazovanje za sve**. Na primer, u SRJ od 1995. zakonski je propisano obavezno osmogodišnje

školovanje za sve. Obuhvat dece osnovnim obrazovanjem u Jugoslaviji je 97.4%[2]. Mada je Ustavom garantovano pravo na univerzalno, obavezno i besplatno osnovno obrazovanje, podaci kažu da ovo pravo nije u punoj meri realizovano u praksi, jer približno 1/3 populacije nema kompletnu osnovnu školu.

Pravo na obrazovanje u SRJ na normativnom nivou:
"Svi važni pravni dokumenti u SRJ (kao što su savezni Ustav, ustavi republika, zakoni u oblasti obrazovanja) normativno obezbeđuju prava na obrazovanje u dobrom duhu odgovarajućih međunarodnih dokumenata:
- obrazovanje na svim nivoima za sve građane pod jednakim uslovim
- univerzalno, obavezno, besplatno i kvalitetno obrazovanje za sve;
- specifična prava na obrazovanje nacionalnih manjina što uključuje: pravo na očuvanje nacionalnog identiteta (što uključuje da deo školskog problema bude iz nacionalne istorije, tradicije, jezika, književnosti i umetnosti), pravo na učenje maternjeg jezika i programa vezanih za nacionalni identitet ako roditelji odluče da se njihova deca školuju na srpskom jeziku, obrazovanje nastavnika (barem za osnovno obrazovanje) na jeziku nacionalnih manjina na kome će izvoditi nastavu, štampanje udžbenika na jeziku nacionalnih manjina;
- specifična prava na posebne oblike obrazovanja dece ometene u razvoju i dece sa rizikom." (Perazić, O. i Ivić, I., 2000, str.104).

– **Zakonski obezbeđeno školovanje za specifične subpopulacije** (nacionalne, etničke manjine, decu sa posebnim potrebama, decu iz socijalno depriviranih slojeva, rizične grupe dece, i sl.), kao što je na primer, pravo nacionalnih manjina da se školuju na svom maternjem jeziku;

U Jugoslaviji "Prava nacionalnih manjina: a) da imaju obrazovanje na svom maternjem jeziku u osnovnoj i srednjoj školi (ako to zahtevaju roditelji i ako ima najmanje 15 učenika koji žele da se školuju na svom maternjem jeziku; b) očuvanje nacionalnog identiteta, jer u školama za nacionalne manjine značajan deo programa odnosi se na nacionalnu kulturu, tj. maternji jezik i književnost, nacionalnu istoriju, nacionalnu muziku i umetnost; c) ako roditelji dece iz nacionalnih manjina odluče da šalju svoju decu u škole na srpskom jeziku, za tu decu se organizuju časovi maternjeg jezika i na maternjem jeziku, kao i specifični sadržaji koji se odnose na njihovu nacionalnu kulturu; d) državne izdavačke kuće imaju obavezu da štampaju udžbenike na jezicima svih nacionalnih manjina na kojima se izvodi nastava; e) postoje institucije višeg i visokog obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina gde se školuju nastavnici za nastavu na datim jezicima.

2 *Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ, UNICEF, Beograd, 2000, str. 102..*

Postoji subsistem za obrazovanje dece ometene u razvoju (za različite vrste senzornih i motornih oštećenja) i za grupu rizične dece; veliki problem u realizaciji ovih dečjih prava, u ovom trenutku, jeste kolaps ovog subsistema zbog drastičnog osiromašenja obrazovanja" (Ivić, I. i Perazić, O., 2002, str. 53-54)

- **Dostupnost obrazovanja** pripadnicima sledećih grupa: mladi/odrasli, muškarci/žene, stanovništvo urbanih/ruralnih sredina, različite nacionalne/manjinske grupe;

"... još uvek je 130 miliona dece u svetu lišeno prava na elementarno obrazovanje; od toga su 2/3 devojčice. Jedna trećina obuhvaćenih nikada ne završi kompletnu osnovnu školu..." (Hammarberg, 1997, str.10)
Pravo žena i pripadnika manjina na obrazovanje veoma je često ugroženo i danas. U vreme kada su Talibani preuzimali vlast u Avganistanu, prva javna društvena akcija bilo je zatvaranje ženskih škola i otpuštanje žena sa njihovih poslova.

- Kakvi su principi uređenja obrazovnog sistema:
  - Nivo **(de)centralizovanosti upravljanja** i **donošenja odluka** (kako se i na kom mestu u sistemu donose odluke) u obrazovnom sistemu. Na primer, u čijoj nadležnosti su sledeća pitanja:
    - osnivanje i zatvaranje škola;
    - finansiranje škola (u Jugoslaviji, na primer, osnovne škole se finansiraju oko 95% iz budžeta, srednje oko 90%, a visoko obrazovanje oko 85%);
    - postavljanje direktora škola, dekana i rektora univerziteta;
    - zapošljavanje i otpuštanje nastavnika;
    - donošenje odluka o obaveznom školskom planu i programu (curriculum);
    - odobravanje udžbenika i instruktivnih materijala koji se koriste u školi;
    - definisanje standarda školskog prostora;
    - definisanje potrebne kvalifikacije za nastavno i nenastavno osoblje u obrazovanju;
    - koncipiranje programa stručnog usavršavanja nastavnika;
  - **Diversifikovanost i prohodnost obrazovnog sistema** da bi izašao u susret vrlo različitim potrebama svih slojeva stanovništva;
  - **Postojanje formalnog i neformalnog obrazovnog sistema** (osnovno obrazovanje odraslih, sistem stručnog obrazovanja za odrasle, medijsko obrazovanje, obrazovanje na daljinu, sistem permanentnog obrazovanja, razni vidovi specifičnih obuka, itd.). Da li je obezbeđen neki vid finansiranja neformalnog

obrazovanja, postoje li i kakav je status institucija koje sprovode neformalno obrazovanje? Razvijenost neformalnog obrazovnog sistema veoma je važna u zemljama u tranziciji gde je potrebno obučiti (ili prekvalifikovati) odrasle za nove poslove, ili posle dugog monopartijskog iskustva obučiti ih za ulogu aktivnog građanina u pluralističkom demokratskom društvu. Postojanje neformalnog sistema daje šansu za kontinuirano obrazovanje građana u skladu sa njihovim interesovanjima, potrebama i zahtevima vremena u kome žive;

- **Nivo autonomije nastavnika**: koliko nastavnici učestvuju u donošenju odluka u obrazovanju u razvoju reforme obrazovanja, u koncipiranju obrazovanja budućih nastavnika, itd. Kako izgleda propisana uloga nastavnika, učenika i same institucije (škole)? Ako u sistemu ne postoji prostor za angažovanje i autonomiju nastavnika, to je ozbiljna prepreka da oni budu nosioci demokratskih vrednosti u školi i među učenicima;
- **Finansiranje obrazovanja**: količina i raspored sredstava. Koliki se procenat bruto nacionalnog dohotka odvaja za obrazovanje? Standard razvijenih zemalja OECD je oko 6% GDP, a, na primer, u Srbiji se izdvaja oko 3.5%. Nisko finansiranje obrazovanja direktno ugrožava više prava: pravo na pristojne socio-ekonomske uslove ljudi zaposlenih u sektoru obrazovanja, pravo dece na besplatno obrazovanje i posebno ugrožava realizovanje kvalitetnog obrazovanja za sve (neki vidovi nastave se uopšte ne mogu realizovati pomoću "štapa i kanapa", npr. eksperimentalni rad, ako nema laboratorija i supstanci) . Manjak ulaganja u obrazovanje indirektno utiče i na: motivaciju nastavnika i učenika za rad, negativnu selekciju kadra za nastavnička zanimanja, broj i vrstu istraživanja koja se rade, na sam razvoj sistema, komunikaciju među obrazovnim stručnjacima, itd.

- Kakva je **razvijenost obrazovnog sistema**:
  - Postojanje **zgrada** i odgovarajućeg **školskog prostora i opreme** za realizaciju nastave;
  - Da li postoji geografski ravnomerno **raspoređena mreža obrazovnih institucija**, tako da bude olakšana dostupnost obrazovanja deci i mladima;
  - Ima li dovoljno **kadra** (pe svega, nastavnog), koji ima adekvatnu školsku kvalifikaciju i kvalitetno obrazovanje, da se pokriju školske potrebe. U Jugoslaviji zbog ekonomske krize u toku '90-tih (drastični pad procenta izdvajanja za obrazovanje iz bruto

nacionalnog dohotka, pad nastavničkih plata) došlo je do odlaska jednog broja nastavnika iz škola na druga bolje plaćena mesta (na primer, matematičara, nastavnika stranih jezika, muzičkog).

– Da li je razvijen **sistem stručnog usavršavanja** nastavnika i **napredovanja** u struci, kao i mehanizmi za ugradnju inovacija u redovnu praksu;

– Da li postoje **druge obrazovne institucije** (istraživačke obrazovne institucije, institucije za bazično obrazovanje i usavršavanje nastavnog kadra, specijalizovane institucije za izdavanje udžbenika i nastavnih sredstava, vladine i nevladine nezavisne ekspertske grupe, itd.) koje su važna podrška razvoju obrazovnog sistema.

Analiza prethodno pominjanih indikatora može da pokaže koliko je određeni obrazovni sistem, na nivou koncepcije i propisa, demokratski strukturiran i organizovan. Problem nastaje kada se sa nivoa "papira" pređe na nivo realnog života i pogleda kako u praksi izgleda primena ljudskih prava u obrazovanju, tj. do koje mere ustanovljeni mehanizmi zaista garantuju poštovanje ljudskih prava svim kategorijama stanovništva. Onda se vidi da, i pored brojnih garancija koje daje država, određene kategorije stanovištva ipak ne uspevaju da realizuju svoja ljudska prava (v. primer u prethodnom boksu).

Problemi dostupa i mogućnosti obrazovanja u Jugoslaviji do 2001. (prema Ivić, I. i Perazić, O., 2002, str. 54-59):
a) Značajan deo jugoslovenske populacije nije realizovao svoje pravo na obrazovanje;
- Uzrast od 15 do 29 godina skoro u punoj meri realizuje pravo na obrazovanje.
- Starija populacija, uglavnom ljudi preko 50 godina, velikim delom su izloženi diskriminaciji u obrazovanju, jer oko dve trećine te populacije nema čak ni potpuno osnovno (osmogodišnje) obrazovanje garantovano Ustavom.
- Postoji znatna diskriminacija seoske populacije. Oko 60% žena i 40% muškaraca nema potpunu osmogodišnju školu, dok oko 80% žena i 70% muškaraca nema formalno stručno obrazovanje. Potrebno je napomenuti da oko polovine jugoslovenskog stanovništva živi u seoskim područjima i oko 24% aktivnog stanovništva radi u poljoprivredi.
- Postoji diskriminacija ženskog stanovništva. Oko 40% žena nema potpunu osnovnu školu (oko 60% seoske i 25% gradske ženske populacije) i oko 80% žena u seoskim i oko 50% u gradskim područjima nema nikakvo stručno obrazovanje. Međutim, ne postoji takva diskriminacija za generacije ispod 30 godina.
- Postoji diskriminacija u realizaciji prava na obrazovanje za neke nacionalne i etničke grupe. Romi su u najgorem položaju, a pored njih i Vlasi, Muslimani i Albanci. U svim ovim nacionalnim manjinama diskriminacija je prisutnija kod

žena nego kod muškaraca.
– Neke nacionalne manjine (Mađari, Slovaci, Rusini) su u jednakom položaju kao i većinsko stanovništvo (Srbi) ili čak realizuju svoje pravo na obrazovanje u većem stepenu od većine populacioje (to su nacionalne manjine koje žive u Vojvodini, koja je ekonomski i kulturno najrazvijeniji region u Srbiji).
– Kada povežemo sve podatke o pravu na obrazovanje, opšti zaključak bi bio da najveća diskriminacija u sprovođenju prava na obrazovanje postoji prema sledećim grupama: stariji delovi ženske populacije u seoskim područjima posebno kod romskih, muslimanskih, vlaških i albanskih nacionalnih manjina na jugu i jugoistoku Srbije i severu Crne Gore, koje predstavljaju nerazvijene regije u Jugoslaviji.
b) Značajnom delu jugoslovenskog stanovništva nedostaju neki osnovni preduslovi da učestvuju u demokratskim procesima, a pre svega nedovoljni stepen obrazovanja;
c) Ako demokratske vrednosti treba razvijati kroz obrazovanje,onda sve takve aktivnosti i mere ne bi trebalo ograničiti na formalni obrazovni sistem, koji uglavnom obuhvata mladu generaciju, već bi merama trebalo obuhvatiti i odraslu populaciju, seosko stanovništvo, ženski deo populacije, a posebne, specijalne mere prirediti za najugroženije nacionalne manjine.

Ad 2) Obrazovanje o ljudskim pravima:

"Obrazovanje je ono što preživi kada zaboravimo sve što smo učili."

B.F. Skinner

Obrazovanje o ljudskim pravima je najlakše prepoznati, reč je, zapravo, o učenju o ljudskim pravima. Naime, to su sve one aktivnosti koje su usmerene na prenošenje informacija, znanja o ljudskim pravima (šta znači pojam ljudska prava, upoznavanje s članovima Konvencije, objašnjenje same ideje, pojma i uslova nastanka ljudskih prava, mehanizama zaštite pojedinih prava, itd.).

Kada je u pitanju obuka o ljudskim pravima van školskog sistema najčešći oblici su seminari, lifleti, javne tribine, predavanja, tekstovi u novinama, razgovori na televiziji ili radiju, razni vidovi publikacija, brošure, plakati, i sl. Unutar školskog sistema, o ljudskim pravima deca i mladi uče ili u okviru uobičajenih školskih predmeta (istorija, maternji jezik, sociologija, filozofija, itd.) ili u okviru posebnog predmeta, koji može imati različita imena (građansko vaspitanje, moralno i građansko obrazovanje, osnovi etike, etika i društvo, demokratsko vaspitanje, ustav i prava građana, ljudska prava i demokratija, moralno vaspitanje, životne veštine, itd.).

U mnogim zemljama, čak gde postoji kao zaseban predmet, insistira se da ljudska prava i demokratija predstavljaju osu kurikuluma, da budu

transferzalne teme utkane u sadržaj svih predmeta i prezentovane u svakom od njih, u svim razredima (npr. v. Citizenship as an Axis for School Education: Curricular Parameters in Brazil, Education for Democracy, vol. 9, Unicef- Regional Office for Latin America and the Caribbean, March 1999).

UN dekada obrazovanja za ljudska prava (1995-2004) proklamovana je u Rezoluciji Generalne skupštine 49/184 od 23.12.1994., sa Planom akcija za dekadu. Plan ima pet ciljeva:
1. Snimanje potreba i formulisanje efikasnih strategija za unapređenje obrazovanja za ljudska prava (HRE).
2. Razvoj i jačanje programa i kapaciteta HRE na internacionalnom, regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou.
3. Koordinisan razvoj efikasnih HRE materijala.
4. Jačanje uloge i kapaciteta mas medija u unapređivanju HRE.
5. Globalnu diseminaciju Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.

Human Right Education and Compass

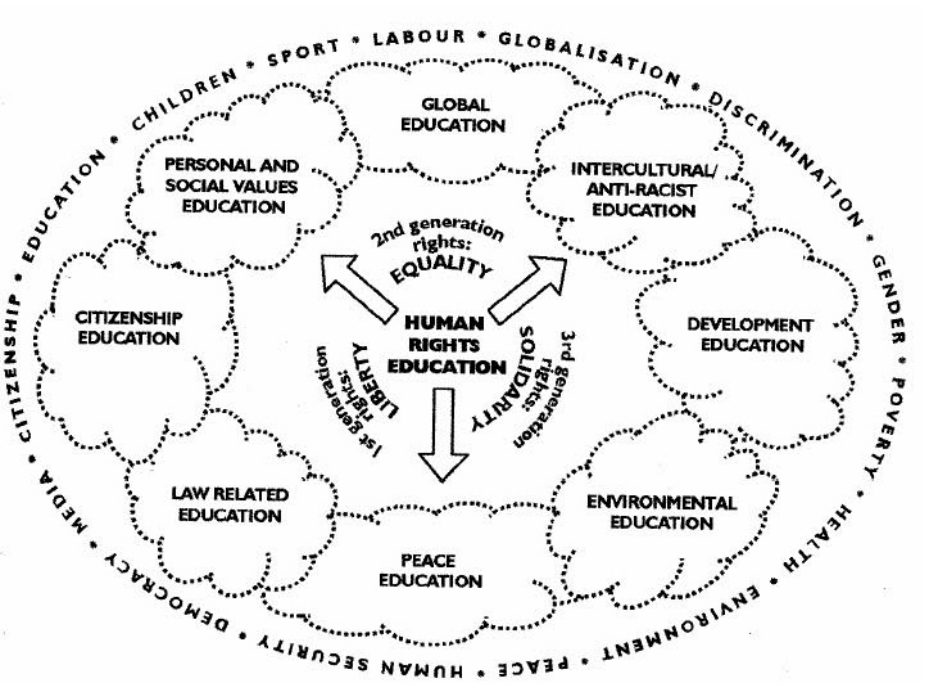

Slika 1: Obrazovanje o ljudskim pravima: primer koje sve sadržaje može da obuhvata predmet koji je posvećen ljudskim pravima (Brander et all, 2002, str. 27)

Bez obzira da li se o ljudskim pravima uči u posebnom, ili u okviru postojećih školskih predmeta, ciljevi ove obuke su najčešće slično formulisani:

- poznavanje i razumevanje osnovnih pojmova, kao što su: sloboda, pravda, jednakost, ljudsko dostojanstvo, nediskriminativnost, demokratija, prava, odgovornosti, međuzavisnost i solidarnost;
- poznavanje međunarodnih i nacionalnih dokumenata (zakonskih i drugih akata) koji se odnose na ovo polje;
- poznavanje osnovnih ljudskih prava, uslova i istorijata njihovog nastanka, kao i instrumenata njihove zaštite;
- etička pitanja koja uključuju jednakost prava, solidarnost i dostojanstvo ljudskih bića;
- razvoj kulture dijaloga i uzajamnog poštovanja u školi;
- očuvanje životne okoline;
- zaštita zdravlja;
- polna ravnopravnost;
- razvoj tolerancije prema različitosti i otvorenosti prema drugima.

Postoji nekoliko važnih problema sa učenjem o ljudskim pravima. Prvi ozbiljan problem je to što su često "fioka znanja" i "fioka ponašanja" kod čoveka odvojene, tj. nešto što se uči u školskom kontekstu ne prepoznaje se lako u svakodnevnom životu i teško se prevodi na nivo ponašanja. Ovome posebno doprinosi kada je predmet koji se bavi ljudskim pravima postavljen normativno, teoretski, doktrinarno, kao nova ideologija koja bi trebalo da zameni postojeću, i kada se metod rada svede na nastavnička predavanja i učeničko "bubanje" i reprodukciju datih činjenica. Ljudska prava su sadržaj koji bi trebalo da bude polje živih diskusija, razmena i sučeljavanja različitih pogleda na složene društvene fenomene za koje ne postoji samo jedan tačan odgovor.

Ad 3) Obrazovanje u ljudskim pravima:

Ovo bi trebalo da bude ogledalo realizovanosti svih mera koje su preduzete da bi se u praksi ostvarila prava pojedinaca i posebnih grupa. Iako je reč o praktičnom nivou, nije ga uvek lako prepoznati. Jedan razlog je što postoji diskrepanca između napisanog i onoga šta se dešava u praksi, kao i veliki raskorak između znanja i ponašanja u skladu sa tim podacima.

Obrazovanje u ljudskim pravima u školi podrazumeva da su ljudska prava uzidana u: uređenje i funkcionisanje škole, način upravljanja školom

(menadžment); metod učenja/nastave (da uključuju dečju participaciju); način na koji je prezentovan sadržaj u udžbenicima; odnose učenika i nastavnika.

Do promene ponašanja jedne osobe dovodi, prevashodno, promena njenih stavova. A da bi neko promenio stav nije dovoljno da nauči podatke, da zna informacije o fenomenu kakav su ljudska prava već da su ta ista prava ugrađena u funkcionisanje obrazovnog sistema, da su način života u školi kao socijalnoj instituciji. Pedagoški posao je i društveni i politički posao. Čak i kad se prenose tehnička i naučna znanja, učenici i njihovi edukatori su uključeni u mrežu socijalnih relacija. Kroz življenje u uslovima gde se poštuju ljudska prava najbolje se formiraju i razvijaju demokratske vrednosti i stavovi uvažavanja drugog i drugačijeg. Zato glavna pitanja koja se postavljaju jesu da li življenje u školi nudi učenicima mogućnost da iskuse demokratska načela i ostvare određena prava i koju vrstu poruke škola šalje deci?

Učenje je po svojoj prirodi isto toliko socijalni koliko i individualno konstruisani čin. Individualno, unutrašnje stanje učenika je u stalnom međudejstvu sa spoljnim uslovima i uticajima. Teško je naći knjigu iz oblasti psihologije učenja u poslednjih deset godina u kojoj se ne govori o ovoj činjenici (Pešikan, 2000). Ljudska bića uče u raznim kontekstima. Najneposredniji kontekst za formalno učenje je nastava. Nastava se odvija u školskom kontekstu, koji karakteriše specifična školska klima ili kultura. "Glavni školski predmet u školi, viđenoj iz kulturološkog ugla, jeste sama škola". (Bruner, 1996), a "ljudska prava su kako principi koji definišu strukturu i organizaciju školskog sistema, tako i principi prema kojima se organizuje etos i život u školi." (Pečak, 1996, p.82).

Demokratija se shvata kao način ljudske koegzistencije i učenici bi trebalo da to iskuse u školi. Gledano iz tog ugla, učenici bi trebalo da učestvuju u postavljanju pravila, u diskusiji i donošenju odluka o realnim problemima koji se pojavljuju u školi kao instituciji. Demokratsko iskustvo je "moćan nastavnik" moralnih vrednosti i škola bi te vrednosti trebalo da učini eksplicitnim, a život u školi bi trebalo da se odvija u skladu sa njima. Demokratska koegzistencija podrazumeva poštovanje razlika. Škola je povlašćen prostor za učenje da se živi sa razlikama, jer se tu nalaze deca različitog porekla i različitog socio-ekonomskog nivoa. Škola, takođe, kroz sistematizovanje znanja o zemlji i svetu daje podlogu za debate o društvenim pitanjima. Ona je pravo mesto za ovakvo učenje, jer je zaštićeno mesto na kome se mogu učiti i vežbati ova umenja, a potom to iskustvo preneti na druge javne prostore.

Učenje mladih o ljudskim pravima zahteva pre svega da nastavnici budu pripremljeni za suočavanje sa ovim složenim problemom. Tako je, na primer, UNESCO još 1979. godine napravio Plan za razvoj nastave o ljudskim pravima (UNESCO's Plan for the Development of Human Rights Teaching) koji se, na razne načine, sledi do danas. Ono što je ključno u ovoj obuci, jeste

da se ona ne može svesti na predavanja o ljudskim pravima, već nužno podrazumeva interaktivnu nastavu uz punu dečju participaciju (kooperativno učenje, timski rad, projekatska nastava, mala istraživanja, pravljenje školskih novina, organizovanje školskih manifestacija, radio stanice i slično) koja će ovaj sadržaj učenicima postaviti problemski, a ne apodiktično kao novu dogmu koju treba usvojiti namesto stare. Interaktivne metode rada su veoma poželjne pre svega zato što jačaju sposobnost dece za saradnju, za dogovaranje, planiranje i usaglašavanje različitih potreba i interesa, podstiču samostalnost i odgovornost dece za vlastito učenje, decentriranje sa vlastite i razumevanje pozije drugoga. Naravno, ako nastavnici sami ne žive u demokratskim uslovima, oni ne mogu ni decu podučavati ljudskim pravima.

Demokratske vrednosti i ljudska prava najbolje se formiraju i razvijaju kroz samo življenje u uslovima gde se oni poštuju, i to važi ne samo za obrazovni sistem već generalno. Ako su građanima prava ugrožena u svakodnevnom životu, uzaludno je što postoje zakoni i potpisana dokumenta koja ih deklarativno zastupaju.

Ključne tačke ljudskih prava u obrazovanju: položaj učenika/onoga koji uči i kvalitetno obrazovanje za sve

Sve tri prethodno pominjane varijante odnosa obrazovanja i ljudskih prava prelamaju se kroz dve ključne dimenzije: **kvalitetno obrazovanje za sve** (bez obzira na pol, socio-ekonomski položaj porodice, nacionalnost, rasu, religiju, jezik) i **položaj učenika/onoga koji uči** u obrazovnom procesu.

Promena položaja učenika/onoga koji uči ne podrazumeva samo pravljenje prijateljskog i ugodnog ambijenta (iako je i to važno u vaspitno-obrazovnom radu) već stimulativnu atmosferu za učenje i podsticanje motivacije za intelektualni rad[3]. Promena položaja učenika trebalo bi prevashodno da se ogleda u tome da od pasivnog primaoca gotovih znanja on postane aktivni konstruktor vlastitih znanja kroz interakciju sa nastavnicima i drugim izvorima znanja. Kvalitetno obrazovanje nužno uključuje promenu položaja onoga koji uči, jer bez uvažavanja individualnih karakteristika osobe (sposobnosti, interesovanja, prethodnih znanja, ličnog viđenja, stila i tempa učenja, i sl.) ne može se postići ni kvalitetan obrazovni rezultat, koji bi trebalo da uključuje integrisana znanja, umenja i stavove.

Za aktivno, odgovorno i adekvatno ponašanje u društvu, neophodno je razvijati nove kompetencije, umenja (kakve su rešavanje problema, donošenje

3 *V. Ivić, I., Pešikan, A. i Antić, S. (2002): Aktivno učenje 2, Institut za psihologiju & UNICEF, Beograd.*

odluka, posredovanje, vešta pismena i verbalna komunikacija) koja su neophodna za učestvovanje u društvenom životu i za preuzimanje uloge aktivnog i odgovornog građanina. Jedan od ključnih uslova da bi se to realizovalo jeste promena metoda rada u školi. Dominirajući predavački model po definiciji ne može kod učenika razviti brojna umenja potrebna za snalaženje u turbulentnim životnim okolnostima. Interaktivne metode rada (npr.kooperativno učenje, timski rad, projekatska nastava, mali istraživački radovi, argumentovane diskusije) su veoma pogodne jer jačaju samostalnost u radu, ali i sposobnost za zajednički rad sa drugima, sposobnost saradnje, dogovaranja, podele uloga u zajedničkom poslu, planiranja i koordiniranja različitih interesa i potreba. To znači da se uloge nastavnika i učenika moraju promeniti. Nastavnik mora biti autonoman profesionalac koji dizajnira nastavne situacije i snosi odgovornost za realizaciju planiranih ciljeva, a učenici aktivni partneri u nastavnom procesu koji preuzimaju odgovornost za vlastito učenje. Demokratski duh se mora razvijati tokom svakodnevnog rada u samoj učionici, a tempo prihvatanja promena u tom pravcu zavisi od brzine kojom će nastavnici prihvatiti te promene.

Ima nekoliko stvari bez kojih se ne može zamisliti kvalitetno obrazovanje:

- participacija onih koji uče u vlastitom obrazovanju;
- aktivna i interaktivna metodologija rada u školi (mnogo raznovrsnih metoda za mnogo različitih efekata);
- nastava koja osamostaljuje u radu, oprema ih za dalje školovanje i svet rada;
- učestvovanje učenika u donošenju odluka, posebno onih koje se direktno odnose na njih;
- slobodno izražavanje mišljenja, ali bez ugrožavanja drugih;
- slobodna i otvorena komunikacija učenika i nastavnika međusobno;
- odgovarajući sadržaj obrazovanja (relevantan za život u školi i van škole, znanja potrebna za život, vertikalno i horizontalno povezivanje znanja, itd.);
- prijateljski i zaštitnički ambijent u školi (zdrava, bezbedna sredina koja odgovara potrebama dece, kojoj osećaju da pripadaju, u kojoj nema diskriminacije ni po jednoj osnovi).

U obrazovanju za ljudska prava (human rights education) sve više se koristi **inkluzivni pristup** koji podrazumeva više stvari.

- Pre svega, to je **uključivanje sve tri dimenzije, znanje, umenje i stavove**, u istom stepenu. Znanje je samo delimično upotrebljivo ako

ne vodi do razvoja umenja i formiranja stavova. Takvo obrazovanje je zadatak cele škole. To je moguće samo u demokratskoj školi sa pluralitetom i neutralnošču, sa jasnim i definisanim pravilima ponašanja i komunikacije, uz poštovanje ličnog integriteta svake osobe, ljudskih i dečjih prava.

– Koncipiranje obrazovanja za ljudska prava moralo bi da ima na umu veoma široku publiku i po uzrastu i vidu obrazovanja, tj. moralo bi biti uključeno istovremeno **u formalno (formal), neformalno (non-formal) i nezvanično (informal)** obrazovanje. Formalno obrazovanje se odnosi na strukturirani obrazovni sistem koji teče od osnovne škjole do univerziteta i uključuje posebne programe za tehničku i stručnu obuku. Neformalno obrazovanje podrazumeva svaki planirani program obuke koji je napravljen da razvije neke veštine i kompetencije koje nisu deo obaveznog školskog kurikuluma. Nezvanično obrazovanje se odnosi na sticanje znanja, stavova, vrednosti, veština iz neposrednog okruženja i kroz svakodnevni život (porodica, komšiluk, biblioteka, mediji, igra, trgovina i sl.), bez namenske, planirane obuke. Formalno, neformalno i nezvanično obrazovanje su komplementarni elementi, koji uzajmno podržavaju doživotno učenje, kako u formalnom kontekstu, tako i u svakodnevnim životnim okolnostima.

– Logična posledica prethodnog stava jeste **upotreba aktivnih, interaktivnih metoda** učenja/nastave u obrazovanju za ljudska prava. Nezamislivo je da se ovaj sadržaj u vidu konačnih, gotovih činjenica prenosi (čitaj: predaje) učenicima, a oni ga sa razumevanjem ponavljaju. Takav pristup lako može preći u najgoru vrstu ideologizirane nastave ("ponavljanje slogana", Brander et all, 2002) što je suprotno samoj prirodi i konceptu ljudskih prava, kao i cilju obrazovanja za ljudska prava. Besmislenost predavanja je posebno očigledna kada izađemo iz okvira formalnog obrazovanja i suočimo se sa svim izazovima savremenog društva, poput procesa globalizacije, religijskim, etničkim i nacionalnim razlikama, životom u multikulturnoj zajednici, gde bi obrazovanje za ljudska prava trebalo da pomogne individui da nađe način da razlike tretira kao prednost, a ne kao prepreku.

– Kroz aktivno učenje obrazovanje za ljudska prava v**ezuje se za važne lokalne i globalne teme** kao što su razvoj, životna sredina, interkulturna saradnja, mir. To je jedan od razloga zašto obrazovanje za ljudska prava ne bi trebalo ograničiti na specifičan, namenski predmet. Aktivna participacija učenika/onih koji uče je neophodna jer kooperativno učenje razvija grupnu koheziju, redukuje predrasude prema pojedinim individuama ili grupama, pomaže razumevanje složenih društvenih pojmova i odnosa, otvara mogućnosti rešavanja

problema, povezivanja znanja i razvoja kreativnosti. A sve ovo su važni ciljevi obrazovanja za ljudska prava.

– Inkluzivno obrazovanje podrazumeva **spoj prava na obrazovanje**, koje je univerzalno, i **toga da je svako dete jedinstveno** (po potrebama, osobinama, interesovanjima, sposobnosti, itd.). Pluralitet metoda rada i uvažavanje onoga ko uči, zajedno sa diversifikovanim načinima obrazovanja povećava mogućnost da svako realizuje vlastite potencijale kroz masovno obrazovanje.

– Već smo naglasili da obrazovanje za ljudska prava ne treba svesti samo na školski sistem već razmišljati o njemu u kontekstu doživotnog obrazovanja. U tom smislu trebalo bi **naglašavati učenje** (a ne nastavu, obuku), jer taj ugao pretpostavlja nivo individualne odgovornosti za ono što se uči, kao i nužno aktivno uključivanje osobe koja uči. Između procesa nastave i procesa učenja ne može se staviti znak jednakosti. Učenje je proces konstrukcije, bolje reći ko-konstrukcije vlastitog znanja kroz asimetričnu interakciju s onim koji zna više i sa drugim izvorima znanja. Nastava je sve ono što smo preduzeli da bi kreirali takve uslove koji će podstaći i izazvati učenje.

– Crno-belo tretiranje određenog društvenog ustrojstva (npr. demokratija kao apodiktično pozitivno uređenje) zavodi na kriv trag. Nijedan društveni poredak ne može biti idealan i uvek postoje modaliteti u njegovom funkcionisanju kojima se neki njegovi loši efekti mogu ublažiti ili izlečiti. Ovakav pristup jedino omogućava valjanu analizu prednosti i slabosti pojedinog uređenja i mogućnost za dobru procenu šta i kako menjati. Čak ako i nema praktičnih uslova za **rešavanje otvorenih pitanja demokratije** i ljudskih prava, višestruko je korisno intelektualno promišljanje tih problema, pogotovo sa stanovišta razvijanja kritičkog mišljenja kod mladih. Ukazivanje na dileme demokratije ima važan saznajni efekat, jer pokazuje da nema jednog tačnog odgovora, jednog idealnog rešenja, idealnog modela društvenog ustrojstva koje samo po sebi rešava sve probleme. Postoje brojni varijeteti "tačnog odgovora", dobra rešenja za jedan aspekt problema, ali i brojne nepoželjne implikacije kojih je potrebno biti svestan. Postavljanje i elaboriranje dilema postiče analitičko mišljenje kod dece, poimanje uzročno-posledičnih odnosa i bolje razumevanje složenih društvenih fenomena, kakav je poredak jednog društva i odnosi koji proističu iz njega. Zato nam se čini da je veoma važno da se u obrazovanju za ljudska prava ekpliciraju i, kad god je moguće, prodiskutuju dileme koje pokreće njegov sadržaj. A istorijski razvoj pokreće zaista mnogobrojne dileme.

Pitanja bez jednoznačnog odgovora: dileme oko ljudskih prava

Postoje brojni otvoreni problemi, protivurečnosti, ograničenja i dileme unutar samog koncepta demokratije i ljudskih prava. Dileme su izuzetni izazovi, to su nerešeni problemi demokratije, koja je dinamički proces u stalnoj promeni i suočavanje sa njima je nužan korak u razvoju i doradi postojećih rešenja.

Svest o dilemama je važan deo kulture ljudskih prava i demokratske kulture uopšte (promišljeno artikulisanje problema savremenog društva, podizanje nivoa obaveštenosti i svesnosti, kritičko procenjivanje vladajuće politike i načina društvenog funkcionisanja, itd). Svakodnevni život postavlja stalno nove izazove pred koncept demokratije i ljudskih prava. I kao što sam koncept nije zaokružen i način obrazovanja za demokratiju i ljudska prava morao bi biti otvoren, sa osetljivošću za otvorena pitanja. Zanimljivo je koliko se se u toku učenja o ljudskim pravima i demokratiji te dileme otvaraju i diskutuju (Plut, Pešikan, Pešić i Antić, 2002). Na dileme bi trebalo gledati kao na izazov za razmišljanje, podsticaj i poziv da se aktivno odnosimo prema pravilima koja uređuju naš život. Evo samo nekih od njih.

- Da li prava dobijamo ili nam pripadaju? Puno diskusija je vođeno oko ovoga. Čovek se ne rađa sa ljudskim pravima, već su ih ljudi zajedno sa drugim ljudima izmislili da bi se zaštitili jedni od drugih. Važan deo poznavanja ljudskih prava jeste svest o tome da nam prava ne dodeljuje određena grupa ljudi. Ovo ima izuzetno važne implikacije na učenje o ljudskim pravima, posebno kod obuke dece (jer deca imaju u svesti da im odrasli nešto daju, dozvoljavaju ili ne).
- Da li obrazovanje spada u osnovna ljudska prava? Autori nekada razlikuju "osnovna" prava i prava koja su "vredna sama po sebi", u koje bi spadalo i obrazovanje (Halim, 1997). Pravo na obrazovanje ne spada u prava prve generacije (iako se sve ređe govori o generacijama prava, a sve više o inkluzivnom pristupu), ali u nekoliko konvencija i deklaracija UN koje su potpisale i ratifikovale brojne zemlje ono se posebno naglašava[4], posebno kao osnova za primenu drugih prava.

"Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima tvrdi da svako ima pravo na obrazovanje. Ovo se često zanemaruje u listi bazičnih ljudskih potreba i tek u poslednje vreme mu se posvećuje nešto više pažnje kada su ekonomisti i planeri razvoja shvatili da obrazovanje i razvoj ljudskih resursa imaju uticaj i na zdravlje,

4 *Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by General Assembly Resolution 217 A (III) of December 1948, Article 26; the Convention on the Rights of the Child, Article 28 and 29; The Vienna Declaration and Program of Action of the UN Human Rights Conference on Human Rights stressed the right to education and human rights education in about 15 of its Articles; The Convention on the Elimination of All Sorts of Discrimination Against Women, entered into force in 1981, stressed the right of women and girls to education.*

moral, produktivnost porodičnih prihoda i stopu fertiliteta." UN Document E/CN.6/1995/3/Add.2, 18 Januar 1995.

- Problem prevoda i interpretacije pojedinih članova Konvencije. Nekada nije reč o prevodu već adaptaciji pojma specifičnom društvenom i kulturnom kontekstu.
- Nekada se kulturna tradicija jednog naroda kosi sa članovima Konvencije o ljudskim pravima: ugovorene udaje (dok su još deca), "počasno ubijanje" devojaka i žena, gledanje na dete u nekim sredinama (npr. do punoletstva se ne pita ni o stvarima koje ga se lično tiču, odrasli odlučuju o svim pitanjima relevantnim za dete). Da li kulturne vrednosti nekada treba da budu iznad univerzalnosti ljudskih prava ili su ljudska prava zaista univerzalna? Da li se ljudska prava mogu primenjivati selektivno? Od čega to zavisi, ko o tome odlučuje?
- Sukob dva demokratska principa ili prava? Na primer, nastavničkog prava na štrajk i učeničkog prava na kvalitetno obrazovanje, prava na mir i prava na minimum pristojnih uslova za život? To otvara pitanje hijerarhije prava, da li su neka prava prioritetnija od drugih? Možemo li "žrtvovati" neka prava za račun drugih? Može li se ograničiti pravo manjina zbog nacionalne sigurnosti? Ako može, treba li tu postaviti neke uslove? Može li se država naterati da čini sve za socio-ekonomska prava svojih građana?

"Bavljenje jednim bazičnim pravom kao prioritetom ne znači, i ne bi trebalo da znači uklanjanje drugih prava, kao što je obrazovanje, sa liste bazičnih prava. Na primer, obezbeđivanje hrane za neke ljude ima prioritet nad razgovorima o miru, ali sva ova prava, uključujući obrazovanje, ostaju bazična prava" (Asma Abdel Halim, 1997, str. 6).

- Mogu li se ljudska prava braniti ili sprovoditi upotrebom nedemokratskih sredstava (vojnim akcijama, sankcijama, izolacijom zemlje od ostatka sveta, bombardovanjem itd.)? Mogu li se demokratske tekovine ostvarivati nedemokratskim sredstvima? Na primer, upotreba nasilja za ostvarivanje nacionalnog oslobođenja i autonomije, revolucija kao nasilna smena jednog društvenog poretka zarad pravednije podele i kontrole vlasti i uvođenja demokratičnijeg društva.
- Problemi praktične primene demokratskih principa. Da li je u kritičnim situacijama u kojima se nađe država smisleno i produktivno poštovati demokratska načela ili se od njih može tada i odstupati (npr. u ratnim situacijama jača kontrola države je prihvatljiva); odnos proklamovanog načela ravnopravnosti i stvarne nesrazmere u moći između pojedinih zemalja; pitanje efikasnosti

demokratije u kriznim, nestabilnim društvenim situacijama; može li se demokratija, koji je vrlo skup sistem organizovanja vlasti, razvijati u siromašnim zemljama, može li se razvijati demokratija u uslovima borbe za "goli opstanak"; odnos nivo prosvećenosti građana i razvoja demokratije (neprosvećenost naroda kao kočnica za demokratski razvoj zemlje); problem određivanja granice između borbe za nezavisnost i suverenitet i secesionizma; Francuska buržoaska revolucija, čiji su proklamovani ciljevi simbol demokratičnosti: "Egalite, fraternite, liberte" (jednakost, bratstvo, sloboda), a način (revolucija) je nedemokratski; sprovođenje društveno-ekonomskih reformi (koje su vid modernizacije i demokratizacije odnosa u državi) silom, mimo volje većine, a zbog dugoročne koristi?

– Da li postoji više modela razvoja demokratije u jednom društvu ili samo model razvoja zapadne demokratije (slobodno tržište, liberalni kapitalizam, građanska klasa, itd)? Da li je moguć razvoj demokratije u jednopartijskim sistemima?

ZAKLJUČAK:

Čoveku koji bi živeo potpuno sam na svetu ne bi bila potrebna konvencija o ljudskim pravima. Međutim, onog trenutka kada počne da živi sa drugima, ljudska prava, kao i brojne druge socijalne regule veoma su potrebne, bez obzira o kojoj formi ljudske zajednice je reč.

Demokratija kao politički sistem podrazumeva priznavanje, garanciju i zaštitu ljudskih prava. Međutim, "nema garancije inherentnih obliku vladavine zvanom demokratija da će automatski sva ljudska prava biti poštovana" (Linz, 2002, p.42), a "stepen prava i sloboda koja uživaju građani u demokratskim društvima, međutim, zaostaje za onim što se striktno zahteva za postojanje same demokratije" (Dahl, 1994, p.42).

To moramo imati na umu. Nije dovoljno napisati u deklaracijama, staviti u zakone, potpisati i ratifikovati međunarodna dokumenta već se mora naći način kako da se ljudska prava pretoče u svakodnevni život, u realne ljudske odnose, da ne bi bili "papirni" koncept već način odnošenja ljudi međusobno. A obrazovanje je pravi metod za "oživljavanje" ovog koncepta.

Navođena literatura:

1. *Adopted Text on Education for Democratic Citizenship, Council of Europe.*
2. *Beetham, D. & Boyle, K. (1995): Introducing Democracy: 80 Questions and Answers, Polity Press, Unesco Publishing.*
3. *Bodine, R.J., Crawford, D.K. & Schrumpf, F. (1994): Creating the Peaceable School - A comprehensive program for teaching conflict resolution, Research press, Illinois.*
4. *Bondia, D. (2001): Pojam demokratije i njegovo učešće u međunarodnoj zaštiti ljudskih prava: veza između demokratskog društva i ljudskih prava, u: Čitanka ljudskih prava, Jasna Bakšić-Muftić i Ljiljana Mijović (Ur.), Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, str. 17-47.*
5. *Brander, P., Oliveira, B., Gomes, R., Ondrackova, J., Keen, E., Surian, A., Lemineur, M.and Suslova, O. (2002): Compass: A Manual on Human Rights Education with Young People, Council of Europe, Strasbourg.*
6. *Bruner, J. (1996): The Culture of Education, Harvard Unioversity Press, Cambridge, Massachusetts.*
7. *Carrim, Nazir (1998): An Analisys of Curriculum development and Curriculum Materials in Regard to Human Rights, Democracy and Citizenship Education in Contemporary South Africa, paper presented at the CIES World Congress of Comparative and Education Societies, Cape Town, South Africa, July 12-17, 1998.*
8. *Čitanka ljudskih prava (2001), Jasna Bakšić-Muftić i Ljiljana Mijović (Ur.), Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina.*
9. *Citizenship as an Axis for School Education: Curricular Parameters in Brazil, Education for Democracy, vol. 9, Unicef- Regional Office for Latin America and the Caribbean, March 1999.*
10. *Dahl,Robert (1994): Dileme pluralističke demokratije, BIGZ, Beograd.*
11. *Daun, H., Landin, A. & Young, S. (1998): Democracy as a Theme in the Curriculum of Compalsory Education in Sweden, paper presented at the CIES World Congress of Comparative and Education Societies, Cape Town, South Africa, July 12-17, 1998.*

12. *Democracy in Education in Bosnia-Herzegovina and FR Yugoslavia (2002), Kolouh-Westin, L. (Ed.), Institute of International Education, Stockholm University, Sweden.*

13. *Democracy in Textbooks and Student Minds: Educational Transitions in Bosnia-Herzegovina, Yugoslavia, Mozambique & South Africa (2002), Daun, H., Enslin, P., Kolouh-Westin, L. & Plut, D. (Eds.), Nova Science Publishers, Inc., New York.*

14. *Halim, Asma Abdel (1997): Education as a basic human right, Democracy & Education, The magazin for classroom teachers, College of Education, Ohio University, Ohio, str. 6.*

15. *Hammarberg, T. (1997): A school for children with rights - The significance of the United Nations Convention on the Rights of the Child for modern education policy, Sala Guinta della Presidenza Regionale Palazzo Bastogi, Florance, Italy.*

16. *Handbook of Teacher Training in Europe - Issues and Trends (1994), Maurice Galton and Bob Moon (Eds.), David Fulton Publishers, London.*

17. *How Students Learn - Reforming School Through Learner-Centered Education (1998), Lambert, N., & McCombs, B. (Eds.), APA, Washington DC.*

18. *Howard, S. (1997): Knowing democracy: Teachers, schools, and global transformation, Democracy & Education, The magazin for classroom teachers, College of Education, Ohio University, Ohio, str. 4*

19. *Human rights: A Basic Handbook for UN Staff, UN.*

20. *Ivić, I., Pešikan, A. i Antić, S. (2002): Aktivno učenje 2, Institut za psihologiju & UNICEF, Beograd.*

21. *Ivić, Ivan i Perazić, Olga (2002): Yugoslavia: Divergent Tendencies - Centralization and Ethnification, u: Democracy in Textbooks and Student Minds: Educational Transitions in Bosnia-Herzegovina, Yugoslavia, Mozambique & South Africa, Daun, H., Enslin, P., Kolouh-Westin, L. & Plut, D. (Eds.), Nova Science Publishers, Inc., New York, str. 47-63.*

22. *Knowing and Living Our Rights - Manual for child rights education in primary school (2001), prepared by: D. Maleš i I. Stričević, UNICEF & Školska knjiga, Zagreb, Croatia.*

23. *Levin, L. (1996): Human Rights: Questions and Answers, Unesco, Paris.*

24. *Obrazovanje za demokratiju, časopis Dijalog, broj 3-4, proleće-leto 1997, Fond Demokratski centar, Beograd.*

25. *Participation and Citizenship - Training for Minority Youth Projects in Europe, Council of Europe, 1998.*

26. *Pečak, M. (1996): Civic education in Slovenia: from social and moral educationto instruction in human rights, Congess report of The 2nd European Education for Peace Congress Educating for human rights: from vision to reality, Lillehammer, Norwey, July 26-30 1996, p.82)*

27. *Perazić, Olga i Ivić, Ivan (2000): Ostvarivanje prava svih na obrazovanje u SRJ, u knjizi: Godišnjak, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, str.104.*

28. *Pešikan, A. (2000): Psihološki pristupoaktivnom učenju istorije na osnovnoškolskom nivou, doktorska teza, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd.*

29. *Plut, D., Pešikan, A., Pešić, J., Antić, S., Kolouh-Westin, L., Carrim, N., Enslin, P., Pendlebury, S., Popadić & Bila, L. (2002): What is Democracy in Textbooks?, u: Democracy in Textbooks and Student Minds: Educational Transitions in Bosnia-Herzegovina, Yugoslavia, Mozambique & South Africa, Daun, H., Enslin, P., Kolouh-Westin, L. & Plut, D. (Eds.), Nova Science Publishers, Inc., New York, str. 109-145.*

30. *Rudić, M. ((2001): Ljudska prava - Priručnik za nastavnike, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd.*

31. *Smith, A., Fountain, S. and McLean, H. (2002): Civic Education in Primary and Secondary Schools in the Republic of Serbia - An Evaluation of the First Year, 2001-2002, and recommendations, UNICEF, UNESCO, Fund for an Open Society - Serbia & Open Society Institute, Belgrade, Yugoslavia.*

32. *Smith, A., Fountain, S. and McLean, Hugh (2002): Civic Education in Primary and Secondary Schools in the Republic of Serbia, UNICEF Belgrade Office, Unesco, Fund for an Open Society - Serbia and Open Society Institute.*

HE'S GETTING ON MY NERVES!
COMMISSION ON HUMAN RIGHTS

Prof. dr. Biserka Belicza
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zagreb, Hrvatska

ZAŠTITA ZDRAVLJA I LJUDSKA PRAVA

Živimo u doba kada se pravo na zdravlje u nizu svjetski i nacionalno relevantnih dokumenata proglašava temeljnim ljudskim pravom, bilo da je riječ o deklaracijama, konvencijama, protokolima i poveljama, do Ustava i zakona o zdravstvenoj zaštiti.

Opća deklaracija o ljudskim pravima (Universal Declaration on Human Rights), koja je usvojena i proglašena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 10. prosinca 1948. godine (rezolucija br. 217/III/), određuje pravo na život kao osnovno ljudsko pravo te smješta pravo na zdravlje u grupu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava:

Čl. 1.
Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću pa jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva;
Čl. 3.
Svatko ima pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost;
Čl. 22.
Svatko kao pripadnik društva ima, putem državnih programa i međunarodne suradnje, a u skladu s organizacijom i mogućnostima svake pojedine države, pravo na socijalnu sigurnost i ostvarenje gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava koja su uvjet njegova dostojanstva i nesmetanog razvoja njegove osobnosti;
Čl. 23.
1. Svatko ima pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja, pravedne i primjerene

uvjete za rad i zaštitu od nezaposlenosti;
3. Svatko tko radi ima pravo na pravednu i primjerenu naknadu koja njemu i njegovoj obitelji osigurava život dostojan čovjeka i koja se prema potrebi dopunjuje drugim sredstvima socijalne zaštite;
Čl. 25.
1. Svatko ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove obitelji, uključujući prehranu, odjeću, stanovanje, liječničku njegu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na zaštitu u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka u uvjetima koji su izvan njegova nazora.
2. Materinstvu i djetinjstvu pripada posebna skrb i pomoć. Sva djeca, ona rođena u braku kao i ona koja su rođena izvan njega, moraju uživati istu socijalnu zaštitu.

Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen na Općoj skupštini ujedinjenih naroda 16. prosinca 1966. godine (rezolucija br. 2200 A/XXI/), stupio na snagu 3. siječnja 1976. godine, pozivajući se na Povelju ujedinjenih naroda i Opću deklaraciju o ljudskim pravima precizira:

Čl. 7.
Države stranke ovoga Pakta priznaju svakome pravo da uživa pravedne i povoljne radne uvjete kojima se napose osigurava:
a) (ii) pristojan život za njih i njihove obitelji...
b) sigurne i zdrave radne uvjete.
Čl. 9.
Države stranke ovoga Pakta priznaju svakome pravo na socijalnu sigurnost, uključujući socijalno osiguranje.
Čl. 10.
Države stranke ovoga Pakta priznaju da:
1. Obitelj, koja je prirodna i temeljna društvena jedinica, treba imati najveću moguću zaštitu i pomoć, napose za osnivanja i dok je odgovorna za skrb i odgoj malodobne djece...
2. Majkama treba pružiti posebnu zaštitu u razumnom trajanju prije i poslije rođenja djeteta.
3. Treba poduzeti posebne mjere zaštite i pomoći za dobrobit sve djece i mladeži, bez diskriminacije zbog njihova podrijetla ili drugih okolnosti... Djecu i mladež treba zaštiti od ekonomskog i socijalnog izrabljivanja. Zapošljavanje na poslovima koji ugrožavaju njihov moral i zdravlje, koji su opasni po njihov život, ili koji mogu štetiti njihovu normalnom razvoju, treba biti kažnjivo zakonom...
Čl. 11.
Države stranke ovoga Pakta priznaju svakome pravo na životni standard koji odgovara njemu i njegovoj obitelji, uključujući odgovarajuću prehranu, odjeću i

stanovanje, kao i pravo na neprekidno poboljšanje životnih uvjeta...
Čl. 12.
1. Države stranke ovoga Pakta priznaju svakome pravo na uživanje najvišeg mogućeg standarda tjelesnog i duševnog zdravlja.
2. Mjere koje će države stranke ovoga Pakta poduzeti u cilju punog ostvarenja toga prava trebaju uključivati:
a) smanjenje stope mrtvorođenčadi i smrtnosti djece te osiguranje zdravog razvoja djeteta;
b) poboljšanje svih oblika higijene okoliša i industrijske higijene;
c) prevenciju, liječenje i nadzor nad epidemijskim, endemskim, profesionalnim i drugim bolestima;
d) stvaranje uvjeta u kojima će svi imati osiguranu liječničku skrb i njegu u slučaju bolesti.

Možda će se u skoroj budućnosti humanistički osvješćeni žitelji planeta Zemlja čuditi zašto je uopće bilo potrebno isticati tako nešto u ovim i nizu drugih dokumenata UN-a, SZO-a, EU-a, Vijeća Europe itd. Stoga, prije nego li detaljnije razmotrimo fenomen zaštite zdravlja u kontekstu ljudskih prava, valja podsjetiti da je ovdje riječ o stremljenjima koja se počinju nazirati s Francuskom revolucijom, kada se osim poznatih premisa: sloboda, jednakost i bratstvo/solidarnost, prvi puta u povijesti čovječanstva, sve ljude izjednačava u pravu na život i slobodu, bez obzira na njihovo porijeklo, imovinski ili društveni status, religijsku pripadnost, spol i dob. U konceptualnom smislu, premise "pravo na život" i "pravo na zdravlje" za sva ljudska bića, tekovine su 20. stoljeća. Dakako, i ovdje se otvara pitanje koliko su ti principi relevantni za zemlje koje nisu članice UN-a ili pak nisu potpisnice određenog međunarodnog sporazuma, kao što je na primjer spomenuti **Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima** iz g. 1968.

Treba reći i da određivanje temeljnih odrednica koncepta "pravo na život" i "pravo na zdravlje" prolazi i da će prolaziti trajan evolucijski proces. Po uzoru na prošlost možemo očekivati da će s razvojem znanosti i tehnologije, s jedne, te društvenih, gospodarskih i proizvodnih kretanja, s druge strane, uslijediti odbacivanje detalja signifikantnih s gledišta i znanja našeg vremena. U njihov sadržaj ući će elementi koje će iznjedriti nove spoznaje i stavove sukladno određenom vremenu i prostoru u datosti aktualnih prilika. Ostvari li se globalno sudjelovanje svih žitelja, to jest svakog pojedinca u procesima osmišljavanja ali i evaluacije razine i učinkovitosti implementacije osnovnih ljudskih prava u realnom životu, za pretpostaviti je da se čovjek - ljudsko biće neće nikada odreći prava na život, u kontekstu koji podrazumijeva: pravo na potomstvo, pravo na dostojanstven/kvalitetan život i, ne manje važno, pravo na dostojanstvenu smrt.

Shvatimo li ljudska prava kao kodeks međuljudskog ponašanja počevši od interpersonalnog odnosa do odnosa između pojedinca i zajednice, teško ćemo se oteti dojmu da smo od 20. stoljeća naslijedili raskorak između riječi i djela. To osobito vrijedi za zaštitu zdravlja koja bi trebala biti rezultanta koordiniranih akcija usmjerenih prema univerzalnom cilju, u smislu realizacije prava na zdravlje kao osnovnog ljudskog prava, koje na početku 21. stoljeća nije ni izdaleka realizirano u mjeri u kojoj su to građanska i politička prava. Štoviše, i tamo gdje pokazatelji sugeriraju pozitivnu ocjenu trenutnog stanja u području građanskih i ljudskih prava, potrebna je maksimalna pozornost, jer prema definiciji "zdravlja" koja je navedena u Statutu Svjetske zdravstvene organizacije, građanska i politička prava sastavnica su međunarodno dogovorenih odrednica razine i dostignutog stupnja kvalitete zdravlja.

POIMANJE KONCEPTA "ZDRAVLJE"

Govoriti o pravu na zdravlje predmnijeva jasnu predodžbu/znanje što se u određenom trenutku i u određenoj sredini/ljudskoj zajednici podrazumi- jeva pod tim pojmom. Prema Statutu Svjetske zdravstvene organizacije, koji je prihvaćen na sjednici Ujedinjenih naroda 7. travnja 1948. **"Zdravlje je stanje potpunog tjelesnog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i iznemoglosti"**. Za takav pristup zdravlju veoma je zaslužan Andrija Štampar, koji je kao predsjednik Interimne komisije sudjelovao pri izradi osnovnog dokumenta Svjetske zdravstvene organizacije. Uz fizičku i psihičku komponentu zdravlja, ovaj pojam uključuje i socijalno blagostanje kao stanje mira i sigurnosti u kojemu svaki čovjek, bez razlike na rasu, vjeru, političko uvjerenje i spol, ima pravo na naobrazbu, rad, odmor i zdravstvenu zaštitu, koji mu omogućavaju da harmonično živi u zdravoj okolini.

Zdravlje je shvaćeno kao dinamički proces kontinuirane adaptacije čovjeka na njegovu cjelokupnu okolinu. Kao rezultanta odnosa između ljudskog organizma i okoline, zdravlje je podvrgnuto neprekidnoj mijeni, iz čega proizlazi da se zdravlje može ne samo čuvati nego i unaprjeđivati. Već tada, dakle prije Opće deklaracije o ljudskim pravima, u Statutu SZO-a je istaknuto:

> "Uživanje najvišeg mogućeg zdravstvenog standarda jedno je od osnovnih prava svakog ljudskog bića bez obzira na rasu, vjeru, političko uvjerenje i ekonomski ili socijalni položaj. Zdravlje svih naroda od osnovne je važnosti za mir i sigurnost, a ono ovisi o potpunoj suradnji između pojedinaca i države. Za postignuće najvišeg stupnja zdravlja neophodno je da se svim narodima omogući korištenje tekovina medicinskih, psiholoških i srodnih znanosti. Za poboljšanje narodnog zdravlja od velike je važnosti dobro upućeno javno mnijenje i aktivna suradnja

javnosti. Vlade su odgovorne za zdravlje svojih naroda, koje mogu osigurati samo provođenjem odgovarajućih zdravstvenih i socijalnih mjera. " Iz prava na zdravlje proizlazi i dužnost prema zdravlju. "

To znači da zajednica mora osigurati svakom pojedincu zdravstvenu zaštitu i liječenje, s time da je svaki čovjek dužan poduzimati sve što je u njegovoj/njezinoj moći da održi ili vrati zdravlje. Prema ovoj definiciji zdravlja socijalno blagostanje izjednačeno je s tjelesnim i psihičkim stanjem, čineći nedjeljivu konceptualnu osnovu ljudskog zdravlja.

U istom smislu se trideset godina kasnije progovorilo na Međunarodnoj konferenciji o primarnoj zdravstvenoj zaštiti 1978. godine. U dokumentu poznatom kao Deklaracija iz Alma Ate - Zdravlje za sve do g. 2000 (Declaration of Alma - Ata Health for All by the Year 2000, http://www. who. int/hpr/ archive/docs/ almaata. htlm), naglašava se da je zdravlje, koje je stanje sveukupnog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti ili nemoći, temeljno ljudsko pravo i diljem svijeta najvažniji društveni cilj, realizacija kojega traži akciju na nizu društvenih i ekonomskih sektora, uključujući zdravstveni. Kao primjer možemo navesti i dokumente Očitovanje o zdravlju kao osnovnom ljudskom pravu (1993, 1999) Međunarodne udruge žena u medicini (Medical Women's International Association - Statements on Health As a Basic Human Right, 1993, 1999) te Očitovanje o unaprjeđivanju zdravlja Svjetskog liječničkog udruženja iz 1995. godine (WMA World Medical Association Statement on Health Promotion, http://www. wma. net/policy/).

PRAVO NA ZAŠTITU ZDRAVLJA

Kao što je za raspravu i realizaciju ljudskih prava neophodno poznavati značenje koncepta zdravlja, tako je važno znati što podrazumijeva koncept "zaštita zdravlja". Pozornim čitanjem Opće deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima ili Deklaracije iz Alma Ate, možemo uočiti kako se za razliku od socijalnog osiguranja, zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje rjeđe eksplicite apostrofira kao institucionalni mehanizam u procesu zaštite/unaprjeđenja zdravlja. Također jasno zapažamo svojevrstan utilitaristički i selektivni pristup koji se očituje u izdvajanju određenih grupa populacije (npr. zaposlenici, djeca, žene), odnosno grupa bolesti (npr. zarazne, epidemijske, endemske, profesionalne, psihičke bolesti). Važno je uočiti i fenomen kako je s vremenom, u svezi ostvarivanja zdravlja kao ljudskog prava, uslijedilo sve jasnije povezivanje sa zaštitom higijenskih i zdravih uvjeta života i rada, uključujući probleme okoliša, opskrbe i kakvoće pitke vode, nezdrave prehrane i gladi. Kompleksnost zaštite zdravlja kao ljudskog prava postaje još

očitija kada, makar i u grubim crtama, osmotrimo što sve obuhvaća zaštita zdravlja, odnosno zdravstvena zaštita kao služba koja je potencijalni nositelj jednog dijela mogućih i potrebnih aktivnosti usmjerenih na individualnu i/ili kolektivnu zaštitu zdravlja, to jest ostvarivanje prava na zdravlje.

Zaštita zdravlja / zdravstvena zaštita obuhvaća:

a) zaštitu i unaprjeđenje zdravlja; zaštita zdravlja/zdravstvena skrb osoba slabog zdravlja;

b) sprječavanje bolesti, prijevremene invalidnosti i smrti;

c) hitne intervencije, prvu pomoć i spašavanje života; liječenje i njegu oboljelih, (akutne, kronične; infektivno-zarazne bolesti; izlječive i neizlječive bolesti);

d) liječenje i njegu rekonvalescenata neposredno nakon hospitalizacije ili intenzivnog kućnog liječenja;

e) njegu i rehabilitaciju neposredno nakon hospitalizacije ili kućnog liječenja (psihofizička rehabilitacija, npr. poslije operativnog zahvata); poslije intenzivnog internističkog tretmana (dijabetes, infarkt, hepatitis, čir na želucu, leukemija); poslije onkološkog tretmana; poslije hospitalizacijskog tretmana osoba s poremećajima ponašanja; poslije intenzivnog neurološkog tretmana (moždani udar); njegu babinjače poslije poroda; njegu osoba s teškoćama u psihofizičkom razvoju, osoba s posebnim potrebama i s trajnim invaliditetom;

f) prenatalnu zaštitu zdravlja/zdravstvena zaštitu majki i djece prije začeća/rođenja;

g) antenatalnu zaštitu zdravlja, zdravstvenu zaštitu djece i majki tijekom i neposredno nakon poroda;

h) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu novorođenčadi, dojenčadi i male djece;

i) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu djece predškolske i školske dobi, zdravstvenu zaštitu mladeži;

j) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu žena;

k) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu oboljelih od spolno prenosivih bolesti;

l) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu osoba s urođenim i prirođenim bolestima, anomalijama i/ili nasljednim predispozicijama;

m) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu mentalno oboljelih;

n) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu starih i nemoćnih;

o) palijativnu skrb i njegu oboljelih od neizlječivih bolesti i umirućih;

p) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu zatvorenika, izbjeglica, prognanika, iseljenika;

q) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu određenih društvenih ili profesionalnih grupa (npr. vojske, policije, rudara, tvorničkih radnika, djelatnika u cestovnom, željezničkom , pomorskom i/ili avioprometu);

r) zaštitu zdravlja/zdravstvenu zaštitu u posebnim uvjetima, npr. rat, razaranje, nesreće, prirodne katastrofe (potresi, poplave, suša, glad, pošasti).

ZDRAVLJE KAO PRAVO / ZDRAVLJE KAO OBVEZA

Osebujna mandala zdravlja koja je ugrađena, ili bi prema sadašnjim spoznajama trebala biti ugrađena pri definiranju smjernica za realizaciju zdravlja kao temeljnog ljudskog prava, može se naslutiti već letimičnim saznanjem da postoje snažne poveznice i interakcije na razini prirodni i društveni čimbenici i ljudsko zdravlje, koju određuju i predodređuju:

- individualna urođena / prirođena / stečena psihofizička konstitucija; prirodni okoliš-biosfera (voda, zrak, tlo, biljni i životinjski svijet, mikrobiološki agensi - paraziti, bakterije, virusi, prioni npr, klima, geo i stratosfera);
- društveni i radni / djelatni okoliš;
- društvena zajednica, proizvodni i ekonomski odnosi;
- kulturološki čimbenici, individualni, kolektivni.

Svi navedeni elementi relevantni su za strategiju ostvarivanja prava na zdravlje kao ljudskog prava i s polazišta interesa pojedinca i s polazišta zajednice, bilo da se pod zajednicom podrazumijeva obitelj, ili pak građanska, lokalna, regionalna, nacionalna ili globalna ljudska zajednica.

Činjenica je da u gotovo svim dokumentima koji primarno reguliraju pitanje međuljudskih odnosa u svezi prava na zdravlje nalazimo istovremeno definiranje prava i dužnosti, kako za pojedinca tako i za zajednicu. U tzv. prvoj generaciji općih deklaracija, konvencija, ugovora, javnih očitovanja medicinskih - zdravstvenih profesija i djelatnika u medicini i zdravstvu dominira nastojanje da upravno-političke - državne vlasti razviju i osiguraju mehanizme koji će omogućiti realizaciju prava na zdravlje i prava na zaštitu zdravlja, ostavljajući otvorenom mogućnost da se stupanj realizacije prilagodi lokalnim, prvenstveno ekonomskim mogućnostima i potrebama svake pojedine zemlje. Smatralo se dovoljnim da se razrađivanje modula općih dokumenata uskladi s prepoznatim globalno najsignifikantnijim

zdravstvenim problemima i osjetljivim grupama i tako ostvari jedinstvena polazišna strategija temeljena na osnovnim ljudskim pravima, moralnim i etičkim premisama. Predmnijeva se da svatko tko se profesionalno bavi ljudskim pravima mora dobro poznavati odgovarajuće dokumente koji zadiru u uže područje njegovog/njezinog rada i djelovanja. Dio prava univerzalnog je značenja, a u dokumentima se javlja kao insistiranje na poštivanju moralno-etičkih počela ljudskog bića - osobe kao što su: **jednakost; autonomnost / odlučivanje / su-odlučivanje/; dostojanstvo; privatnost; obaviještenost / pravo znati / pravo ne znati**, kojima se pridružuju principi: **korisnosti, učinkovitosti i neškodljivosti, primarno shvaćeno u kontekstu pojedinca, izuzetno u smislu uže ili šire društvene zajednice**.

Kao rezultat toga, danas postoje mnogobrojni dokumenti koji s gledišta medicinskog-zdravstvenog prava nemaju jednako valjano zakonsko značenje na globalnoj razini. U zemljama koje su, primjerice, potpisale ili ratificirale takve dokumente za očekivati je da su one temeljne premise prava na zdravlje ugradile i u svoje zakone, naročito one o zdravstvenoj zaštiti, zdravstvenom osiguranju i/ili biomedicinskim istraživanjima na ljudima. Da je tome tako, dovoljno je pozorno čitati tekst preambula zakona u kojima se predlagač i donositelj zakona poziva na međunarodne dokumente UN-a, SZO-a, EU-a, Svjetskog liječničkog društva itd. Znatno češće se suočavamo s pojavom da se takve dokumente tretira kao svojevrsno običajno pravo i neslužbenu, ali očekivanu osnovu za međuljudsko ponašanje i djelovanje na razini pacijenti - zdravstveni djelatnici - društvo. Najbrojniji i najčešće apostrofirani su oni dokumenti koji razmatraju zdravlje u kontekstu ljudskih prava:

- privatnost i ljudska prava;
- ljudska prava s aspekta reproduktivne tehnologije;
- ljudska prava s gledišta transplantacije kod odraslih;
- transplantacija zametnih matičnih stanica, "pre-embrionalnih", embrionalnih, fetalnih matičnih stanica, tkiva i organa;
- ljudska prava i djeca;
- ljudska prava i ljudski genom;
- ljudska prava i nova genetika (genetsko testiranje, genska manipulacija, genska predikcija / prognostika);
- biomedicinska znanost i prava osoba definiranih kao pravno nesposobne za samostalno odlučivanje;
- biomedicinska znanost i prava osoba definiranih kao psihički/umno/mentalno bolesne;
- ljudska prava i osobe s posebnim potrebama;

– održavanje ili prekidanje života umirućeg ili komatoznog bolesnika.

Sve češće im se pridružuju i dokumenti koji zadiru u ljudska prava oboljelih od AIDS-a, osoba u trećoj životnoj dobi i sl. (vidi izbor međunarodnih dokumenata s naznakom tijela koje je donositelj dokumenta, godine i mjesta prihvaćanja u Prilogu).

Obratimo ovom prigodom pozornost samo na Konvenciju o pravima djeteta (The Convention on the Rights of the Child http://www. unicef. org/ crc/convention. htm), koja je usvojena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda u studenome 1989. godine, a koja, počevši od Ženevske deklaracije o pravima djeteta iz 1924. godine, predstavlja svojevrsnu kariku u lancu dokumenata o pravima djeteta koja su istom g. 1989. uključena u jedinstveni zakonski instrument, odobren od međunarodne zajednice s time da izražava na jasan način prava koja pripadaju svakom djetetu, bez obzira gdje je rođeno ili tko ga je rodio, bez obzira na spol, religiju, društveno podrijetlo ili socijalni status. Skup prava navedenih u Konvenciji su prava za svu djecu i svagdje. Uz pravo na život, države potpisnice obvezuju se da će u najvećoj mogućoj mjeri osigurati opstanak i razvoj djeteta, napominjući da pojam dijete u svrhu Konvencije podrazumijeva svako ljudsko biće mlađe od 18 godine, osim ako se po domaćim zakonima primijenjenim na dijete punoljetnost ne stječe ranije.

Čl. 23.
1. priznaju da duševno ili tjelesno hendikepirano dijete mora uživati pun i pristojan život u uvjetima koji osiguravaju dostojanstvo, promiču oslanjanje na vlastite mogućnosti i olakšavaju djetetovo djelatno sudjelovanje u zajednici;
3. osiguravaju uz ostalo učinkovit pristup službama zdravstvene skrbi i rehabilitacijskim službama;
4. napominju da će države potpisnice u duhu međunarodne suradnje promicati razmjenu bitnih obavijesti iz područja preventivne zdravstvene skrbi i medicinske, psihološke i funkcionalne njege djece s invaliditetom te da će se u tome smislu obratiti posebna pozornost zemljama u razvoju.
Čl. 24.
u cijelosti je posvećen zdravlju i zdravstvenoj zaštiti:
1. Države suradnice priznaju djetetu pravo na uživanje najviše moguće razine zdravlja i na ustanove za liječenje bolesti i za oporavak. One će se truditi osigurati da nijednom djetetu ne bude uskraćeno njegovo pravo pristupa takvim službama zdravstvene skrbi. Zalagat će se za puno ostvarenje ovog prava i posebno će poduzeti odgovarajuće mjere kako bi:
a) smanjile smrtnost novorođenčadi i djece;
b) osigurale pružanje potrebne zdravstvene pomoći i zdravstvene skrbi svakom djetetu, s težištem na razvoju primarne zdravstvene skrbi;

c) borile se protiv bolesti i neishranjenosti, uključivo i unutar primarne zdravstvene skrbi, kroz, među ostalim, primjenu već postojeće tehnologije i kroz osiguravanje primjerene hrane i čiste pitke vode, uzimajući u obzir opasnosti i rizike zagađivanja okoliša; majkama osigurale prenatalnu i postnatalnu zdravstvenu skrb;
e) osigurale da svi slojevi zajednice, posebice roditelji i djeca, budu obaviješteni da imaju pristup obrazovanju i potporu u korištenju osnovnih znanja o dječjem zdravlju i prehrani, o prednostima dojenja djece, osobne čistoće i čistoće okoliša, te o sprečavanju nezgoda;
f) razvile preventivnu zdravstvenu skrb, savjetovališta za roditelje i poduku o planiranju obitelji i tome posvećene službe.
3. Poduzeti će učinkovite odgovarajuće mjere za ukidanje tradicionalnih postupaka koji štete zdravlju djece.
Čl. 12.
ističe da će države potpisnice osigurati djetetu koje je sposobno oblikovati vlastito mišljenje pravo na izražavanje misli o svim stvarima koje se odnose na njega/nju, te im pridavati značaj u skladu s uzrastom i zrelošću djeteta, otvarajući tako modalitete za sudjelovanje djeteta u postupku obavješćivanja, odlučivanja/ suglasnosti / suodlučivanja i u svim situacijama vezanim uz njegovu zdravstvenu zaštitu i skrb.
Čl. 25.
pak priznaju pravo djeteta koje su mjerodavne vlasti stavile pod pasku radi skrbi, zaštite ili njege za njegovo tjelesno ili duševno zdravlje, na povremeni nadzor nad medicinskom/zdravstvenom njegom koja mu se pruža i svih ostalih okolnosti koje su vezane za njegovo stavljanje pod pasku.

Konvencija daje jednaku važnost svim pravima djeteta i ne stavlja ih ni u kakav hijerarhijski odnos. Ona donosi novu viziju djeteta u kojoj ono nije ni vlasništvo roditelja niti bespomoćan objekt milosrđa /karitativnosti/ humanitarnosti. Djeca su ljudska bića i nositelji vlastitih prava. Dijete se promatra kao pojedinac i kao član obitelji i zajednice, s pravima i odgovornostima prikladnim njegovoj/njezinoj dobi i stupnju psiho-fizičkog razvoja. Prepoznavajući prava djeteta na takav način, Konvencija se čvrsto fokusira na cjelovitost djeteta.

Godine 1990. na Svjetskom sastanku na vrhu posvećenom djeci održanom u New Yorku, donesen je još jedan važan dokument - Svjetska Deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece. U odjeljku Zadaće, pod točkom 10., na prvom mjestu nalazimo: poboljšanje zdravlja i prehrane djece; smanjenje smrtnosti novorođenčadi i male djece; prevenciju bolesti, dok u odjeljku Obveze, čl. 20. čitamo:

2. "Uložit ćemo istinske napore na nacionalnoj i međunarodnoj razini da poboljšamo zdravlje djece, unaprijedimo prenatalnu skrb i smanjimo smrtnost djece i dojenčadi u svim zemljama i među svim narodima. Unaprijedit ćemo opskrbu čistom vodom za svu djecu u svim društvima i omogućiti opći pristup sanitarnim sustavima.
3. Nastojat ćemo omogućiti djeci da rastu i razvijaju se u optimalnim uvjetima, poduzimajući mjere za iskorjenjivanje gladi, neishranjenosti i izgladnjelosti, kako bi milijune djece oslobodili tragične patnje u svijetu koji posjeduje mogućnosti da nahrani sve svoje stanovnike.

Izrađen je i Plan djelovanja za primjenu Svjetske deklaracije o opstanku, zaštiti i razvoju djece u devedesetim godinama u kojemu je posebno poglavlje naslovljeno Zdravlje djece. Točke 9.,10.,11. i 12. preciziraju prioritetne ciljeve u smislu prevencije, saniranja i iskorjenjivanja konkretnih bolesti, kao što su ospice, dječja paraliza, tetanus, tuberkuloza, hripavac, difterija, gastrointestinalne infektivne i parazitarne bolesti, upala pluća i ostale akutne upale dišnog sustava, koje se mogu spriječiti cijepljenjem i/ili liječiti jeftinim dostupnim lijekovima, a koje svake godine uzrokuju većinu od 14 milijuna smrtnih slučajeva djece mlađe od pet godina. Slijedi malarija i prijetnja pandemije stečenog sindroma nedostatka imuniteta HIV/AIDS te bolest uzrokovana nametnikom Dracunculus medinensis.

PRAVO NA ZDRAVLJE - PRINCIP SUODLUČIVANJA, SUODGOVORNOSTI I PARTNERSTVA OBAVIJEŠTENIH I ODGOVORNIH GRAĐANA

Mišljenja sam da se određena paradigma u razvoju i planiranju nove strategije ostvarivanja zdravlja kao osnovnog ljudskog prava za 21. stoljeće može uočiti već krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća u dokumentima koji nastavljaju na premisama Deklaracije iz Alma Ate "Zdravlje za sve do 2000. godine". Svjedoci smo da taj cilj nije ostvaren do naznačenog roka. No sudionici Prve međunarodne konferencije o promicanju/unapređenju zdravlja, održane u Ottawi 1986. godine, očito su gajili nade da bi se taj cilj mogao ostvariti, što potvrđuje i usvojeni dokument te konferencije. Riječ je o Povelji djelovanja na dostizanju zdravlja za sve do i nakon g. 2000. (Charter for Action to Achieve Health for All by the Year 2000 and Beyond, Ottawa Charter for Health Promotion, International Conference on Health Promotion: The Move Towards a New Public Health). U uvodu je pojašnjeno kako je sama konferencija odgovor na rastuća očekivanja novog javno-zdravstvenog pokreta u svijetu. Rečeno je da su sudionici konferencije usmjerili raspravu na potrebe industrijaliziranih zemalja, uzimajući istovremeno u obzir interese u drugim zemljama. Polazište rasprave bili su: Deklaracija o primarnoj

zdravstvenoj zaštiti iz Alma Ate, dokument SZO-a Ciljevi za zdravlje za sve i recentne rasprave u SZO-u o akciji među odjelima za zdravlje.

Vrlo je važno uočiti kako se krajem osamdesetih na nov način pristupa promicanju zdravlja:

"Promicanje zdravlja je proces osposobljavanja ljudi da poboljšaju svoje zdravlje i kontrolu nad zdravljem. Da se poluči stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, pojedinac ili grupa moraju biti sposobni identificirati i realizirati svoje aspiracije, zadovoljiti potrebe i promijeniti, ili se uhvatiti u koštac s okolišem. Zdravlje je, dakle, viđeno kao izvor/preduvjet za svakodnevni život, a ne kao svrha/cilj života. Zdravlje je pozitivan koncept kojim se naglašavaju društveni i osobni resursi, kao i fizičke odlike. Zbog toga promicanje zdravlja nije isključivo odgovornost zdravstvenog sektora već se ono proteže dalje od zdravog stila života i obuhvaća blagostanje. Preduvjeti zdravlja, tj. ključne osnove i izvori su: mir, konačište, obrazovanje, hrana, prihod, stabilan eko-sistem, održiva materijalna sredstva, društvena pravednost i jednakost. "
U skladu s tim, u Povelji se zastupa sljedeći stav: "Dobro zdravlje je glavni izvor za društveni, ekonomski i osobni razvoj i važna dimenzija kvalitete života. Politički, ekonomski, kulturni, ekološki, bihevioralni i biološki čimbenici mogu svi zajedno doprinositi zdravlju ili mu štetiti. Unapređivanjem zdravlja teži se te čimbenike učiniti korisnima za zdravlje. Promicanje zdravlja usredotočuje se na postizanje jednakosti u zdravlju. Akcija promicanja zdravlja teži smanjenju razlika u postojećem stanju zdravlja i osiguranju jednakih mogućnosti i sredstava tako da se svim ljudima omogući ostvarenje njihovih najpotpunijih potencijala zdravlja. To uključuje pouzdane temelje u podržavajućem okruženju, dostupnost informacija, vještine življenja i mogućnosti za donošenje zdravih izbora. Ljudi ne mogu dosegnuti svoje najviše potencijale zdravlja ukoliko nemaju mogućnost kontrole nad stvarima koje određuju njihovo zdravlje. To se mora primijeniti na žene i muškarce podjednako".

Desetak godina kasnije, točnije 1997., u jeku sve snažnijeg uvođenja tržišnih mehanizama u sustav zdravstva, koji je prepoznat kao veliki ekonomski potencijal, ostvaren je novi iskorak na Četvrtoj međunarodnoj konferenciji o promicanju zdravlja u Jakarti. Deklaracija o upravljanju promicanjem zdravlja u 21. stoljeću (The Jakarta Declaration on Leading Health Promotion into the 21st Century, Fourth International Conference on Health Promotion, http://www. who. int/hpr/archive/docs/jakarta/english. htlm) postulira: "Promidžba zdravlja je ključna investicija. Zdravlje je temeljno ljudsko pravo i bitno je za društveni i gospodarski razvitak. Sve češće je unapređivanje zdravlja prepoznato kao esencijalni čimbenik razvoja zdravlja. To je proces koji osposobljava ljude da povećaju kontrolu nad zdravljem i unaprijede svoje zdravlje. Promicanje zdravlja kroz ulaganje i

akciju ima tržišni utjecaj na determinante zdravlja po tome što ostvarenje najvećeg zdravlja predstavlja dobit za ljude, što znakovito smanjuje nejednakosti u zdravlju, što promiče ljudska prava i što povećava društveni kapital. Krajnji cilj je povisiti razinu očekivanog zdravlja i smanjiti raskorak u očekivanom zdravlju među zemljama i grupama. "

Prioriteti za promicanje zdravlja u 21. stoljeću definirani su kao promidžba društvene odgovornosti za zdravlje. Donositelji odluka moraju biti društveno odgovorni. Javnost i privatni sektor trebaju promicati zdravlje razvijanjem politike i praksâ koje:

- izbjegavaju oštećivanje zdravlja pojedinaca;
- štite okoliš i osiguravaju održivo korištenje resursa;
- ograničavaju proizvodnju i prodaju prirodno štetnih tvari i sredstava, kao što su duhan i sredstva za naoružanje, jednako kao što obeshrabruju nezdrave oblike trgovine;
- zaštićuju i građane na tržištu i pojedince na radnom mjestu;
- uključuju pravednu ocjenu utjecaja sustava na zdravlje kao integralni dio upravljanja razvojem;
- povisuju ulaganja u razvoj zdravstva;
- učvršćuju i šire partnerstvo za zdravlje;
- povećavaju kapacitete zajednice i snaže pojedinca;
- osiguravaju infrastrukturu za promicanje zdravlja.

U pozivu za akciju, sudionici konferencije rezimiraju da prioriteti savezništva uključuju:

- povišenje svijesti o mijenama determinanti zdravlja;
- podržavanje razvijanja suradnje i umrežavanja za razvoj zdravlja;
- mobiliziranje sredstava za unapređivanje zdravlja;
- prikupljanje znanja o najboljoj praksi;
- omogućavanje izmjene znanja;
- promoviranje solidarnosti u akciji;
- snaženjem transparentnosti i javne odgovornosti u promicanju zdravlja.

Po mojem mišljenju jednako je važan dokument Radne grupe Očitovanje o partnerstvu za zdrave gradove "Zdravi gradovi, sela, otoci, zajednice" (Sattement on Partnerships for Healthy Cities "Healthy Cities, Villages, Islands, Communities", Fourth International Conference on Health Promo-

tion) koji je usvojen u Jakarti 1997. godine. Uz ostalo, u tom dokumentu se ističe: "Globalni pokret Zdravi gradovi koji sada obuhvaća otoke, sela, komune, gradove, mjesne uprave, naselja i mega-gradove diljem svijeta, bio je uspješna primjena strategija Povelje iz Ottave. Zdravi gradovi podrazumijevaju zdrave škole, radilišta, opremu, tržište i druge preduvjete za zdravstvenu skrb. Zdravi gradovi odraz su ljudskog duha i tehnologije. Proces stvaranja Zdravih gradova praktičan je primjer učinkovitosti partnerstva između lokalnih uprava, koje uključuju različite odjele, žitelja, nevladinih organizacija, privatnog sektora, lokalnih organizacija i akademskih profesija". Za odgovornosti na lokalnoj razini rečeno je: "Odgovornost za stvaranje uspješnog partnerstva za Zdrave gradove oslanja se na akcije na lokalnoj razini. Združenost na različitim razinama s različitim sudionicima proširuje raznolikost saveza. On obuhvaća partnere unutar zdravstvenog sektora, unutar javnog sektora, među gradovima i između sektora. To predmnijeva sudjelovanje sektora za zdravstvo, ekologiju, okoliš, ekonomiju, obrazovanje do gradskog planiranja. " Kao ključni mehanizmi za stvaranje utjecajnog udruživanja istaknuti su: hvatanje u koštac s "vrućim" lokalnim problemima; oslanjanje na kulturne i povijesne temelje; provedba holističkog pristupa; gradnja na zajedničkom uspjehu; djelovanje korak po korak; svijest o stvaranju dodatnih financijskih izvora za održavanje dobrog partnerstva te uključivanje osoba koje donose odluke u zajednici.

LJUDSKA PRAVA I PRAVA PACIJENATA

Svjetska zdravstvena organizacija, Ured za Europu donijela je sredinom devedesetih godina 20. st. Deklaraciju o promicanju prava pacijenata u Europi (WHO Declaration on the Promotion of Patient's Rights in Europe, http://whqlibdoc. who. int/euro/1994-97/EUR_ICP_HLE_121. pdf) i Vodič za promicanje ljudskih prava osoba s mentalnim poremećajima (Guidelines for the Promotion of Human Rights of Persons with Mental Disorders 1996). Deklaracija o promicanju prava pacijenata u Europi, usvojena je na savjetovanju SZO u Amsterdamu, 1994. godine. Termin "pacijent" u ovom dokumentu podrazumijeva svaku osobu koja koristi zdravstvenu zaštitu bilo da je bolesna ili zdrava.

U točki 1. Deklaracije naslovljene "Ljudska prava i vrijednosti u zdravstvenoj zaštiti" čitamo:

" 1. 1. svatko ima pravo na poštivanje svoje osobe kao ljudskog bića. 1. 2. Svatko ima pravo na samoodređenje/autonomnost. 1. 3. Svatko ima pravo na fizički i duševni integritet te na sigurnost svoje osobe. 1. 4. Svatko ima pravo na poštivanje svoje privatnosti. 1. 5. Svatko ima pravo na poštivanje svojih moralnih i kulturnih

vrijednosti, te religijskih i filozofskih uvjerenja. 1. 6. Svatko ima pravo na takvu zaštitu zdravlja kakva je osigurana odgovarajućim mjerama prevencije bolesti i zdravstvene zaštite, te na ostvarivanje težnje za najvišom mogućom razinom svoga zdravstvenog stanja. "

U nastavku su detaljno razrađena prava vezana uz:

- pravo na obaviještenost;
- pravo na pristanak odnosno pravo na odbijanje ili prekid medicinskog postupka;
- pravo na uvid u vlastitu medicinsku dokumentaciju;
- pravo na zdravstvenu zaštitu i skrb primjerenu njegovu/njezinom zdravstvenom stanju;
- pravo na kontinuitet zaštite;
- pravo na drugo mišljenje;
- pravo na odabir liječnika;
- pravo na dostojan postupak tijekom dijagnostike liječenja i njege, u skladu s kulturom pacijenta;
- pravo na podršku obitelji, rođaka i prijatelja za vrijeme liječenja i njege, te na duhovnu potporu kad god je to potrebno;
- pravo na ublažavanje patnji u skladu s postojećim znanjem i mogućnostima;
- pravo na medicinsku skrb i zaštitu do smrti kao i na dostojanstvenu smrt.

Glede prava na obaviještenost, odlučivanje /suodlučivanje i suglasnost utvrđeno je da je pristanak obaviještenog pacijenta preduvjet za bilo koji medicinski postupak, da je pristanak pacijenta potreban za pohranjivanje i korištenje svih dijelova njegovog/njezinog tijela, da je pristanak obaviještenog pacijenta preduvjet za sudjelovanje u kliničkoj nastavni kao i za sudjelovanje u znanstvenim istraživanjima. Detaljno su regulirane situacije kada pacijent nije sposoban dati svoj pristanak/suglasnost te kada i u kojim okolnostima to može umjesto njega obaviti zakonski zastupnik pacijenta. Također je razrađeno ponašanje u svezi poštivanja privatnosti osobe i povjerljivosti osobnih podataka, uključujući sveukupnu medicinsku/zdravstvenu dokumentaciju. Uz ostalo je napomenuto da se ne smije uplitati u privatni ili obiteljski život pacijenta osim kad je to, uz pacijentov pristanak, neophodno za njegovu dijagnostiku, liječenje i skrb. Izvođenje medicinskih zahvata može se obaviti samo u prisutnosti onih osoba koje su neophodne za obavljanje zahvata, osim ako pacijent ne pristane ili traži drugačije. Pacijent primljen u

zdravstvenu ustanovu ima pravo očekivati smještaj koji osigurava privatnost, osobito dok mu zdravstveni djelatnici pružaju usluge osobne njege ili obavljaju ispitivanja i liječenje. Ako pacijent smatra da njegova prava nisu poštivana ima pravo na žalbu. Gledano u cjelini, ovaj dokument bitno zadire u odnos liječnik - pacijent. On mijenja paternalistički odnos liječnika prema pacijentu u odnos ravnopravne komunikacije, suodlučivanja i partnerstva

To je rezultat procesa utvrđenog u Lisabonu 1981. i 1995. godine, ali i na nizu drugih sastanaka. Nije stoga slučajno da SZO 1999. donosi Rezoluciju o uvrštavanju medicinske etike i ljudskih prava u nastavni plan i program na medicinskim fakultetima diljem svijeta (Resolution on the Inclusion of Medical Ethics and Human Rights in the Curriculum of Medical Schools World-Wide). Spomenimo i to da je Deklaracija o promicanju prava pacijenata u Europi poslužila kao osnova za izradu i donošenje zakona o pravima pacijenata u mnogim europskim i neeuropskim zemljama. Republika Hrvatska za sada spada među one zemlje koje nemaju takav zakon. Njegova je izrada u tijeku. Vrijedno je znati da je inicijativu za izradu takvog zakona pokrenula nevladina organizacija - Hrvatska udruga za promicanje prava pacijenata.

ZNANOST /KLONIRANJE/ ISTRAŽIVANJE / KLINIČKI POKUS I LJUDSKA PRAVA

Ljudska prava su prepoznata i kao bitan dio međunarodnog uređivanja pitanja vezanih uz znanost, kloniranje, istraživanje, kliničke pokuse i kliničku praksu. Riječ je o području u kojem se s posebnim senzibilitetom nastoje regulirati etički problemi uz zaštitu temeljnih ljudskih prava. Donošenje takvih dokumenata ima svrhu prvenstveno zaštiti ljudska bića od zloupotrebe i štetnih posljedica, o ćemo osobitu pozornost moraju voditi etička povjerenstva, naročito ona koja odobravaju, prate i evaluiraju rezultate istraživanja, kliničkih pokusa na ljudima i/ili rizičnih terapijskih i dijagnostičkih postupaka, istraživači, zastupnici pacijenata kao i sami pacijenti. S time u svezi je koncem 20. stoljeća doneseno nekoliko važnih međunarodnih dokumenata. Među najvažnijima su: Opća deklaracija o ljudskim pravima i ljudskom genomu, usvojena aklamacijom na zasjedanju Opće konferencije UNESCO-a 1997., a potvrđena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 1998. godine; Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini (Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, http://www. coe. fr. /eng/legaltext/ 164e. htm) Vijeća Europe,

usvojena u Oviedu 1997. i Revizija Helsinške deklaracije Svjetskog liječničkog udruženja, iz 2001. (The Revised Declaration of Helsinki: Interpreting and Implementing Ethical Principles in Biomedical Research).

Pogledajmo kako o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića govori dokument Vijeća Europe - Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini. Države članice Vijeća Europe, druge države i Europska zajednica, koje su potpisnice Konvencije, u preambuli ističu da Vijeće Europe, polazeći od UN-ove Opće deklaracije o ljudskim pravima; europske Konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, iz 1950.; Europske socijalne povelje, iz 1961.; Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, iz 1966. ; Konvencije o zaštiti pojedinaca u pogledu automatske obrade osobnih podataka, iz 1981. i Konvencije o pravima djeteta, iz 1989., želi postići jedinstvo među svojim članicama te da je jedan od načina kojim valja taj cilj postići - očuvanje i ostvarivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Vođeno sviješću o ubrzanom razvoju biologije i medicine; potrebe poštivanja ljudskog bića kao pojedinca i pripadnika ljudske vrste; te uvažavajući važnost osiguranja dostojanstva ljudskog bića; svjesni da zloupotreba biologije i medicine može dovesti do postupaka koji ugrožavaju ljudsko dostojanstvo; naglašavajući potrebu za međunarodnom suradnjom kako bi cijelo čovječanstvo moglo uživati dobrobiti biologije i medicine; priznavajući važnost javne rasprave o pitanjima koja pokreće primjena biologije i medicine i traženja odgovora, sa željom da se pripadnike društva podsjeti na njihova prava i obveze, Vijeće Europe donosi odluku o poduzimanju mjera potrebnih za zaštitu ljudskog dostojanstva i temeljnih prava i sloboda u pogledu primjene biologije i medicine.

U Poglavlju I. istaknuto je kako stranke ove Konvencije štite dostojanstvo i identitet svih ljudskih bića i jamče svima bez diskriminacije poštovanje njihova integriteta i drugih prava i temeljnih sloboda u pogledu primjene biologije i medicine. Jasno je postavljena premisa da interesi i dobrobit ljudskog bića imaju prednost nad interesima društva ili znanosti. Poglavlje II čl. 5., 6., 7., 8. i 9. posvećeno je pitanju Pristanka; poglavlje III čl. 10. regulira privatan život i pravo na obaviještenost; poglavlje IV (Ljudski genom) čl. 11. naglašava da je zabranjen svaki oblik diskriminacije neke osobe temeljem njenog genetskog nasljeđa. Čl. 12. govori o predskazujućim testovima; čl. 13. o zahvatima na ljudskom genomu; čl. 14. o zabrani korištenja postupaka medicinski potpomognute prokreacije u svrhu odabira spola budućeg djeteta, osim u svrhu izbjegavanja ozbiljne nasljedne bolesti vezane za spol djeteta. Poglavlje V. čl. 15., 16., 17. i 18. reguliraju znanstvena istraživanja. U čl. 18. 1. izrijekom je rečeno: "Kada zakon dopušta istraživanje na zametcima in vitro, on mora osigurati i adekvatnu zdravstvenu zaštitu"; a 18. 2. naglašava:

"Zabranjeno je stvaranje ljudskih zametaka u istraživačke svrhe. Poglavlje VI čl. 19., 20., 21. i 22 posvećeno je pitanju odstranjivanja organa i tkiva iz živih davatelja u svrhu transplantacije. Uz ostalo, izrijekom stoji: "Ljudsko tijelo i njegovi dijelovi ne smiju, kao takvi, biti izvor novčane dobiti; odnosno u čl. 22. "Kad se prilikom nekog zahvata odstrani neki dio ljudskog tijela, on se može pohraniti i upotrijebiti u svrhu drugačiju od one radi koje je odstranjen jedino kad se to učini u skladu s odgovarajućim postupkom obavješćivanja i davanja pristanka/suglasnosti."

Članak 16. Oviedo Konvencije, koju je R. Hrvatska potpisala i upravo je u proceduri ratificiranja na razini Sabora R Hrvatske kao obvezatan preduvjet za pokretanje biomedicinskog istraživanja na ljudima jasno je rečeno da "istraživački projekt mora odobriti ovlašteno tijelo nakon nezavisne provjere/ prosudbe njegove znanstvene vrijednosti, uključujući procjenu važnosti svrhe istraživanja i multidisciplinarni pregled njegove etičke prihvatljivosti".

Godinu dana kasnije u Parizu je usvojen Dodatni protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine o zabrani kloniranja ljudskih bića (Additional Protocol to the Convention for the Protection on Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine, on the Prohibition of Cloning Human Beings, http://www. coe. fr/eng/ legaltext/168e. htm), koji je odgovor na postignute rezultate u području kloniranja sisavaca, posebice putem diobe zametka i prijenosa jezgre - da kloniranje ljudskih bića može postati tehnički izvedivo, s jedne strane, te na stav da je upotreba ljudskih bića u namjernom stvaranju genetski istovjetnih bića protivna ljudskom dostojanstvu pa tako predstavlja zloupotrebu biologije i medicine, s druge strne. Polazeći od toga da je svrha Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini, posebice načelo navedeno u članku 1. usmjereno na zaštitu dostojanstva i identiteta svih ljudskih bića, dogovoreno je u čl. 1. 1. "Zabranjen je svaki postupak namijenjen stvaranju ljudskog bića genetski istovjetnog drugom ljudskom biću, bilo živom ili mrtvom. 2. 2. U svrhu primjene ovog članka, termin ljudsko biće "genetski istovjetno" drugom ljudskom biću znači ljudsko biće koje s drugim dijeli istu genetsku jezgru. ". Danska, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Island, Italija, Latvija, Luksemburg, Moldavija, Norveška, Portugal, Rumunjska, San Marino, Slovenija, Španjolska, Švedska, Turska i "Bivša jugoslavenska republika Makedonija", Njemačka i Velika Britanija, budući da nisu potpisale Konvenciju, nisu mogle pristupiti Protokolu.

Valja znati da predočeni događaji i dokumenti čine samo odabrane primjere, a svrha im je da zorno predoče kompleksnost fenomena zaštite zdravlja i ljudskih prava s kojima se suočava suvremeno čovječanstvo a čega

treba biti svjestan svatko tko želi i treba sudjelovati u procesu odlučivanja kao odgovoran i obaviješten građanin.

Ključnu ulogu u nadzoru nad zaštitom ljudskih prava i etičkih principa u području medicine i zdravstva na razini zdravstvenih i znanstveno-istraživačkih ustanova dobiva institucija Etičkog povjerenstva, koja je u nekim zemljama uvedena već sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Suočenost s izrazito brzim razvojem na polju biomedicinskih znanosti i biotehnologije nametnula je diferenciranje institucije etičkih povjerenstva od lokalne institucionalne razine, do regionalne, nacionalne i međunarodne razine, pri čemu ključu inicijativnu ulogu preuzimaju specijalizirana tijela na razini EU i UNESCO-a npr. Prema dokumentu Vijeća Europe (CDBI/plénier/doc public/inf/98 manula RIIS Debra Best Nat'l Practices, Strasbourg 23. lipnja 1998. Etički pregled biomedicinskih istraživanja u Europi - Prijedlozi za najbolju nacionalnu provedbu, razvidno je da neke Europske zemlje razlikuju ne samo institucionalna, lokalna, regionalna i nacionalna povjerenstva etiku/biomedicinsku etiku, već ih razlučuju u smislu Istraživačko etičko povjerenstvo, (naziv za tijela koja se bave isključivo odobravanjem stvarnih/konkretnih biomedicinskih istraživanja u koja je uključen čovjek - ljudsko biće s obzirom na poštivanje ljudskih prava i procjenu etičnosti); te Povjerenstvo za znanstveno nepoštenje (naziv označuje tijela koja se bave samo etičnošću istraživača i prate pridržavaju li se dobrih znanstvenih standarda i prakse/provedbe. Valja precizirati da se istraživačko etičko povjerenstvo bavi projektima prije njihovog pokretanja (uključujući i proceduru prihvaćanja i izrade magistarskih radnji, doktorskih disertacija), dok se povjerenstvo za znanstveno nepoštenje bavi odstupanjima od dobre istraživačke etike tijekom provedbe istraživačkog projekta ili nakon njegova završetka. Primjeri znanstvenog nepoštenja jesu prisvajanje tuđeg autorstva, krivotvorenje-lažno dokazivanje, izmišljanje podataka, nezakonito autorstvo i sl. U nekim su zemljama ova dva tijela institucionalno i funkcionalno sjedinjena kao znanstveno-etičko povjerenstvo, kojem je prema međuna- rodnim Europskim standardima svrha osigurati zaštitu ispitanika koji sudjeluju u biomedicinskim istraživačkim projektima za koja se smatra da postoje mogućnosti za stjecanje novih vrijednih spoznaja relevantnih prvenstveno za medicinu i zdravstvo, te znanost u cjelini. Praksa službene registracije i dopuštenja ovih/ovog tijela obvezatni su za "Svaki biomedi- cinski istraživački projekt koji uključuje istraživanja na: 1. živorođenim ljudskim ispitanicima; 2. ljudskim zametnim stanicama koje će se primijeniti za oplodnju, ljudskim oplođenim jajašcima, embrijima i fetusima: 3. tkivima, stanicama ili genetskom materijalu dobivenom od ljudskih ispitanika, fetusa i sl. ; te 4. umrlih osoba. Isto se odnosi i na istraživačke projekte u kojima biomedicinsko istraživanje prema definiciji iz odjeljka 1., čini znatan dio cijelog projekta, kao i projekte koji se

temelje na ispitanicima, popisima stanovništva, medicinskoj i drugoj dokumentaciji vezanom za spomenuta područja.

Gotovo revolucionarnu prekretnicu u zaštiti ljudskih prava u području biomedicinskih istraživanja označava Revizija Helsinške deklaracije Svjetskog liječničkog udruženja, iz 2001. (The Revised Declaration of Helsinki: Interpreting and Implementing Ethical Principles in Biomedical Research, Edinburg 2001), posebice uvođenjem klauzule da je dosadašnja praksa korištenja placeba (biomedicinski i terapijski posve neučinkovite tvari-pripravka) dopuštena isključivo ukoliko za određenu bolest ili poremećaj funkcije ljudskog bića ne postoji nikakvo poznato učinkovito ljekovito/djelatno sredstvo -lijek. Ovo je po mojem mišljenju svojevrsna znanstvena paradigma do koje dolazi pod utjecajem razvoja i prihvaćanja novog poimanja ljudskih prava u području medicine i zdravstva, koja na novi način zadiru u etabliranu metodologiju biomedicinskih istraživanja, koja je smatrala znanstveno utemeljenom i znanstveno-etički opravdanom premisu upotrebe metode dvostruko slijepog pokusa, randomiziranog (slučajnog) uzorka i korištenje placeba u terapijskim kliničkim biomedicinskim istraživanjima na ljudskim bićima - ispitanicima.

Odabrana literatura

Brody E. B., Biomedical Technology and Human Rights. UNESCO Publishing, 1993.

Hlača N., Prilog raspravi o zabrani kloniranja ljudskih bića. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 1999, 20(1):437-447.

Michael J., Privacy and Human Rights. UNESCO Publishing, 1994.

Spajić-Vrkaš V. (ur), Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, Zagreb 2001:15-20. ;48-66; 156-162.

Šeparović Z., Granice rizika. Etičkopravni pristupi medicini. Informator; Zagreb 1998.

Vienonen M. (ur). European Health Care Reforms. Citizens' Choice and Patients' Rights. 2nd edition June 1997. World Health Organization Regional Office for Europe, Copenhagen 1996.)

PRILOG

NESLUŽBENA LISTA ODABRANIH MEĐUNARODNIH SPORAZUMA, DEKLARACIJA, NAPUTAKA, KODEKSA itd. O LJUDSKIM PRAVIMA U SVEZI ZDRAVLJA

1. UJEDINJENI NARODI (UNITED NATIONS)

1.1. OPĆA SKUPŠTINA (GENERAL ASSEMBLY)

- Opća deklaracija o ljudskim pravima (Universal Declaration on Human Rights), 1948.
- Međunaropdni pakt o građanskim i političkim pravima (International Convenant on Civil and Political Rights), 1966.
- Rezolucija 2450 (XXIII) o ljudskim pravima i znanstvenom i tehnološkom razvoju (Resolution 2450 (XXIII) on "Human rights and scientific and technological developments"), 1968.
- Deklaracija o pravima mentalno retardiranih osoba (Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons), 1971.
- Deklaracija o ljudskim pravima osoba koje nisu državljani zemlje u kojoj žive (Declartion on the Human Rights of Individuals Who are not Nationals of the Country in Which They Live), 1985.
- Rezolucija 53/152 o ljudskom genomu i ljudskim pravima (Resolution 53/152 on "The Human Genome and Human Rights"), 1998.

1.2. MEĐUNARODNI SKUPOVI (INTERNATIONAL MEETINGS)

- Rezolucija XI o ljudskim pravima i znanstvenom i tehnološkom razvoju, Međunarodna konferencija o ljudskim pravima (Resolution XI "Human rights and scientific and technological developments", International Conference on Human Rights), Teheran, 1968.
- Bečka deklaracija i Program djelovanja, Svjetska konferencija o ljudskim pravima (The Vienna Declaration and Programme of Action, World Conference on Human Rights), Beč, 1993.

1.3. KOMISIJA ZA LJUDSKA PRAVA
(COMMISSION ON HUMAN RIGHTS)

- Rezolucija o nediskriminaciji u području zdravlja (Resolution on Non-Discrimination in the Field of Health), 1989.
- Rezolucija o ljudskim pravima i bioetici (Resolution on Human Rights and Bioethics), 1993. ; 1997.
- Odluka o ljudskim pravima i znanstvenom i tehnološkom razvoju (Decision on Human Rights and Scientific and Technological Developments), 1998.
- Rezolucija o pravima djeteta (Resolution on the Rights of the Child), 1998. ; 2000.
- Rezolucija o ljudskim pravima i forenzičnoj medicini (Resolution on Human Rights and Forensic Medicine), 1998.
- Rezolucija o ljudskim pravima i bioetici (Resolution on Human Rights and Bioethics), 1999.
- Rezolucija o ljudskim pravima i HIV-u/AIDS-a (Resolution on Human Rights and HIV/ AIDS), 1999.
- Rezolucija o ljudskim pravima i forenzičnoj znanosti (Resolution on Human Rights and Forensic Science), 2000.
- Rezolucija o ljudskim pravima migranata (Resolution on Human Rights of Migrants), 2000.
- Rezolucija o ljudskim pravimaosoba s posebnim potrebama (Resolution on Human Rights of Persons with Disabilities), 2000.
- Rezolucija o štetnim učincima nezakonitog rukovanja i odlaganja otrovnih i opasnih proizvoda i otpada (Resolution on the Adverse Effects of the Illicit Movement and Dumping of Toxic and Dangerous Products and Wastes on the Enjoyment of Human Rights), 2000.
- Rezolucija o pravu na hranu (Resolution on the Right to Food), 2000.

1.4. ODBOR ZA GOSPODARSKA, SOCIJALNA I KULTURNA PRAVA
(COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS)

- Opći komentar br. 12 o pravu na odgovarajuću hranu (General Comment No 12. on the Right to Adequate Food), 1999.

- Opći komentar br. 14 o pravu na najviši dostupan standard zdravlja (General Comment No 14 on the Right to the Highest Attainable Standard of Health), 2000.

2. ZAJEDNIČKI HIV/AIDS PROGRAM UJEDINJENIH NARODA - UNAIDS (JOINT UNITED NATIONS PROGRAMME ON HIV/AIDS)
   - Međunarodne smjernice o HIV-u/AIDS-u i ljudskim pravima (International Guidelines on HIV /AIDS and Human Rihts; s Uredom UN-ova Visokog povjerenika za ljudska prava), 1998.
3. UNESCO
   - "Preporuke iz Malte o poučavanju, informiranju i dokumentaciji u ljudskim pravima (Malta Recommendations on Human Rights Teaching, Information and Documentation), 1987.
   - Opća deklaracija o ljudskom genomu i ljudskim pravima (Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights), 1997.
   - Smjernice za primjenu Opće deklaracije o ljudskom genomu i ljudskim pravima (Guidelines for the Implementation of the Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights), 1999.
   - Rezolucija o bioetici i pravima djeteta (Resolution on Bioethics and the Rights of the Child), 2000.
4. VIJEĆE EUROPE (COUNCIL OF EUROPE)
   a. Završni tekst Pete konferencije europskih ministara zdravstva "Društveni izazovi zdravlju: Jednakost i prava pacijenata u kontekstu reformi zdravstva (Final Text of the 5th Conference of European Health Ministers on "Social Challenge to Health: Equity and Patients' Rights in the Context of Health Reforms"), 1996.
   b. Konvencija o ljudskim pravima u biomedicini (Convention on Human Rights and Biomedicine), 1997.
      - Preporuka i rezolucija Parlamentarne skupštine o pravima bolesnih i umirućih (Parliamentary Assembly Recommendation and Resolution on the Rights of the Sick and Dying), 1976.
      - PreporukaParlamentarne skupštine o pravima starijih na liječenje i dobrobit: Etika i politike (Parliamentary Assembly

Recommendation on the Medical and Welfare Rights of the Elderly: Ethics and Policies), 1994.

– Preporuka Parlamentarne skupštine o ljudskim pravima i dostojanstvu teško bolesnih i umirućih (Parliamentary Assembly Recommendation on the Human Rights and Dignity of the Terminally Ill and the Dying), 1999.

5. EUROPSKA UNIJA (EUROPEAN UNION)

– Rezolucija o Povelji o pravima žena u porodu (Resolution on a Charter on the Rights of Women in Childbirth), 1988.

6. SVJETSKA ZDRAVSTVENA ORGANIZACIJA - WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION)

– Deklaracija o promicanju prava pacijenata u Europi (Declaration on the Promotion of Patient's Rights in Europe), 1994.

– Smjernice za promicanje ljudskih prava osoba s mentalnim poremećajima (Guidelines for the Promotion of Human Rights of Persons with Mental Disorders), 1996.

7. MEĐUNARODNO VIJEĆE MEDICINSKIH SESTARA (INTERNATIONAL COUNCIL OF NURSES)

– Izjava o ulozi medicinskih sestara u osiguranju ljudskih prava (Statement of the Nurses' Role in Safeguarding Human Rights, 1983.

8. MEĐUNARODNA FEDERACIJA ZA PLANIRANO RODITELJSTVO (INTERNATIONAL PLANNED PARENTHOOD FEDERATION)

– IPPF Povelja o spolnim i reproduktivnim pravima (Charter on Sexual and Reproductive Rights), 1996.

9. INTERPARLAMENTARNA UNIJA (INTERPARLIAMENTARY UNION)

– Rezolucija o bioetici i njenoj primjeni u zaštiti ljudskih prava diljem svijeta (Resolution on Bioethichs and its Implementations Worldwide for Human Rights Protetction), 1995.

10. MEĐUNARODNA UDRUGA ŽENA U MEDICINI (MEDICAL WOMEN'S INTERNATIONAL ASSOCIATION)

– Izjava o zdravlju kao temeljnom ljudskom pravu (Statements on Health As a Basic Human Right), 1993; 1999.

11. SVJETSKA FEDERACIJA ZA MENTALNO ZDRAVLJE (WORLD FEDERATION FOR MENTAL HEALTH)

- Deklaracija o ljudskim pravima i mentalnom zdravlju (Declaration on Human Rights and Mental Health), 1989.

12. SVJETSKA UDRUGA LIJEČNIKA
(WORLD MEDICAL ASSOCIATION)

- Deklaracija iz Lisabona o pravima pacijenta (Declaration of Lisbon on the Rights of the Patient), 1981; 1995.
- Deklaracija o ljudskim pravima i individualnim slobodama zdravstvenih djelatnika (Declaration on Human Rights and Individual Freedom of Medical Practitioners), 1985.
- Rezolucija o ljudskim pravima (Resolution on Human Rights), 1990; 1995.
- Izjava o planiranju obitelji i pravu žene na kontracepciju (Statement of Family Planning and the Right of a Woman to Contraception), 1996.
- Rezolucija iz Ottawe o pravu djeteta na zdravstvenu zaštitu (Resolution of Ottawa on the Right of the Child to Health Care), 1998.
- Rezolucija o uvrštavanju medicinske etike i ljudskih prava u nastavni plan i program na medicinskim fakultetima diljem svijeta (Resolution on the Inclusion of Medical Ethics and Human Rights in the Curriculum of Medical Schoold World-Wide), 1999.

13. SVJETSKA UDRUGA PSIHIJATARAđ
(WORLD PSYCHIATRIC ASSOCIATION)

- Izjava i pogled na prava i zakonsku zaštitu mentalno bolesnih (Statement and Viewpoints on the Rights and Legal Safeguards of the Mentally Ill), 1989.

15. OSTALI TEKSTOVI

- Izjava o promicanju prava pacijenata, Europski forum udruga liječnika i SZO-a (Statement on the Promotion of Patients' Rights, European Forum of Medical Associations and WHO), 1996.

Doc. dr. Ljiljana Mijović
Pravni fakultet Banja Luka, Bosna i Hercegovina

ŽENSKA PRAVA
- PROBLEMI I PERSPEKTIVE -

Pitanje "ženskih prava", "prava žena", "jednakosti među polovima" je u svojoj suštini zapravo pitanje društvenog položaja žene, staro gotovo koliko i cjelokupno ljudsko društvo, odnosno podijeljenost tog društva na klase. Oblici društvenog uređenja kojima se kretao civilizacijski razvoj ljudskog društva tretirali su ženu kao jedinku na bitno različite načine. Tako je opštepoznata činjenica da je samo u početnom, mada dužem periodu nastanka i razvoja ljudskog društva postojao i period matrijarhata kao oblika društvenog uređenja u kojem je uloga žene bila, mogli bismo reći dominantna, što naravno, nije bilo uslovljeno razvijenim stepenom svijesti, već čisto i isključivo reproduktivnom ulogom žene, koja joj je dala dominantan položaj. Cio kasniji period razvoja ljudskog društva karakteriše neravnopravan položaj žene u odnosu na muškarca, što je i bio jedan od osnovnih uzroka nastanka tzv. ženskog pitanja, koje nipošto ne može da se svede samo na normativno-pravne i idejno-političke okvire, već, upravo obrnuto, predstavlja jedno od najuniverzalnijih ljudskih pitanja, jer se radi o pitanju koje se odnosi na barem polovinu ukupne svjetske populacije. Prethodna konstatacija je generalne prirode, jer je položaj žene u savremenom svijetu neujednačen, s obzirom na to o kojem dijelu svijeta govorima, iako, bez obzira na specifičnosti, generalna ocjena ima svoju i pravno i faktički utemeljenu argumentaciju.

Ravnopravnost polova, kao ideal kome savremeno čovječanstvo, barem deklarativno stremi, ne može se ostvariti samo donošenjem odgovarajućih zakonskih propisa, iako je to neophodna pretpostavka i zapravo prvi korak u postizanju ravnopravnosti; no, ukoliko bi bila i jedina, to bi zapravo bio

odraz svojevrsne hipokrizije društva prema ženi. Hipokrizijom, u krajnjem slučaju možemo smatrati i kategorizaciju ovog pitanja, odnosno podvođenje neravnopravnosti žene generalno pod ono što se, u teoriji, kao i u praksi, naziva "ženskim pravima", koja, ako ćemo slijediti principe i metode analogije, nema svoje opravdanje. Izdvajanje "ženskih" prava, te naglašavanje specifičnosti ove kategorije ljudskih prava, sasvim opravdano može otvoriti raspravu u kojoj bi se postavilo pitanje čemu regulisanje "ženskih prava" kao zasebne kategorije prava, s obzirom na to da su žene beneficijari cjelokupne kategorije "ljudskih prava". Izdvajanje ima svoje opravdanje samo utoliko ukoliko pod ovom kategorijom podrazumijevamo neka prava vezana za specifičnost pola o kojem govorimo, prava čiji beneficijar ne može biti muškarac, odnosni drugi dio cjelokupne populacije. Konkretnije, jedno od tih prava, bilo bi svakako pravo na porodiljski dopust ili bolovanje (kako su neki skloni nazvati odsustvovanje žene s radnog mjesta izvjestan period nakon porođaja, mada "bolest" u ovom slučaju ni sa medicinske, ni sa pravničke tačke gledišta zapravo ne postoji), kao isključivo "žensko" pravo. Logično je postaviti pitanje da li se kao korisnik (uživalac) tog istog prava može pojaviti, primjera radi muškarac, u svojstvu oca novorođenog djeteta. Zakonodavstvo bivše Jugoslavije, kao jedno od zakonodavstava za koje se ne može reći da je bilo antifeminističko (mada ne iz razloga visokog stepena razvijenosti svijesti o ravnopravnosti polova, već ponajprije zbog principa soc-realističkog ustrojstva) je poznavalo i davalo mogućnost korištenja porodiljskog dopusta i muškarcima u ulozi očeva, mada, koliko je autoru ovog napisa poznato, ta mogućnost je korištena tek sporadično i nije nikad zaživjela u praksi.

Ubrzan civilizacijski razvoj u zadnja dva vijeka karakteriše pobuna žena izazvana neprirodno nametnutom potrebom ženama da dokazuju svoja prirodna prava na ravnopravnost sa muškim dijelom čovječanstva, unatoč postojanju prirodnih razlika među polovima. Biološke razlike su bile prost alibi klasnog društva u prvoj etapi njegovog razvoja na temelju kojeg je stvorena teza o nejednakosti različitih. Život u muškoj civilizaciji zapravo je osnovni uzrok istorijske nesreće žene kao ljudskog bića, što se u suštini manifestuje u ambivalentnom stavu muškarca prema ženi. Taj i takav stav nagoni muškarca da se prema ženi ophodi neracionalno, odnosno čini njegovo ponašanje varijabilnim- ...od obožavanja do ponižavanja, od ljubavi do prezira, od gospodarenja do robovanja, od agresivnosti do straha."[1] S druge strane, nesumnjivo je da je u nekoliko posljednjih decenija došlo do značajnih pozitivnih pomaka, barem na normativno-pravnom planu, no, suštinsko rješenje ženskog pitanja vezano je za utvrđivanje uzroka neravnopravnosti između žene i muškarca. U tom smislu kao tri osnovna pravca izdvajamo pitanja položaja žene u društvu, u porodici i pitanje žene kao ličnosti. Pristalice teze o muškoj civilizaciji kao osnovni argument ističu

1 *Marko Mladenović, Osnovi sociologije porodice, Savremena administracija, Beograd, 1979, str.171.*

biološku inferiornost žene. Kontraragumenti su više nego brojni. Naime, van svake sumnje je da su muškarac i žena biološki različiti, s obzirom na specifične anatomske karakteristike svakog od polova, no to nikako nije dovoljan razlog za stvaranje mita o muškoj superiornosti, makoliko taj mit prijao muškoj sujeti i podgrijavao, mogli bismo generalno reći, specifičnu mušku aroganciju.[2]

Bez želje da simplifikujemo problem, potrebno je naglasiti da se ne radi samo o prostom stavu muškaraca kao jedinki, već naprotiv, o vijekovima stvaranoj teoriji o ženskoj inferiornosti, čijim začetnikom mnogi smatraju Platona, s obzirom na njegovu tezu o tome da je žena nedovršeni muškarac, a koju je tezu dalje razvijao i Frojd tvrdnjom da je žena kastrirani muškarac, te da je anatomski osiromašena . Ovakvim shvatanjima priklanjali su se i mnogi čuveni mislioci i filozofi, poput Šopenhauera, koji je tvorac,, što je malo poznato, među muškarcima izuzetno popularnih maksima, duga kosa, kratka pamet i muškarac misli, žena osjeća . Ovakvi i slični stavovi doveli su do podjele uloga u tolikoj mjeri da je put do ostvarenja žene kao ljudskog bića izgledao sve dalji i beznadežniji. Podjela uloga na muške i ženske rezultirala je stavom da žena može imati zaposlenje, ali ne i karijeru, jer je njena osnovna uloga ipak uloga majke i supruge. Listi argumenata u prilog tvrdnji o ženskoj inferiornosti dodaje se i religijski, hrišćanski argument, argument ženske grešnosti, zbog koje je muškarac izgubio božju naklonost, a žena kažnjena porođajnim bolovima.

Tretman koji žena ima u savremenom društvu unekoliko je izmijenjen u odnosu na period u kojem je nastala teza o ženskoj inferiornosti, mada je suština ostala, mogli bismo reći, identična. Radi se zapravo o tome da je današnji položaj žene svojevrsni paradoks- javna izloženost žene još je u obliku potrošne robe, ona se tretira kao reklama, ukras, seks-simbol, igračka u rukama muškarca. Ženama koje se bave intelektualnim radom pridaju se epiteti neženstvenih, zalutalih u muške vode, biološki nepotvrđenih, muškobanjastih i sl. Naravno, postoje razlike u tretmanu žene, zavisno od toga o kojem dijelu ili regionu svijeta govorimo, međutim, više je nego simptomatična činjenica da je nemali broj zemalja koje ne ulaze u krug potpisnica čitavog niza međunarodnih dokumenata kojima se reguliše položaj žene u savremenom društvu i u kojima je stepen zaštićenosti osnovnih ljudskih prava i sloboda ili, u našem slučaju, prava žena, ispod očekivanja međunarodne zajednice.

Napori savremenog svijeta da se učini prvi korak u postizanju ravnopravnosti među polovima manifestuju se u nizu aktivnosti velikog broja, kako vladinih, tako i nevladinih međunarodnih organizacija, pri čemu, naravno, najveći dio tih aktivnosti ostvaruju Ujedinjene nacije. Tako se

2 *Mr Ljiljana Mijović, Stvarni i pravni položaj žene, Čitanka ljudskih prava, Sarajevo, 2000.god.*

evolucija ovog pitanja može posmatrati kroz niz međunarodnih dokumenata koji se odnose na ovu oblast, počevši od Povelje Ujedinjenih nacija, Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka, Paktova o pravima čovjeka, Teheranske proklamacije, Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije prema ženama, Deklaracije UN o ukidanju diskriminacije prema ženama, Konvencije o političkim pravima žena, Konvencije o statusu udatih žena, Konvencije o pristanku na brak, minimalnoj dobi za brak i registrovanju brakova itd. Suština svih ovih međunarodnopravnih dokumenata svodi se na konstituisanje i uživanje osnovnih ljudskih prava u istom obimu bez obzira na pol, te uživanje posebne kategorije prava vezanih isključivo za ženski pol, kao osnov za tretman ženskog dijela populacije kao ugrožene[3] grupe (ravnopravan tretman oba pola u sferama obrazovanja, zapošljavanja, učešća u javnom i političkom životu, te uživanje specifičnih prava poput prava na povećan obim zdravstvene zaštite zaštite za vrijeme trajanja trudnoće ili porodiljskog odsustva, zabrana noćnog i prekovremenog rada i sl.).

Za zakonodavstvo bivše Jugoslavije, kao što je ranije rečeno, ne može se reći da je bilo antifeminističko, međutim realno stanje stvari je bilo i dalje jeste, bitno različito od normativnog. Prema nekim teoretičarima, dva su osnovna razloga za to- relikti naslijeđenog razmišljanja o mjestu i ulozi žene i nemogućnost da se realizuju ideali koji u nekim zemljama već predstavljaju opšteprihvaćene standarde.

Argument kojim se pri pokušaju očuvanja segregacije žena protivnici ravopravnosti polova služe jeste taj da žena ne može u isto vrijeme obavljati, bar ne na zadovoljavajući način, funkcije majke i supruge, s jedne, i funkciju zaposlene žene, s druge strane. Ovaj argument slijedi, naravno, i tvrdnja da muškarci uloge oca, supruga i poslovnog uspješnog čovjeka mogu zadovoljavajuće nositi jer su "jači pol". Smatramo da ovakva argumentacija zadire u kvazimedicinske i kvazifilozofske vode te da je u savremenom društvu suvišno ženama govoriti šta one mogu a šta ne mogu, jer, sasvim sigurno, one su jedine koje to pouzdano znaju. Ovdje bi se, zapravo, globalno moglo ustvrditi kako je osnovno "žensko" pravo zapravo pravo na mogućnosti jednake onima koje pripadnici muškog dijela populacije imaju-na ženama je da li će se tim mogućnostima koristiti ili ne.

Razumljivo je i opravdano da veliki dio muške populacije žali za onim vremenima u kojima je žena podređivala svoj život i postvarenje svoje ličnosti interesima djece i porodice; moramo međutim, biti svjesni da je kult majke stvorilo patrijarhalno društvo. Isto tako, više je nego izvjesno da materinstvo nikada neće izgubiti značaj najintimnije veze koja može da postoji između dva ljudska bića, te da je isto to materinstvo, čudovišna sposobnost donošenja novog ljudskog bića na ovaj svijet ženi za vrijeme trajanja matrijarhata dala

3 *Ugrožene ili ranjive grupe - engl. vulnerable.*

povlašten položaj. Generalno imputirati ženama tezu da su manje majke i supruge zbog tog što žele da se potvrde i kao uspješne, racionalne, sposobne jedinke, danas je sasvim neopravdano, i, na sreću, u mnogim sredinama prevaziđeno shvatanje. Osvajanje tradicionalno muških pozicija od strane žena bila je neminovnost koja se nije mogla spriječiti, iako je pokušaja odlaganja ovog dešavanja kroz istoriju čovječanstva bilo izuzetno mnogo.

Danas možemo reći da su postignuti određeni pozitivni pomaci, koji niukom slučaju ne predstavljaju definitivnu poziciju kojom bi današnja žena, konkretno na ovim našim prostorima, mogla i trebala biti zadovoljna. Naprotiv, javljaju se tvrdnje da se više ne radi o borbi žena za emancipaciju u smislu izjednačavanja položaja žene i muškarca, već o borbi za dominaciju žena. U prilog ovoj tvrdnji govori i podatak da trenutačno više od 50 odsto Evropljanki ostvaruje polovinu ili više od polovine ukupnih prihoda domaćinstva. Otuda je i razumljiv strah jednog dijela muške populacije da će ostati bez istorijski predodređene uloge onog koji vodi i određuje pravila igre u svim segmentima života. Izvjesno je, s druge strane, da će, desi li se takvo nešto, sasvim izvjesno prestati potreba za izdvajanjem određenih prava u ono što se danas naziva "ženskim pravima", jer će "ženska prava" ustuknuti kao suvišna kategorija pred postvarenjem ravnopravnosti polova.

Pozicije muškog šovinističkog poretka znatno su uzdrmane i činjenicom da je i politički život, doskora neprikosnoveni muški teren, postao polje na kojem je savremena žena sve aktivnija. Razlozi za takva kretanja su mnogostruki, a jedan od rjeđe pominjanih je taj da su muškarci, odnosno jedan dio njih, na političkim funkcijama diskreditovani zbog korumpiranosti i prirodno, a to je naučno dokazano, veće sklonosti ka kriminalnom ponašanju, nego što je to slučaj sa ženskim dijelom populacije. U prilog ovoj tvrdnji govori i statistički podatak da svega 6 odsto od ukupnog broja kriminalaca čine žene, dok 94 procenta otpadaju na muški dio populacije.

Novina u ovoj oblasti je svakako i činjenica da je sve veći broj muškaraca koji uočavaju neminovnost promjena na ovom terenu, tako da se, primjera radi, prema podacima Centra za sociološka istraživanja, devet od deset ispitanih Evropljana, javno izjašnjava u korist jednakosti polova, što ukazuje na ostvarene pomake u ovoj oblasti, koji bi, kada bi se povukla paralela sa stavovima od prije stotinjak godina, izgledali nezamislivi.

Posebne i praktično i pravno relevantne situacije u kojima postoji potreba za specifičnom zaštitom žena kao dijela populacije jesu svakako vanredne situacije u jednoj državi, kao što su, primjera radi, oružanih sukobi. Međunarodnopravne norme koje regulišu prava žena u vrijeme trajanja oružanog sukoba nalaze se, prije svega u Četvrtoj ženevskoj konvenciji, Konvenciji koja reguliše zaštitu civila (samim tim žena i djece) u vrijeme trajanja oružanih sukoba. Rat koji se dešavao na ovim našim prostorima

doveo je žene u situaciju da se bore ne za sopstvenu zaštitu, već za opstanak cijele porodice, mogli bismo reći i društva u cjelini, no s druge strane, to je bio i određen ispit unutrašnjih snaga ženskog dijela populacije. Proces demokratizacije, koji je uslijedio nakon ratnih dešavanja, a koji se još uvijek odvija uz čitav niz različitih teškoća, doveo je i do prvih oblika organizovanja žena, prije svega u vidu nevladinih organizacije, čiji se rad pokazao korisnim kako za same žene, tako i za društvo u cjelini. To je takođe, posredno, dovelo i do aktivnijeg učešća žene u političkom životu država nastalih na području bivše Jugoslavije (primjera radi, odredbe u Bosni i Hercegovini o obaveznom učešću na izbornim listama ženskog dijela populacije u procentu od 33,3%). Time, naravno borba za ostvarenje ravopravnosti na ovom polju nije završena, s obzirom na potrebu donošenja izbornih zakona u svim novonastalim državama, zakona koji bi trebali odražavati stvarno stanje stvari i uvažiti činjenicu da (nat)polovičnu većinu populacije u ovom dijelu Evrope čine žene. Pritom se zapravo radi o jednoj mnogo široj aktivnosti od one usmjerene na učešće žena u političkom životu, radi se o usvajanju tzv. GAD koncepta (Gender and Development), koji u suštini predstavlja inovaciju, jer u središte stvari postavlja mjeru muške socio-ekonomske privilegovanosti. Sistem kvota, koji je bio prisutan u BiH na pretprošlim izborima, s tog aspekta gledano, predstavlja tek klicu za koju se nadamo da će se razviti, odnosno da će prost kvantitet (a kvote koje su bile prisutne na pretprošlim izborima zapravo predstavljaju samo kvantitet, jer do pozitivnih pomaka u smislu učešća žena u izvršnim organima vlasti nije došlo) dovesti i do stvaranja kvaliteta.

Kada govorimo o položaju žene u ekonomskom razvoju država bivše Jugoslavije, više je nego očito da se na žene kao učesnike postratne obnove ili procesa tranzicije ozbiljno računa samo u vanprivrednim djelatnostima, i to prije svega u zdravstvu (gdje žene čine preko 70% zaposlenih), administraciji (preko 50% zaposlenih su žene) i obrazovanju i kulturi (gdje čine preko 80 odsto zaposlenih).

Situacija ne izgleda mnogo bolje ni kada govorimo o korištenju pomoći međunarodne zajednice, gdje npr.u oblasti mikrokreditiranja, prema podacima USAID Business Finance Program-a od ukupnog broja korisnika na nivou BiH (4,918) preko 70 odsto otpada na pripadnike muškog pola, a situacija nije bitno drugačija ni u drugim državama regiona. Sa zaposlenošću stvari stoje veoma slično-muškarci se mnogo lakše zapošljavaju, a rad žena se usmjerava prema privatnom sektoru, gdje je mnogo slabije plaćen od rada muškaraca.

Kada govorimo o zdravstvenoj zaštiti žena u zemljama regiona, ona se bitno razlikuje, ali je, primjera radi, veoma ilustrativan podatak iz BiH gdje se, prema sadašnjim procjenama, preko 350.000 žena na području BiH nalazi

u fertilnoj dobi, te da je, prema podacima Svjetske banke[4] totalni fond zdravstvene zaštite u 1997. godini iznosio oko 206 miliona DM, odnosno, uz međunarodnu pomoć oko 545 miliona DM. Vezanost između ova dva podatka vidljiva je ukoliko se zna da se među vodećim uzrocima smrtnosti nalaze neoplazme (na drugom mjestu po smrtnosti), te karcinomi genitalnih organa, komplikacije trudnoće i porođaja, komplikovani pobačaji i sl.

Još jedan od segmenata na koje je neophodno skrenuti pažnju jeste svakako trgovina ženama i nasilje nad ženama, kao sve učestaliji oblici inkriminisanog ponašanja. Raspad Jugoslavije je, kako u dijelovima zahvaćenim ratnim zbivanjima, tako i onim koji to nisu bili, doveo do porasta stope kriminaliteta uopšteno, kao i do pojave ovih, do tada nesankcionisanih oblika krivičnih dijela. S obzirom na to da, kada govorimo o trgovini ženama, kao krivičnom djelu koje kao jednu od osnovnih karakteristika ima izvršenje na području više država, jasno je da se radi o problemu na čijem rješavanju moraju ustrajati sve države regiona. S druge strane, nasilje nad ženama nije niukom slučaju nova pojava na ovim prostorima, no ono što zasigurno predstavlja novinu jeste činjenica da je ovo krivično djelo u zadnjih nekoliko godina po prvi put inkriminisano kao takvo novim krivičnopravnim propisima u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije.

Pobrojani problemi, sasvim izvjesno nisu jedini, ali su među značajnijim, stoga se kao neophodnost pojavljuju određeni zahtjevi usmjereni prema organima vlasti kada je riječ o ženskom dijelu populacije. Radi se, prije svega, o institucionalizaciji odgovornosti organa vlasti za rad koji obavljaju ili bi ga trebali obavljati, o većem učešću žena u političkom životu, prije svega u predstavničkim a onda i svim drugim organima vlasti, što bi trebalo osigurati, kako smo već naglasili, izbornim kvotama u izbornom zakonu.

Kao što je već pomenuto, oblast u kojoj je ženski dio populacije na području bivše Jugoslavije dosad postigao određen napredak je svakako civilni sektor, odnosno rad nevladinih organizacija, kojima i u narednom periodu treba osigurati pomoć, ne samo međunarodne zajednice, nego i domaćih struktura sposobnih da to učine. Civilni sektor ili civilno društvo, kako ga neki nazivaju, bez imalo pretjerivanja, a prema podacima koji se odnose na, primjera radi, BiH, je ekskluzivno žensko područje djelovanja, s obzirom na činjenicu da se pitanjem žena na različite načine bavi preko 90 nevladinih organizacija na području cijele BiH. Djelovanje ovih organizacija podrazumijeva javno zagovaranje (advocacy) ne samo za proširenje aktivnosti, već i za umrežavanje postojećih nevladinih organizacija na svim nivoima. Problem s kojim se nevladine organizacije suočavaju na ovim prostorima jeste nepostojanje saradnje sa organima vlasti, u smislu davanja

4 *Vidi UNICEF, Woman and Children Situation Analysis 1997, Sarajevo 1998.*

podrške radu ovih organizacija, mada se ne može tvrditi niti da postoji antagonistički stav vlasti, odnosno njenih organa prema radu NVO-a. Prosto rečeno, postoji nezainteresovanost, što je već otežavajuća činjenica, s obzirom na to da je, za uspješan rad nevladinih organizacija, neophodna izmjena, prije svega zakonskih propisa koji se odnose na osnivanje ove vrste udruženja, a koji su, bar dosada i u svim novonastalim državama bivše Jugoslavije, bili prilično kruto i usko postavljeni. Takođe je neophodno uspostavljanje saradnje organa državne vlasti i nevladinih organizacija, jer djelatnost nevladinih organizacija predstavlja svojevrsnu kritiku vlasti, ali ne u smislu da se NVO postavljaju kao protivnici ili borci protiv vlade ili režima, već u smislu da se njihova aktivnost može koristiti kao putokaz vlastima ka sferama koje nisu adekvatno pokrivene državnim aktivnostima. Sasvim je izvjesno da se djelatnost NVO-a ne može i ne smije protiviti ustavnim i inače imperativnim normama pravnog poretka u okviru koga se NVO konstituiše, međutim, po stepenu njihove slobode u vršenju aktivnosti, po liberalnosti režima registrovanja i pristupa medijima, može se mjeriti i demokratičnost sredine o kojoj govorimo. Drugim riječima rečeno, više je nego izvjesno da je poredak koji ima liberalan režim u pogledu registrovanja, osnivanja i djelatnosti NVO-a, koji pruža uslovno rečeno, normalne uslove rada ovim organizacijama, te koji ne ometa komunikaciju mediji-NVO, demokratski poredak, potvrđen u ovim odnosima, i to u smislu da podstiče aktivnosti svih nevladinih oblika organizovanja i udruživanja svojih građana u cilju iznalaženja rješenja koje nije sam u stanju da ponudi.

U tom kontekstu, moguće je, podsticanjem aktivnosti ovog tipa organizacija, ostvariti kvalitativno jaku saradnju država-NVO, jer, sa ekonomske tačke gledišta, krajnje je neracionalno, od strane države, ne koristiti, primjera radi, u cilju rješavanja određenog društvenog problema saznanja ili mehanizme rada NVO-a, ukoliko su one u tom uspješne, profesionalno profilirane i kadrovski opremljene, što, nažalost na ovim našim prostorima, bar zasad nije slučaj.

Pravni osnov za sve o čemu je bilo riječi, pored unutrašnjih propisa, (prije svega ustav jedne zemlje), svakako čine, čega mnogi nisu svjesni i međunarodni dokumenti kojima se reguliše, prije svega oblast osnovnih ljudskih prava i sloboda (Od Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka iz 1948, Paktova o pravima čovjeka iz 1966, te Evropske konvencije o zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda, pa do Pekinške deklaracije donešene na IV svjetskoj konferenciji žena 1995. godine).

Iz svega rečenog, vidljivo je da, posebno dakle, na ovim našim prostorima, tzv "žensko pitanje" nije pitanje žena, kako to mnogi smatraju i tumače, nego je upravo obrnuto, opštedruštveno pitanje, čije rješavanje ne trpi odlaganje bilo koje vrste i u ime bilo čega. Činjenica koje se ne može

previdjeti jeste da na ovim prostorima žene čine (nat)polovični dio stanovništva, te da njihov status, zasada bar i nažalost, oslikava status više od polovine ukupne populacije. Bez pozitivnih pomaka u ovoj oblasti, može se osnovano tvrditi, pozitivnih pomaka u cjelini, neće i ne može biti. "Ženska prava", kako ih mnogi s potcjenjivanjem nazivaju, zapravo su najmanje "ženska", jer se radi o kategoriji prava koja su u suštini prirodna i kao takva, svojstvena svakom ljudskom biću bez obzira na karakteristike pola kojem pripada. Put ka ostvarenju ravnopravnosti polova, te ostvarenje tog cilja, sasvim izvjesno, kad do tog jednom dodje, dovešće do sužavanja kruga prava koja se nazivaju "ženskim", i za čuđenje, radiće se o pozitivnom pomaku.

LIBERTY!
JUSTICE!
DIGNITY!
PEACE!
DEMOCRACY!
WHAT ARE WE GOING TO DO WITH HIM WHEN HE GROWS UP?
PLANTU

Prof. dr. Illo Trajkovski
HRFP - Skopje Institut za sociologiju
Filozofski fakultet Skopje, Makedonija

NAUČNO ISTRAŽIVANJE I LJUDSKA PRAVA

SAŽETAK

Tokom posljednjeg vijeka drugog milenijuma nauka i istraživački proces su ušli u fazu značajnog preokreta. Odnosi između naučnog istraživanja i ljudskih prava postali su jednim od najkontroverznijih intelektualnih i političkih pitanja. Bez namjere da se upuštamo u sve relevantne empirijske i teoretske odnose između ova dva pojma, ovaj prilog je usmjeren na prezentaciju koncepta nekih od najuočljivijih aspekata ljudskih prava u odnosu na naučno istraživanje. Sam tekst priloga sadrži četiri dijela. Prvi dio predstavlja uvod u kome se opisuje intenzitet i kompleksnost interakcije nauke i društva danas, kao i značaj naučnog istraživanja ljudskih prava. U drugom dijelu se izlaže opšti konceptualni okvir na način uobičajen pri analizi naučnog istraživanja iz perspektive savremenih ljudskih prava. U trećem dijelu su predstavljeni važeći stavovi i pravila koja se odnose na društvenu odgovornost nauke i naučnog istraživanja. U četvrtom dijelu se naglašavaju najčešći oblici kršenja prethodno predstavljenih koncepata i normi slobode i autonomije nauke.

1. NAUKA I HUMANOST (ČOVJEČANSTVO) U DOBA DRUŠTVA ZNANJA I GLOBALIZACIJE

Mjesto i uloga nauke i naučnog istraživanja u savremenom društvu jesu jedno od centralnih pitanja politike, kao i jedna od najkontroverznijih teoretskih i praktičnih naučnih tema. Savremena napredna društva jesu društva bazirana na znanju, a osnovni izvor znanja danas svakako predstavlja nauka i naučno istraživanje. Nauka je postala ***dominantnim***, mada ne i jedinim izvorom znanja i predstavlja dominantan način razmišljanja u naprednim društvima. Sticanje naučnih znanja (vršenje naučnih istraživanja) i primjena rezultata istraživanja (tehnologije) predstavljaju ciljeve u planovima razvoja mnogih političkih i građanskih organizacija u naprednim društvima. U isto vrijeme, kao rezultat procesa globalizacije, nauka i tehnologija prodiru u društvenu strukturu društava u razvoju - previše siromašnih da bi samostalno kreirali sopstvenu naučnu i tehnološku politiku.

Uopšteno, odnosi između nauke i društva ili nauke i humanosti su veoma jaki i složeni. Kao rezultat diskusije - na zdravorazumskom nivou i na teoretskom nivou – su veoma kontrovezni. Kontroverze se odnose na tri glavna zaključka ili polazne tačke.

U skladu sa prvom od njih, nauka se danas *smatra i ustanovljava se kao jedan od krucijalnih faktora* za ekonomski razvoj zemlje i poboljšanje kvaliteta ljudskog života i razvoja čovječanstva u cjelini. U cilju daljeg jačanja naučnih i tehnoloških osnova društva, države širom svijeta u velikoj mjeri podržavaju naučne napore. Naučna politika se nalazi u sjedištu ne samo razvojnih politika, nego i bezbjednosnih politika država. Kao rezultat toga, očekivanja od naučnih istraživanja su izuzetno visoka. Nauka, ili kako to danas nazivaju "ekspertiza" je stoga obavijena **oreolom** slave i širokog odobravanja.

Drugu polaznu tačku predstavlja činjenica da se današnji *naučnici i istraživači međusobno ne slažu o sadržaja* njihovih nastojanja i značaju *različitih pravaca naučnog istraživanja i razvoja*. Razlike koje među njima postoje ne mogu se razriješiti unutrašnjim putem u okviru onog što se naziva *naučnom zajednicom*. Te razlike niti ne potiču iz suštinskih vrijednosti naučnog istraživanja kao takvog, već predstavljaju, na jedan ili drugi način, izraze njihovih *karakteristika kao opšte društvenog fenomena* i to je upravo ono što nas vodi ka trećoj opštoj polaznoj tački.

Treće, naučna pitanja i dileme danas više ne predstavljaju čisto epistemološke dileme o istini. U modernom društvu *istina, sama po sebi, predstavlja novac, a novac određuje odnose moći*. Znanje i epistemološka istina postaju, na direktan ili indirektan način, moć za sebe. Novi odnosi između

naučnog istraživanja i odnosa moći, otvaraju problem *društvenog* ***značaja*** nauke i naučnog znanja.

Tri gore pomenuta pitanja koja se odnose na odnose između nauke i društva danas, otvaraju i nekoliko dilema vezanih za politiku ljudskih prava. Richard C. Lewontin u svom članku "Politika nauke" svrstava te dileme u dva glavna problema.

Prvi jeste, *kako doseći društveno značajna znanja i ko je taj ko odlučuje o tome,* s obzirom na to da "istraživanja i aktivnosti razvoja koje rezultiraju naučnim spoznajama i tehnološkom primjenom istih zahtijevaju angažovanje značajnih novčanih sredstava i vrijeme" i, mogli bismo dodati, s obzirom na to da su te aktivnosti zapravo novac i interesom motivisani napori.

Drugi set pitanja slijedi kao logičan, s obzirom na odgovore date na prethodno postavljena pitanja. Ovaj set bi mogao biti otvoren pitanjem *kako primjenjujemo znanja stečena* primjenom ponajprije demokratske principe i principe ljudskih prava u naučnim istraživanjem i razvojem?

Odgovori na sva prethodno postavljena pitanja su kontroverzni. Oba seta pitanja u sebi sadrže određene tenzije između ideala o demokratskom odlučivanju s jedne, i zahtjeva za ekspertskim znanjem, s druge strane. Snaga prvog od ovih principa počiva na "narodu" i njegovim predstavnicima, koji su u modernoj teoriji i praksi, ovlašteni principima ludskih pava. Na drugoj strani, moć i legitimitet koji proizlaze iz zahtjeva za ekspertskim znanjem, počivaju na uskom broju pripadnika elite.[1]

Ova elita je sačinjena od društvenih aktera znanih kao naučnici i istraživači. Kao rad i svake druge društvene grupe, i njihov rad je vođen određenim interesom. Nauka i istraživanje danas se smatraju jednim od najunosnijih poslova. Kao rezultat toga, naučni sektor je privukao jake političke interese, kao i interese posebnih društvenih interesnih grupa (ekonomske i industrijske). Na ovaj način, "nauka, nesumnjivo nepolitička djelatnost" postaje duboko "utonula u politički sistem nagrađivanja za pridobijanje glasova i sredstava za vođenje kampanja".[2] Ovo nas dalje dovodi do problema **integriteta nauke i istraživanja**, što podupire naše nastojanje da obratimo pažnju na naučna istraživanja sa aspekta ljudskih prava.

U okviru današnjeg internacionalnog diskursa i prakse ljudskih prava, naučno istraživanje se koncaptualizira u dva konceptualna okvira. Prvi

1 *Richard. C. Lewontin, Politika nauke, Njujorška revija knjiga, 9.maj 2002.; člankom je dat pregled triju knjiga koje se bave određenim brojem pitanja iz oblasti ljudskih prava u odnosu na politiku nauke i naučnog istraživanja: Nauka, istina i demokratija, od Philip-a Kitcher-a, Oxford University Press; Nauka, novac i politika: Politički trijumf i etička erozija, od Daniel-a S.Greenberg-a, Chicago University Press; i Naša post-humana budućnost:Posljedice biotehnološke revolucije, od F. Fukuyama-e, Farrar-a, Straus-a i Giroux-a.*

2 *Daniel S. Greenberg, Nauka, novac i politika, Chicago Univerzity Press, 2001. str.1*

konceptualni okvir je organiziran oko dva centralna koncepta: **akademsku slobodu** i **autonomiju univerziteta**. Drugi okvir počiva na značaju **društvene odgovornosti naučnika i istraživača**.

2. AKADEMSKA SLOBODA I AUTONOMIJA: PORIJEKLO I SADRŽAJ

Formalna definicija akademske slobode uključuje dva elementa: ***individualna sloboda intelektualnog traganja*** i ***institucionalna autonomija***. Ipak, u svakodnevnoj upotrebi, termin "akademska sloboda" koristi se uglavnom za označavanje prvog od ovih pojmova-pravo nastavnika, studenata i istraživača da se bave intelektualnim aktivnostima bez pritiska spolja. Drugo značenje obično označava "autonomiju univerziteta" i koristi se u smislu institucionalne dimenzije akademske slobode.

U pogledu sadržaja, *Microsoft Encarta* određuje akademsku slobodu kao "pravo nastavnika i istraživačkih radnika, posebno na fakultetima i univerzitetima, da istražuju naučne oblasti kojima se bave i izražavaju svoje poglede bez ograničenja i straha od otpuštanja s posla na kome rade."[3] Slična, ali šira definicija ovog koncepta prihvaćena je od strane Međunarodnog udruženja univerziteta. Prema stavovima Udruženja, akademska sloboda je "sloboda članova akademske zajednice - nastavnog osoblja i studenata - da vrše svoje obrazovne aktivnosti u obimu i okviru određenom od strane zajednice, poštujući etička pravila i međunarodne standarde i bez pritiska spolja."[4]

Razlike u postojećim definicijama i shvatanjima koncepta akademske slobode i autonomije univerziteta su se javile i razvijale u istorijskom konceptu i kao rezultat dugotrajne borbe intelektualaca i univerziteta protiv vjerskih i sekularnih vlasti.

Istorijski koncepti akademske slobode i autonomije univerziteta su duboko ukorijenjeni u *tradiciju ljudskih prava.* Moderno značenje oba termina datira iz kasnog XVII vijeka. Prve elaborate na ovu temu nalazimo u napisima engleskih filozofa John-a Lock-a i Thomas-a Hobbes-a. Prvi institucionalni okviri u korist konstituisanja akademske slobode nastali su na njemačkim univerzitetima - Hale i Gottingen krajem XVII i početkom XVIII stoljeća.[5]

U kontekstu *porijekla, sadržaja i mjesta* unutar trenutačnog koncepta i prakse u oblasti ljudskih prava, akademska sloboda i autonomija univerziteta

3 *Akademska sloboda, Microsoft Encarta 99 Enciklopedija, © 1993-1998 Microsoft Corporation.*

4 *Stav (Izjava) o akademskoj slobodi, autonomiji univerziteta i društvenoj odgovornosti, Međunarodno udruženje univerziteta, http://www.unesco.org/iau/tfaf.*

5 *Akademska sloboda, Microsoft® Encarta® 99 Encyclopedia. © 1993-1998 Microsoft Corporation.*

su različito koncipirane. Razlike su posebno uočljive u odnosu na njihovu normativnu i suprotstavljajuću funkciju. Različite interpretacije u pogledu porijekla i cilja konceptualnih vrijednosti akademske slobode i autonomije univerziteta mogle bi se svrstati u dvije velike skupine.

Prvom od njih se ograničava vrijednost tih koncepata unutar društvenog prostora koji pripada akademskim predstavnicima i univerzitetu. U skladu sa ovim načinom gledanja, akademska sloboda i autonomija nisu ništa više od elemenata specifične profesionalne etike akademske zajednice. Oba koncepta se primjenjuju isključivo na akademsku zajednicu i, čak više od tog, samo na određene krugove u okviru te iste zajednice. Ovo znači da akademska sloboda i autonomija univerziteta niti potiču od niti vode ka opštijim ljudskim pravima i slobodama, na kojima počiva druga grupa tumačenja - prava na obrazovanje, prava na znanje i slobodu izražavanja.

Iz ove perspektive, akademske slobode se posmatraju kao, u manjoj ili većoj mjeri, "ezoterička pitanja obrazovane elite, koja nemaju ništa sa životom obične osobe."[6] Za mnoge druge mislioce i kreatore politike ovaj način gledanja je pogrešan, a argumenti za navedenu tvrdnju zasnovani na mjestu nauke i naučne spoznaje u savremenom društvu. Kontraargumenti su svrstani unutar druge grupe tumačenja.

Druga grupa tumačenja ima tendenciju da proširi vriednost pojma akademske slobode i autonomije univerziteta i njime pokrije oblast istraživanja, i još uopštenije, intelektualnih aktivnosti koje se vode i van akademskih i univerzitetskih krugova. Ovo gledište je doživjelo svoje priznanje od, na primjer, Komiteta UN za ekonomska, socijalna i kulturna prava, u skladu s kojim akademska sloboda ima korijene u osnovnom ljudskom *pravu na obrazovanje i pravu na znanje.*[7] Slične prirode je i tumačenje u skladu s kojim akademska sloboda i autonomija univerziteta proizlaze direktno iz osnovnog građanskog i političkog prava - slobode na izražavanje. Kao dodatak ovom konceptu o dva ljudska prava, a danas sve češće se akademska sloboda i autonomija univerziteta tumače u neposrednoj vezi sa *napretkom čovječanstva*.

Ovo tumačenje polazi od pretpostavke da je akademska sloboda neophodan uslov za napredak čovječanstva u cjelini. Ono povezuje akademsku slobodu pitanjem društvenog napretka uopšte, vezujući na taj način akademsku slobodu kao element u osiguranju poštovanja jedne dimenzije ljudskih prava. Znanje, smatra se dalje u okviru ovog tumačenja, NIJE konačno.

6 *Akademska sloboda i autonomija trećih institucija, od C.R.M. Dlamini SC, http://general.rau.ac.za/aambeeld/june1997/academic.htm.*

7 *Svjetski izvještaj Human Rights Watch-a, 2002. godine, http://www.hrw.org/wr2k2/academicfreedom.html*

Upravo suprotno, napredak se oblikuje sposobnošću stalnog preispitivanja, kriticizma i istraživanja. Osiguranje napretka je jedna od odgovornosti akademske zajednice. Ono, međutim, nije ekskluzivno. S obzirom na to da prikupljanje znanja kroz proces istraživanja predstavlja pretpostavku napretka čovječanstva u cjelini, akademska sloboda je jedan od uslova tog napretka. Do određene tačke tog progresa, ono je ljudsko pravo; na toj tački akademska sloboda zasigurno JESTE povezana sa opštim pravom.
(http://www.unesco.org/iau/tfaf_working_doc.html)

Druga, više filozofijom nadahnuta tumačenja vide u akademskoj slobodi i autonomiji osnovno moralno pravo - slobodu istraživanja i znanja, koja je svrha samoj sebi. Razvoj početnih ideja John-a Stuart-a Mill-a, Immanuel-a Kant-a i drugih (Seumas-a Miller-a na primjer) zalaže se za tretman akademske slobode kao osnovnog ljudskog prava, s obzirom na povezanost prava na intelektualno istraživanje, koje prihvata ne samo "*slobodu misli i mišljenja*, nego i *slobodu komunikacije i rasprave.*"

Dodatna vrijednost ovog komunikativnog tumačenja akademske slobode i autonomije je ono što doprinosi boljem razumijevanju društvene funkcije i značaja slobode istraživanja. U skladu s tim, sloboda intelektualnog istraživanja nije pojedinačno pravo obične vrste - pojedinac ga ne može upražnjavati samostalno. Ono pretpostavlja raznolike društvene i interpersonalne aktivnosti preispitivanja, komunikacije i rasprave s drugim kolegama. Ipak, u isto vrijeme ovo tumačenje akademske slobode i autonomije, kao osnovno ljudsko pravo, dozvoljava "bar u načelu, prevazilaženje kolektivnih interesa i ciljeva, uključujući i nacionalne ciljeve i interese".
(Seumas Miller, Akademska autonomija,
www. edit.usq.edu.au/users/jmac/seumasmiller.htm)

Specifičan sadržaj dva koncepta - akademske slobode i autonomije univerziteta-mogao bi se shvatiti i kao dvije strane jedne medalje[8], u kom slučaju bi "medalja", shvaćena u kontekstu nauke i naučnog istraživanja, značila zapravo specifičnu društvenu akciju, nadahnutu *humanističkim etičkim sporazumom* sa ograničenom društvenom odgovornošću *naučnika kao profesionalaca*. Nadahnuće humanističkog i humanog razvoja i legitimnost nauke i naučnog istraživanja društveno su priznate kroz slobodno zanimanje i širenje znanja - ***slobodu na vršenje naučnog istraživanja*** i ***slobodan pristup***

8 *U originalnom tekstu na engleskom jeziku korišten je termin "coin", što znači novčić, ali je duhu našeg jezika primjerenija riječ "medalja", te je prevodilac uzeo sebi za pravo da to prevede na taj način.*

znanju. Ova dva pojma smatraju se najrelevantnijim dimenzijama akademske i uopšteno intelektualne slobode i autonomije.

Akademska sloboda i autonomija djeluju pod pretpostavkom da je "otvoreno i slobodno ispitivawe u nastavnim i istraživačkim oblastima neophodan uslov za staicanje znanja i za pravilno izvođenje ne¬ite obrazovne funkcije." Ovo zapravo znači da se konceptom akademske slobode pokriva i nastavni proces kao i programi školovanja i istraživačke slobode.

Akademske nastavne slobode. Slijedeći tradiciju ustanovljenu od strane njemačkih Humboltskih reformi, a u skladu s kojom je osnovna misija univerziteta i njegovih derivativa "traganje za istinom", koncept akademskih nastavnih sloboda se primjenjuje kako na nastavnike, tako i na studente. U okviru ove tradicije, akademska sloboda za studente znači *slobodu učenja* (Lernfreiheit), a za nastavnike i akademsko osoblje uopšteno, ona znači *slobodu podučavanja* (Lehrfreiheit). Ova sloboda uključuje pravo univerziteta na samoodređenje na sopstvenim akademskim osnovama o tome *šta i kako treba podučavati*, *ko treba podučavati* i *koga podučavati* ili *kome dati svojstvo studenta univerziteta*.

Pored institucionalnih dimenzija, akademska sloboda podučavanja ima i individualni aspekt. Akademska sloboda za nastavnike znači pravo na *slobodan govor u učionicama, slobodu izbora metoda podučavanja i slobodu na ocjenjivanje.*

Sloboda naučnog istraživanja Izvorno je izvedena ili predstavlja jednu od funkcija slobode podučavanja. Akademsko osoblje je obavezano da "putem istraživanja doprinosi napretku fundamentalnog znanja koje oblikuje određenu oblast studija kome su se oni pojedinačno posvetili." Na osnovu njihove slobode naučnog istraživanja, istraživači su ovlašteni na uživanje tri osnovna akademska prava, tj. slobode: *slobodu na izbor istraživačke ideje*; *slobodu upotrebe različitih metoda i pristupa* i *slobodu tumačenja rezultata istraživanja*.

Akademska sloboda shvaćena u istraživačkom smislu znači *pravo na promociju i zaštitu nezavisnog istraživanja* (istraživačkih ustanova i istraživača), *akademsku pokretljivost* istraživača kao neophodan uslov za napredak u sticanju znanja i *finansijsku nezavisnost* zasnovanu na neuslovljavanju sredstava, te *slobodan i neograničen pristup unformacijama*.

3. DRUŠTVENA ODGOVORNOST AKADEMSKE SLOBODE I NEZAVISNOSTI

Kao to je u ovom radu već ranije napomenuto, koncepti akademske slobode i nezavisnosti, premda fundamentalni, ipak ne iscrpljuju u cjelini

diskusiju o odnosu ljudskih prava i nauke i istraživanja. Dodatni konceptualni instrumenti potiču iz generalne ideje društvene odgovornosti nauke i istraživanja. U demokratskim društvima-zasnovanim na ideji ljudskih prava- naučnici i istraživači slobodno vrše svoju djelatnost, ali akademska nezavisnost sa druge strane, ne podrazumijeva bavljenje naukom i naučno istraživanje u društvenom vakuumu. Obezbjeđivanjem akademske slobode i nezavisnosti, društvo istovremeno prebacuje odgovornost na predstavnike i institucije nauke i naučnog istraživanja. Društvena odgovornost nauke i naučnog istraživanja reguliše se *spolja* - posredstvom brojnih *propisa* (deklaracija) od strane različitih državnih ili međunarodnih kreatora politike - i *iznutra*, posredstvom etičkih načela (kodeksa).

Prva vrsta recipročnih odnosa razmjene između nauke i istraživanja na jednoj i društva na drugoj strani bila je ustanovljena i eksplicitno formulisana posredstvom tematske debate pod nazivom " Nezavisnost, društvene odgovornosti (obaveze) i akademska sloboda", organizovane od strane UNESCO-a, a u okviru Svjetske konferencije o visokom obrazovanju.

> Debata na ovu temu je otpočela "...s prijedlogom: da akademska sloboda i autonomija univerziteta predstavljaju preduslove za nesputan razvoj i širenje znanja. Oni se dodjeljuju akademskoj zajednici ne za njeno sopstveno dobro, već da bi se na taj način omogućilo da univerziteti preuzmu svoj dio društvene odgovornosti.
> (http://www.unesco.org/iau/tfaf_working_doc.html)

Iz ove perspektive, akademska sloboda i nezavisnost ne zvuče kao prosti koncepti iz prošlosti, već kao koncepti od najveće važnosti za pojedinačnu i društvenu reprodukciju ljudskog života u postojećem društvu. Dalje proširenje aktuelizacije ovih koncepata nakon 11-og septembra predstavlja jednu od ilustracija važnosti odnosa između nauke i društva. Nešto prije toga, naučnici s područja bivše Jugoslavije imali su priliku da prodiskutuju ova pitanja u vrijeme embarga Ujedinjenih nacija nad Miloševićevim režimom. Ova dva slučaja ilustruju da "u praksi postoje područja istraživanja i razvoja u kojima ovi generalni principi" akademske slobode i nezavisnosti nisu zastupljeni.[9]

S druge strane, pak, postojeća ograničenja akademske slobode i nezavisnosti s obzirom na važnost društvene odgovornosti nauke i istraživanja nisu usmjerena samo na oblasti *nacionalne odbrane* ili *industrijskog istraživanja i razvoja*. Slična ograničenja dolaze i iz drugih spoljnih izvora pritisaka, kao što je *globalizacija*, *kultura* i *civilno društvo*.

9 *http:www.unesco.org/iau/tfaf_background.html*

Posmatrano iz svjetske perspektive, najvažniji i stalni izazov s kojim se univerzitet uopšteno suočava, jeste kako sačuvati ravnotežu u prosuđivanju između pritiska za promjene koji dolazi od strane procesa tehničkog razvoja i globalizacije i tenzija nastalih u građanskom društvu kao rezultat ekonomske i tehnološke promjene u okviru društva. To je vrlo delikatan zadatak koji traži stalno razmatranje. On se javlja kao dodatna odgovornost koja počiva na univerzitetu ponajprije zbog toga što je univerzitet u isto vrijeme i predstavnik ali i korisnik ekonomskih i tehnoloških promjena. Taj zadatak nije ništa manje delikatan ni u odnosu na činjenicu da se nalazi na vrhu liste već ustanovljenih odgovornosti, djelujući kao mehanizam razumijevanja između različitih kultura i zajednica, a i za korigovanje, tamo gdje je to moguće, društvene neravnoteže kao rezultata siromaštva, nerazumijevanja i konflikta. (http://www.unesco.org/iau/tfaf_working_doc.html)

Svaki od prethodno pomenutih izvora insistiranja na društvenoj odgovornosti naučnog istraživanja ima svoju sopstvenu argumentaciju i logiku. Ono što je interesantno za našu diskusiju jesu glasovi koji dolaze iz perspektive ljudskih prava. Interpretacije društvene odgovornosti naučnog istraživanja koje dolaze iz ovog pravca zapravo djeluju kao prepreke za samoodržanje imperativa *nacionalne odbrane* i *industrijskog istraživanja i razvoja*.

Iz međunarodne perspektive ljudskih prava, koncept društvene odgovornosti nauke i naučnika zapravo je normativni koncept koji traži *demokratizaciju naučnog istraživanja i ekspertize*. Ovaj zahtjev danas predstavlja jedan od najvećih izazova sveukupnih mjera naučne politike i mjera njene implementacije. Kao ilustraciju, navodimo primjer eksplicitno priznatog i od strane Evropske Unije promoviranog "Akcionog plana nauke i društva" [10] ili primjer Deklaracije UNESCO-a o nauci i upotrebi determinanti naučnog znanja.[11]

10 *"Akcioni plan nauka i društvo", usvojen od strane Evropske komisije (COM 2001, 714 Final).*

11 *UNESCO, Deklaracija o nauci i korištenju naučnog znanja, usvojena od strane Svjetske naučne konferencije, 1. 07. 1999.god.*

DEKLARACIJE NAUCI I UPOTREBI DETERMINANTI NAUČNOG ZNANJA

4. NAUKA U DRUŠTVU I NAUKA ZA DRUŠTVO

39. Praksa naučnog istraživanja i korištenje znanja stečenog tim istraživanjem treba uvijek biti usmjerena na dobrobit čovječanstva, uključujući iskorijenjivanje siromaštva, poštujući ljudsko dostojanstvo i ljudska prava, kao i globalno okruženje, uzimajući u potpunosti u obzir našu odgovornost u odnosu na sadašnju i buduće generacije...
40. Slobodan protok informacija o svim načinima upotrebe i posljedicama novih otkrića i novorazvijenih tehnologija treba biti obezbijeđen, kako bi se etička pitanja mogla raspraviti na odgovarajući način... Svjetska UNESCO-ova Komisija o etici naučnog znanja i tehnologije je organizacija koja daje tumačenja interakcije u ovom smislu.
41. Svi naučnici bi trebali biti posvećeni poštivanju visokih etičkih standarda, a etička pravila (kodeks etike) zasnovan na relevantnim normama ustanovljenim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima bi trebao biti posebno ustanovljen za profesiju naučnika. Društvena odgovornost naučnika zahtijeva od njih poštovanje visokih standarda naučnog integriteta i kontrole kvaliteta, spremnost da podijele svoje znanje s drugima, da komuniciraju sa javnošću i obrazuju mlađe generacije. Politički organi vlasti treba da poštuju takvu akciju naučnika. Naučni kurikulumi treba da sadrže odredbe o naučnoj etici, kao i o usavršavanju u oblastima istorije i filozofije nauke i njenog uticaja na kulturu.
42. ...
43. Vlade i naučnici širom svijeta treba da ukažu na složene probleme loše zdravstvene situacije i narastajuće nejednakosti u oblasti zdravstva među različitim zemljama ili među različitim zajednicama u okviru pojedinih zemalja, s ciljem uspostavljanja jednakih zdravstvenih standarda i naprednih mjera u cilju postizanja kvalitetne zdravstvene njege za sve...
44. ... oni treba da promoviraju dijalog između naučne zajednice i društva, kako bi se eliminisala svaka diskriminacija u obrazovanju i postigla dobrobit same nauke...da jačaju naučnu kulturu i njenu miroljubivu primjenu u cijelom svijetu, te da promoviraju upotrebu naučnog znanja za dobrobit cjelokupne populacije i očuvanje mira i daljeg razvoja, poštujući društvene i etičke principe...
(http://www.unesco.org/science/wcs/eng/declaration_e.htm)

Debate i regulative društvenih odgovornosti akademske slobode i nezavisnosti ukazuju na to da su odnosi između univerziteta i institucija naučnog istraživanja na jednoj, i vlada na drugoj strani, veoma delikatni. Većina univerziteta u svijetu predstavlja javne institucije ili su finansijski ovisni o državnom budžetu. S ove tačke gledišta čini se očiglednim da nauka i

istraživanje ne mogu biti zanemareni ili prepušteni sami sebi. Akademska sloboda i nezavisnost su pravno regulisani nacionalnim i međunarodnim pravom. Postoji čitav niz nacionalnih i međunarodnih dokumenata koji pravno ili na drugi način regulišu akademsku slobodu i nezavisnost. Cilj ovog rada nije nabrajanje i prezentacija svih relevantnih dokumenata. Umjesto toga, u onom što slijedi, predstavićemo neke od najčešćih oblika kršenja akademske slobode i autonomije.

Drugi oblik konstrukcije društvene odgovornosti nauke i naučnog istraživanja je unutrašnje prirode. On je sadržan u specifičnim pravilima etike svake nauke ponaosob. Etička pravila i pravila ponašanja su važni elementi procesa profesionalizacije nauke i naučnog istraživanja. Profesionalna etika naučnog istraživanja i univerziteta služi kao izuzetno jak mehanizam kolektivne kontrole članova kolektiviteta, kvaliteta njihovog rada itd. S ove tačke gledišta naučnici i istraživači su odgovorni za zaštitu profesionalnog dostojanstva i dostojanstva institucije kojoj pripadaju. Svaka profesionalna organizacija ima sopstveni etički kodeks i uobičajeno je da na nivou asocijacije ovih institucija postoji posebno tijelo koje se bavi zaštitom tog etičkog kodeksa.

Ljudi kao objekti istražuvawa. Govoreći o društvenoj odgovornosti nauke i naučnog istraživanja, posebno su prisutne dvije strane pitanja zaštite ljudskih subjekata - osobe uključene u istraživanja i predmeti istraživanja. Ovo pitanje nije od značaja samo u oblasti biotehnologije i medicine, već i u odnosu na društvene i humanističke nauke. U vezi s ovim, osnovno pravilo je da ljudi kao predmeti istraživanja imaju pravo na zaštitu. U radu sa ljudskim bićima istraživači imaju obavezu na poštovanje nekoliko osnovnih principa, kao što je, primjera radi, princip dobrobiti i djelovanja u interesu subjekta, poštovanje njegove ličnosti, pravde, obaveze informisanja u cilju dobijanja saglasnosti za istraživanje, procjenu rizika i koristi po predmet, kao i selekciju subjekata istraživanja.[12]

4. KRŠENJE AKADEMSKE SLOBODE I NEZAVISNOSTI

Informacija koju ovdje koristimo zasnovana je na izvještajima *Human Rights Watch*-a (HRW). Ova međunarodna organizacija se bavi pitanjima koja su u vezi sa akademskom slobodom i nezavisnošću od 1991.godine, kada je ustanovljen Komitet za međunarodnu akademsku slobodu. Od 1997. godine HRW je priredio i objavio više izvještaja koji su se odnosili na akademsku slobodu i nezavisnost.

12 *Izvještaj Belmont, Nacionalna Komisija za zaštitu ljudskih subjekata biomedicinskih i bihejviorističkih istraživanja, http://www.science.doe.gov/ober/humsubj/bspolicy.html*

Rad HRW-a u ovoj oblasti je pravno utemeljen, ponajprije činjenicom da "istraživači, nastavnici i studenti često predstavljaju mete kršenja njihovih prava i raznih vrsta pritisaka od strane subjekata pod sponzorstvom države" i drugo, "priznanjem da takvo kršenje ne privlači potrebnu pažnju u okviru međunarodne zajednice u oblasti ljudskih prava."[13] U odnosu na ovo, izvještaji HRW-a su se odnosili uglavnom na najčešće pojavne oblika kršenja akademske slobode i nezavisnosti: *pritisak nad akademicima, cenzura i ideološka kontrola, suzbijanje studentskog aktivizma i kršenje prava na obrazovanje*.

Prevod sa engleskog doc. dr. Ljiljana Mijović

13 *Program akdemske slobode, http://www.asanet.org/public/humanresearch/*

Prof. dr. Radovan Radonjić
Pravni fakultet u Podgorici, Crna Gora

SOCIJALNA KOHEZIJA I LJUDSKA PRAVA

Predmet ovog priloga je međusobni odnos ljudskih prava i socijalne kohezije društva. Cilj priloga je da se pojasni kako i koliko socijalna kohezija društva utiče na ostvarivanje ljudskih prava i obrnuto.

Razumijevanje relacije socijalna kohezija - ljudska prava, predpostavlja da se prethodno, u najkraćim naznakama, pojasne neki momenti i elementi u vezi s ljudskim pravima. Radi se, prvjenstveno, o pojašnjenju onih psihološko-etičkih i ekonomsko-političkih preduslova za afirmaciju i implementaciju ideje ljudskih prava, unutar kojih se kreće, i od kojih zavisi, i socijalna kohezija sama. Taj zahtjev uslovljava da tekst bude sastavljen od nekoliko relativno odvojenih cjelina. Navedene po redosljedu koji imaju u tekstu, te cjeline su:

1. Pojam ljudskih prava
2. Afirmacija ideje ljudskih prava
3. Normativno i stvarno u ljudskim pravima
4. Pretpostavke ostvarivanja ljudskih prava
5. Socijalno-ekonomski aspekt ostvarivanja ljudskih prava
6. Posljedice oštre socijalno-ekonomske polarizacije društva

Konkretni primjeri, kojima će biti ilustrovani pojedini elementi i momenti odnosa socijalne kohezuje i ljudskih prava, uzeti su iz aktuelne crnogorske stvarnosti.

1. POJAM LJUDSKIH PRAVA

Pojam ljudska prava odnosi se na skup univerzalnih vrijednosti, odlučujuće važnih za čovjekovo biće i bitak.

Te vrijednosti se u pojedinim periodima čovjekovog života objektivno iskazuju i subjektivno doživljavaju na različite načine. Individualno su, uvijek, dovoljno specifične da se ne mogu supstituisati nikakvim jednom stečenim (sa)znanjima i iskustvima. Naprotiv, zavisno od toga kako čovjek u pojedinim fazama svog života iskazuje i zadovoljava ekonomske, socijalne, političke i druge potrebe, i potvrđuje fizički individualitet i mentalni i etički integritet, mijenjaju se i njegovi pogledi na društvo i državu, a time nužno i zahtjevi koje ovima postavlja.

Jednu od vjerovatno najbližih i najboljih određenja pojma ljudska prava, dao je prof. Luis Henkin. On za ljudska prava kaže, da je to skup minimalnih moralno- političkih zahtjeva prirodno-pravnog karaktera, koje svaki pojedinac posjeduje, ili bi trebalo da posjeduje, u odnosu na državnu vlast i društvo u kome živi.

Ljudska prava, dakle, ne zavise od države i objektivnog prava koga ona stvara. Čovjek ta prava stiče rođenjem. To znači da su u pitanju vrijednosti svojstvene ljudskom biću, koje odražavaju i izražavaju njegovu autonomiju i dostojanstvo. Štoviše, ta prava su takva i tolika da, kako kaže prof. Nebojša Vučinić, zadiru "u same temelje državne vlasti i pravnog poretka, određujući u znatnoj mjeri njihov legitimitet i legalitet".

Suštinska povezanost ljudskih prava sa onim što se smatra samom osnovom društvene i državne organizacije, čini ih dvostruko značajnim. S jedne strane, naime, ona predstavljaju nezamjenljivo sredstvo kontrole i ograničenja vlasti. S druge strane, njihovo ostvarivanje preduslov je ne samo za političku i kulturnu egzistenciju čovjeka, već i za njegov fizički i mentalni integritet, odnosno biološki opstanak.

2. AFIRMACIJA IDEJE LJUDSKIH PRAVA

To što ljudska prava predstavljaju apsolutne i apriorne vrijednosti, koje niko nema pravo da ograničava i osporava, ne znači da je svijest o njima od početka bila razvijena i neprotivurječna.

Čovjek je relativno rano, prije više od 10.000 godina, počeo da razmišlja o tome kako da svoj život učini sigurnijim i boljim? I davno se suočio s dilemom, koja je, prema Bertrandu Raselu, mučila i stoika Epikteta? Riječ je o

dilemi: je li čovjek samo glumac u jednoj igri, u kojoj je bog podijelio uloge, ili je sam tvorac te igre, njen scenarist, dramaturg i izvođač? U odgovorima na to krupno pitanje, u početku je dominiralo vjerovanje da je sve čovjekovo predodređeno nečijom, uglavnom Tvorčevom, dobrom voljom i milošću. Vremenom su postala dominantnim shvatanja po kojima čovjek jeste, i može biti, samo ono što sam od sebe, i za sebe, stvori. U tom pogledu je poodavno uočena uloga države i prava. O tome govori i činjenica da je tim tvorevinama, i načinu njihovog fukcionisanja, posvećena glavna pažnja u kapitalnim djelima političke i pravne literature (Aristotelovoj Politici, Platonovoj Državi, Avgustinovoj Državi božjoj, Porfirogenetovom Upravljanju Carstvom, Makijavelijevom Vladaocu, Kantovoj Doktrini prava, Fihteovim Govorima njemačkoj naciji i Doktrini države, Hegelovoj Filozofiji prava, Hobsovom Levijatanu, Makrsovoj Kritici Hegelove filozofije državnog prava, Lenjinovoj Državi i revoluciji i drugim).

Ljudi, uključujući i one najumnije, nijesu nikada jednako shvatali državu, pravo, vlast i vladanje, niti su im pridavali isti značaj. Jedni su u državi vidjeli ozbiljenje ideje slobode, tj. "prirodno mjesto slobodnog razvoja pojedinca" (Hegel), drugi izvor svekolike čovjekove bijede i ropstva (Bakunjin), treći emanat ljudskog nevaljalstva, koji je "i u svom najboljem stanju - nužno zlo" (Pejn). Isto tako, jedni su vladanje (vadavinu) smatrali "najvećim načelom civilizacije" (Konfučije), drugi su poslušnost prema vlasti ubrajali u glavne čovjekove vrline (Luter), a treći su zdušno insistirali na neposlušnosti kao na najvažnijoj konstanti protivljenja svakom suverenitetu (Ruso).

Relativno rano sazrelu svijest o postojanju razlika, nejednakosti i nepravdi među ljudima, nije pratila čovjekova odgovarajuća djelatnost na političkom definisanju i pravnom regulisanju puteva i sredstava njihovog prevladavanja. Prve ozbiljnije, sistematske i sistemski utemeljene aktivnosti u tom smislu, relativno su novijeg datuma. Počelo se u XIII vijeku, s odredbama Magna charta libertatum (Velike povelje slobode), kojima se regulišu izvjesna prava građana (da slobodno putuju i trguju, da barem u nečemu budu jednaki pred zakonom, da daju saglasnost na najvažnije akte kraljevske vlasti ili se bune ukoliko se ova zloupotrebljava, da na komunalnom nivou autonomno odlučuju o nekim pitanjima i sl.). Naravno, radilo se samo o "građanima posjednicima", koji "drže zemlju neposredno", a to je bilo plemstvo. U XVII v., u Engleskoj su usvojeni Petition of Rights (1628) i Bill of Rights (1689), kojima se djelimično priznaju neka prava i običnim građanima. U XVIII vijeku, ideje o ljudskim pravima prestaju biti pukim izvorom nadahnuća humanistički nastrojenih filozofa i prvi put (u Sjevernoj Americi i Engleskoj) dobijaju izvjesnu pravnu snagu. Nakon Američke i Francuske revolucije, usvajaju se dokumenta kojima se proklamuju određena prava svih građana, i to ne samo lična (koja su djelimično bila priznata i ranije), već i politička. Virdžinijska Deklaracija prava (1774), na primjer, odbacuje nasljeđe i staleške

privilegije kao izvore posebnih političkih prava, prenosi prerogative korporacije direktno na ličnost, prihvata ideju o podjeli vlasti i slobodnim izborima i afirmiše stanovište, da svi koji imaju čvrstu vezu sa društvom treba da raspolažu pravom glasa. Deklaracija prava čovjeka i građanina (1789), pak, kaže: "Ljudi se rađaju i cijelog života ostaju slobodni i jednaki u pravima". Ona afirmiše principe slobode, svojine i sigurnosti. Sloboda se, prema ovom dokumentu, sastoji u tome "da svako može da čini ono što drugome ne škodi". Svojina se u njemu definiše kao "nepovredivo sveto pravo", kojega niko ne može biti lišen osim kada to iziskuje javna potreba, zakonom ustanovljena, pa i tada "pod uslovom prethodne pravične naknade". Sigurnost, u smislu zaštićenosti od tiranije, ogleda se u tome da zakon mora biti jednak za sve, i kad štiti i kad kažnjava, odnosno u tome da "nijedan čovjek ne može biti optužen, uhapšen ili pritvoren osim u slučajevima koje je zakon odredio i na način koji je on propisao". Deklaracija još afirmiše principe narodnog suvereniteta ("sva vlast proističe iz naroda"), jednaku dostupnost građanima svih javnih službi, pravo "slobodnog iskazivanja misli i nazora". Uporedo s ovima, afirmišu se i vjerska, socijalna i kulturna prava čovjeka.

Nakon drugog svjetskog rata, dobrim dijelom pod uticajem strahota koje je on donio, Ujedinjene nacije, u svojoj Povelji, proklamuju "vjeru u osnovna prava čovjeka, u dostojanstvo i vrijednost ljudske ličnosti, u jednakost prava muškaraca i žena". U prvom članu tog dokumenta, navedena je obaveza UN u pogledu "poštovanja ljudskih prava kao i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik i vjeru". Time se, pored ostalog, željelo istaći da poštovanje ljudskih prava u nekoj zemlji nije samo stvar te zemlje, već i stvar međunarodne zajednice. U Opštoj deklaraciji o pravima čovjeka, usvojenoj 1948. godine, ljudska prava se dijele na četiri kategorije: lična (pravo na život, slobodu i ličnu bezbjednost), politička (sloboda misli, savjesti, vjeroispovijesti, udruživanja, učešća u državnoj upravi i slobodni izbori), ekonomska i socijalna (pravo na socijalno obezbjeđenje, pravo na rad i slobodu izbora rada, na pravične uslove rada i jednaku platu za jednak rad) i kulturna (pravo na obrazovanje, učešće u naučnom i umjetničkom radu). Važnu ulogu u afirmaciji i regulaciji ljudskih prava, naročito građanskih i političkih, imala je i Evropska konvencija o ljudskim pravima, iz novembra 1950. Definisanje socijalnih i ekonomskih prava teklo je sporije. Veći napredak u tom smislu ostvaren je tek 1966.godine, kada je Generalna skupština UN usvojila Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Zajedničko tim paktovima je to:

a) što imaju norme koje se odnose na zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom opredjeljenju, nacionalnom i socijalnom porijeklu, imovini ili rođenju;

b) što predviđaju pravo svih naroda na samoopredjeljenje;

c) što afirmišu princip po kome narod niukom slučaju ne smije biti lišen sopstvenih sredstava za opstanak, radi čega svi narodi imaju pravo da slobodno raspolažu svojim prirodnim bogatstvom.

Tzv. treća generacija ljudskih prava - koju čine prava na opšti razvoj, prava na zdravu životnu sredinu, prava na mir i prava na zajedničku brigu o nasljeđu čovječanstva - u procesu je zaživljavanja.

3. NORMATIVNO I STVARNO U LJUDSKIM PRAVIMA

Implementacija ljudskih prava teče mnogo teže i sporije i od njihovog definisanja. To je razlog što mnogi ljudska prava i dalje poimaju kao daleki, čak neostvarljivi ideal.

Na činjenicu, da između normativnog i stvarnog u oblasti ljudski prava postoji ogromna razlika, pregnantno je ukazao Žan Žak Ruso. I danas, jednako kao i u vrijeme kada su iskazane, snažno i uvjerljivo (opominjujuće i otrežnjavajuće) zvuče njegove riječi: "Čovjek je rođen slobodan, a svuda je u okovima".

Otkud takva razlika između onoga što je u oblasti ljudskih prava afirmisano kao univerzalni princip i nasušna potreba i onoga što se u toj oblasti ostvaruje? Ko čovjeka okiva u lance? Ko mu usktraćuje pravo da koristi svoja elementarna, prirodna prava?

Ako odgovor na ova pitanja potražimo kod onih koji rješenja zagonetki istorije nalaze u volji neba, odnosno u idejama mesijanstva, milosrđa i predestinacije, naićemo na uvjeravanja da se tamo ne nalaze uzroci bilo koje nepravde. Kineski mudrac Mo Ce, još u V vijeku prije nove ere, konstatuje: "Nebo ne razlikuje male i velike, plemenite i podle: svi ljudi su sluge neba i nema nikoga kome ono ne bi odgajalo bivole i koze, kome ne bi hranilo svinje, koga ne bi pojilo vinom i kome ne bi davalo u izobilju žito". Nebo, dakle, svima koji mu služe, daje sve što im treba. Mo Ceova filozofema uveliko je nadživjela vrijeme u kome je nastala. Tako, Viljem Okam, u XIV vijeku, tvrdi da su božji zakoni u pogledu jednakih prava ljudi sasvim jasni. A ono što bog propiše, ljudi ne mogu promijeniti. Ovo već i zbog toga što, kako propovijeda sv. Avgustin, duša koja se pokorava Bogu pravično upravlja tijelom, obuzdava strasti i sputava poroke. U Srednjem vijeku je, s tim u vezi, nastala krilatica: Non tollit Gotus, quod custodis Cristus (Ono što Bog ustanovi, Got ne može da sruši).

Autori zemaljskih zakona, odnosno tvorci tzv. pozitivnog prava, takođe odbijaju svaku pomisao da su oni krivi za nepoštovanje ljudskih prava.

Jednako kao i tumači volje neba, i oni tvrde da uzroke pomenute diskrepance između normativnog i stvarnog ne treba tražiti kod njih. Razlog: ljudska prava su garantovana ne samo ustavima i drugim najvišim aktima pojedinih zemalja, već i međunarodnim pravom.

I, tu je problem. Jer, ako su nebeski zakoni jednaki za sve ljude, a zemaljski, kako vidimo, garantuju ista prava svijema, postavlja se pitanje: ko je, onda, kriv za nimalo utješno stanje u pogledu faktičkog ostvarivanja ljudskih prava?

Odgovor i na ovo pitanje ponuđen je poodavno. Opet je u pitanju misao jednog Kineza. Radi se o Lao Ceu, koji, već u VI vijeku prije nove ere, glavne uzroke neostvarivanja ljudskih prava smješta u sferu socijalno-ekonomskog. Lao Ce, naime, smatra da sve nevolje u pogledu (ne)ostvarivanja čovjekovih prava proizvodi tzv. zemaljski tao (razum, logos). On kaže: "Nebeski tao oduzima od bogatih i daje siromašnima...Ljudski tao je obrnut".

Je li Lao Ce u pravu? Je li nejednakost u socijalno-ekonomskoj sferi jedini uzrok svih problema u ostvarivanju ljudskih prava? Ima li i drugih momenata i elemenata koji mogu uticati, ili realno utiču, na sporo napredovanje procesa ostvarivanja ljudskih prava? Ukoliko ima, da li su ti momenti i elementi primarnog ili sekundarnog značaja?

4. PRETPOSTAVKE OSTVARIVANJA LJUDSKIH PRAVA

Odgovor na pomemenuta pitanja, nameće obavezu da se obrati pažnja na neke pretposvake ostvarivanja ljudskih krava, kao što su: a) edukacija o ljudskim pravima; b) subjektivno i objektivno u ljudskim pravima; c) stepen obligatnosti ljudskih prava i d) opšte društvene okolnosti u kojima se ljudska prava ostvaruju.

a) Edukacija o ljudskim pravima. Čovjek uvijek lakše i brže saznaje ono o čemu sistematski uči, nego ono što usput, slučajno saznaje. I uvijek brže i lakše ostvaruje ono o čemu više zna, nego ono o čemu zna malo ili nedovoljno. To pravilo važi i kada su ljudska prava u pitanju. Drugim riječima, edukacija o ljudskim pravima, izuzetno je važan preduslov za njihovo konkretno saznavanje, poštovanje i primjenu. Tamo gdje su (sa)znanja o ljudskim pravima obrnuto proporcionalna njihovoj aktuelnosti, izgledi za njihovu primjenu veoma su mali.

b) Subjektivno i objektivno u ljudskim pravima. Ima ljudskih prava, čak i onih osnovnih i univerzalnih, koja se mogu označiti formulom "Mogu ako želim". U tu kategoriju spadaju gotovo sva politička prava, i ne samo ona. Pravo na slobodu vjeroispovijesti, na primjer, spada u prava koja se po svim kriterijumima svrstavaju u osnovna i

univerzalna ljudska prava. S formalno-logičke strane, ovo pravo se može posmatrati kao po sebi razumljivo, prirodno i nepodložno bilo kojoj i bilo čijoj naknadnoj verifikaciji. Religijsko osjećanje je čovjekovo intimno osjećanje, njegova strogo lična stvar, u koju niko nema pravo, a objektivno i ne može da se upliće - bilo da je odobrava ili sprječava. Marsilije Padovanski, na prelasku iz XIII u XIV vijek, o tome kaže: "Čovjekova svijest treba da bude slobodna, a izbor vjeroispovijesti njegovo autonomno pravo, tako da niko ne može da prosuđuje je li on vjernik ili jeretik". Čovjeka, dakle, niko ne može prisiliti da ne vjeruje, ali ni obrnuto. U toj stvari, prema Padovanskom, ni crkva nema nikakve ingerencije, jer njena nadležnost se ne odnosi na ono što se sa čovjekom, i u čovjeku, dešava. Faktički, ostvarivanje ovog prava zavisi od toga da li čovjek hoće i može da ga koristi. Pitanje htjenja odnosi se na to da kod ovog prava, kako bi pravnici rekli, mora postojati moralna implikacija, da bi postojala obligacija. U smislu: imam pravo (da se ispovijedim), ako imam potrebu za tim (ako se osjećam grješnim), i ako želim da ("otvaranjem duše" ispovjedniku) promijenim to stanje ("oslobodim" se grjehova). Pitanje moći čovjeka da to pravo koristi, podrazumijeva ne samo formalno-pravnu slobodu vršenja vjerskih obreda i drugih javnih, individualnih i kolektivnih, ispoljavanja religijskih uvjerenja, već i postojanje preduslova za to (crkava, svetilišta, materijalne opreme, kadrova). Bez ovog drugog prava, i bez uslova da se ono ostvari, prvo pravo je krnje, nevidljivo (poput Platonove "vječne ideje") i niko osim njegovog subjekta ne zna da ono postoji. Bez ovog drugog prava, prvo pravo se svodi na puku subjektivnu psihičku datost. Bez ovog drugog prava, prvo pravo ne predstavlja ništa više od duševnog stanja njegovog subjekta i ne egzistira kao objektivna vrijednost. Lišeno objektivne vrijednosti, pravo na slobodu vjeroispovijesti, kao i bilo koje drugo ljudsko pravo, u krajnjoj liniji, nema svrhe. S ovim drugim pravom, međutim, stvari stoje mnogo drugačije nego sa prvim. Ono ne samo da je podložno djejstvima spoljnih faktora, već od njih direktno zavisi.

c) Obligatnost ljudskih prava. Sva ljudska prava nijesu jednako obligatna. Naročito velika razlika u tom pogledu postoji između građanskih i političkih prava, na jednoj, i ekonomskih i socijalnih prava, na drugoj strani. Prava iz prvog korpusa su garantovana, dok su prava iz drugog korpusa samo priznata. Razlog za ovakvu podjelu nalazi se u činjenici da za ostvarivanje ljudskih prava iz prvog korpusa nijesu potrebna posebna materijalna sredstva, dok ostvarivanje ljudskih prava iz drugog korpusa bez tih sredstava nije moguće. Tako na primjer, ako se od države traži da ljude ne ubija, muči, samovoljno zatvara ili zlostavlja na drugi načuin, za kažnjavanje počinioca tih djela, i pravično obeštećenje (zadovoljenje) njihovih žrtava, dovoljno je da se ima valjano

zakonodavstvo i nezavisno sudstvo. Sasvim je drugačije kad su u pitanja ekonomska i socijalna prava. Ostvarivanja prava na rad, socijalno osiguranje ili školovanje, zavisi od dostignutog nivoa ekonomskog i drugog razvoja. Budući je nivo te razvijenosti pojedinih zemalja različit, različiti su i standardi i kriterijumi po kojima se mjeri stepen zadovoljenosti ovih ljudskih prava u njima. Tako, zemlje potpisnice Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, nemaju obavezu da ekonomska i socijalna prava svojih građana ispune odmah i bezuslovno, već su dužne da, saobrazno raspoloživim materijalnim resursima, čine koliko najviše mogu na ostvarivanju priznatih prava.

d) Opšte društvene okolnosti u kojima se ljudska prava ostvaruju. Ljudska prava se, nezavisno od toga kako su nastala (tj. da li se stiču rođenjem ili nastaju i nakon tog čina), ostvaruju u nekim konkretnim društvenim okolnostima. Uvijek na onoliko protivurječan način, koliko su protivurječni odnosi na realciji čovjek - čovjek, čovjek - država. Na taj proces utiču ne samo socijalno- ekonomski, već i svi drugi momenti i elementi, koji tvore materijalni i duhovni milje za uspostavljanje ravnoteže između potreba i mogućnosti, slobode i jednakosti. Taj proces zavisi i od karaktera društvenog i državnog utređenja, tj. tipa društva i države, kao i od međunarodnih odnosa i prilika u međunarodnoj zajednici uopšte.

5. SOCIJALNO-EKONOMSKI ASPEKT OSTVARIVANJA LJUDSKIH PRAVA

Ostvarivanje ljudskih prava, uključujući i ona garantovana, objektivno i subjektivno, najviše zavisi od konkretne socijalno-ekonomske pozicije onih kojih se ona, formalno i faktički, najviše tiču. Nevolja je u tome što je ovdje na djelu zakonitost: što veća socijalno-ekonomska ugroženost ljudi, i što veća njihova potreba za poštovanjem ljudskih prava, to se ova manje ostvaruju. Drugim riječima, u nepovoljnim socijalno-ekonomskim uslovima ljudi subjektivno nijesu okrenuti ostvarivanju svojih građanskih i političkih prava, a objektivno ova ne mogu da ostvaruju i kada bi htjeli.

Subjektivna strana ovoga problema proizilazi iz činjenice da čovjek, kada je elementarno socijalno i ekonomski ugrožen, po pravilu, misli samo na to kako da preživi. Suočen s tim, on ne samo što nema drugih, pogotovo većih ciljeva i zahtjeva, već je najčešće spreman da zarad ovog žrtvuje sve ostale. Tada se njegovo glavno životno geslo svodi na ono famozno: "Dobro je i ovako, samo da se glava sačuva". Takva "životna" filozofija sasvim korespondira sa hrišćanskom interpretacijom krotkosti, utemeljenoj na ideji

transcendentalne nade, kao nagrade za svu bijedu zemaljskog bivstvovanja. To, uostalom, sasvim jasno pokazuje aktuelna pozicija i ponašanje građana Crne Gore. Prosječni građanin Crne Gore, danas je trostruko zavisan. On, najprije, zavisi od volje građana druge federalne jedinice, tj. od njihove spremnosti da se, uspostavljanjem drugačijih, demokratskijih i ravnopravnijih odnosa između Srbije i Crne Gore, otklone unutrašnje i spoljne smetnje za normalan (su)život dviju država, a time i njihov ekonomski razvoj i socijalnu stabilnost. Zatim, zavisi od benevolentnosti međunarodne zajednice, odnosno spremnosti EU da želju i potrebu Crne Gore za nezavisnošću i međunarodnopravnim subjektivitetom ne kažnjava mjerama koje će usporiti proces njene demokratizacije i uključivanja u evropske i druge integracije. Najzad, zavisi i od volje svoje aktuelne vlasti, koja saobrazno sopstvenim strateškim procjenama, i ne pitajući ga, odlučuje o mnogim za njega životno važnim pitanjima. Ostvarivanje ljudskih prava i zavisnost bilo koje vrste ne idu zajedno. Pogotovo su inherentni ljudska prava i siromaštvo koje seže do granice masovne ekonomske i socijalne bijede. Nema ostvarivanja ljudskih prava bez stvarnih političkih sloboda, kao što ni ovih nema bez elementarnih ekonomskih sloboda, u smislu da su građani toliko materijalno osigurani po nekim drugim osnovama, da im egzistenzija ne zavisi neposredno od partijske pripadnosti, raspoloženja vlasti ili pukog stanja državnog budžeta. Ni u porodici, a kamo li u društvu i državi, onaj koji ne živi od vlastitog rada, ne može da traži bilo što od bilo koga, a pogotovo ne može da kontroliše, usmjerava ili poziva na odgovornost svog hranioca. Ekonomski zavisni i socijalno ugroženi čovjek nije taj koji slobodno i svjesno odlučuje ni onda kada glasa na nekom skupu ili biralištu. I tada on, svjesno ili nesvjesno, izražava volju i interese onih od kojih zavisi. Ukoliko se, eventualno, i desi da neko iz reda ovih pokaže neko interesovanje za korpus ljudskih prava, čekaju ga barem dva ozbiljna problema. To su, s jedne strane, moć elite, koja ima sasvim drugačiji pristup principima, kriterijumima i odnosima prihvatljivim i podnošljivim za dato društvo i, s druge strane, sam praksis koji koji svojom logikom ne proizvodi dovoljno podsticaja za promjene datog.

Druga strana posmatranog problema ogleda se u tome što nepovoljni ekonomski i socijalni uslovi objektivno uslovljavaju mnoge procese i odnose u kreiranju javne i makroekonomske politike, koji bitno ograničavaju ili sasvim sprječavaju ostvarivanje ljudskih prava. Iz potrebe da se i u takvim uslovima nešto radi i očuva kakva-takva institucionalna osnova i funkcija poretka, zakonito proizilazi veoma naglašena i uglavnom uzurpatorska funkcija države. Tada, umjesto preraspodjele društvenih prava i bogatstava u korist građana, još više jačaju otuđeni centri moći. Djelujući iz države, ili uz njenu obilatu pomoć i zaštitu, nosioci političke vlasti, u sprezi sa korumpiranim društvenim grupama i pojedincima, uspostavljaju kontrolu

nad mnogim procesima, usmjeravajući ove saobrazno sopstvenim ciljevima i interesima. Usljed toga, tzv. tranzicija nije dovoljno transparentna, privatizacija i poreski sistem nijesu pravični, svojina gubi socijalnu funkciju, tržišna privreda ne funkcioniše. Rezultat svega toga su: enorman broj nezaposlenih (u Crnoj Gori ih je više od 80.000), neredovna i niska primanja zaposlenih (u Crnoj Gori je prosjek primanja zaposlenih nešto iznad 110 eura), ekstremna socijalna polarizacija (mali broj veoma bogatih i ogroman broj krajnje siromašnih), procvat tzv. sive ekonomije, korupcija u svim sferama života, raspodjela nacionalnih bogatstava bez kriterijuma i slično. Na toj osnovi nastala zavisnost većine građana od države i njene pomoći, drastično sužava sva njihova prava i slobode. Osobito ih lišava gotovo svake mogućnosti faktičkog učešća u kreiranju ne samo globalne strategije, nego i bilo koje konkretne mjere društvene politike. To se čak odnosi i na one političke, ekonomske, socijalne i druge mjere od kojih najneposrednije zavisi njihov život.

U kontekstu opšteg siromaštva i zakinutosti građana za elementarna prava i mogućnosti da utiču na uslove i sadržaje svog života, naročito su depresirana prava manjinskih naroda. Njihova ionako nedovoljna prava na upotrebu vlastitog jezika, nacionalnih simbola i kulture, te srazmjerne zastupljenosti u javnim službama i organima državne vlasti, još više su ograničena.

6. POSLJEDICE OŠTRE SOCIJALNO-EKONOMSKE POLARIZACIJE DRUŠTVA

Oštra socijalno-ekonomska polarizacija društva ima za posljedicu više momenata koji, neposredno ili posredno, bitno ograničavaju mogućnost ostvarivanja ljudskih prava. U takve momente prvjenstveno spadaju: a) nepostojanje tvz. srednje klase; b) nizak nivo razvijenosti kulture i demokratske razvijenosti društva i c) redukovana politička demokratija.

a) Nepostojanje tzv. srednje klase. Nepostojanje, odnosno odveć krhko održavanje duhovnog, socijalno-ekonomskog i političkog balansa koji jednom društvu daju tzv. srednje klase, negativno se odražava na ostvarivanje ljudskih prava. Još je Konfučije, prije dva ipo milenijuma, ukazivao na taj problem, ističući da "ljudi koji žive raskošno lako mogu postati snobovi (ili uobraženi)", dok "ljudi koji žive jednostavno lako mogu postati vulgarni". Aristotel je, nekih sto pedeset godina kasnije, bio još eksplicitniji, upozoravajući da tamo gdje jedni imaju mnogo, a dugi malo ili ništa, nema ni demokratije, ni napretka.

Crna Gora je eklatantan primjer manifestovanja te zakonitosti. Ekstremna socijalna i ekonomska polarizacija njenog stanovništva, potisnula je ili sasvim uništila tzv. srednju klasu, a s njom i gotovo sve one uravnotežujuće i amortizujuće elemente socijalnog, etičkog i psihološkog miljea, kojima se hrani demokratija. U društvu podijeljenom na uzak krug veoma bogatih (i izuzetno moćnih) i masu veoma siromašnih (i izrazito nemoćnih u svakom pogledu), nema ni dijaloga, ni tolerancije, ni kompromisa, ni tzv. srednjih rješenja. Gdje toga nema, i gdje je diktat moćnih neprikosnoven, demokratski proces ili nije uopšte moguć ili se se redukuje na neku od krajnje ograničenih, ekskluzivnih antičkih formi.

b) Nivo razvijenosti kulture i demokratske razvijenosti društva. Ostvarivanje ljudskih prava bitno zavisi od nivoa razvijenosti kulture, odnosno demokratske razvijenosti društva. Što je taj nivo niži, to su veći izgledi za podložnost autoritarizmima i neravnopravnostima svih vrsta. Društva u kojima je to izraženo, ne samo što nemaju državno-pravni poredak, utemeljen na principima slobode i jednakosti građana, već nemaju ni dovoljno snage da takav poredak stvore. Najuticajni djelovi tih društava nijesu motivisani da rade na uspostavljanju faktičke ravnoteže u pravima i slobodama ljudi, u smislu da svi imaju ekonomska, socijalna, politička, kulturna, vjerska i druga prava, koja im garantuju slobodu da, kako bi Mil rekao, o svom dobru odlučuju na svoj način. Elite se ne suočavaju s problemom zakinutosti u ostvarivanju svojih prava, a pravo drugih ih ne interesuje, ne bar na način kojim bi se ovo izdiglo na nivo opšteg principa i zahtjeva. Njih jedino interesuje održanje sistema u kome trajno i nesmetano mogu da budu to što jesu - uzak sloj odabranih, koji posjeduju bogatstvo, vlast i moć. Saživljene sa tom ulogom, elite ideju o ljudskim pravima tretiraju kao ujudurmu dokonih. Ukoliko ponekad moraju i same da (pro)govore o ljudskim pravima i slobodama, čine to uzgredno, strogo vodeći računa da ova, kojim slučajem, ne budu operacionalizovana kao put i sredstvo oslobađanja čovjeka od ograničenja i zavisnosti, jednako onih što ih nameću etnička pripadnost, religija i ideologija, kao i onih koje proizilaze iz karaktera vlasti i vlasništva.

Moć elita i nemoć većine građana, tvore duhovnu klimu i faktičku političku i društvenu situaciju koja bitno limitira, ili čak ozbiljno deformiše, razvoj demokratije i demokratskog. Ovo naročito, ako se demokratija i demokratsko shvataju u tokvilovskom smislu, koji više i potpunije od drugih korespondira sa suštinom i smislom ljudskih prava i sloboda. Aleksis de Tokvil, naime, demokratiju definiše kao "punu slobodu kombinovanu s jednakošću", tj. slobodu učestvovanja u javnom životu i slobodu raspolaganja svojom ličnošću. Teško je ne saglasiti se sa ovakvim odrđenjem demokratije, kao što bi teško bilo zanemariti i Tokvilovo mišljenje, da demokratiji prijete mnoge opasnosti, među kojima posebno anarhizam, s jedne strane, i tendencije ka

centralizmu, s druge strane. Pod anarhizmom Tokvil podrazumijeva stanje svijesti u kome konformizam, egoizam i želja za ličnim uspjehom po svaku cijenu, imaju prevagu nad svim drugim osjećanjima i obzirima. Tendencije ka centralizmu su, uvjeren je Tokvil, prisutne kod svih, naročito kod sposobnih i ambicioznih ljudi, koji u proširenju ingerencija društvene vlasti, kojoj streme, vide šansu za jačanje sopstvene moći i uticaja. Htjeti takvima dokazati da centralizacija može biti štetna, znači gubiti vrijeme, pošto oni centralizuju sebe radi, a ne društva radi. Tokvil zaključuje: "Među javnim ličnostima u demokratijama, gotovo samo vrlo nekreativni ili vrlo prosječni ljudi hoće da decentralizuju vlast. Prvi su rijetki, a drugi nemoćni".

Proces demokratizacije Crne Gore, na primjer, snažno je pritisnut i sputan upravo ovima dvjema tendencijama. Pri tome, Crna Gora ne raspolaže nijednom od pretpostavki, koje su, po Tokvilu, relevantne za njihovo eliminisanje. U Crnoj Gori još nije formirana duhovna klima u kojoj dominira osjećaj odgovornosti i stratst za javno (opšte) dobro. Još nema ravnoteže između "upravnog centralizma", koji zakonito rađa tendencije ka despotizmu, i demokratskih prava i sloboda građana, kojima pojedinac treba da se održi naspram društva i sistema, a da to ne bude na uštrb opšteg interesa i programa. I nema potrebne slobode štampe, koja podrazumijeva mnogo više od formalnog prava da se izdaje privatni list ili otvori privatna radio i TV stanica. Jer, tolstojevski rečeno, nije sloboda i demokratija u tome da se kaže što se hoće, već u tome da se hoće ono što se kaže. U Crnoj Gori se, uz rijetke izuzetke, čak i u tzv. nezavisnim glasilima, i dalje može reći samo ono što je prošlo provjeru stranačke ili neke druge podobnosti, tj. ono što se traži, a ne ono što se stvarno misli i osjeća.

c) Redukovana politička demokratija. Politička demokratija, sama po sebi, i kad je najrazvijenija, nije dovoljna za ostvarivanje ljudskih prava. Njena redukovanost, međutim, može da bude, i jeste, krupna prepreka ostvarivanju svih ostalih čovjekovih prava i sloboda. I to se može uočiti na primjeru Crne Gore. Crnoj Gori, naime, uz mnoge druge važne pretpostavke za njenu zbiljsku demokratizaciju, nedostaje i faktička politička demokratija. Tačnije, politička demokratija u Crnoj Gori redukovana je gotovo isključivo na pravo građana: prvo, da se slobodno partijski opredjeljuju; drugo, da se više-manje slobodno okupljaju i javno izražavaju svoja raspoloženja; treće, da posredstvom parlamentarnih i predsjedničkih izbora povremeno izražavaju neka svoja opšta opredjeljenja. Sve ostalo, što spada u domen političke demokratije i od značaja je za društvo i čovjeka, izvan je domena uticaja građana Crne Gore. Dodatni problem u tom pogledu predstavlja i to što Crna Gora nema status nezavisne, međunarodno-pravno priznate države. Usljed nedostatka te reference, građani Crne Gore lišeni su elementarnih demokratskih prava da odlučuju: s kim će, i pod kojim uslovima ekonomski i politički sarađivati; kome će ići i ko kod njih može da dođe; kad će otvoriti, a

kada zatvoriti granicu; s kim će, eventualno, ratovati, a s kim neće. O svemu tome, i ne pitajući ih, odlučuju drugi. Njima drugi određuju čak i to ko će ih, i kako, zastupati u organima zajedničke države.

O suštini i dometima procesa koji zakonito nastaju na ovim premisama, više od svega, govori činjenica da su u njihovom kontekstu počeli da uzmiču ili se deformišu i oni rudimentarni sadržaji, koji su u jednom trenutku, makar i varljivo, nagovještavali mogućnost demokratizacije Crne Gore. Pod djejstvom naznačenih ograničenja, naime: smanjuje se početni demokratski potencijal višestranačja, parlamentarizma, višenacionalnog sastava koalicione vlade i pojave velikog broja nevladinih organizacija i drugih institucija civilnog društva; topi se pozitivni učinak veoma smanjenih etničkih i vjerskih tenzija i humanog odnosa prema svim izbjeglicama; neumitno se snižava nivo građanskih prava i sloboda. Iza sve istrošenije demokratske retorike, pomalja se začarani krug crnogorske političke zbilje. Jedini koji su u njoj "na svome", jesu enormno bogati pojedinci, bliski s političkim elitama i daleko od svake zakonske obaveze i odgovornosti. Njihova moć i uticaj, višestruko nadmašuju moć i uticaj onih koji u ostvarivanju ljudskih prava vide šansu za sebe i Crnu Goru. Lišeni ekonomske moći i socijalne sigurnosti, građani Crne Gore ne mogu sasvim ostvariti svoje bilo koje političko i demokratsko pravo. Bez političkih i demokratskih prava, opet, ne mogu imati ekonomsku moć i socijalnu sigurnost.

Literatura:

Bugajski J.J.: Nations in Turmoil, Conflict and Cooperation in Eastern

Europe, Boulder, 1993.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Strasburg, 1996.

Denitch B.: After the Flood, London, 1992.

Dimitrijević V.: Neizvesnost ljudskih prava, Sremski Karlovci-Novi Sad, 1993.

Hroch M.: Social Precoditions of National Revival in Europe, Cambridge, 1985.

Magaš B.: The Destruction of Yugoslavia, London-New York, 1993.

Radonjić R.: Aporije socijalizma, Podgorica, 1986.

Radonjić R.: Činite što znate, Podgorica, "Doclea", 1/2000.

Radonjić R.: Političke i pravne teorije, Podgorica, 1996.

Radonjić R.: Tranzicije, Podgorica, 1998.

Tadić B.: Etničke zajednice i međuetnički sukobi, Podgorica, 1999.

Vučinić N.: Osnovi ljudskih prava i sloboda, Podgorica, 2001.

ZAKLJUČAK

Predmet ovog priloga je međusobni odnos ljudskih prava i socijalne kohezije društva. Cilj priloga je da se pojasni kako i koliko socijalna kohezija društva utiče na ostvarivanje ljudskih prava i obrnuto.

Ljudska prava, nezavisno od toga kako su nastala (tj. da li se stiču rođenjem ili nastaju i nakon tog čina), ostvaruju se u nekim konkretnim društvenim okolnostima. Uvijek na onoliko protivurječan način, koliko su protivurječni odnosi na realciji čovjek - čovjek, čovjek - država. Odnosi na toj realciji, opet, zavise od karaktera društvenog i državnog utređenja (tj. od tipa društva i države) od međunarodnih odnosa i prilika u međunarodnoj zajednici uopšte i, dakako, od socijalne kohezije društva.

Socijalna kohezija društva zavisi od stepena ekonomske, političke i svake slobode i ravnopravnosti njegovih članova. Gdje te revnopravnosti nema, nema ni socijalne kohezije: društvo je podijeljeno na bogate i siromašne, moćne i zavisne.

Ostvarivanje ljudskih prava i zavisnost bilo koje vrste ne idu zajedno. Pogotovo su nespojivi ljudska prava i siromaštvo koje seže do granice masovne ekonomske i socijalne bijede. Nema ostvarivanja ljudskih prava bez stvarnih političkih sloboda, kao što ni ovih nema bez elementarnih ekonomskih sloboda, u smislu da su građani toliko materijalno osigurani po nekim drugim osnovama, da im egzistenzija ne zavisi neposredno od partijske pripadnosti, raspoloženja vlasti ili pukog stanja državnog budžeta. Ekonomski zavisni i socijalno ugroženi čovjek nije taj koji slobodno i svjesno odlučuje ni onda kada glasa na nekom skupu ili biralištu. I tada on, svjesno ili nesvjesno, izražava volju i interese onih od kojih zavisi.

U društvu podijeljenom na uzak krug veoma bogatih (i izuzetno moćnih) i masu veoma siromašnih (i izrazito nemoćnih u svakom pogledu), nema ni dijaloga, ni tolerancije, ni kompromisa, ni tzv. srednjih rješenja. Društva u kojima je to izraženo, ne samo što nemaju državno-pravni poredak utemeljen na principima slobode i jednakosti građana, već nemaju ni dovoljno snage da takav poredak stvore. Najuticajni djelovi tih društava nijesu motivisani da rade na uspostavljanju faktičke ravnoteže u pravima i slobodama ljudi. Elite se ne suočavaju s problemom zakinutosti u ostvarivanju svojih prava, a pravo drugih njih ne interesuje, ne bar na način kojim bi se ovo izdiglo na nivo opšteg principa i zahtjeva. Njih jedino interesuje održanje sistema u kome trajno i nesmetano mogu da budu to što

jesu - uzak sloj odabranih, koji posjeduju bogatstvo, vlast i moć. Saživljene sa tom ulogom, elite ideju o ljudskim pravima tretiraju kao ujudurmu dokonih. Ukoliko elite ponekad moraju da (pro)govore o ljudskim pravima i slobodama, čine to uzgredno, strogo vodeći računa da ta prava, kojim slučajem, ne budu operacionalizovana kao put i sredstvo oslobađanja čovjeka od ograničenja i zavisnosti, jednako onih što ih nameću etnička pripadnost, religija i ideologija, kao i onih koje proizilaze iz karaktera vlasti i vlasništva.

Prof. dr. Enver Hasani
Profesor Međunarodnog prava i Međunarodnih odnosa
Pravni fakultet Univerziteta u Prištini, Kosovo

PRAVO I LJUDSKA PRAVA

UVOD

Na engleskom jeziku, ovo pitanje se formuliše u smislu razlike koja postoji između human and legal rights, što u slavenskom prevodu baš i ne zvuči "stručno", pa ni "uverljivo". Ovde se u stvari radi ne o terminološkom već o suštinskom problemu, o tome da li su naša prava (i obaveze) kao ljudskih bića data pravom, tj. oktroisana od strane dotičnog pravnog poretka ili su ona pak sama suština našeg postojanja. Nema sumnje da su ljudska prava ovo drugo, a da s pravne tačke gledišta ona jesu izvor i predmet određenog pravnog regulisanja, pre svega unutrašnjeg i međunarodnog, o čemu će biti reči kasnije. Cilj ove rasprave jeste da se gore navedeno ima u vidu te da ukaže na krupne razlike između Kosova i drugih zemalja u poimanju ljudskih prava kao "pravnih prava". Ovo je tzv. proces internalizacije međunarodnih standarda o ljudskim pravima. U slučaju Kosova se vidi veoma jak uticaj koji pravo vrši u društvenim procesima. Poznato je da pravo ne igra samo ulogu pojave koja sankcioniše postojeće stanje, nego ono i uobličava to stanje u određenom smislu. Ovu vrlinu prava ćemo videti na primeru kosovskog slučaja, kada se uvođenjem novih koncepata, kao što je onaj o "etničkim zajednicama", u stvari uobličava nov društveno-politički diskurs i praksa nepoznata do jučer ne samo na Kosovu već i šire.

LJUDSKA PRAVA I LEGALNA PRAVA

Ljudska su prava derivat same prirode ljudskog bića. Ona predstavljaju imperativ današnjice. Da bi se ovo shvatilo treba razumeti poimanja filozofa, teologa i pravnika, tijekom istorije. Termin "ljudska prava" ne može se naći kod filozofa, teologa i pravnika, ali je sam koncept implicitan u percepcijama o veri koja govori o ljudskim bićima stvorenim od Boga (u smislu božjih podanika, ljubavi prema susedu, ljubavi prema fundamentalnim vrednostima života i ljubavi i težnji prema jedinstvenom čovečanstvu). Veliki zakonici, primjerice Hamurabijev i Zakonik Justinijana, promovišu pravdu kao trajnu volju i težnju čoveka prema čoveku. Ovde treba da se za čas zanemari diskriminacija "čoveka" (npr. robovi i ostali oblici zavisnosti i nečovečnosti sankcionisani zakonima vremena), i "pola" (npr. donedavna diskriminacija žena, sadašnji zabrinjavajući trendovi anti-feminizma i disikriminacije žena u raznim zemljama sveta). Naša pažnja treba da se usredsredi na sam pojam "pravde", onako kako se to tada shvaćalo. Pravnici su u ovom smislu prednjačili. Osim gore navedenih zakonika, pravnici su prvi pokazali da je pravo stvoreno za "ljudska prava" tj. da su "legalna prava" upravo krojena tako da bi izrazila samu suštinu ljudskih prava kao takvih. Među njima se ističe Cicero, veliki rimski pravnik, državnik i mislilac, kojem se pripisuje izreka da "mi imamo prirodnu naklonost da volimo jedni druge, tj. same ljude, što predstavlja temelj svakog prava". Ova izreka odjekuje snažno i u današnje vreme, dvadeset vekova kasnije. Slično je i s ostalim misliocima. Britanski pesnik John Donne, koji je živio u šesnaestom i sedamnaestom stoleću, govori o činjenici postojanja uskih veza čovečanstva, toliko uskih da kada jedan čovek umire, čovečanstvo iščezava: "Zvona zvone za sve nas... Niko nije u ostrvu". Ovakvo poimanje je prevladalo i u praksi buržoaskih revolucija, gde se "ljudska prava" vide ne kao "pravna prava", već kao prava koja Bog daje i kontroliše.

ULOGA PRAVA U ZAŠTITI I PROMOVISANJU LJUDSKIH PRAVA

Vratimo se dvadesetom veku i načinu na koji je pravo, prvenstveno međunarodno, našlo svoj izraz.

Načela Povelje UN-a i njihovo konstantno ponavljanje i afirmacija od strane međunarodne zajednice cementirala je pojam i samu praksu ljudskih prava kao jednog od imperativa današnjice u gore navedenom smislu. U uvodnom delu Povelje izražava se cilj Organizacije koja će se starati "da se afirmiše vera u ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost ljudskog bića, u

jednaka prava za žene i muškarce, za velike i male nacije". Član 1 (3) Povelje ponavlja da jedan od ciljeva UN-a jeste da se "postigne međunarodna saradnja u promovisanju i ohrabrenje poštovanja za ljudska prava i osnovne slobode za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik i veru". Zatim sledi član 68, koji je možda najznačajniji jer zahteva od Ekonomskog i socijalnog saveta da stvara "Komisiju za ljudska prava u cilju promovisanja, poštovanja i observacije ljudskih prava i osnovnih sloboda". Rezultati ovog člana su postali očiti 10. 12. 1948. kada je Generalna Skupština Ujedinjenih Nacija (GSUN) usvojila Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima. Usvajanje Deklaracije predstavlja pobedu ideje da ljudska prava nisu oktroisana od strane vlada, tj. ideje da vlade mogu samo priznati da su ljudska prava inherentna i deo ljudske sudbine. Ovu je ideju, uglavljenu u uvodu Deklaracije , po prvi put predstavio Frederick Noldea, bivši direktor Komisije crkava o međunarodnim odnosima sa sedištem u Ženevi.

Od dana usvajanja Deklaracije do danas, tema ljudskih prava bila je i ostala neprekidno na dnevnom redu međunarodne zajednice. U ovom sklopu valja spomenuti dva pravna teksta usvojena od strane GSUN-a: Međunarodnu konvenciju o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodnu konvenciju o građanskim i političkim pravima (1966.). Nakon njihovog usvajanja, pažnja se usredsredila na usvajanje posebnih standarda u odnosu na grupna (kolektivna) prava koja su bila ugrožena po raznim osnovama.

Glavni test gore navedenog pitanja bio je 1989.-1990., kada se Kina snažno i grčevito pozivala na član 2 (7) Povelje, koji sprečava UN da se upleće stvarima koje su "u suštini pod domaćom jurisdikcijom svake države" . Ovaj argument je odbijen od ostalih većinskih članova međunarodne zajednice pa UN nije ustuknula pred kineskim pretnjama. Štaviše, UN je izražavala zabrinutost zbog Tjenanmena i tamo nastale tragedije. Ovim aktom je stvoren precedent po pitanju prava i autoriteta UN-a u oblasti ljudskih prava, što je najviše došlo do izražaja u Svetskoj Konferenciji o ljudskim pravima, održanoj u Beču 1993. Uprkos svim razlikama, zaključci Konferencije su ukazivali da treba konsensualno reafirmisati da su ljudska prava univerzalna, nedeljiva i međuzavisna. Uvereni smo da je rezultat ove Konferencije isticanje "nepravnog" pristupa ljudskim pravima i jednakim mogućnostima za sve. Osim toga, Konferencija je podvukla značaj činjenice da nadzor nad ljudskim pravima od strane međunarodne zajednice ne treba da završava ispred nacionalnih jurisdikcija i granica. Ovo dalje znači i da međunarodna zajednica ima pravo i odgovornost da nadgleda poštivanje i implementaciju ljudskih prava, bez obzira na to šta o tome misle neke zemlje. Činjenična stvarnost pokazuje da promocija i zaštita ljudskih prava nije više unutrašnje pitanje zemalja, već pravo i obaveza međunarodne zajednice kao takve. U ovom sklopu su uočljive razlike u pristupu, što je najočitije u slučaju Kosova u razdoblju nakon uvođenja međunarodne administracije.

NEKE SPECIFIČNOSTI U SLUČAJU KOSOVA

Pitanje uloge prava u oblasti ljudskih prava je kompleksno. Razlog tome jeste usvajanje mnogobrojnih dokumenata o ljudskim pravima. Međutim, sama situacija ljudskih prava ostaje manje-više ista, odnosno loša jer, nažalost, pravna infrastruktura u oblasti ljudskih prava usvojena od strane međunarodne zajednice i njenih struktura nema nikakvog uticaja na nju. Još uvek ne postoji jedna generalna analiza o ulozi i uticaju diskursa o ljudskim pravima u harmonizaciji javnog i državnog ponašanja, i usklađivanju tog ponašanja sa međunarodno priznatim standardima o ljudskim pravima. U doktrini postoje pokušaji da se ova praznina ispuni stvaranjem različitih metoda i modela koji bi se bavili pitanjem internalizacije ovih međunarodnih standarda i pravnih normi o ljudskim pravima i slobodama. Među njima izbija u prvi plan tzv. "spiralni model". Ovaj model naročito obuhvaća uticaj i ulogu koji imaju transnacionalni režimi o ljudskim pravima u normalizaciji javne/državne politike . Države i javne vlasti u ovome procesu internalizacije prolaze kroz pet utvrđenih faza, koje su detaljno opisane u poznatoj studiji grupe autora pod naslovom Power of Human Rights.

Prva faza je inicijalna državna/javna represija, dok se druga odnosi na negaciju ljudskih prava i sloboda. Prema autorima ove studije, pokret prema trećoj fazi zasnovan je prvenstveno na jačini postojećih mreža o ljudskim pravima i osetljivosti državnih/javnih vlasti prema spoljnom pritisku. Četvrta faza je proces internalizacije ljudskih prava i prakse. U ovom momentu, državne/javne vlasti suočavaju se s mobilnom mrežom ljudskih prava i pojačanom internalizacijom normi o ljudskim pravima, koje će naposlijetku ili prisiliti državne/javne vlasti da ih usvoje kao takve, ili da permanentno liberaliziraju svoju politiku, ili pak da prihvate neku formu promena u strukturi ustavne i efektivne vlasti. Zadnja faza "spiralnog modela" je bazirana na pravilima koja se tiču ljudskih prava. U ovoj fazi, vlade institucionaliziraju pravne norme u praksu državnih (javnih) institucija.

Slučaj Kosova o kojem govorimo je sasvim različit, i po pitanju normi o ljudskim pravima i po pitanju prakse i primeni zagarantiranih ljudskih prava. U ovom pogledu, Kosovo je slučaj sui generis.

Kao što je već poznato, Kosovo spada u ona postkonfliktna društva koja su jako traumatizirana. Posle juna 1999. trupe predvođene NATO snagama ušle su u zemlju pod mandatom UN-a i s ciljem uspostave mirovne misije UN-a. Pravni osnov ove misije jeste Rezolucija 1244 Saveta Bezbednosti (SB)OUN-a. Prema ovom dokumentu UNMIK je odgovoran za građanski deo, dok KFOR predstavlja vojnu strukturu predvođenu od strane NATO alijanse, koja je

odgovorna za obezbeđenje sigurnog života "za sve". Ovo su dve komponente vlasti i autoriteta koje svako treba imati u vidu kada prosuđuje i vrednuje stanje ljudskih prava u ovoj zemlji. Što se pak tiče internalizacije standarda i normi o ljudskim pravima, situacija je mnogo složenija.

Rezolucija 1244 SB OUN-a kaže da se na Kosovu "imaju primeniti međunarodno priznati standardi i norme o ljudskim pravima". Ali kako i ko primenjuje te pravne norme i standarde? Jasno je da se na Kosovu ne može primeniti nijedna od navedenih faza "spiralnog modela", jer je status Kosova određen Rezolucijom 1244 koja stavlja Kosovo pod međunarodnu administraciju. Ovo znači da je na Kosovu javna, a ne državna vlast, te da se ova vlast nalazi u rukama međunarodne zajednice koja je u isto vreme i kreator tih normi i standarda o ljudskim pravima. Država pod čijom je Kosovo formalnom suverenošću nema nikakve ingerencije po ovom pitanju. Ovo znači i to da je proces internalizacije, tj. prihvatanja međunarodno pravnih normi, standarda i prakse o ljudskim pravima u potpunosti specifičan. Ovaj pristup se razlikuje od ostalih i pripada domenu opšteg međunarodnog prava, a ne nekome od gore navedenih modela.

Kao i prilikom svakog revolucionarnog prevrata, pitanje primene starog prava i standarda postavlja se sve dok se ne stvore nova pravila igre. Prijašnja praksa se odnosila isključivo na novostvorene države, što nije ovde slučaj. Iz ovog razloga se pristup UNMIK-a bitno razlikuje, jer je UNMIK sam, odmah po formiranju, donio Regulaciju Br. 1999/24 "Primenjivom pravu na Kosovu". Ovaj dokument stvara tri kategorije prava koje se primenjuju na Kosovu. Prvi deo je pravo koje je bilo na snazi na Kosovu sve do 22. 3. 1989., a drugi deo pravo koje se primenjivalo do 23. 3. 1999. Zadnji, odnosno treći deo prava koje će se primenjivati na Kosovu, je pravo koje se odnosi na UNMIK-ova pravila koja imaju formu tzv. "regulacija". U slučaju njihovog sukoba, odnosno nepodudarnosti, primenjivat će se ovo poslednje, tj. UNMIK-ova pravila, dok je primenjivanje starih pravila uvek uslovljeno time da ta primena "treba da bude u skladu sa međunarodno priznatim standardima o ljudskim pravima i da ne bude diskriminatorna". Ovo je formulacija same Rezolucije 1244 SB OUN-a, koja je prenesena na sve dokumente koje je UNMIK doneo na Kosovu po pitanju ljudskih prava i sloboda.

U onim slučajevima gde je bilo teško da se postigne gore navedeni cilj, UNMIK je dodatno operacionalizovao primenu gore navedenih pravila, u smislu predviđanja tzv. pozitivne diskriminacije u onim slučajevima gde se ne može postići poštivanje i primena "međunarodno priznatih standarda o ljudskim pravima". Ovo je bio slučaj sa UNMIK Regulacijom Broj 1999/45 o "Lokalnoj samoupravi ". Ovaj dokumenat predviđa stvaranje tzv. "Komiteta zajednica" kao jednog od načina zaštite ljudskih prava određenih kategorija ljudi koji ne pripadaju većinskom narodu koji živi na Kosovu. Prema ovom

dokumentu, pitanje odnosa između većine i manjine rešeno je na veoma specifičan način, time što su ostali narodi koji žive na Kosovu poistovećeni s Albancima.

Pravo ljudskih prava na Kosovu kompletirano je usvajanjem "Ustavnog Okvira za privremenu samoupravu na Kosovu", (May, 2001). U ovom dokumentu se tvrdi da je jedan od principa koji treba da se poštuje od strane institucija privremene samouprave i princip vladavine prava i poštivanja ljudskih prava i sloboda (Glava 2, pod b). Glava 3 se izričito bavi ljudskim pravima i nosi naziv "Ljudska prava". U ovoj glavi, pod 3.2., dat je dugačak spisak osnovnih dokumenata o ljudskim pravima i slobodama koje će se " direktno primenjivati na Kosovu", što znači da je važeći sistem prava na Kosovu po pitanju ljudskih prava i sloboda isti kao i u ostalim zemljama liberalnog i demokratskog sveta. Treba ipak naglasiti da u ovoj podužoj listi nedostaje Evropska socijalna karta i Međunarodna konvencija o socijalnim, kulturnim i ekonomskim pravima. Jasno je da je ova omaška namerna te da joj je cilj da nosioce vlasti oslobodi dužnosti u području ekonomskih i socijalnih prava koje, pod normalnim uslovima, trebaju da postoje prema građanima Kosova.

PRAKSA LJUDSKIH PRAVA NA KOSOVU

Kada je u pitanju praksa ljudskih prava, situacija je i dalje jako neizvesna. Usprkos uzvišenim namerama i ciljevima koji se žele postići gore navedenim dokumentima, sadašnje stanje na Kosovu je jako loše, pre svega zbog niske kulture ljudskih prava i ideologije na kojoj se ta kultura bazira.

Kultura ljudskih prava i ideologija, između ostalog, postavljaju granice državnoj vlasti prema vlastitom građaninu. U praksi, ljudska prava i slobode imaju "vertikalan" i "horizontalan" značaj. Marie Benedicte Dembour primećuje da "iako su standardi ljudskih prava postavljeni u prvom redu radi regulisanja odnosa između individua i države ("vertikalni značaj"), one su dakako nužne i za regulisanje odnosa između samih individua ("horizontalni značaj"), dok u nekim slučajevima ovo poslednje može imati i glavni značaj. Da je ovo ovako, tj. da je primaran "horizontalni značaj" vidi se najbolje u slučaju Kosova za vreme Miloševića. Tada su Albanci, kao većinsko stanovništvo, identificirali sebe kao žrtve kršenja ljudskih prava vršene od strane srpske države, Srba pojedinaca, ili pak čitavog kolektiviteta (prvenstveno srpskog). Ovakva pozicija Albanaca bila je uslovljena pre svega postojanjem paralelnog sistema i društva u periodu između 1989-1999, sistema i društva koje stoji kao najizričitiji primer internalizacije ljudskih prava i sloboda od strane naroda. Posredstvom ljudskih prava i sloboda, Albanci su izrazili svoje političke težnje za stvaranjem egalitarnog društva, odnosno društva koje će služiti kao štit protiv kršenja ljudskih prava i sloboda i

diskriminacije albanskog naroda na Kosovu od strane Srba. Glavni cilj kosovskih aktivista za ljudska prava bio je influenciranje načina na koji međunarodna zajednica odlučuje o pravdi u oblasti ljudskih prava na Kosovu i drugde u svetu. Drugim rečima, nastojalo se uticati na međunarodnu zajednicu da tretira slučaj Kosova po istim standardima kao i druge slučajeve u svetu. Drugi cilj je bio stvaranje lokalne senzibilnosti prema pravilima o ljudskim pravima i solobodama tako da se omogući uticaj na dnevni život Kosova. Ovo pokazuje da je na Kosovu postojala neka vrsta kulture i ideologije o ljudskim pravima i slobodama pre rata i sukoba na Kosovu, ali da je ta kultura i ideologija bila jako nerazvijena. Iz tog razloga, građani Kosova nisu bili skloni prihvatiti UNMIK pravila o "međunarodno priznatim standardima ljudskih prava". Delom je to uvjetovano i samom prirodom tih pravila (slabo poznati i dugački tekstovi pravnih dokumenata o ljudskim pravima i slobodama). Ne treba izgubiti iz vida ni da u okviru vertikalnog uticaja, osim gore navedenih pitanja, nisu jasno utvrđeni odnosi između građanina i "države", i građanina Kosova prema skoro neograničenim ovlastima međunarodnih faktora na Kosovu. Ko će, naprimer, biti strana u sporu pred sudom u Strasburgu u slučaju da kosovski građanin iscrpi sva sredstva predviđena unutrašnjim pravom Kosova? Ili, postavlja se pitanje da li je predviđen pristup sudu u korist građana Kosova naspram međunarodnih faktora na Kosovu? Ovaj privilegovan položaj, koji ima sve odlike diskriminirajućeg pristupa lokalnim građanima, datira još od prvih dana ulaska UNMIK-a na Kosovo. Tada je Specijalni Izaslanik Generalnog Sekretara UN-a (SIGSUN) izdao Regulaciju Broj 1 (25.7. 1999.), kojom je data ovlast UNMIK-u u sferi zakona i izvršne vlasti. Prema ovom propisu, ove ovlasti imaju se "vršiti preko SIGSUN-a", koji ima pravo imenovanja i razrešenja osoba koje će vršiti građanske funkcije kosovske administracije, uključujući i sudstvo". U izvršenju tih dužnosti UNMIK može izdati legislativna akta u formi regulacija, što znači da je vlast SIGSUN-a gotovo neograničena.

Iz gore nevedenog se vidi da su ljudska prava i slobode na Kosovu "van dometa", da se služimo frazeologijom Cain-a. Pravo koje ima za cilj da bude efektivno, treba da se prilagodi socijalnom okruženju, mada ne može da se identificira s tom realnošću u potpunosti. Osim toga, to isto pravo ne sme da se izgubi i utopi u tu realnost. Plašimo se da to nije slučaj s pravom koje je UNMIK uspostavio na Kosovu 1999. UNMIK-ovo pravo ima za cilj da transformiše nerazvijenu kulturu ljudskih prava na Kosovu tako da ova kultura i njegova suština postaju tehnički problem kojim će se baviti UNMIK-ova administracija. Ovo je razlog zbog čega kosovsko društvo nije skoro ništa učinilo u smislu poštivanja i primene "međunarodno priznatih standarda o ljudskim pravima". Nadajmo se da će se ovakvo stanje promeniti u bliskoj budućnosti. U isto vreme, pravo o ljudskim pravima koje se primenjuje na Kosovu služi i kao merilo za ocenjivanje promašaja i omaški vlasti i administracije na Kosovu.

Zaključak

U ovom članku smo pokušali da dokažemo da je položaj Kosova specifičan u svetu po pitanju diskursa i prakse o ljudskim pravima i slobodama, specifičniji i od slučaja Bosne i Hercegovine. Ovo se može tvrditi ne samo u formalnom smislu pet faza "spiralnog modela", nego i kada razmatramo suštinu same problematike ljudskih prava. Slučaj Kosova, ipak, nije toliko komplikovan kako se mislilo u početku. Ono što je komplikovano tiče se samo procesa internalizacije ljudskih prava i njihove prakse. I proces i praksa koja se na njemu bazira potiču odozgo i jednostranog su karaktera. Međunarodna zajednica je imponirala na lokalno stanovništvo "međunarodno priznate standarde o ljudskim pravima", pri čemu nije uzet u obzir postojeći nivo kulture i prakse o ljudskim pravima i slobodama. Ovaj pristup nije ništa do jedna varijanta oktroiranja prava građana Kosova. Drugim rečima, ljudska prava na Kosovu se ne shvaćaju kao prirodna prava koja potiču iz same kosovske stvarnosti i koja su, ili bi trebala biti izvedena iz tih okolnosti, nego kao ona koja su data odozgo. Ostaje da se vidi da li će sadašnja politika ljudskih prava i sloboda koja se vodi na Kosovu od strane UNMIK-a dati konkretne rezultate, u smislu uticaja na socijalne procese i kulturu ljudskih prava i slobodu lokalnog stanovništva.

Kolë Z. Camaj,
Advokat

DIVERZITET, JEDNAKOST I LJUDSKA PRAVA

Ostvarenje ljudske sigurnosti tj. zaštita i unaprijeđenje ljudskih prava i osnovnih sloboda je poduhvat pretvaranja ljudske nade u humano viđenje i humanog viđenja u zakonitu stvar. To je proces stvaranja novih međunarodnih standarda zaštite svih pojedinaca i grupa. Sredstva za tumačenje međunarodnih standarda za primjenu ljudskih prava su dokumenti ljudskih prava. Oni su projekat za humano društvo, i čine mirovni pokret koji treba da spriječi i nadomjesti ponovnu pojavu revolucija i nasilja.

Ljudska prava ne trpe cenzuru države jer ona su univerzalna, apsolutna, nedjeljiva i neotuđiva.

Diverzitet (različitost, raznolikost) je temeljno ljudsko pravo i - kao glavni instrument koji ljudima omogućava razradu, očuvanje, razvitak i prenošenje ideja, znanja i vrijednosti - daje bitan doprinos povećanju stvaralaštva ljudi kao pojedinaca i stvaralaštvu i prilagodljivosti cjelokupne ljudske zajednice.

Kompletno sagledavanje, razumijevanje, efikasna zaštita i unaprijeđivanje ljudskih prava, zahtijeva sagledavanje, razumijevanje i vrijednovanje važnosti koje, za stanje ljudskih prava, ima prirodni i kulturni diverzitet ili biokulturni diverzitet svake konkretne društvene zajednice.

Šta je zapravo biokulturni diverzitet? Najkraće definisano, biokulturni diverzitet je lanac (niz varijacija izloženih) životnih oblika i ljudskih jezika, religija i kultura.

Biokulturni diverzirtet obuhvata:

- Biodiverzitet (biološki diverzitet),
- Etnodiverzitet (etnički diverzitet),
- Kulturni diverzitet,
- Religijski (vjerski) diverzitet, i
- Lingvistički (jezički) diverzitet.

Biokulturni diverzitet - izučava posebna interdisciplinarna nauka koja, spajajući saznanja prikupljena na osnovu istraživanja u oblasti društvenih i prirodnih nauka, ukazuje na prijetnje svjetskom diverzitetu, proučava veze između njegovih raznih oblika i njihovu izuzetnu važnost, i preporučuje mjere da se pomogne očuvanje različitosti života na Zemlji.

Pitanje biokulturnog diverziteta, kao izuzetno važno pitanje za razvoj savremene civilizacije, se sve šire i ozbiljnije tretira sa naučnog - kako sa teoretskog tako i sa empirijskog gledišta - pojedinačno i timski, od velikog kruga specijalizovanjih naučnika, organizacija i institucija najvišeg svjetskog renomea.

Naučni rad u oblasti biokulturnog diverziteta je pokrenut kako bi se postigla dva dominantna cilja:

- da se biokulturni diverzitet svijeta ovjekovječi i stalno razvije, i
- da se primjenom i zaštitom biokulturnog diverziteta i njegovim istraživanjem ustanove veze između jezičkog, kulturnog i biološkog diverziteta.

Društva gdje se ukrštavaju kulture su ili visoko-uspješna (visoko-efikasna, visoko-produktivna) društva - koja odlikuje prosperitet koji izvire iz povećane kreativnosti i smanjenja "grupne misli" (kolektivnog mišljenja) usled razmjene informacija koje pomažu riješavanju problema ljudi, ili visoko-neuspješna (visoko-neefikasna, visoko-neproduktivna) društva - koja odlikuje propast koja izvire iz siromašne komunikacije.

Stoga je vrlo važno spoznati zašto su kulturno šarolika društva toliko ranjiva i lomljiva i - što je najvažnije - kako se može osigurati da takva društva postanu visoko-efikasna i prosperitetna?

Ranjivost i lomljivost društava sa različitim kulturama, raste sa nedostatkom razumijevanja. Nedostatak znanja vodi problemima u percepciji i komunikaciji. Ova situacija sprječava velike ideje u društvu različitih kultura da se ikada čuju, i vodi "grupnoj misli" koja pogađa homogena društva. Društva sa različitim kulturama mogu uspjeti samo ukoliko njihovi članovi, a posebno vlasti, razumiju značaj kulture. Nemoguće je početi razumijevati druge kulture, bez prethodnog postajanja svjesnim o njenim stereotipima, predrasudama i kulturnim vrijednostima. Tek onda

članovi društva mogu početi pitati i učiti jedni druge kako članovi različitih kultura mogu doprinositi društvu i nadograditi, dopuniti i pomoći druge.

Sadašnja saznanja u ovoj oblasti, ukazuju na izuzetan značaj koji za razvoj civilizacije ima studiranje biokulturnog diverziteta. Naime, biološki i kulturni diverzitet su neraskidivo povezani u njihovoj koevoluciji (zajedničkom razvitku). Pri tome, postoji višestruki međuuticaj biodiverziteta i kulturnog i jezičkog diverziteta. Diverzitet jezika i njihovih dijalekata predstavlja vitalan dio svjetskog kulturnog diverziteta.

Razvoj savremene civilizacije - poznate još i kao kasno moderno društvo, visoko moderno društvo ili postmoderna - tangira jedan veliki izazov: tendencija (sklonost) gubitka biokulturnog diverziteta. Svijet se suočava sa gubitkom diverziteta na veliko u svim nivoima: biološkom, kulturnom i jezičkom, i da se i biološki diverzitet i jezički diverzitet suočavaju sa rapidnim povećanjem prijetnji koje uzrokuju drastičan gubitak različitih jezika - a sa njima - i izuzetno važnog znanja koje oni nose i sadržavaju.

Gubitak diverziteta naročito pogađa jezike i kulture (oko 11 % od ukupno oko 6.000 svjetskih govornih jezika je na ivici nestanka, a oko 90 % svjetskih govornih jezika moglo bi isčeznuti u toku ovoga vijeka). Jezički i kulturni diverzitet nije samo moralno dobro, već istovremeno i pragmatično dobro. Jezik i kultura imaju ulogu snabdijevača diverziteta i dijeli suštinske karakteristike sa biodiverzitetom, tj. i sa ljudskim (rasnim ili etničkim) diverzitetom.

Nažalost, stalni gubitak jezičkog, kulturnog i biološkog diverziteta koincidira sa gubitkom znanja, pogleda na svijet, idejnog potencijala i destrukcijom životne sredine, što ima neminovno opasne posledice za ljude na čitavoj zemljinoj kugli. Gubitak biokulturnog diverziteta pogađa ljudsku etiku, socijalnu pravdu i održavanje ljudskog kulturnog nasljeđa iz prošlosti.

Postkolonijalni poredak opterećuju mnogi neriješeni problemi, među kojima dominira pitanje priznavanja, zaštite i unaprijeđenja etničkog, nacionalnog, kulturnog, religijskog i jezičkog diverziteta.

Etnički, nacionalni, kulturni, religijski i jezički diverzitet suočen je sa višestrukim opasnostima, od kojih treba posebno izdvojiti:

- potiskivanje (etničkog, nacionalnog, kulturnog, religijskog i jezičkog diverziteta) od strane vlada neprijateljski nastrojenih prema pojedinačnim etničkim, nacionalnim, kulturnim i jezičkim zajednicama i njihovim zasebnostima; i
- stapanje u veće, ekonomski dominantne kulture, religije i njihove jezike.

Društva u kojima etnodiverzitet (etnička različitost) i jezički diverzitet (jezička različitost) ne uživaju ustavnopravnu zaštitu, dnevno se sučeljavaju sa

stvarnošću kulturnog rasizma, tj. sa državnim teorijama o kulturnoj prije nego biološkoj nadmoćnosti, čime se odbacuje legitimitet autohtonih (domorodačkih) vrijednosti i institucija. Uspostavljanje kulturne nadmoći i uspostavljanje biološke nadmoći su tipično međusobno povezani i uplitani procesi.

Otpori diverzitetu i jednakosti i ljudskim pravima bivaju pokriveni govorima koji izviru iz etnocentrične kolonijalne ideologije, filozofije i pravne tradicije. Države su jake a etnički narodi u manjini siromašni i ranjivi pa često i sama rasprava o tim pravima potvrđuje ovu neravnotežu snage.

No, narodi neprekidno traže lijek protiv istorijske katastrofe (kolektivne i lične tragedije velikih srazmjera) koja se zove kolonijalizam, imperijalizam ili klasna struktura. A mnoge vlade, umjesto da traže lijek za kolonije, zaokupljene su jednom različitom idejom, kako ne dokrajčiti kolonizaciju, i kako produžiti svoje velike privilegije zadržavanjem kolonizacije. Predstavnici takvih vlasti liče sveštenicima koji su izgubili njihovu vjeru ali su zadržali položaj.

Pitanje biokulturnog diverziteta je neraskidivo vezano sa pitanjem jednakosti i pravde. Pravda i pravednost su bili temeljna načela življenja još među drevnim narodima. Pravda je neposredno povezana sa poštovanjem dostojanstva, i označava, njeguje i štiti jednakost. Pravda je spriječavanje nepravde i nejednakosti. A svi narodi imaju urođeno i neotuđivo prirodno, božansko i ljudsko pravo da se zakonima jednako prizna i zaštiti njihovo ljudsko dostojanstvo, njihovi jezici, kulture, teritorije, obradive zemlje, vode, obale i prirodni izvori.

Tradicionalne kulture visoko vrijednuju diverzitet, što je dodatni razlog za priznavanje, spoznaju, zaštitu i unaprijeđenje tradicionalnih zajednica i njihovih kultura, religija i jezika. Poznato je da su autohtoni narodi pokazali veliko razumijevanje prema sredini i držali da su ljudi obavezni da poštuju druge ljude, druge prirodne vrste i prirodnu okolinu. Međutim, u mnogo slučajeva autohtoni narodi (koji čine oko 20 % stanovištva svijeta ili preko 300.000.000 stanovnika i govore oko 70 % svjetskih jezika ili blizu 5.000 jezika) nijesu ni prepoznatljivi u mapama, mada je važno istinito prikazati na mapi svaki autohtoni narod kako bi se priznalo njegovo postojanje na zemlji i priznala sva njegova prava. Prava autohtonih naroda su stalno kršena uz takvu njihovu nevidljivost. Oni su često lišeni njihovih obradivih zemljišta i voda, a često nijesu ni označeni njihovim uobičajenim imenima. A porodica, jezik, kultura, umjetnost i životna sredina (dotična zemlja, voda i vazduh) su neotuđivi dio identiteta. Autohtoni narodi su jednaki u dostojanstvu i pravima sa svim drugim narodima, a svi narodi imaju pravo da budu različiti, da sebe smatraju različitim i da budu poštovani kao takvi.

Kodeks albanskog tradicionalnog prava drži da su ljudski život i dostojanstvo jednakopravni, neodvojivi, neotuđivi i neprikosnoveni, i da je

ljudska, božanska i prirodna obaveza čovjeka da svakom ljudskom biću (poznatom ili nepoznatom, namjernom ili slučajnom, voljnom ili nužnom gostu) zaštiti život i dostojanstvo (Kanon Lekë Dukagjini-a, § 602: "Kuća Albanca je kuća Boga i gosta"). Ovo je duboko usađeno u etnopsihologiji Albanaca pa su, zbog demonstracije svoje odlučnosti da ispune svoju svetu obavezu i zaštite život i dostojanstvo drugog, mnogi Albanci ubijeni zato što su spašavali ljude različitog etničkog porijekla u opasnosti. Uzmimo kao primjer zaštitu Hebreja za vrijeme Holokausta (svi Hebreji u Albaniji su tada spašeni), ili slične slučajeve u Malesiji za vrijeme Informbiroa (Dodë Smajli Gjeloshaj je stradao da bi zaštitio gosta Crnogorca).

Ključni je civilizacijski zahtjev da se etnički, nacionalni, kulturni, religijski i jezički diverzitet poštuje, kultiviše, štiti i unaprijedi. Opštoj javnosti je potrebno vaspitanje koje će promijeniti ponašanje prema prirodi kao cjelini i njenim pojedinim vrstama.

Edukacija o ljudskim pravima podrazumijeva sticanje znanja, sposobnosti i vrijednosti koje poštuju, štite i unaprijeđuju ljudsko dostojanstvo, jednakost, pravičnost, toleranciju i sva prava i slobode svakog ljudskog bića, bez obzira na rasu, boju, pol, jezik, religiju, nacionalno ili socijalno porijeklo, političko ili drugo mišljenje, bogatsvo, rođenje ili drugi status.

Edukacija ljudskim pravima ima moralnu, kulturnu i građansku dimenziju. Ona je neophodna transdisciplinarna edukacija koja povezujući tri generacije prava - prava slobode, prava jednakosti i prava solidarnosti - omogućuje sticanje znanja za zbrinjavanje i učestvovanje.

Edukacija ljudskim pravima je pretvaranje sistema gdje različitost donosi osudu i patnju u sistem gdje različitost donosi radost, užitak i bogatstvo.

Dakle, edukacija ljudskim pravima je proces oslobađanje ljudskog bića od patnje, straha i nasilnih prijetnji (njegovom životu, sigurnosti i pravima). Ona treba da omogući izgradnju institucija sposobnih, voljnih i odgovornih za efikasno sprovođenje međunarodnih standarda ljudskih prava, efektivno uživanje ljudskih prava i ljudsku sigurnost.

Edukacija ljudskim pravima je sredstvo i način kojim se prevazilazi ogromno nasilje u mnogim mnogojezičkim i mnogoetničkim zemljama uzrokovano vjerovanjem da je jedini ključ za nacionalno jedinstvo nametanje zakonom jednog jezika i jedne kulture. Jer, samo priznavanje jednakog dostojanstva i jednakopravnosti manjinskih jezika i kultura je jedini način za stvaranje uzajamnog povjerenja i jedinstva u društvu.

Očuvanje i unaprijeđenje biokulturnog diverziteta igra važnu ulogu u sticanju, sabiranju, održavanju i prenošenju znanja. Očuvanje biokulturnog diverziteta ima izuzetan značaj i u pogledu ljudskog odnosa sa okolinom. Poznate su i prisutne veoma drastične razlike u ponašanju ljudi i njihovih

zajednica prema zajedničkoj okolini. Različito poimanje, razumijevanje i vrijednovanje dobara okoline i vrijednosti pojedinih vrsta prirode u dotičnoj etničkoj, kulturnoj, religijskoj i jezičkoj zajednici presudno utiče na odlučivanje i politiku o okolini. Pravo na zemlju (kao ekološki menadžment) i slobodu (kao njegov kulturni nastavak) ima ključni uticaj na održavanje biodiverziteta i kulturnog diverziteta.

Očuvanje i unaprijeđenje biokulturnog diverziteta, kao i održavanje i razvitak ljudskog bogatstva koji biokulturni diverzitet predstavlja, je međunarodnopravna obaveza. Kao takvo, očuvanje i razvoj biokulturnog diverziteta treba biti ustavnopravno zagarantovano i treba da postane dio vaspitno-obrazovnog sistema društva. Mediji treba da preduzmu efektivne mjere da unaprijede razumijevanje i poštovanje biokulturnog diverziteta u svakom društvu.

Osnovni princip koji je razotkrila moderna ekologija, a koji razumiju i poštuju tradicionalni narodi i kulture, je da je složeni poredak vrlo stabilan a jednostavni poredak vrlo nestabilan. A geografska područja sa visokim biodiverzitetom odlikuju se visokim kulturno-jezičkim diverzitetom.

Dakle, najviše biokulturnog diverziteta znači najviše društvene stabilnosti. Normalno stanje planete je stanje najvišeg stepena biokulturnog diverziteta, koje se može opisati kao poredak najviše mogućih različitosti, što je neophodno za održavanje stabilnih odnosa čovjeka i sredine.

Proces stvaranja boljih životnih sredina, vlada i ljudskih prava je trajan proces, ali je moralna i međunarodnopravana obaveza svakog pojedinca da odlučno i dostojanstveno odgovori zahtjevima poštovanja ljudskih prava i da postane dio integralnih planova sistematskih ispitivanja, obuka i akcija za urgentnu zaštitu i unaprijeđenje biokulturnog diverziteta.

Dvadesetprvi vijek pripada svakom narodu i svakom pojedincu. Narodi i pojedinci će uspjeti samo ukoliko i u mjeri u kojoj budu brinuli jedni o drugima. Dakle, svima preostaje ujedinjena staza za njihovu budućnost.

Unaprijeđenje i zaštita diverziteta je višestruko značajna za ljudsko društvo. Globalna ljudska etika i temeljni principi obrazovanja, kulture, ljudske sigurnosti, zaštite ljudskih prava i izgradnje demokratskih institucija društva zahtijevaju ozbiljan i odgovoran pristup ostvarivanju zaštite, poštovanja i unaprijeđenja diverziteta.

Konstitucionalna, legalna i institucionalna zaštita diverziteta, kao posebnog društvenog i kulturnog bogatstva svake društvene zajednice i svakog državnog entiteta, predstavlja civilizacijski kamen temeljac i conditio sine qua non izgradnje humane, demokratske, prosperitetne i sigurne zajednice i društva.

Literatura:

1) *Dr. Čedomir Bogićević, Pravo na slobodu (Podgorica, 2002)*

2) *Francesco Capotorti, Prava pripadnika etničkih, vjerskih i jezičkih manjina (Beograd, 2001)*

3) *Luisa Maffi, On Biocultural Diversity (Smithsonian Institution Press, 2001)*

4) *Anthony Giddens, Modernity and Self-Identity (Polity Press, Cambridge, 2001)*

5) *Jürgen Habermas, The Inclusion of the Other (The MIT Press, Cambridge MA, 1999)*

6) *"Hate Speech" in the Balkans, Edited by Mariana Lenkova (ETEPE, Athens, 1998)*

7) *Werner Weidenfeld & WolfgangWessels, Europe from A to Z (Institut für Europäische Politik, 1997)*

8) *Peter Malanczuk, Modern Introduction to International Law (Routledge, London - New York, 1997)*

9) *Harvey Sarner, Rescue in Albania - One Hundred percent of Jews in Albania rescued from Holocaust (Brunswick Press, Cathedral City CA, 1997)*

10) *Nationalism in Europe 1815 to the Present, Edited by Stuart Woolf (Routledge, London & New York, 1996)*

11) *Twenty-Five Human Rights Documents (Center for the Study of Human Rights, Columbia University, 1994)*

12) *Të Drejtat e Njeriut në të Drejtën Ndërkombëtare (Albinform, Tiranë, 1994)*

13) *John Maurice Kelly, A short History of Western Legal Theory (Clarendon Press, Oxford, 1993)*

14) *Imzot Frano Illia, Argjipeshkëv Metropolitan i Shkodrës, Kanuni i Skanderbegut, (Shkodër, 1993)*

15) *John Finnis, Natural Law and Natural Rights (Clarendon Press, Oxford, 1992)*

16) *Ian Brownlie, Principles of Public International Law (Clarendon Press, Oxford, 1991)*

17) *Steven Vago, Law and Society (Prentice-Hall, New Jersey, 1991)*

18) *Joel Finberg & Hyman Gross, Philosophy of Law (Wadsworth Publishing Company, Belmont CA, 1991)*

19) *Alison Dundes Renteln, International Human Rights (SAGE Publications, Newbury Park - London - New Delhi, 1990)*

20) *Norman Vieira, Constitutional Civil Rights (West Publishing Company, St. Paul, 1990)*

21) *Human Rights Reader, Edited by Walter Laqueur & Barry Rubin (Meridian, Ontario, 1990)*

22) *Zakonici drevne Mesopotamije, preveo Marko Višić (Svjetlost, Sarajevo, 1989)*

23) *Shtjefën Gjeçovi O.F.M., Kanuni i Lekë Dukagjinit - The Code of Lekë Dukagjini (Gjonlekaj Publishing Company, New York, 1989)*

24) *Leo Strauss, Natural Rights and History (The University of Chicago Press, Chicago - London, 1971)*

25) *Lon L. Fuller, The Morality of Law (Yale University Press, New Haven - London, 1969)*

Zaključak

Specifična dimenzija ljudskih prava koja se tiče zaštite diverziteta (ljudskog diverziteta - etničkog diverziteta, kao i jezičkog i kulturnog diverziteta) ima ogroman značaj u promociji i zaštiti ljudskih prava kao i ljudske sigurnosti uopšte.

Bezbjednost individue i zaštita ljudskih prava je neodvojiva od zaštite etničkih, jezičkih i kulturnih različitosti. To je proces koji je prošao kroz konfuzan period i još doživljava brojne izazove i teškoće. Otpor promociji i punoj zaštiti diverziteta, jednakosti i ljudskim pravima dolazi iz etnocentričnih, imperijalnih, kolonijalnih, rasističkih i klasnih ideologija, filozofskih krugova i zakonske tradicije koja je u posljednje vrijeme uzrokovala i još uzrokuje tolike istorijske katastrofe. Nasilje, izazvano dominantnim uvjerenjem (kao dio gore navedenog negativnog nasljeđa) koje pretpostavlja jedan jezik i jednu kulturu, je ključ njihovog nacionalnog jedinstva i može biti prevaziđeno samo priznavanjem jezičkih i kulturnih prava manjina, kao jedini put izgradnje uzajamnog povjerenja i jedinstva društva.

Pojedinci i nacije će uspjeti samo ako vjeruju jedni drugima. Zato je potrebmno dosljedno poštovanje ujedinjenog puta kojim se ide u tom pravcu.

Postoje značajne veze između geografskih područja visokog biodiverziteta i izražene kulturne i jezičke različitosti. Tako danas normalna država u svijetu jeste ona sa najvećim stepenom etničkog, kulturnog i lingvističkog diverziteta koji se može definisati kao maksimum zaštićenog poretka različitosti.

Razlozi globalne etike, ljudske bezbjednosti, obrazovanja, kulture, zaštite ljudskih prava, demokratizacije institucija, valadavine prava i mira, zahtijevaju ozbiljan i odgovoran pristup potpunoj zaštiti i promociji etničkih, jezičkih i kulturnih različitosti na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i globalnom nivou jednako. Ustavna, zakonska i institucionalna zaštita etničkog, jezičkog i kulturnog diverziteta, kao specifično bogatstvo svakog društva i države, predstavlja civilizacijski ugaoni kamen i conditio sine qua non izgradnje a humane, demokratske, prosperitetne i bezbjedne zajednice i društva.

DADDY,
WHEN I GROW UP
I WON'T BE A SOLDIER
LIKE YOU
AND WHAT'S MORE,
I'LL DEFEND
HUMAN RIGHTS
HE TORTURES
ME!
PLANTU

Mr. Minna Nikolova
European Training and Research
Centre for Human Rights and Democracy - Graz, Austria

MAIN TOOLS AND MEANS OF HUMAN RIGHTS – PROMOTION AND PROTECTION AMONG NON-LAWYERS –

THE GENERAL ASSEMBLY,

Proclaims this Universal Declaration of Human Rights as a common standard of achievement for all peoples and all nations, to the end that every individual and every organ of society, keeping this Declaration constantly in mind, shall strive by teaching and education to promote respect for these rights and freedoms and by progressive measures, national and international, to secure their universal and effective recognition and observance, both among the peoples of Member States themselves and among the peoples of territories under their jurisdiction.

Universal Declaration of Human Rights
Preamble

RESPECT, PROTECT, FULFILL

To respect, protect and fulfil the main human rights principles is a matter of knowing what these principles are and of living them through. Human rights are not a social science classroom issue; they are about living in dignity and weaving the web for human survival.

For the legal profession and its students, protection and promotion of human rights is bound to abiding the law as an ultimate societal guarantee of order, justice and peace. The legal norms and principles, as prescribed in conventions, agreements, treaties and regulations, as mighty as they might be, in some cases, are not a sufficient assurance for preventing human rights violations and building a lasting culture of peace. They certainly need the accompaniment of a broader range of initiatives and activities touching the core of social and political life. A discussion and elaboration of the means, tools and undertakings for promotion and protection of human rights will be the main focus of this essay. An attempt will be made that the global trends and perceptions be presented jointly with the local and regional particularities in South Eastern Europe.

The main subject and content of all deliberations herewith are the promotion and protection of all human rights articulated in the Universal Declaration of Human Rights; i.e. the totality of rights which are inalienable, indivisible, interdependent and belonging to all human beings by birth; the totality of rights which have the potential (if respected by all) to form the system for a common peaceful co-existence of the humankind. All human rights, together with the UN Charter-based principles of equality, democratic governance, peaceful resolution of conflicts, international co-operation and respect for the principles of international law, constitute the gridline of the modern international order regulating the interaction of states and people today.

The promotion and protection of human rights is a dynamic process occurring in a non-static international and national systems but can be fostered through transformative human rights education which aims at the accrual and transfer of knowledge, through a regular exchange of information, various partnerships and co-operation arrangements, including lobbying, as well as by diverse and vibrant cross-border networks. Each of those tools will shortly be presented.

HUMAN RIGHTS EDUCATION

Unlike the differing definitions and approaches to the human rights education concept, there seems to be a wide consensus on the need to learn and teach for and about human rights as a major precondition for building a lasting culture of human rights, a more just and peaceful world and as a fundament of any democratic pluralistic society. Human rights education, practiced in both formal and informal settings, is one of the most popular means of promotion of human rights among different groups and audiences. It includes not only the transfer of knowledge about human rights but also

the building of skills as well as the shaping of attitudes affirmative of co-existence of diversity, tolerance and mutual understanding.

Human rights education as an approach and a process for human rights awareness raising has been recognized and has also proven its soundness and power to transform people's lives and societies. Cognizant of this, the UN General Assembly Resolution 49/184 from 23 December 1994 announces the United Nations Decade for Human Rights Education and states that ***"human rights education should involve more than the provision of information and should constitute a comprehensive life-long process by which people at all levels in development and in all strata of society learn respect for the dignity of others and the means and methods of ensuring that respect in all societies."***[1] **Later,** a more elaborated and comprehensive definition of human rights education is presented in the Action Plan of the United Nations Decade for Human Rights Education which emphasizes that:

> *...human rights education shall be defined as training, dissemination and information efforts aimed at the building of a universal culture of human rights through the imparting of knowledge and skills and the moulding of attitudes and directed to:*
>
> (a) The strengthening of **respect for human rights** and fundamental freedoms;
>
> (b) The **full development of the human personality** and **the sense of its dignity**;
>
> (c) The **promotion of understanding, tolerance, gender equality and friendship** among all nations, indigenous peoples and racial, national, ethnic, religious and linguistic groups;
>
> (d) The enabling of all **persons to participate effectively in a free society**;
>
> (e) The furtherance of the activities of the United Nations for the **maintenance of peace**.[2]

Both definitions endorsed by the UN General Assembly underline the long-term, non-static, process nature of human rights education and provide a broader frame of reference based on mutual respect for human dignity and worth, participation and empowerment for full development of all human potentials.

In South Eastern Europe, the teaching and learning for and about human rights has found its steady place through constant NGO activities and involve-

1 *A/RES/49/184 from 23 December 1994, http://www.un.org/documents/ga/res/49/a49r184.htm*

2 *A/51/506/Add.1 from 12 December 1996, http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.51.506.Add.1.En?OpenDocument*

ment. It has also been partly officially recognized and institutionalised in some SEE university curricula where university courses and human rights modules in different courses already thought have been introduced.[3] Unfortunately, Croatia has been the only country in the region which elaborated and is currently implementing a National Plan of Action for Human Rights Education called National Program for Human Rights Education. The culmination of the formal human rights education activities on a regional level have been the establishment of Joint Master program in Human Rights and Democratisation in Sarajevo, BiH, introduction of an optional course in Human Rights and the MA program in Human Rights in Podgorica, Montenegro, following a flexible but wide encompassing modular human rights curriculum design, integrating international standards and regional experiences and particularities (**for more information, please see Box 1 and Box 2.**)

However, the human rights learning and education activities, most accessible and beneficial for the non-lawyers in SEE have been a wide series of mobility and exchange programs, seminars, trainings, debates, and roundtables, taking place both in the region and world-wide. The most widely attended human rights education and training programs in the region have been conceptualised and organized by the partners institutions of the University Human Rights Centers Network in SEE (HRC-NET) or the Balkan Human Rights Network. Europe-wide, the Human Rights Centers in Austria, Denmark, Finland, Holland, Ireland, Norway, Sweden, have been partnering with organizations in the region and transferring their competences to a great number of learners, future educators and trainers (**please see the additional resources part**). Through such diverse human rights education and training activities, a new generation of human rights aware individuals is growing up in SEE. Among them, the non-lawyers are indeed a majority.

COOPERATION AND NETWORKING

We are living in a world of multiple networks whose emergence and presence we are unconsciously accepting as being part of a constantly diversifying and changing social, political and economic milieu. At the same time, all different types of networks are actually all about the same - **connectivity** and **exchange** in order to add value, in order to improve or sustain some social, economic or political processes for it is easier and faster to grow and develop together, to overcome shortcomings and outperform in a team.

3 *For a detailed information about the human rights curriculum development in BiH, please see TEMPUS-JEP 13257-98 on Human Rights Curriculum Development in BiH .*

Southeastern Europe is a novice in **network-building** for **social change** but it abounds already in initiatives shaping a strong conviction that cooperation and networking can indeed be panacea for misguided transitional moves and accelerate the processes of democratization, peace consolidation and human rights protection. The trans-border and trans-national character of most human rights networks in the region turns into a facilitating factor for a broad dialoguing for change and constitutes a strong part of the conflict prevention and conflict transformation instrumentarium in the region.

In SEE, the process of human rights network-building and regional cooperation was externally stimulated. As of 1998, only few strong and broad cross-regional partnerships existed. After 1989, most of the SEE academics or NGO members from the region were looking for partners everywhere else but in their neighboring countries. However, EU and the Stability Pact initiative (not exclusively, but predominantly) fostered a closer regional cooperation by making the funds allocation conditional on the regional dimension reflected in the projects to be approved within its framework. This has been one of the major stimuli for closer links between SEE actors in different spheres of life, including human rights. At present, cross-cutting regional initiatives are undertaken in all major areas of life - ranging from human rights and democratization activities to economic and security issues co-operation.

The human rights network-building in SEE is shaped by a strong transformative educational dimension. Designing and implementing human rights educational and training activities are attracting an increasing number of organizations brought together with the main goal of contributing to the building of a culture of prevention through promoting the principles of human rights. Some of the strongest networks in the region are the Balkan Human Rights Network, the University Human Rights Centers Network in SEE as well as the network of the Helsinki Committees for Human Rights in the region. All of them are involved in making possible a wide range of local and regional seminars and trainings, exchange and internship programs, summer and winter schools, publication and research activities. Through the networks the transfer of knowledge about the human rights principles is optimized, the curriculum development endeavors diversified and the human rights reporting, advocacy and lobbying are also facilitated.

The human rights networks in SEE have a strong non-governmental character. They are often prone to strong critique towards the state and its institutions; they are, however, also available for providing human rights training and education to state officials and civil servants and thus contribute to the process of democratic governance-building in the SEE region.

Concluding remarks

All forms of human rights education (formal, informal and non-formal) as well as cooperation expressed through networking activities are ways of promoting human rights and thus adding up to their protection and fulfillment in all countries in the SEE region. Human rights education has a special mission in this endeavor as a meaningful conflict prevention strategy, as a tool for supporting democratization and social transformation. This is a message written in the language of human rights which has to reach as many people as possible be it lawyers or non-lawyers.

Further resources:

European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy (ETC) . . . . . www.etc-graz.at

Ludwig Boltzmann Institute for Human Rights (BIM). . . . . http://www.univie.ac.at/bim

The Danish Centre for Human Rights . . . . . http://www.humanrights.dk/frontpage/

Institute for Human Rights of the Abo Academy University . . . . . http://www.abo.fi/instut/imr/

Irish Centre for Human Rights . . http://www.nuigalway.ie/human_rights

Netherlands Institute of Human Rights. . . . . http://www.law.uu.nl/english/sim/

Norwegian Institute of Human Rights . . . . . http://www.humanrights.uio.no/english/

Raoul Wallenberg Institute of Human Rights and Humanitarian Law . . . . . http://www.rwi.lu.se

Human Rights Education Associates (HREA)http://www.hrea.org/

Human Rights Education Associates (HREA) is an international non-governmental organisation that supports human rights learning; the training of activists and professionals; the development of educational materials and programming; and community-building through on-line technologies. HREA is dedicated to quality education and training to promote understanding, attitudes and actions to protect human rights, and to foster the development of peaceable, free and just communities.

HREA works with individuals, non-governmental organisations, inter-governmental organisations and governments interested in implementing human rights education programmes. The services provided by HREA are:

- "assistance in curriculum and materials development;
- "training of professional groups;
- "research and evaluation;
- "organisational development; and
- "networking with human rights education resources and professionals.

HREA Programmes

Assistance in Curriculum and Materials Development

HREA provides technical assistance in programme development and the creation of curriculum and text-based materials. These resources are designated for use by students and educators in a variety of educational settings. Specific tasks can include the sharing of exemplary resources, assistance in the conception of content and formatting of texts, details on methodological approach, guidance in field testing materials, and writing and editing.

Training of Professional Groups

HREA assists in the conception and implementation of short-term trainings for professionals groups. These target groups include school teachers, social workers, medical personnel, journalist, lawyers, prosecutors, judges and law enforcement officials. HREA works closely with local trainers in carrying out any programme and aims to support local capacity building in this area. To this end special "train the trainers" programmes are organised. HREA has produced various training materials that can be found in the HREA Publications section.

Distance Education Courses

Continuing education for human rights professionals is a priority area for HREA. Distance education via the Internet offers possibilities for human rights activists and NGO staff member to update their knowledge and learn new skills. Thus HREA organises specialised courses in various human rights topics.

Networking Human Rights Education Resources and Professionals

Human rights education specialists benefit enormously from the expertise of others. HREA seeks to support this sharing of new ideas, exchange of materials and resources and networking between human rights education professionals.

Distance Learning

HREA is currently developing an extensive on-line Human Rights Learning Centre. The Learning Centre provides an opportunity to both students, general public and professionals to learn more about human rights on-line. In partnership with the Council of Europe, HREA is creating interactive on-line tutorials on specific human rights topics and international and regional human rights systems. Together with the University of Minnesota Human Rights Center, and with support from the Open Society Institute, multi-lingual study guides on various human rights related topics are currently being developed as well. Visit the Learning Centre

Research and Evaluation

Research and evaluation of programming are key to improving services in the human rights education field. Potential areas of investigation include programme development, trainings, materials usage, and impact on learners. HREA assists organisations in self-study and also serves as an independent evaluator.

Organisational Development

HREA provides operational support to organisations interested to promote human rights. Areas of assistance include programme development, information dissemination and the use of new information technologies for human rights documentation.

Welcome to Human Rights Nethttp://www.human-rights.net/

The aim of this site is to provide a platform for human rights organisations and networks. Here you will find the homepages of NGO's and information on their activities and publications.

UN Decade for Human Rights Education (1995-2004) http://www.hrea.org/decade/index.html

The World Conference on Human Rights in the Vienna Declaration and Programme of Action (1993) stated that human rights education, training and public information were essential for the promotion and achievement of stable and harmonious relations among communities and for fostering mutual understanding, tolerance and peace. The Conference recommended that States should strive to eradicate illiteracy and should direct education towards the full development of the human personality and the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms. It called on all States and institutions to include human rights, humanitarian law, democracy and rule of law as subjects in the curricula of all learning institutions in formal and non-formal settings.

Following up to a suggestion of the World Conference, the United Nations General Assembly, in its resolution 49/184 of 23 December 1994, proclaimed the 10-year period beginning on 1 January 1995 the United Nations Decade for Human Rights Education, and welcomed the Plan of Action for the Decade contained in the report of the Secretary-General.

The Office of the High Commissioner for Human Rights has created a Summary of national initiatives undertaken within the Decade for Human Rights Education. HREA conducted a Mid-term Evaluation of the Decade in 2000 in order to assess the progress made during the Decade.

In February 2001 the Office of the High Commissioner for Human Rights published an update on the national initiatives undertaken in the Decade.

Global Human Rights Education listserv http://www.hrea.org/lists/hr-education/index.html

The Global Human Rights Education listserv is designed to keep the global human rights and education community informed about developments in the field. The moderated listserv invites contributions in the follow-

ing areas: upcoming trainings and conferences; studies and "lessons learned"; human rights education resources; and new projects. This on-line forum currently has over 2200 members from approximately 140 countries and is open to anyone interested in human rights education and training.

The Global Human Rights Education mailing list is an initiative of HREA and the University of Minnesota Human Rights Resource Center. For more information contact Frank Elbers, e-mail: felbers@hrea.org.

PDHRE establishes Regional and International Learning Institutions for Human Rights Education http://www.pdhre.org/

"We will accept nothing less than human rights.
We will know them and claim them,
For all women, men, youth and children,
From those who speak human rights,
But deny them to their own people."

Shulamith Koenig, PDHRE

Over the last two years the international office of PDHRE, People's Movement for Human Rights Education has, in the process of institutionalizing its activities worldwide, established five regional PDHRE offices in African, Asia Pacific, Europe, Latin America, and South Asia. These Regional offices, facilitated by the international office of PDHRE, have developed seven human rights cities. These, in historic order are: Rosario, Argentina; Thies (Senegal); Nagpur (India); Kati (Mali); Graz (Austria); Dinajpur (Bangladesh); and the Abra Municipality in the Philippines. Barcelona, Spain and Memphis, USA are now planning to join this innovative effort.

Having pioneered for over a decade, human rights education for social transformation with a strong focus on the core issue of equality between women and men, PDHRE has been repeatedly asked to institutionalize the 'PDHRE method' to enable wider audiences to benefit from its holistic approach and adapt it to their own conditions and circumstances. Indeed this has been a dream and long-standing objective of the founding members of PDHRE. Now this dream appears to be on the verge of becoming a reality.

As a result of these discussions the PDHRE Board has decided to establish an International Learning Institution for Human Rights Education in New York City.

The objectives of the ILIHRE are to:

- Hold on going training of trainers seminars and learning workshops with members of the international community such as UN Agencies, UN Personnel, Government's Missions to the UN, and International NGOs working on economic and social justice, to assist them in developing pedagogies specific to their needs; and to facilitate the integration of the learning about human rights as well as an integrated gender perspective in their training activities, so as to include the holistic human rights framework in the development of policies, resources, decision making, bi and multi lateral activities.
- Facilitate the integration of human rights education in the multitude of various training seminar and workshops now offered by agencies such as UNITAR.
- Research and further develop methodologies, pedagogies, impact evaluation processes, written and audio visual materials, to be translated into many languages, to enhance the holistic learning about human rights throughout societies.
- Hold international collegiums on human rights education for social transformation that aims to develop critical thinking and systemic analysis, using the human rights framework as a guideline for meaningful change. (Breaking through the vicious cycle of humiliation.)
- Create a reflective space for human rights educators and community leaders from around the world to share experiences and further develop the praxis of human rights education for social transformation at the community level to support human rights education within diverse groups and cultures.
- Network, consult and facilitate, as needed, the activities of the RLIHREs.

Discussion are being held with several educational institutions and UN agencies for the purpose of: developing and enhancing an international pool of Human Rights Educators; include human rights education in their various activities; and join in developing the praxis of human rights education for social and economic transformation.

The People's Movement for Human Rights Education (PDHRE) / NY Office

Shulamith Koenig / Executive Director
526 West 111th Street, New York, NY 10025, USA
tel: +1 212.749-3156; fax: +1 212.666-6325
e-mail: pdhre@igc.apc.org

http://www.hri.ca

Founded in 1976, HRI is a leader in the exchange of information within the worldwide human rights community. Launched in the United States, HRI has its headquarters in Ottawa, Canada. From Ottawa, HRI communicates by phone, fax, mail and the Internet with more than 5,000 organizations and individuals around the world working for the advancement of human rights.

HRI is dedicated to the empowerment of human rights activists and organizations, and to the education of governmental and intergovernmental agencies and officials and other actors in the public and private sphere, on human rights issues and the role of civil society.

HRI seeks to accomplish its goals by:

– "Facilitating the application of new technologies toward the furtherance of human rights through transferring knowledge and expertise particularly to Southern non-governmental organizations (NGOs) and other civil society organizations;

– "Producing and providing access to human rights databases and a unique and comprehensive documentation centre;

– "Carrying out human rights research and disseminating the results to concerned institutions and activists;

– "Producing human rights resources including the Human Rights Tribune, annual publications and directories in digital, hard copy and microfiche formats and making them available to NGOs and international institutions;

– "Fostering networking and cooperation among NGOs, as well as other civil society organizations, to integrate human rights with social and sustainable development issues; strengthening civil society and NGO access to and participation in international fora; and

– "Supporting the role of NGOs in the promotion of civil society and assisting governmental and intergovernmental organizations in the application of good governance practices and the protection of human rights through technical assistance, training and educational programs.

Electronic references:

http://www.unhchr.ch/	Office of the High Commissioner for Human Rights
http://www.humanrights.coe.int/	The Council of Europe Human Rights Directorate
http://www.osce.org/odihr/	OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights
http://www.unesco.org/human_rights /index.htm	UNESCO Division of Human Rights, Democracy, Peace & Tolerance
http://www.ihf-hr.org/index.htm	International Helsinki Federation for Human Rights
http://www.balkan-rights.net/index1.htm	Balkan HR Network
http://www.see-hrc.net	University Human Rights Centers Network in SEE
http://www.etc-graz.at	European Training Center for Human Rights and Democracy

UNIVERSITY HUMAN RIGHTS CENTERS NETWORK IN SEE (HRC-NET)

The University Human Rights Centers Network in South Eastern Europe (HRC-NET) was established by WUS-Austria and ETC-Graz in year 2000 through the support of the EU and the Austrian Ministry of Foreign Affairs to further the processes of reconstruction, post-conflict peace building and democratization in the former Yugoslav Republics (except Slovenia). At present HRC-Net consists of 10 partners in SEE and Austria and has its Regional Coordination Office based at the Human Rights Center at the University of Sarajevo and its International Coordination Office in Graz.

The HRC-NET Partners are:

European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy and WUS-Austria - Graz (International coordination office)
Prof. dr. Wolfgang Benedek
Mr Minna Nikolova
Mozarthof, Schubertstrasse 29
A-8010 Graz, AUSTRIA
Tel.: +43-316-380 34 13
Fax.: +43-316-380 94 55
URL:
http://www.etc-graz.at
http://www.wus-austria.org

The Human Rights Centre of the University of Sarajevo
(Regional coordination office)
Dino Abazović
Lejla Fadilpašić
Univ. kampus, Zmaja od Bosne 8, 71000, Sarajevo, BiH
Tel.: +387-33-668-251
Fax.: +387-33-668-251
e-mail: hrc_sa@see-hrc.net
URL: http://www.sarajevo.see-hrc.net

The Human Rights Centre of the University of Banjaluka
Doc. dr. Ljiljana Mijović
Aleksandra Ivanković
Stepe Stepanovića 77
78 000 Banja Luka, BiH
Tel.: +387-51-468 003
Fax.: +387-51-468 003
e-mail: hrcbl@urc.bl.ac.yu

The Human Rights Centre Mostar
Dražen Pandža
Rebeka Kotlo
Rade Bitange 34
88 000 Mostar, BiH
Tel.: +387-36-320-655
Fax.: +387-36-320-655
e-mail:
hrcmostar@max.net.ba

The Human Rights Centre of the University of Podgorica
Prof. dr. Nebojša Vučinić
Siniša Bjeković
Cetinjski put bb
Podgorica - Crna Gora
Tel.: +381-81- 241-777
Fax.: +381-81- 242-301
e-mail: hrc@cg.ac.yu

The Human Rights Centre of the University of Pristina
Drita Bala
Pravni fakultet
38000 Priština, Kosovo
Tel.: +381-38 549-579
Fax.: +381-38 549-579
e-mail:
hrcuprishtina@hotmail.com

The Belgrade Centre for Human Rights
Tatjana Papić
Mlatišumina 26,
11000 Belgrade,
SR Yugoslavia
Tel.: +381 11 432 572, 344 1203
Fax.: +381 11 432 572, 344 1203
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.yu
URL: http://www.bgcentar.org.yu

Human Rights Center Zagreb, Faculty of Philosophy of the University of Zagreb
Prof. Vedrana Spajić - Vrkaš
I. Lučića 3
HR-10000 Zagreb, Croatia
Tel.: +385-1-4614-917
Fax.: +385-1-4614-917
e-mail: hre-edc@ffzg.hr

Focal Point Skopje - University of Skopje
Prof. dr. Ilo Trajkovski
Krste Misirkov bb,
Pošt.fah 576
1000 Skopje, Macedonia
Tel.: +389-2-116-520 / lok. 118
Fax.: +389-2-118-143
e-mail: tilos@bistra.rek.ukim.edu.mk

The HRC-NET Objectives are:

- "Functional integration of research, learning and outreach activities in the field of human rights in SEE
- "Human rights awareness raising in SEE through human rights education activities
- "Human Rights curriculum development and improvement within the universities in SEE
- "Networking and strengthening the regional links in SEE through human rights learning activities
- "Development of regional human rights focal points with collections of basic and topically specialized human rights-related literature and documentation

More about HRC-NET and the upcoming activities and projects, you can read at: **www.see-hrc.net**

The Balkan Human Rights Network
http://www.balkan-rights.net/index1.htm

Balkan Human Rights Network	BHRN consists of a number of NGO's (37 at present) working on various aspects of human rights on the Balkans. The common values of the participating organizations are based on the perception of human rights as they have been adopted and specified by a number of international conventions related to human rights.
Aim of the Network	The aim of the network is to promote human rights standards on the Balkans in the legislation as well as in the administrative practice. The further aim of the network is to contribute to the peace-making and reconciliation process on the Balkans after a long period of violent conflicts. The long term aim is to develop stable and democratic societies on the Balkans.
Basic concepts	1. Democratic societies will not initiate violent conflicts against each other 2. Human rights work shall be build up from the ground 3. Flexibility. The BHRN is not an exclusive club of members. The intention is to include many organizations in the network 4. Regional thinking. All members of the BHRN consider it important that the future development must be seen in the framework of developing human rights in the whole region. What is important in one country is linked with the development in other countries in the region as well.

Saša Madacki
Odjel za informacijska istraživanja,
Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

NOVE INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE I LJUDSKA PRAVA: INTERNET

UVOD

Ljudska prava

U medijskom svijetu, u fokusu su najčešće rat, strahote, egzekucije, izolacija određenih grupa. U većini informativnih emisija vijest o slučajevima povreda ljudskih prava emitira se u prvim, udarnim minutama, a promocija i zaštita ljudskih prava tek kao mali prilog na kraju emisije.

Zašto nas vijest o nasilju čovjeka ili grupe nad drugim čovjekom drži pred televizijskim ekranom ili tjera na užurbano čitanje naslova crnih hronika u dnevnoj štampi? Možda zato što nas podsjeća kako je ljuštura oko naših prava, ljudskih prava, tako krhka i da sutra i mi ili naše porodice možemo postati žrtvom globalne politike, fanatizma, terorizma ili jednostavno slučaja.

Uz poznate i standardizirane modele kršenja ljudskih prava (sirova sila, psihičko nasilje ili tortura u bilo kojem obliku), 80-ih godina prošlog stoljeća su se javili novi, sofisticiraniji metodi kršenja i zloupotrebe ljudskih prava. Svijet je zahvatila nova tehnološka revolucija koja je sa sobom donijela, na

žalost, i kompleksne, naizgled nezaustavljive načine zloupotrebe novih tehnologija.

Za razliku od ostalih poglavlja u ovom priručniku, koja su posvećena fizičkim aspektima svijeta koji nas okružuje, ovo poglavlje tretira virtualne svjetove (Internet), virtualnog/stvarnog pojedinca u njemu, njegov odvojeni identitet u paralelnom svijetu jedinica i nula, te mogućnosti povreda i ostvarivanja njegovih ljudskih prava.

INTERNET : KONCEPT VIRTUELNE AGORE [1]

Opozicije stvarno/virtualno, um/tijelo, vrijeme/prostor i čovjek/tehnologija poprimaju drugačije značenje u paralelnom svijetu.

Ono što je fikcija u stvarnom svijetu, u virtuelnom vrlo lako može postati faktom. Na primjer, u cyber svijetu Istočni Timor je slobodan, kineski disidenti zagovaraju demokratiju, afganistanske žene slobodno izražavaju svoje mišljenje, a kosovske izbjeglice ujedinjavaju se sa svojim porodicama[2] . Neko bi mogao pomisliti kako je Internet zapravo oslobađajući medijum, a virtualni svijet dugo očekivano utočište za sve ugrožene, povrijeđene i oštećene stanovnike ovog planeta.

Ronald Reagan je nedugo nakon imenovanja na predsjedničko mjesto SAD-a izjavio: "Golijat totalitarizma će biti potučen Davidom mikročipa".[3] Na žalost, ovo je samo djelomično tačno. David se još uvijek bori sa Golijatom. Golijatova strana medalje otkriva puno značenje fraze "*an equal opportunity*": neonacisti slobodno razmjenjuju informacije, rasisti imaju svoje web stranice, forumi govora mržnje doživljavaju procvat, a autoritarni (pa i oni demokratski) režimi na tehnološki lak način mogu kontrolirati ko, šta, gdje i kad priča. David još uvijek traži načine kojima će potuči Golijata.

Veliki brat, Pandora sa svojom kutijom i Sloboda žive složno na jednom mjestu. Stara latinska izreka *Contradictio in adjecto* dobiva puni smisao, kakav možda do sada još ni nije imala.

1 *Agora - trg u antičkoj Grčkoj.*

2 *Ekatarina Drozdova: On Liberty in Cyberspace : Impact of the Internet on Human Rights. Stanford Journal of International Relations, Vol 2, No 1, 1999.*

3 *Caught in the net, Economist, January 23, 2003 http://www.economist.com/business/PrinterFriendly.cfm?Story_ID=1534249*

Neko može imati dilemu kako se snaći u tom haosu, kako se kretati po tom nepredvidivom svijetu dobra i zla. Dobra vijest je da i Arijadna živi u tom istom susjedstvu sa svojim klupkom. Nit postoji.[4]

VIRTUELNA STRANA ISTORIJE

Internet je jedinstveni komunikacijski medij, koji podržava skoro svaku ljudsku aktivnost koju možemo zamisliti: od šopinga do seksa, od istraživanja do pobune.[5]

Početke ovog komunikacijskog fenomena romantični historičari će potražiti u sedmom stoljeću prije nove ere, kada je registrovana upotreba prvog goluba pismonoše u drevnoj Grčkoj. Može se reći da je tim činom (lansiranjem goluba), počelo komuniciranje na daljinu.[6] Tražeći korijene fenomena globalne komunikacije, ljubitelji tehnologije pozvat će se na izum telegrafa (1840.godine), a oni malo napredniji na izum telefona (1875.godine). Generacije rođene u zadnja četiri desetljeća prošloga stoljeća držat će se samo Interneta i mrežnih tehnologija.

Internet je prošao put od anonimnosti do slave za vrlo kratko vrijeme. "Mnoge su priče napisane o virtualnim zajednicama, nesocijalnim hakerima, altruizmu i seksizmu, demokratiji, demokratičnoj anarhiji i frustrirajućoj konfuziji. Zvuči previše fantastično da bi bilo istinito, prevše komplicirano da bi bilo korisno i previše važno da bi bilo ignorirano - sve u isto vrijeme".[7]

Internet je začet i rođen kao kreatura hladnoga rata. Zahvaljujući, dijelom, i iznenađenju američke nacije zbog uspješnog lansiranja sovjetskog satelita Sputnik, američko Ministarstvo odbrane (DOD) je osjetilo kako je ulaganje u tehnološki napredak neophodno za pobjedu u utrci sa Sovjetima. Kao odgovor na lansiranje Sputnika, prvog vještačkog satelita[8], DOD uspostavlja Advanced Research Project Agency (ARPA, Agenciju za napredna istraživanja) za unaprjeđenje američke vojne tehnologije.

ARPA godine 1969. ustanovljava ARPANET, mrežu kompjutera koja će moći funkcionirati i u uvjetima kad jedan njen dio to ne bude mogao,

---

4 *Mitovi o Pandori i Arijadni se mogu naći kod Roberta Grevsa: Grčki mitovi, Nolit, Beograd , 1990. (Arijadna: mit 39; detaljnije: Hesiod:Poslovi i dani 42-105 i Teogonija 565-616); (Pandora: mit 98; detaljnije: Plutarh: Tesej, 29)*

5 *Patricia Wallace: The Psychology of the Internet. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. str. 1.*

6 *Naravno, pristizanje informacije u pravo vrijeme je ovisilo o iscrpljenosti nosača informacije (goluba), vremenskim prilikama, kao i o mogućem presretanju nosača informacije.*

7 *Steven E Miller: Civilizing Cyberspace : Policy, Power, and the Information Superhighway. ACM Press, s.a, str. 43.*

8 *Conor Foley: Human Rights and the Internet. U:// Liberating Cyberspace : Civil liberties, Human Rights & The Internet (ed. By Liberty). Pluto Press, Sterling, 1999. str., 267.*

primjerice uslijed napada ili tehničke neispravnosti. Uprošteno, ukoliko jedan kompjuter u mreži bude iz bilo kojeg razloga blokiran, Internet će pokušati naći način da pronađe put oko blokade i prenese informaciju dalje do prvog kompjutera u mreži koji je potpuno ispravan. Idejni začetnik ove tehnologije je J.C.R. Licklider koji je još davne 1962 godine postavio koncept tzv. Galaktičke mreže, preko koje će svako moći brzo pristupiti kompjuterskim podacima i programima.[9]

Prva mreža namijenjena vojnim i naučnim potrebama, sastojala se od četiri međusobno povezana kompjutera locirana na University of California u Los Angelesu, Stanford Research Institute, University of California u Santa Barbari i University of Utah. Godine 1972 nastaje prvi e-mail program, a na mreži je više od 20 kompjutera. Sljedeće, 1973 godine, ostvarena je međukontinentalna veza sa kompjuterima u Norveškoj i Engleskoj.[10] Ostalo je istorija.[11]

Gledajući Internet (Mrežu) danas, možemo zaključiti da se unatoč svom vojnom porijeklu razvio u anarhičnu instituciju. Svako ko ima telefonsku liniju i modem u svom kompjuteru može biti dijelom ove virtuelne agore, komunicirati do mile volje i razmjenjivati raznovrsne ideje.

BIT, BIĆE, INTERNET

Da li nevjerovatan rast Interneta zaista znači revoluciju i evoluciju u ljudskim odnosima i komunikaciji, omogučavajući stvarni demokratski pristup informacijama i idejama? [12]

Internet tehnologije mogu promijeniti skoro svaki aspekt naših života - privatni, socijalni, kulturni, ekonomski i politički. U nekim područjima ove promjene mogu biti marginalne, ali u većini će biti korjenite i nepredvidive.[13] Razlog tome je što nove elektronske tehnologije zadiru u esenciju ljudske zajednice: interpersonalnu komunikaciju.

Postoje tri specifična područja u kojima su Internet i prateće tehnologije u stanju transformirati društvo: pravo na slobodan protok informacija, slobodu izražavanja i privatnost.

9 *Dražen Dragičević: Kompjutorski kriminalitet i informacijski sustavi, Informator, Zagreb, 1999. str. 30.*

10 *Ibidem, str. 31.*

11 *Za detaljniju historiju razvoja Interneta posjetite www.isoc.org (Internet Society).*

12 *National Council for Civil Liberties: Librating Cyberspace, London, 1999.*

13 *David Manasian, The Econimist, Januar 2003.*

Pravo na informaciju

Sloboda informacija ili pravo na informaciju - također poznato kao transparentnost administracije - daje građanima pristup informacijama koje su u posjedu vlade ili drugih upravnih struktura. U Švedskoj je 1766 uveden Zakon o slobodi informacija (Freedom of Information Law = Tryckfrihetsförordningen), 1888 u Kolumbiji, 1919 u Finskoj i 1966 u SAD-u. Od tada su mnoge zemlje prihvatile takve zakone (FOI). Globalni je trend da se sloboda pristupa informaciji prepoznaje kao ljudsko pravo. Sve zemlje u Evropi imaju ili pripremaju takve zakone. Na primjer EU daje članom 42 pravo pristupa dokumentima Evropskog parlamenta, Vijeća i Komisija. U Bosni i Hercegovini, na primjer, Zakon o slobodi pristupa informacijama u Federaciji BiH, u članu 4 kaže: "Svaka fizička i pravna osoba ima pravo pristupa informacijama koje su pod kontrolom javnog organa, a svaki javni organ ima odgovarajuću obvezu da te informacije priopći"[14]; Ustav Slovenije članom 39 propisuje da "Vsakdo ima pravico dobiti informacijo javnega značaja, za kateroima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jihdoloča zakon".[15] Jedan od najbitnijih aspekata prava na informaciju jeste njegova esencijalna uloga u procesu demokratizacije. Što su ljudi više, ili bolje informirani, bit će u mogućnosti napraviti bolji izbor.

Sloboda izražavanja

Sloboda izražavanja donosi sa sobom posebnu dilemu. Gdje, ako je uopšte potrebno, treba povući liniju u ostvarivanju ovog prava? Cyberspace je virtuelni necenzurisani oblik medija. Trenutno je tehnički skoro nemoguće spriječiti pojedinca da postavi informaciju na Internet, kakva god ona bila, tako da mnoge grupe istražuju potencijale Interneta i kao alata za subverziju. To uključuje neonaciste, pripadnike "bijele nadmoći" i drugih fašisoidnih grupa koje imaju poseban interes za regrutovanjem sljedbenika iz reda mlađe populacije koja često koristi Internet.

Vlade pokušavaju cenzurisati sadržaj na Internetu, pogotovo autoritarni režimi koji ulažu ogromne napore da kontrolišu protok informacija, a posebno komunikaciju između individua. U Iraqu ili Myanmaru na primjer, pristup Internetu je tako jako kontroliran da je svega nekolicini vladinih službenika dozvoljen pristup Internetu.

Ali, do sada, Internet se nije dokazao kao potpuno efikasan subverzivan elemenat autoritarnim režimima, kao što je očekivano. Politički uticaj

14 *Zakon o slobodi pristupa informacijama u Federaciji BiH, http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2001/zakoni/11%20hr.htm.*

15 *Ustav Republike Slovenije, http://www.sigov.si/loksam/ZAKONODAJA/USTAV/baze/regi/zakoni/b/Z91581AC.htm.*

Interneta varira od zemlje do zemlje i u većoj mjeri zavisi od socijalnih ili ekonomskih okolnosti, nego od njegove katalitičke sposobnosti.[16] Bez obzira na sve, restrikcija govora ili prava na izražavanje od strane vlada, jeste kršenje jednog od osnovnih ljudskih prava.

Srećom, postoje međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji štite pravo na slobodu izražavanja i pristupa informacijama:

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Član 19: "Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice".

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima: Član 19: "Niko ne može biti uznemiravan zbog svog mišljenja" (Stav 1); "Svako ima pravo na slobodu izražavanja, to pravo obuhvata slobodu da traži, dobiva i širi obavještenja i misli svake vrste, bez obzira na granice, pismeno i usmeno, tiskom ili u umjetničkom obliku ili bilo kojim drugim sredstvom po vlastitom izboru" (Stav 2).

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Član 10: "Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice...".

Pravo na privatnost

Među ključnim mjestima slobode izražavanja i zaštite privatnosti je pravo za izražavanjem političkog opredjeljenja bez straha od odmazde. Represivne vlade često koriste svoje obavještajne službe da presretnu telefonske i e-mail komunikacije aktivista za ljudska prava. Stoga je neophodno zaštititi podatke i informacije povjerljive naravi, kao što je to, na primjer, u svijetu boraca za ljudska prava ime žrtve povrede ljudskih prava.

Pojam privatnosti, inače, postaje iznimno bitan za građane "informacijskog društva" u kojem je iznimno lako dobiti ili osmisliti (čak i izmisliti) informaciju o nekome, plasirati je kao vijest i potkrijepiti fotografijama, a da se pritom čak ni ne izađe iz radne sobe. Danas svako može biti izdavač ili novinar koji zadire u tuđu intimu.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 12: "Niko se ne smije izložiti proizvoljnom miješanju u privatni život, porodicu, stan ili prepisku, niti napadati čast i ugled. Svako ima pravo na zaštitu zakona protiv ovakvog miješanja ili napada".

16 *Cf. supra 13.*

Međunarodni pakt o građanskim i političkim slobodama, član17: "Niko ne smije biti izvrgnut samovoljnom ili nezakonitom miješanju u njegov privatni život, obitelj, dom ili dopisivanje, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled. Svako ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog miješanja ili napada".

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, član 8: Svako ima pravo na poštivanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske (stav 1); Javne vlasti neće se miješati u vršenje ovog prava, osim ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, javne bezbjednosti ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprječavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih (stav 2).

POZIV NA GLOBALNU AKCIJU

Internet je jedan od najboljih vidova komunikacije o ljudskim pravima zato što je jeftin i globalan. Posredstvom e-maila moguće je ostvariti kontakt između aktivista i nevladinih organizacija, omogućavajući bolju koordinaciju željene akcije.

Glavni razlozi zašto aktivisti za ljudska prava trebaju koristiti Internet su:

- **Koordiniranje akcija i uspostavljanje kontakata**, razmjena informacija sa drugim NVO-ima i aktivistima u privatnosti.
- **Razotkrivanje povreda ljudskih prava i obavještavanje javnosti o tome**. Većina organizacija širom svijeta ima e- mail liste ljudi kojima šalju svoja press saopštenja, pozive na akciju, kao i web stranice na kojima objavljuju informacije.
- **Poziv na akciju**. Mnoge organizacije koriste e -mail da distribuiraju poziv na pisanje pisama podrške u određenim akcijama.
- **Prikupljanje informacija**. Broj informacija i dokumenata u oblasti ljudskih prava na Internetu je izuzetno velik i šarolik, počevši od malih web stranica anonimnih aktivista do izuzetno velikih agregatora podataka poput UNHCHR-a, ICTY-a i td.[17] Informacije pohranjene u virtuelnim bibliotekama su nekada bile nedostupne, obzirom na štampanu formu i iznimno visoku cijenu (detaljnije informacije o web stranicama koje sadrže dokumente iz oblasti ljudskih prava pogledati na web stranici Odjela za informacijska

17 *Modificirano prema The Internet and Human Rights: An overview, http://www.cdt.org/international/000105humanrights.shtml .*

istraživanja i biblioteku Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu (http://www.sarajevo.see-hrc.net/ biblioteka/index.htm).

U odnosu na tradicionalne metode (telefonski pozivi, telefax i pisma), Internet je povećao kapacitete za lobiranje, omogućavajući jednostavni i rani pristup informaciji, brzu diseminaciju informacija, masovnost poziva na kampanju, kao i organizaciju međunarodnog pritiska po određenom pitanju.

PRIMJERI KORIŠTENJA INTERNET TEHNOLOGIJA: PROMOCIJA I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA

Radio B92

Za dio ljudi u Srbiji 1996 godine, jedini nezavisan medij, tj. izvor necenzuriranih informacija bio je Radio B92. Zbog kontinuiranog emitiranja informacija o protestima i demonstracijama bio je uskoro zatvoren od strane vladajućih struktura, unatoč svojoj popularnosti. Da kojim slučajem ne postoje mrežne tehnologije, to bi vjerovatno bio kraj priče o radio stanici B92. Ovako, uposlenici su prešli na emitovanje vijesti putem Interneta. Konvertirane u RealAudio format, vijesti su bile postavljene na web stranicu Radija B92. Nakon toga bi grupa OneWorld Online redistribuirala emisije radio stanicama širom svijeta. Tako su i oni koji nisu imali priliku pristupiti web stranicama Radija B92 mogli čuti vijesti posredstvom svoje lokalne radio stanice. Na ovaj način, vijesti su nalazile put do hiljada slušalaca.[18]

Pro Anwar

Kada je malezijski vice premijer Anwar Ibrahim uhapšen 2. septembra 1998 godine, po osnovu "političkih optužbi" njegove pristalice nisu samo izašli na ulice, nego su "izašli" i na Internet. Kako im je bio onemogućen pristup tradicionalnim medijima, koji su bili viđeni kao pro-vladini, demonstranti su otišli na newsgrupe, mailing liste i pro-Anwar web stranice. Na ovaj način su pristupali informacijama, širili ih i organizirali brojne ulične proteste. Neke od ovih web stranica registrovalo je više od milion posjeta u periodu od svega nekoliko sedmica, napadajući na taj način "establishment" i pozivajući na političke promjene. Pri kraju 1998 godine policija je (vidno zabrinuta) uspostavila Internet jedinicu za monitoring web siteova i newsgrupa koje su protestirale protiv režima. Glasnogovornik vlade izjavio je kako je downloadirano više od 3 000 web stranica koje su sadržavale klevete protiv vlade i vladajuće partije UMNO. Izvori iz organizacija za ljudska prava naznačili su kako je premijer vrlo zabrinut smatrajući da bi Internet mogao

18 *Anonym: Rights, Left and Centre, Geographical Magazine, Jul 2000, Vol 72, No 7, p.68.*

poljuljati podršku vladajuće koalicije, pogotovo kod mladih, urbanih i obrazovanih Malezijaca većina kojih ima pristup Internetu.[19]

CARE International

CARE International, međunarodna agencija za pomoć sa sjedištem u SAD-u uspjela je tokom krize na Kosovu prikupiti stotine hiljada dolara u on-line donacijama. Izdali su CARE for Kosovo benefit album koji je isključivo bilo moguće downloadirati sa Interneta u MP3 formatu. Glasnogovornica Cynthia Glocker izjavila je da su mogli primiti i do 10 000 dolara dnevno.

Černobil - Chernobyl Charity Online

Web stranica Chernobyl Charity Online je bila lansirana proljeća 2000. godine u Kievu, Ukrajina, da bi obilježila 14-u godišnjicu nuklearne katastrofe. Posjećujući linkove na toj stranici posjetioci su mogli donirati lijekove ukrajinskim bolnicama, koje su plaćali sponzori. Princip djelovanja sponzoriranog linka bio je jednostavan: na chernobyl.com.ua bile su postavljene reklame kompanija, a za svaki klik na reklamu kompanija je plaćala određenu svotu novca.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Tačna, precizna i pravovremena informacija, neophodna za odlučivanje o pravoj akciji - odgovoru na povredu ljudskih prava, više nije dovoljna.[20]

Navedena tvrdnja je produkt našeg vremena, čiju potvrdu nalazimo u nekoliko činjenica. Naime, kroz istoriju je posmatrački odnos pri kršenju tuđih ljudskih prava, "izvan našeg dvorišta" često pravdan nedostatkom pravovremene i pouzdane informacije. Nepravodobni odgovor na nacistička ubijanja Jevreja, Roma, Jehovinih svjedoka i ostalih "nepoželjnih grupa" u Trećem Reichu, vlade zapadnih zemalja pravdale su svojom "nedovoljnom informiranošću".[21] Takvi argumenti nas vode do zaključka da bi dotične vlade vjerojatno pravodobno reagovale da je postojala pravovremena i tačna informacija.

Međutim, u svijetu u kojem globalna komunikacija nije više bila nepoznanica, navedena tvrdnja je ozbiljno dovedena u pitanje dešavanjima u bivšoj Jugoslaviji i Rwandi. Vijesti o početku masovnih ubijanja u Rwandi

19 *Ibidem.*

20 *Metzl, Jamie Frederic: Information Technology and Human Rights, Human Rights Quarterly 18:4.*

21 *Walter Lacquer: Terrible secret, 1980, prema Metzl, Jamie Frederic, op. cit.*

prenesene su izuzetno velikom brzinom: mala postaja UN misije izvijestila je sjedište o dešavanjima odmah po početku konflikta, a CNN i međunarodnu javnost. Iako je tadašnji generalni sekretar UN-a Boutros-Ghali apelirao na međunarodnu akciju, ona je izostala. Ni UN, ni vlade razvijenih zemalja nisu odgovorile.

Slučaj Rwande zorno je demonstirao kako su satelitske komunikacije i mediji obezbijedili protok informacije "na vrijeme". Međutim, tehnologija nije mogla determinirati i odgovor. Dakle, u pitanju je bila politička volja, a ne informiranost o datim dešavanjima.

Bez obzira na stepen tehničko-tehnološkog razvoja, volja je ta koja može inicirati odgovor. Sama po sebi, tehnologija predstavlja samo alat. Volja pojedinaca je odlučujuća. Pojedincima, voljnima djelovanja, valjana informacija je prekidač za pozitivnu promjenu toka dešavanja (npr. Afera Watergate).

U svakom od nas čuči Pandorino naslijeđe, jedina stvar koja nas nikada ne napušta - Nada. Isto ono čovječanstvo koje je osmislilo strahovite mehanizme zloupotrebe i kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda, posjeduje i snagu, znanje, volju, kao i sudsku, izvršnu i zakonodavnu vlast njihove zaštite i njegovanja.[22]

22 *Deklaracija o ljudskim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o socijalnim i ekonomskim pravima, Međunarodni sud pravde, Evropski sud za ljudska prava...*

Dodatak

Za one koji žele više saznati o načinima kretanja po nepredvidivom svijetu Interneta, dati su linkovi za web stranice koje upućuju na načine i metode pronalaženja informacija:

- Finding It Online: Web Search Strategies
  http://home.sprintmail.com/čdebflanagan/main.html
- Internet Tutorials - http://library.albany.edu/internet/
- Web Search - http://websearch.about.com/
- Evaluating Web Resources -
  http://www2.widener.edu/Wolfgram-Memorial-Library/
  webeval/eval1198/index.htm
- Introduction to Search Engines -
  http://www.kcpl.lib.mo.us/search/srchengines.htm
- Using the Internet for Research -
  http://www.sofweb.vic.edu.au/internet/research.htm
- Advanced Search Techniques -
  http://searchenginez.com/tutorial.html
- Finding Quality Information on the World Wide Web -
  http://www.iona.edu/faculty/afranco/iima/webliog.htm

Bibliografija

Beatingn, Jan: Technological Impacts on Human Rights: Models of development, science and technology, and human rights. U://The impact of technology on human rights: global case-studies, C.G. Weeramantry (ur.) http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/uu08ie/uu08ie04.htm

Brown, George E. Jr,: Science, technology and human rights: A view from congress. Physics Today, March 1981, p 27-30.

Catan, Thomas: Secrets and Spies. U:// Financial Times, London, May 31, 2000.

Cerf, Vinton: What will replace the Internet. U://Time Atlantic, Vol 156, Issue.

Cohen, Alen: Know your Cyber - Rights. U://PC Magazine, May 25, 1999.

Connor, Cormac T.: Human rights violations in the information age. U://Georgetown Immigration Law Journal, Fall 2001, Vol.16, Issue1.

DiMaggio, Paul [et.al.]: Social Implications of the Internet, Annual Review Sociol., 2001. 27:307-36.

Dragičević, Dražen: Kompjutorski kriminalitet i informacijski sustavi. Informator, Zagreb, 1999.

Drozdova, Ekatarina i Goodman, Seymour E.: On Liberty in Cyberspace: Impact of the Internet on Human Rights. Stanfort Journal of International Relations, Vol.1, No 2. Dostupno na http://www.stanford.edu/group/sjir/issues/1.2/liberty/body.html (Posjećeno August 30, 2001).

Ennals, Martin: Free flow of human rights information: the need for a systematic communications network. U:// International Social Science Journal, Vol. 33, Issue1.

Foley, Conor: Human rights in the Internet. U://Liberating Cyberspace: Civil liberties, human rights and the Internet, ed. Liberty, Pluto Press, 1999.

Gelman, Robert B.: Draft proposal: Declaration on Human Rights in Cyberspace, http://bgamedia.com/cyber-rights/

Ibrahim, Farah A.: Human Rights and Ethnical Issues in the use of Advenced Technology. U:// Journal of Counceling and Development, October 1985, Vol. 64.

Joseph, Paul R.: As our world connects, issue arise by. U:// Human rights: Journal of the Section of Individual Rights and Responsibilities, Spring 96, Vol.23 Issue 2, p17.

Knuth, Rebecca: Sovereignty, Globalism and Information flow in complex emergencies. U://Information Society, Jan - Mar 1999, Vol.15, Issue 1.

Metzl, Jamie Frederic: Information Technology and Human Rights.U:// Human Rights Quarterly 18:4, p.705.

Munro, Robert: Exploring and Explaining the Past: ICT and History. U:// Education Media International (2000) Vol. 37, No 4, pp 251-256.
Myers, Jennifer: Human rights and development: Using advanced technology to promote human rights in Sub-saharan Africa. U://Case Western Reserve Journal of International Law, Spring/Summer 98, Vol.30, Issue 2/3.
Phipps, Linda: New Communication Technologies: A conduit for social inclusion. U://Information, Communication and Society (2000) Vol. 3, No 1, pp 39-68.
Poulsen, Kevin: Echelon Reporter answers Ex-CIA Chief. March, 24. 2000. Dostupno na http://online.securityfocus.com/news/6 [Posjećeno Jun, 13. 2002].
Quade, Vicki: Text, spies and cyberspace: How the new Information Age can affect our daily lives. U:// the Human Rights: Journal of the Section of individual rights and responsibilities, Spring 1996, vol. 23 Issue 2, p18.
Remember: Its a Worl Wide Web. U: Internet World, 7/15/2001, Vol. 7, Issue 14, p11.

Resolution 1986/9 of the Commission on Human Rights: 1986/9 Use of scientific and technological development for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms.

Rights, Lefts and Centre: Geographical Magazine, July 2000, Vol 72, Issue 7, p 68.
Smith, Alison: Cyberlife and cyberharm: A human rights approach, Social Alternatives, Oct 1998, Vol. 17 Issue 4, p 8.

Technology's Impact on Human Rights, available at
http://www.earlham.edu/čpols/ps17971/asia1/hershje.html

Ten Eyck, Toby A.: Does information matter? A research note on information technologies and political protest, The Social Science Journal 38 (2001) 147-160.
Wallace, Patricia: The Psychology of the Internet. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Warkentin, Craig [et.al.] International institutions, the state, and global civil society in the age of the Worl Wide Web. U: //Global Governance, Apr-Jun 2000, Vol.6, Issue 2.

Rječnik

ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network)
Mreža koju je osnovala organizacija danas poznata kao DARPA (nekad poznata kao ARPA). Bila je osnovom pri kreiranju današnjeg Interneta.

Cyberspace
Svijet kompjutera i njihovog okruženja. Laici ga poistovjećuju sa "World Online" ili sa pojmom Interneta.

Dial-Up
Najčešći način pristupa Internetu. Dial-Up konekcija koristi običnu telefonsku liniju da bi, posredstvom modema, povezala jedan računar sa drugim.

E-mail
Način na koji korisnici kompjutera mogu razmjenjivati poruke jedni sa drugima putem mreže. E-mail je, vjerovatno, najčešće korišten komunikacijski alat na Internetu. Jedna od prednosti e-maila je lakoća prosljeđivanja poruka i odgovora na iste.

E-mail Address
Vašu e-mail adresu sačinjava nekoliko dijelova. Prema utvrđenoj konvenciji, adrese koriste mala slova bez razmaka između njih. Prvi dio adrese -username identifikuje korisnika na serveru. Ž (čita se "at") odvaja username (ime korisnika) od imena hosta. Naziv hosta nedvosmisleno identifikuje kompjuter-server i ujedno predstavlja posljednji dio Internet e-mail adrese. Troslovni sufiks u nazivu hosta određuje vrstu organizacije koja upravlja serverom (neke lokacije koriste dvoslovne geografske sufikse). Najčešći sufiksi su: .com (comercial), .edu (educational), .gov (government), .mil (military), .net (networking), .org (non-commercial). Adrese van SAD-a koriste, već pomenute, dvoslovne geografske sufikse koji identifikuju državu u kojoj je server lociran. Neki od primjera su: .ba (BiH), .jp (<st1:country-region>Japan</st1:country-region>), .nl (Holandija) itd.

Internet
Velika, nekontrolisana, anarhična cyber-tvorevina koja će uskoro zavladati svijetom. Tehničkim rječnikom, to su svi računari povezani u jednu cjelinu. Internet nije korporacija, organizacija ili samostalan entitet. Kada se prikopčate na Internet, postajete dio njega.

Listserv

Automatizovani sistem distribucije podataka sa određenih mailing lista. Listservs postoje zbog brojnih profesionalnih i obrazovnih grupa. Uobičajen postupak je da pošaljete e-mail određenom Listserver-u sa ispisanim SUBSCRIBE u "subject line-u". Od tada ste "pretplaćeni" na tu mailing listu, tj, redovno ćete primati poštu iz jednog izvora ili od svih članova koji šalju e-mail na Listserver.

Mailing List

Lista e-mail adresa koja služi za prosljeđivanje poruka grupi ljudi. Kada se pretplatite na mailing listu, primat ćete svu poštu poslanu na tu adresu.

Netiquette

Kombinacija riječi Net i Etiquette, a odnosi se na odgovarajuće ophođenje na mreži, najčešće na Internetu. Osnovno pravilo u Netiquette je biti svjestan činjenice da se na drugom kraju "žice" nalaze ljudi, te da su uvredljivi komentari ili djela jednako uvrjedljiva, čak iako ne vidite recipijente vaših poruka.

Usenet

Usenet groups su poznatiji kao Newsgroups. Postoji na hiljade grupa smještenih na stotinama servera širom svijeta, a koji se bave različitim temama. Newsreader software je neophodan za ispravan download i pregled tekstova, a možete i "zalijepiti" vaš tekst jednostavno poslavši ga e-mailom.

(izvor: IT Komunikološki rječnik, http:www.csi.ba)

PRVO IZDANJE

PRVO IZDANJE

PRVO IZDANJE

LJUDSKA PRAVA ZA NEPRAVNIKE

LJUDSKA PRAVA ZA NEPRAVNIKE

LJUDSKA PRAVA ZA NEPRAVNIKE & HUMAN RIGHTS FOR NON-LAWYERS

izdavači:
Centar za ljudska prava
Univerziteta Crne Gore
Podgorica, 13.jula 2.
Tel.: (081) 481 264
Tel./fax: (081) 481 265,
E-mail: hrc@cg.ac.yu

Centar za ljudska prava
Filozofski fakultet
Univerziteta u Zagrebu
I. Lučića 3
HR-10000 Zagreb, Hrvatska
Tel.: +385-1-4614-917
Fax.: +385-1-4614-917
e-mail: hre-edc@ffzg.hr

za izdavače:
prof. dr. NEBOJŠA B. VUČINIĆ
prof. dr. VEDRANA SPAJIĆ-VRKAŠ

urednici:
prof. dr. NEBOJŠA B. VUČINIĆ
prof. dr. VEDRANA SPAJIĆ-VRKAŠ
SINIŠA BJEKOVIĆ

korica & DTP:
dipl.ing. NINO HASANOVIĆ

Objavljivanje ove knjige pomogli su Evropska komisija i Ministarstvo inostranih poslova Austrije

Publishing of this book was supported by the European Commission and the Ministry of Foreign Affairs of Austria

POSEBNU ZAHVALNOST ZA TEHNIČKU POMOĆ U PRIPREMI OVE KNJIGE DUGUJEMO JASMINI BOZIĆ, TONČICI ŠIŠKO I TAMARI BOŽIČEVIĆ-HABAN

FOR TECHNICAL ASSISTANCE IN THE PREPARATION OF THIS BOOK WE REMAIN INDEBTED TO JASMINI BOZIĆ, TONČICI ŠIŠKO I TAMARI BOŽIČEVIĆ-HABAN

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Centralna narodna biblioteka Crne Gore, Cetinje
342.7 (082)
341.231.14 (082)
Ljudska prava za ne-pravnike: (učiti biti) / Urednici: Nebojša Vučinić, Vedrana Spajić-Vrkaš, Siniša Bjeković. - (1. izd.). - Podgorica: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore, 2003 (Fojnica: Svjetlost). - 332 str., 25 cm
Tiraž 1200.
1. Vučinić, Nebojša
a) Prava čovjeka - Zbornici
COBISS.CG-ID 5261328
ISBN 86-84521-00-5